

491.99(09)

U-24

Ա Զ Դ Ե Ր Ե Ւ Թ Ա Տ Վ Ե Ր Ա Ր Ա Ն

Հ Յ Ո Ւ Թ Ա .

ՑՈՒՆԱԲԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

Ե Ւ

ՆՐԱ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

ՔՆՆԱԿԱՆ Ա Խ Ա Տ Մ Ա Խ Ա Տ Ր Ա Խ Ա Թ Ի Ւ Խ

Դ Ր Ա Յ

Յ Ա Կ Ո Բ Մ Ա Խ Ա Ն Դ Ե Ա Խ

ԿՐՈՒ - ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ա Հ Ե Ն Ա Ա

Ա Խ Ա Տ Թ Ա Բ Ի Ե Ա Ն Ե Տ Գ Բ Ա Ն

1928

491.99(09)
U-24

24 APR 2010
04 MAY 2010

ՅՈՒՆԵՐԵՆ ԳՎՐՈՅԵ

ԵՒ

ՆՐԱ ԶԵՐԴՑՑՄԱՆ ՅՐՁԱԿԱՆԵՐԸ

24.06.2013

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՎՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ.

ՅՈՒՆԱԲԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

ԵՒ

ՆՐԱ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

Վ Ե Ն Ա Ա

ՄԻՆԻՍՏՐԱՑԻԱՆ ՏՊՐՈՑԸ

1928

Ա. Ս. Խ. Հ. Ակադեմիայի Գրադարան

28-Ե - 1929թ.
Եղիշե.

Յ. Տառեցյան

431.99(03)

Մ-24 ՅՈՒՆԱԲԱՆ ԴՊՐՈՑԸ
աւ Ե

ՆՐԱ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

ԳԵՂԻՆԱԿԱՆ ԱՆԴԱՆԵՐՆԵՐՆ ԹՎԱԿԱՆ

ԴՐԵՅ

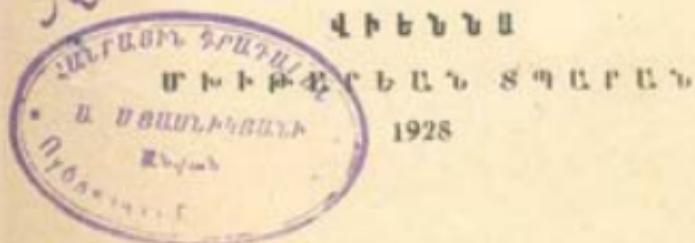
ՅԱԿՈՒ ՄԱՆԱԿԵԱՆ

ՊՐԻ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԵՏԵՎԱՆ ՀԱՐԱՎԱՐԵՐՆ

92/5

Գ Ի Ե Ն Ա Ա

1928

ՅՈՒՆԵՐԵՆ ԴՊԻԱՑ

174

ՆՐԱ ԶԵՐԴԵՑՄԱՆ ԺՐՋԵՆՆԵՐԸ

Ն Ե Բ Ա Ժ Ա Խ Թ Ի Խ Կ Կ

§ 1. Յանաբան դպրոցի այլառի էնթեր
համար այլըն առաջարկութեալ: — Մեր հին մա-
տենագրութեան մուլթ ու խրթին առեղծուածն
է կազմակերպութեան դպրոցի ու լեզուի ծագ-
ման եւ զարգացման խնդիրը:

Մինչեւ այժմ՝ ըստած բանասէրների գործ
դրած բոլոր ջանքերին, անհնար չեղել գելթ
մօտաւորապէս օրոշել, թէ երբ, որտեղ եւ ինչ-
պիսի պարագաներում ծնևնդ է առել ու
հետզհետէ կազմակերպութել յունարան ու զզու-
թիւնը եւ լեզուն, որն իր յատուկ ու բնորոշ
տեղն ունի հայոց հին մատենագրութեան մէջ:

Հայ մատենագրական աւանդութիւնը, որին
երկար ժամանակ անվերապահուէն հետեւում
էր հայ բանասիրութիւնը, արտաքին գրոց յու-
նարան թարգմանութիւններն ու մեկնութիւն-
ները վերագրում էր դաւիթ Անյազթ հայ փի-

լիսովային, մասամբ նրա ընկերակիցներին, ընդունելով նրանց հիմքերորդ դարի հեղինակներ, Ասհակ-Մեսրոպի աշակերտներ :

Այդ աւանդութիւնը, ինչպէս ցոյց ենք տուել “Դաւիթ Անյաղթի խնդիրը նոր լուսարանութեամբ” մեր աշխատութեան մէջ¹, անհիմն ու անվատեր մի առասպել է, յետագայ դարերում՝ յերիւրուած :

“Արտաքին գրոց, այն է՝ իմաստասիրական, քերականական, ճարտասանական եւ այլ նման երկերի բովանդակութիւնը հայագետ հմտաբանակրներն անգամ գժուար կարող են հականալ առանց այդ ուսմունքների մօտ ծանօթութեան, յունարէն լեզուի օգնութեան եւ մասնագիտական յարատեւ. հետախուզման : Այդ երկերի յունարան խրիժին լեզուն այնքան արուեստական ու արտասովոր է, որ անմատչելի ու անհասկանալի է անգամ վարժ ու հմտագրաբարենքի համար : Այդ է գուցէ գլխաւոր պատճառը, որ շատ քիչերն են ձեռնամոխ եղել հետազոտելու այս երկերը եւ սրանց վերաբերեալ բանասիրական ու լեզուական մթնն հարցերը : Հայ բանասիրութիւնը զբաղուել է գրեթէ բացառապէս սկեղարեան անուանուած մատենագրական երկերի քննութեամբ եւ միանգամայն աշքաթող արել յունարան ու զբութեան, լեզուի եւ՝ արտաքին գրոց, ու սումնասիրութիւնը :

Այդ ուսումնասիրութիւնը սակայն նախա-

1 Անգլարշատուած 1904, արտահանք. Անգլարշատ ամսագրից, 1904, Փետր., Յանիս, Յուլիս :

պայմանն է կազմում մեր հին մատենագրութեան
ամենահիմնական խնդիրների պարզաբանման:
Բացի այդ՝ յունաբան ուղղութիւնն ու արտա-
քին գրոց, ռամսունքը կարօտ են ամենալուրջ
ու շագրութեան նաև իրանց ուրոյն բավանդա-
կութեան տեսակէտից, որովհետեւ նրանք, լինե-
լով առանձնայատուկ մի երեւոյթ մեր հնագոյն
մատենագրութեան, այսուհետեւ դարեր շարու-
նակ մեծապէս ազդել են թէ հայ մաքի եւ թէ
ոգեկան մշտկոյթի վրայ:

§ 2. Յունաբան սուսաննեան ընդհանուր բնու-
րութեան: — Արդ՝ տեսանենք, թէ որոնք են յու-
նաբան ուղղութեան առանձնայատկութիւնները,
նրա գերն եւ նշանակութիւնը հայոց մատենա-
գրութեան մէջ:

Յունաբան ուղղութիւնը, նախ եւ առաջ,
այն մէծ յեղաշրջումն է հին հայոց մատենա-
գրութեան մէջ, որը հիմնայատակ է անում ու
յեղափոխում թէ հայ գրական լեզուն, ոճը,
գրելու եղանակն ու սովորութիւնը, եւ թէ հե-
ղինակների գաղափարական ու գիտական պա-
շարն ու աշխարհահայեացքը: Վեցերորդ դարից
սկսած՝ հայ մատենագիրներից շատերը, հմատ
ու քաջ ծանօթ լինելով քերդազական, քերա-
կանական, ճարտառանական եւ իմաստասիրական
արուեստներին, կոչում են հռետոր, փիլի-
տոփայ կամ քերդող, որ յունաբէն ուսուցչից
բառի թարգմանութիւնն է:

* Քերդող, մակղիրը հանդիպում է արգելն
վեցերորդ դարի վերջում: * Փառաւորելոց տե-

բանց Ալբթանիսի տերանց նուիրակի եւ վարդապետի Քչկան որդւոյ, ի Սորմենայ սարատելատէ եւ հայոց զաւրավարէ, թղթում կաթողիկոսական տեղապահ Ալբթանէսն անուանում է “քերգող”, “Զի եթէ չէր իշխան, որպէս գրեցէքն. անդապահութեալ եկեղեցւոյդ առանց աթոռակցաց իւրօց ասել ընդ մեզ եւ կամ լսել, եւ կամ որ ասէքի ընդուղի, նստեալ ի դուռայ, աւերածին հաւատոյդ նոր կարապետդ, եւ յառաջընթաց ներին, պաճուճեալ սնափառութեամբ ի մէջ ախմար եւ մոտամոլար մարդկան, եւ ցուցանեցանն իւր թէ են իսկ իմ վարդապետութիւն, ապա պարա է.... եւն (Գիրք թղթոց, էջ 90):

Դադար Փարպեցին յիշում է Առվակէս “փիլիտուունին: Ստեփանոս Ըսողիկը” “փիլիտուուիայ” է անուանում “Քրիստովոր կաթողիկոսին, իսկ Եղիսաս Անգեղացուն համարում է” աշակերտ ճարտասանին Առվակիսի եպիսկոպոսի Բագրեւանդ գտառին եւ ասում, որ Նա “զդասս ճարտասանիցն բազմացուցանէր, (Պատմ. տիեզեր, Ա. Պետերբուրգ 1885, էջ 81, 82):

Քերդովները եւ իմաստատէրներն են եղել, ինչպէս յայտնի է, այդ ժամանակուայ հեղինակաւոր գիտնականները: Աեցերորդ դարի կրօնական վէճերի ժամանակարանը են, գլխաւորապէս, հիմնաւորելու պատճառաբանել վիճելի հարցերը եւ հանդէս եկել եկեղեցական ժողովներում հակառակորդների դէմ: Ամրատ Ալբկան մարզպանը վրաց Ախւրին կաթողիկոսին ուղղուած իր թղթում գրում է,

* Կամեաք եպիսկոպոսուն հանդերձ քերագողաւք արձակել, զկիրթան գիտել զշարութիւն հերձուածոց, որ զձեզ ի վերայ հասուցանէին։ Բայց ապա առ ժաման բաւական համարեցաք ի ձեռն ազատ արանցգ, նախ թղթով զկամն ձեր գիտել։ (Գիրք Թղթոց, էջ 169):

Եւ յիրաւի, քրիստոնէութեան հելլենացման պատճառով՝ անկարելի էր հասկանալ կրօնաւրաւանական խնդիրների ու վեճերի իմաստն ու նրբութիւնները առանց ժամանակակից հելլեն գիտութեան ու իմաստափրութեան վարժ ծանօթութեան։

Յունարան հայ գպրոցն էր, որ այդ հմտութիւնը պատռաստում ու տարածում էր հայ երկրում։

§ 3. “Աշուածին դժու, նորի անոնիւնները եւ նրանց ազգեցնիւննեց հայոց այն ժողովներներն ըլլուի, ոմի եւ բազուդուի նիւն վրայ։ — Բովանդակութեան կազմից հայ մատենագրութիւնը յունարան շրջանում հարստանում է բազմաթիւ թարգմանութիւններով յունարենից՝ ոչ միայն կրօնական երկերի, այլ եւ ոչ կրօնական, որոնց մեծագոյն մասը յայտնի են “արտաքինքն”, “արտաքին գրեանքն” եւ “գիրք արտաքնոց իմաստափրաց”, անունների տակ։ Յունարան այս շրջանում միայն հայ միտքը ծանօթանում է հելլենական — հեթանոս գիտութիւնների զանազան ճիւղերի հետ եւ Արիստոտելի տրամաբանական երկերի ու նորպղատոնական փիլիսոփայութեան ու սումմատիբութեամբ վարժուում է

վերացողական մասնութեան։ Բացի Արխա-
տուուելի երկերից ու մեկնութիւններից՝ նոյն այս
շրջանում թարգմանուած են «Պիտոյից գիրքը»,
«Դիոնիսիոս Թրակացու քերականութիւնը», «Նոն-
նոսի «Ճողովարանք պատմութեանց առասպե-
լացն»։ Եւ ուրիշ երկեր հելլենական աշխարհիկ
գրականութիւնից։

Թարգմանութիւնների մի մասը կատա-
րուած է տառացի բառ առ բառ փոխադրու-
թեան միջոցով, որը վեցերորդ դարում դործա-
ծական է եղել Բիւզանդիայում։ Խնչպէս յայտնի
է, նոյն այդ եղանակով թարգմանուած է յու-
նարէնի Յուստինիան կայսեր օրէնքների ժողո-
վածուն։ Ըստ երեւոյթին, նիւթական տառացի
փոխադրութեան եղանակը յատուկ պահանջ է
եղել այնպիսի հռչակաւոր երկերի համար, որոնք
բառ առ բառ քննութեան են ենթարկուել եւ
մեկնուել ու առանցուել դպրոցներում։

Հայոց մատենագրութեան մէջ թարգմա-
նութեանց այդ շարքին պատկանում են ամենից
առաջ «Պիտոյից գրքի», տեսութիւնները, Դիո-
նիսիոս Թրակացու քերականութիւնը, Պորտիւրի
Կերածութիւնը եւ Արխատուելի Սառուգու-
թիւնը ու Յաղագս մեկնութեան գրուածքը։

Սոյն երկերի տառացի փոխադրութեամբ
կազմում են մերենայօրէն ու արուեստաբար
բազմաթիւ նոր բառեր ու նորաձեւ բառակազ-
մութիւններ, գլխաւորապէս, վերացական գա-
ղափարների եւ իմաստասիրական ու գիտական
եղբների համար, խնչպէս օրինակ՝ ապացոյց

— ἀπόδειξις, οὐδέποτε = ὑποκείμενον, οὐδέποτε = ἐνάγνωστος, γραπτόν = συνέχης, αποταπειθήν = προσηγορία, ρωτηγιαστόν = συστατικός, μαρτυρεπτήν = ἀπόδοσις, γράφοντα = διεκτικός ή τοι:

Βασίης αյդ τηρησίν μαπακαզմութիւններից, որոնցից շատերը հետզհետէ գործածական են դառնում հայերէնում, յունաբան շրջանի գրական լեզուն ունի նաև որոշ քերականական առանձնայատկութիւններ, միանգամայն խորթու ու ստար ուկեղդարենան մատենադրութեան, որ պէտք է վերագրել մաստմբ, յունարէնի աղդեցութեան, մասամբ լեզուի բնական զարգացման:

Անցերարդ դարից սկսած հայ գրականութեան ռճի վրայ եւս մեծ ազդեցութիւն են ունեցել քերականական ու հռետորական գասագրերը: Որոշ հեղինակների նկատմամբ այդ ազդեցութիւնը պարզ երեւում է նրանց երկասիրութիւնների շարահի: Աման եղանակի ու ձեւի վրայ: Մ. Արեդեանը իւր Հայ ժողովրդական առասպելները (Վաղարշապատ 1901) աշխատութեան մէջ մատնացոց է անում, որ Մովսէս Խորենացին Տիգրան Ա-ի ներբողը գրել է, հետեւելով՝ Հիւսումն Պիտոյից՝ աղքիւրի ճարտառանական պահանջներին: Կոյն Պիտոյից գրքի՝ Հռետորական կանոններին հետեւել է նաև Խոսրովիկ թարգմանիչն իր կրօնագաւառաբանական հակաճառութիւններում¹:

¹: Տես Դ. Ալարդ. Յովակինան, Դաւիթ Հարքացին և. Պիտոյից Գիրքը. Վարդապատ 1908, Փետր., էջ 209—210:

§ 4. Հելլենակար մատենագիր, ուղեւ ինձն
ուշերդնահայություննեւ ընդլայնուն իւ ուշերդնի քրո-
խանուննեւ զարդացւուն: — Հելլենասէր ու յու-
նաբան ուղղութիւններ հայոց մատենագրութեան
մէջ, ինչպէս շատ ուղիղ նկատել է ուսուցչա-
պետ ։ Մառը¹, ընդլայնելով հայերի մատոր
հորիզոնը, առաջ է բերել Հետաքրքրութիւն
ու միայն գեղի հին հեթանոսական աշխարհը,
այլ եւ գեղի իրանց հնութիւնները, ժողովրդա-
կան տռասպելները, եւ մեծ շափով նպաստել է
նրանց ազգային գիտակցութեան ու քաղաքա-
կրթութեան զարգացմանը: Աակայն ստեղծա-
գործական այս բեղմնաւոր աշխատանքի խաղաղ
ու աջադիւնութեանն արգելք են հանգիստել
արաբական արշաւանքներն ու արհաւիրքները:

Թէեւ եօթներօրդ գարի արաբական աւե-
րիւ շրջանումն անգամ՝ հայ մատենագրութիւնը
յունաբան ուղղութեամբ շարունակւում էր, սա-
կայն նա չէր ստանում այն թափն ու ոյժը, որ
կարող էր ստանալ այլ խաղաղ պայմաններում:

Հելլենասէր ուղղութիւնը հայ մատենա-
գրութեան վրայ ունեցել է մեծ ազգեցութիւն
նաեւ այն տեսակետից, որ նա, ընդլայնելով
հայոց հնագոյն մատենագրութեան կրօնակեկե-
ղեցական շրջանակները, մեծ զարկ է տռաել
աշխարհիկ բանաստեղծական գրականութեան
ծագման: Թէեւ արաբական արհաւիրքների ու
արտաքին անպատճ պայմանների պատճառով

¹ Н. Марръ, Іоаннъ Петрацкій, грузинскій неоплатоникъ XI—XII вѣка, С.—Петербургъ 1909, 4, 12—13.

գեղարօնեստական գրականութիւնը մեծ ծառալու զարգացում չէ ստացել, ստեղծվել հեղեղասեր հին հայ մատենագրութեան մեջ գեղարօնեստական թարգմանական ու թպնուրոյն երկերի գոյութիւնն անտարակուսելի ու ակներեւէ: Գրիգոր Մագիստրոսը՝ “Առ վարդապետն Սարդիս, զրած իր նամակում”¹ յիշում է “զկալիմաքոսի եւ զընդունիկեայն, բանաստեղծական երկերի հայերէն թարգմանութիւնը, զատեալ եմ, — զրում է Մագիստրոսը, — եւ զկալիմաքոսի եւ զընդունիկեայն ի հայ լեզու, քերականի Ընանուն մեկնիչը, որը, ինչպէս կը տեսնենք, Մովսէսի ու Դաւթի Հարցմունքներում յիշատակուած նրանց ընկերակից համարուած զօդուն է, ոչ միայն իր մեկնութեան մեջ յիշում է Դաւթի “քերթութիւնը, Ցիգրանի մասին, այլ եւ առաջ է քերում նրանից մի հատուած: Մեկնաբանելով “զտաղն քաջոլորակին, նա Դաւթի քերթութեան մասին հազորդում է հետեւեալը. “Իսկ քաջոլորակի տաղ ասի Դաւթեան քերթութիւն (եւ) որ յազագս Ցիգրանայ, յորժամ երկար բառիւր եւ ոլորակաւք ի սկսմանէ մինչեւ յաւարտումն զմիտու առեալ բերիցէ, որպէս յորժամ ասէ.

“Եւ արդ ներգործող ի միտս երեւիւր առ խորհուրդս փողարին
Մեծոգւոյ Տիգրանայ գեղանին Տիգրանու հի

¹ ՏԵՇ կ. Կոստանեանց, Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, Աւելանդգրապուլ 1910, էջ 55:

Խոր ներածեալ կողարադ նաեւ ողջամիտ
աշխարհածուհի¹:

§ 5. “Աբովուն քըսու բուռութեաւ ու-
խերն բարեկանի ժըլ եւ նըս անուններն ունեաւ
իշրեորդներն այս վաստի դաստիուն ուրախու-
նեան համար: — Ըստնաբան դպրոցի արտաքրու-
թիւնների շարքում առանձնայատուկ տեղ են
բռնում Արիստոտելի իմաստասիրական երկերի
եւ Նրանց մեկնութիւնների, նաեւ “Պիտոյից
դրիւ” ու Դիոնիսիոս Թրակացու Քերականու-
թեան հայերէն թարգմանութիւնները: Այս
երկերը դարեր շարունակ եղել են Հայաստա-
նում դպրոցական դաստանդման առարկաներ
եւ սրանց լուսաբանութեանը, Բնչպէս յայտնի
է, նուիրուած են բազմաթիւ մեկնութիւններ ու
լուծմունքներ, որոնք զանազան ժամանակներում
յօրինուած են եղել, իրրեւ դպրոցական ձեռ-
նարկներ: Քերականական, Տարտասանական ու
Արիստոտելի իմաստասիրական երկերի յարա-
տեւ ու խոր աղքեցութիւնը համաշխարհային
մարի, լեզուի ու մատենաբարութեան վրայ հա-
մատարած մի երեւոյթ է եղել թէ Արեւմուտ-
քում եւ թէ Առաջաւոր Ասիայում:

Այն գիտական ու վերացական բառերի
պաշարը, որ գործածական է ու սովորական
այժմեան աշխարհաբար հայերէնում, Բնչպէս եւ

¹ Ցէս Դ. Աշտից, Արտեմոս Դիբոնիսկոյ քերտկունի,
պիետոպ. 1915, էջ 128—129:

եւրոպական լեզուներում, ծագել է մասամբ
վերոյիշեալ երկերի թարգմանութիւններից:

Յունաբան գրաբարը, համարելով ուկե-
դարեանի համեմատութեամբ ^{“ցեխագարեան”},
չպէտք է այնու ամենայնիւ մռանալ, որ այդ լե-
զուի գիտական քննութեամբ միայն կարող են
պարզուել լեզուական մի շարք խնդիրներ, որ
վերաբերում են նրանից ծնունդ առած միջնա-
դարեան եւ աշխարհաբար հայերէնին: Յունա-
բան այդ լեզուի ուսումնասիրութեամբ է, որ
հնարաւոր պիտի լինի լուսաբանել մեր լեզուի
յաջորդական զարգացումը: Գիտական այդպիսի
ուսումնասիրութիւններ, դժբախտաբար, շատ
քիչ կան, մինչդեռ գրանք են հիմք ծառայելու
հայոց լեզուի պատմական քերականութեան՝ հայ
լեզուագիտութեան յատուկ մի ճիւղի, որ գեռ-
եւս գոյութիւն իսկ չունի:

Թէ որքան հետաքրքրիր կարող են լինել
եւ կարեւոր լեզուագիտական այդ աշխատաւ-
թիւնները՝ ցոյց տանք մի օրինակով:

Հայերէնում կան բարդ բառեր, որոնք
տարրեր եղանակով են բարդուած, ինչպէս՝
մայրաքաղաք եւ քաղաքամայր, բանաստեղծու-
թիւն եւ ստեղծաբանութիւն, սիրադ ործ եւ
գործառէր, սիրաբան եւ բանասէր, բանագովու-
թիւն եւ գովարանութիւն, վաճառաշահութիւն
եւ շահավաճառութիւն եւն: Անձագոյն մասն
այս բառերի յունաբան ծագում ունին:

Արդ՝ հարց է առաջ գալիս, թէ այդ բար-
դութիւններից որոնք են աւելի հարազատ հայոց

լեզուի քերականութեանն ու ոգուն։ Ահա մի
հարց, որը հայոց լեզուի պատմական քերակա-
նութեան խնդիրներից մէկն է լինելու, բայց
ուշադրութեան գրեթե չէ առնուած։

Աերոյիշեալ օրինակներից “սիրագործ”
բարդութիւնը, որ դարձ է ածուած չիմեթեա
կուզի Հակաճառութեան մէջ (էջ 325), ամե-
նայն հաւանութեամբ, թարգմանութիւն է յու-
նարէն Փիլεργօս բառի։ Յունարան ուրիշ երկե-
րում նոյն բառը, սովորաբար, թարգմանուած է
“գործասէր”, Շատ պարզ է, որ “գործասէր”-ն
աւելի է համապատասխանում հայերէն լեզուի
ոգուն, քան “սիրագործ”-ը։ Աակայն կան գեղ-
քեր, երբ յունարան բարդ բառերի հարազա-
տութիւնն ու խորթութիւնն աւելի գժուար է
լուծուամ, քան վերեւ մատնանշուած գէպքում։
Օրինակ, “մայրաքաղաք” բառը, որ թարգմա-
նութիւն է յունարէն լոյթօպօլիս բառի, այժմ
միանգամայն հարազատ է հնչում մեր ական-
ջին։ Բայց ուզի՞ղ է արդեօք մեր այդ ներքին
զգացումը եւ վստահութիւնը։ Քերականական ու
լեզուաբանական տեսակէտից, ինձ թւում է, որ
հայոց լեզուի ոգուն աւելի է համապատասխա-
նում ոչ թէ սովորական գարձած “մայրաքա-
ղաք”-ը, որն արդիւնք է յունարան տառացի
թարգմանութեան, այլ “քաղաքամայր” բառը։

Ըստուկ ուստամասիրութեան նիւթ կարող
է ծառայել յունարան բարդ բառերի հենց այս
կարեւոր խնդիրը, մանաւանդ, եթէ ի նկատի
առնուեն Եւագր Պլուտացու երկերի հնագոյն

Հայ թարգմանութիւնները, որ ունեն այդ տեսակէտից հետաքրքիր առանձնայատկութիւններ։

Թէ այս եւ թէ ուրիշ նման լեզուական խնդիրներ կարող են եւ պէտք է պարզուեն յունաբան հայերէնի ուսումնասիրութեամբ։

§ 6. Յանբան լեզուի մասնիքունիւնը, ոչուն ժիշտ ժառանքունիւնը և լուսական ուսումնական պատճեան։ — Յայտնի է արդեն, որ յանաբան եւ սոկեդարեան երկերը լեզուական ու քերականական տեսակէտից այնքան միմէանցից տարրեր են, որ առանց գժուաբութեան զանազանում ու բաժանում են իրարից։

Այս հանգամանքը վաղուց ի վեր օգտագործուել է իրբեւ կարեւոր մի միջոց բանասիրական ու ժամանակագրական որոշ հետախուզումների ու հետեւութիւնների համար։

Սոկեդարեան գրաբարի մանրազնին ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տուել, որ այդ լեզուն, լինելով ըստ էութեան նոյնը, ըստ իր սճի ու կերպի բաժանուում է այլ եւ այլ գասերի¹։ Որքան եւ առանձին դեպքերում գժուար ու զիճելի լինի այդ խմբերի ու նրանց առանձնայատկութիւնների որոշումը, սակայն գասերի ու խմբաւորումների ընդհանուր փաստը միանգամայն հիմնաւոր է ու անժիտելի։

Յանական գրաբարը մինչեւ այժմ դեռ

¹ ՏԵՇ. Ա. Ա. Այտշենով, Քնն. քեր., Հ. Բ. Թոռնհեմն, Հատուկնիր ընթերցուածք և. Կ. Բիշովեցացի, Արքիւն վարդապետ։

ուսումնասիրուած չէ եղել համեմատական ու նոյն մանրազնին եղանակով, ինչպէս ուսկեդարեանը: Մինչդեռ, ինչպէս կը տեսնենք, այդ ուսումնասիրութիւնը կարեւոր է ոչ միայն լեզուական, այլ եւ բանասիրական եւ մատենագրական-պատմական տեսակետից:

Քննութեան առնելով յունաբան հնագոյն երկերի լեզուն, քերականութիւնը եւ բռվանդակութիւնը, կարելի է ոչ միայն բաժանել այդ լեզուն տարրեր խմբերի եւ պարզել նրա զարգացման ընթացքը, այլ եւ որոշել "արտաքին գրոց, առանձին խմբերի թարգմանման ժամանակաշրջանները եւ նոյն իսկ առանձին երկերի թարգմանման ժամանակագրական յաջորդականութիւնը:

Յունաբան լեզուն իր բառամբերով ու քերականական առանձնայատկութիւններով, ինչպէս կը տեսնենք, մի եւ նոյնը չէ եղել "արտաքին գրոց, զանազան խմբերում, այլ նա կազմուել է աստիճանաբար ու յաջորդաբար, հետզհետէ կրել է զգալի փոփոխութիւններ եւ ունեցել իր զարգացման յատուկ ընթացքը:

Յունաբան հնագոյն թարգմանութիւններում լեզուական խմբաւորումները շատ աւելի որոշ ու ակներեւ են, քան ոսկեդարեան զբարում, որովհետեւ հիմնուած են ոչ թէ "ոճի ու կերպի", այլ, գլխաւորապէս, քերականութեան ու արուեստական բառակազմութեան բացոյացյալ տարրերութիւնների վրայ:

Համեմատական ուսումնասիրութեան եղա-

Նակով երեւան են դաշին միանգամայն անյայտ նոր վաստեր, որուք հիմնովին յեղաշրջում են աւանդական հին կարծիքները յունաբան թարգմանութիւնների մասին։ Պարզում է, օրինակ, որ Դաւիթ Անյաղըին վերագրուած իմաստասիրական մեկութիւնները ոչ միայն բոլորն էլ թարգմանութիւն են յունաբէնից, այլ եւ տարբեր ուղղութեան եւ տարբեր հեղինակների ութարգմանների գործ են եւ ծագել են դաւանաբանական վէճերի ժամանակ կրօնական տարբեր միջավայրերում։ Մի մասը նրանցից թարգմանուած են միաբնակ հայերի, իսկ միւս մասը երկարնակ հայերի միջավայրում։

Լուսաբանում են ուրեմն թէ յունաբան դպրոցի ծագման ու զարգացման մութ ու խրթին խնդիրը եւ թէ վեցերորդ ու եօթերորդ դարերի գրական երկերի ժամանակագրութիւնը, որ մինչեւ այժմ եղել են անլուծելի մի առեղծուած։ Նթէ նոյն այս ուղղութեամբ, որին հետեւել ենք մենք, լինեն նոր հետազոտութիւններ, թւում է ինձ, որ վերջնականապէս կը պարզուի նաեւ վեցերորդ ու եօթերորդ դարերի կրօնակեղեցական մատենագրութեան զարգացման ընթացքը եւ մեր մատենագրութեան պատմութիւնը կը գրուի վերջապէս հաստատուն հիմքերի վրայ։

§ 7. “Աշուտին Քրոջ Արքաներեւուն -----
Հիմք ----- Բանիքուն բանուուն ունիւն նոյն
ունուն ----- Արտաքին զրոց վերաբերեալ առա-
ջիկայ իմ ուսումնասիրութիւնը, որ լոյս տեսաւ.

Նախ Հանգես Ամսօրեայ, ի էջերում, բաժանուած է լինելու երկու գլխաւոր մասերի:

- Պատիթ Անյաղթին ու Ելիասին վերադրուած մեկութիւնների հեղինակները եւ.

- Ե. Յունարան հնագոյն թարգմանութիւնների երեք տարրեր շրջանները:

Աշխատութեանս կցուած է լինելու իրբեւյաւելուած:

Է. Էջմիածնի մատենագարանի իմաստասիրական հնագոյն ձեռագիրների ցուցակը:

Յացակի հրատարակութիւնը կարեւոր համարեցի, որովհետեւ ուսումնասիրութեանս հիմք են ծառայել յաճախ ոչ թէ Պատիթի Երկերի Վենետիկում լոյս տեսած բնագիրը. այլ Էջմիածնի մատենագարանի հնագոյն ձեռագիրները: Վենետիկի հրատարակութիւնը հնագոյն այդ ձեռագիրների համեմատութեամբ ունի պակաս մասեր եւ որոշ տարբերութիւններ:

Ուսումնասիրութեանս առաջին մասը, որ վերաբերում է իմաստասիրական մեկնութիւնների հեղինակների որոշմանը, կարեւոր է, գլխաւորապես, բիւզանգական մատենագրութեան պատմութեան համար: Հեղինակների որոշման խնդրում հայերէն մեկնութիւնների ուսումնասիրութեամբ ստացուում են եղբակացութիւններ, որոնք հիմնական մի քանի կէտերում տարբերում են տիրող կարծիքներից, որ ընդունելութիւնն ու գտած փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ:

Ուսումնասիրութեանս երկրորդ՝ աւելի ընդարձակ ու հիմնական մասը՝ վերաբերում է

զմէ այդ մեկնութիւնների եւ լմէ յունաբան հնագոյն այլ թարգմանութիւնների ժամանեակագրութեանը եւ կարեւոր է առանձնապես հայոց մատենագրութեան պատմութեան համար։ Այս մասը, յոյս ունեմ, որ իւր ուրոյն բավանդակութեամբ եւ իւր բազմաթիւ ուշագրաւ ու անակնկալ եղբակացութիւններով նոր ընթացք ու նոր ռւզդութիւն պիտի տայ յունաբան մատենագրութեանը վերաբերեալ լեզուագիտական ու բանասիրական յետագայ ուսումնասիրութիւններին։

Ուսումնասիրութեանս այս երկրորդ մասի մեջ բացի Արխատուածելի երկերի ու նրանց վերաբերեալ հնագոյն մեկնութիւնների թարգմանութիւններից, քննութեան են առնուած նաև արտադին գրոց, միւս թարգմանութիւնների ու երկերի մեծագոյն մասը՝ Դիմոկրիտոս Փրակացու քերականութեան թարգմանութիւնը, նոյն քերականութեան հնագոյն մեկնութիւնները, Փիլոնը, Պիտոյից Գիրը եւ Կանոնը, իսկ կրօնական բավանդակութեամբ երկերից՝ Կրենէոսը, Տիմոֆէոս կուզի հակաճառութիւնը եւ Գիրք թղթոցի յունաբան հնագոյն թղթերը։

Նմէ աշխատաւթեան հիմնական ակզրութեանը եւ եղբակացութիւնները հաւանաւթիւն գտնեն, թւում է թու, որ գժուար պիտի լինի որոշել այնուհետեւ նաեւ կրօնական եւ այլ բավանդակութեամբ յունաբան միւս հնագոյն թարգմանութիւնների խմբակցութիւնը եւ ժամանակը։ Արանք եւս, իմ կարծիքով, ինչպէս

իրենէսի ու Տիմ.թէս կուղի թարգմանութիւնները եւ Մովսէս քերթողահօր ու Յովհաննու և պիտիոպոսապետին վերագրուած թղթերը, լեզուական իրանց առանձնայատկութիւններով միանալու են, հաւանաբար, մեր մատնացորդ արած յունաբան երեք խմբերից որևէ մէկի հետ, որոնց ժամանակը որոշուած է այն ուսումնասիրութեան մէջ :

Ուսումնասիրութեանս մէջ կան կէտեր, որոնց լուսաբանութեան համար հարկաւոր էր ձեռոքի տակ ունենալ գրքեր եւ հրատարակութիւններ, որ, գժրախտաբար, ինձ մատչելի չեն եղել: Այդ կէտերը, յոյս ունեմ, կ'աշխատեն պարզել Երապայում գտնւող բանասէրները, որոնք հնարաւորութիւն ունեն օգտուելու եւ բոպական հարուստ գրադարաններից:

Դաւիթ Անյաղթին ու Լիփասին վերագրուած մեկնութիւնների հեղինակները:

§ 8. Առաջապահութիւն իշխանութիւն է բարեկարգ շնորհած առաջապահութիւն է առաջապահութիւն հայութիւն և առաջապահութիւն: — Արիստոտելի կամ Նրան ընծայուած երկերից թարգմանուած են հայերէն եւ հրատարակուած են Անենեալում¹:

1 Ասրիւն վարդապետի, Մամրէի վերծանողի եւ Դաւիթի Անյաղթի մասնակտութիւնը, թիւնը, Վանասիկ 1833:

— Առարողութիւնը (κατηγορία), էջ 359

— 408:

բ. Յաղաքս մեկնութեան (περὶ ἐρμηνείας),

էջ 461—486:

չ. Պատմութիւն յաղաքս աշխարհի (περὶ

չօսմոս), էջ 603—628:

Դ. Յաղաքս առարինութեանց (περὶ ձրբեաւ
և հախան), էջ 629—635:

Պարփիւրի երկերից թարգմանուած է՝

Ե. Կերածութիւն (εἰσαγωγή), էջ 227—

250, որը նորագուատուական դպրոցներուամբ կազմուամբ էր Սորյանոսի անհրաժեշտ ու անանջատմասը, իրբեւ Կերածութիւնի Առարողութիւննեն Արիստոտելիք:¹

Բացի այս բնագրերից թարգմանուած են
նաև վերոյիշեալ երկերին վերաբերուող հետեւեալ մեկնութիւնները:

—. Աերլուծութիւն Կերածութեան Պարփիւրի՝ դաւթի գրիլիտափայի Կերպինացւոյ (Աեռեմիկ 1833, էջ 251—356).

Այս թարգմանութեան յունարէն բնագրերը պահպանեալ է եւ Հրատարակուած է՝
անձն Davidis Prolegomena et in Porphyrii Isagogen commentarium, edidit Adolfus Busse, Berlin 1904, էջ 80—219. յունարէն

¹ Ա. Երգիբշեալ Հինգ երկերի հայերէն թարգմանութիւնները պր. Կանիրիբը համապատել է յունարէն բնագրերի հետ։ Բացի այդ նու Առարողութեանց է։ Յաղաքս մեջնութեան հայերէն բնագրերը նորից Հրատարակել է Տեսագրերի Համամատաթեատր, անձն Anecdota Oxoniensia, Oxford 1892։

ψερνωφήρην ἐν ρω· Προλεγόμενα σύν θεῶ τῇς
Πορφυρίου εἰσαγωγῆς ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ τοῦ
θεοφιλεστάτου καὶ θεόφρονος φιλοσόφου¹.

Ἐ· Οικοροφοιδήιον ψερφιαποτέλης θωρη-
μαντεωλ ἐν μετάβιοις ἡ ημετέλη, οὐκέντετηλ 1833,
ἔχ 409—458, γριζωρέν ρηνωφήρρ φαντοιαδεὶς·

Ἐ· Αἰερήιωρ μέτενθιασ ψερφιαποτέλης θωρη-
μαντεωλ ἐν μετάβιοις ἡ ημετέλη, οὐκέντετηλ 1833,
ἔχ 487—553, γριζωρέν ρηνωφήρρ φαντοιαδεὶς·

Ἐ· ημετέλης ψεργαρηθ φιλησιοφιαγής μετέντε-
ληιαν σπρέιρωτασιαδεὶς η λίθιος ψερφιαποτέλης ἡ Αἰερη-
μαντεωλ, ανητ ἔχ 557—598, γριζωρέν ρηνω-
φήρρ φαντοιαδεὶς·

Ἐ· Υπέκειοιθήιον Οικοροφοιδήιον ψερφι-
αποτέλης ρηνδωγέωις Ιελίασης ιδιωτασιαθηρή, Ε· Αἰε-
μερρροιρητ 1911, ἔχ 1—137·

Οὕτοις θωρημαντεωλέν γριζωρέν ρηνω-
φήρρ αφαξανταιηλ ἐν ζρωτωριακοιαδεὶς ἐν
τοῖς Eliae in Porphyrii Isagogen et Aristote-
telis categorias commentaria, edidit A. Bus-
se, Berolini 1900, ἔχ 107—255. γριζωρέν
ψερνωφήρην ἐν Ἐξήγησις σύν θεῷ τῶν δέκα
κατηγοριῶν τῇς φιλοσοφίας ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ
τοῦ θεοφιλεστάτου φιλοσόφου· Καινωρέν ρολορ
ἀκτωφρηροιδεὶς Οικοροφοιδήιον αγής μετέντε-
ληρψερνωφροιαδεὶς ἡ ημετέλης φιλησιοφιαγής·

¹ ἔχ 80—94. ἕτη 95—218 αὐλητὴ ψερνωφήρ·
Σχάλια σύν θεῷ εἰς τὴν εἰσαγωγῆν Πορφυρίου ἀπὸ φωνῆς
Δαβὶδ τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ θεόφρονος φιλοσόφου.

Առկայն յունարէն բնագրի հրատարակիչն Ադոլֆ Բուսսէն, հիմնուելով որոշ փաստական տուելուների ու դիտողակիցների վրայ, հաւանական է համարել, որ այս մեկնութեան հեղինակը ուժեւ դաւիթն է, ոյլ նրա ուսուցիչ էլիասը:

Հ. Հատուած թէ մեկնութեան Ատորոգութեանցն Արքատուէլի, անս Էլիասի Ատորոգութեանց մեկնութեանիմ հրատարակութեան վերաշում, Ա. Պետերբուրգ 1911, էջ 140—149. յունարէն բնագիրը դաւուած չէ:

Իսցի վերոյիշեալ վեց մեկնութիւններից թարգմանուած է նաև:

Ե. Դաւիթ Փիլիպովիայի Որուեցնութեան գուհոսօփաւ երկը, որի հայերէն վերնագիրն է ըստ Վենետիկի հրատարակութեան (1833, էջ 120—216): «Դաւիթի եռամեծի եւ անյազմ փիլիպովիայի ընդդէմ» առարկութեանցն չորից ովհի հունի իմաստակի եւ առհմանի եւ արամատութիւնք իմաստափառութեան: Հնագոյն հայ ձեռագիրների վերնագիրը մատուցրապէս համապատասխան է յունարէնին»: «Դաւիթի Փիլիպովիայի Կերպինացւոյ» յառաջարանք առհմանց իմաստափառութեան¹:

Այն թարգմանութեան յունարէն բնագիրը հրատարակուած է՝ անս Davidis Prolegomena et in Porphyrii Isagogen commentarium, edidit Adolfus Busse, Berlin 1904, էջ 1—79. յունարէն վերնագիրն է՝ *Tὰ προ-*

¹ Տե՛ս Խշդիմանի մասենացարանի թ. 1889 և 1890 մեռադրերը (— Էլաբէն Յուլիոն, թ. 1847 և 1848):

λεγόμενα τῆς φιλοσοφίας απὸ φωνῆς Δαρᾶδ τοῦ θεοφίλεστάτου καὶ θεόφρονος φιλοσόφου:

Τιμήθει πλευράθειν φέρωφρονταδὸν οὐκ εἰσει-
ηθεῖ φανήσθαι μετατασθητακῶν - μετέπειτακῶν οὐκεῖται ζω-
τοποιοδὲνερού, βέλεψησεν.

- Τιμήθει τιμήθει φιλοθεοφίαντες αποτελε-
σθεῖται, οὐκέτενεσθεὶ 1833, έξ 217—222.

Ἐ. Τιμήθει φανὴροτάτοις, αὐτη, έξ 223
— 224:

τ. Εἴη τις αγαπηθεὶς οὐτε αποφθηκαί τις τοιούτοις,
οὐδὲντος γάρ τοις αποτελεῖται "τιμήθει πλευράθεινερού,
οὐδὲντος γάρ τοις αποτελεῖται" οὐτε απο-
τελεῖται μὲν, θεωρητικῶν θεοφίλενερού, έξ 215—216.

Εἴηται πλευράθεινερού τοις αποφθηκαί τις τοιούτοις,
οὐδὲντος γάρ τοις αποτελεῖται "τιμήθει πλευράθεινερού,
οὐδὲντος γάρ τοις αποτελεῖται" οὐτε απο-
τελεῖται μὲντοις αγαπηθεὶσιν αποτελεῖται τιμήθει
πλευράθεινερού τοις αποφθηκαί τις τοιούτοις,
οὐδὲντος γάρ τοις αποτελεῖται "τιμήθει πλευράθεινερού,
οὐδὲντος γάρ τοις αποτελεῖται" οὐτε απο-
τελεῖται μὲντοις αγαπηθεὶσιν αποτελεῖται τιμήθει
πλευράθεινερού τοις αποφθηκαί τις τοιούτοις,
οὐδὲντος γάρ τοις αποτελεῖται "τιμήθει πλευράθεινερού,
οὐδὲντος γάρ τοις αποτελεῖται" οὐτε απο-

§ 9. Τιμήθει πλευράθεινερού τοις αποφθηκαί τις τοιούτοις
ξενιάτησιν τοιούτησιν τοιούτησινερού: — "τιμήθει πλευ-
ράθεινερού τοις αποφθηκαί τοιούτησιν τοιούτησινερού, απο-
φθηκαί τοιούτησιν τοιούτησινερού μὲν, πλευράθεινερού τοις αποφθηκαί τοιούτησινερού,
οὐτε αποφθηκαί τοιούτησιν τοιούτησινερού τοις αποφθηκαί τοιούτησινερού, οὐτε αποφθηκαί τοιούτησιν τοιούτησινερού τοις αποφθηκαί τοιούτησινερού,

ι. Πλατωνικομαρτινού 1904, αριθμοῖς, "Πλατωνικομαρτινού"
αποφθηκαί τοιούτησιν τοιούτησινερού, Φιλοποιομαρτινού, Βαζανίδη, Βαζανίδη:

առարբեր էին տիրող և նման ազրութիւններից դաս-
տիմ Անյաղթի մասին .

- Սահմանը խմաստափրութեան երկը,
ուորպիհարի Ներածութեան մեկնութիւնը եւ
Արխատառելի Աներլուծականքի մեկնութեան հա-
տուածը¹ միեւնոյն հեղինակի՝ դասիմ փիլիսո-
փայի գործ են, իսկ Արխատառելի Յաղագս մեկ-
նութեան եւ Ատորոգութեանց հայերէն մեկ-
նութիւնները դասւթիւնը չեն .

Ե. Կորպղատոնական դասիմ մեկնիչը հայոց
մատենագրութեան մեջ շփոթուած է դասիմ
Հարբացու հետ, նեչպէս եւ բիւզանդականում՝ Niketas David Paphlagonի հետ .

Հ. Սահմանը խմաստափրութեան երկը եւ
Ներածութեան ու Աներլուծականքի մեկնութիւնն-
ուերը թարգմանուած են յունարէնից .

Դ. Կորպղատոնական դասիմ մեկնիչը Աղե-
քսանդրիայում ուսած Զ. դարի մատենագիր է .

Ե. Կորպղատոնական դասիմ մեկնիչը քրիս-
տոնեայ է .

Զ. Կանոնին վերագրուած առասպելարա-
նական մեկնութիւնների հեղինակը դասիմ մեկ-
նիչը չէ :

Այս եղթակացութիւնները, նեչպէս ինձ
համոզել են յետագայի իմ հետազոտութիւնները,
ընդհանուր առմամբ, ուղիղ պիտի լինեն, բացի
մի քանի կետերից, որոնց մասին առանձին խօսք
կը լինի ներբեւում :

1. Աներլուծականքի մեկնութեան համար ածը կարող
է դասւթիւնը չլինել. աճս այդ աշխատաւթեան Ծ 22—24:

Դաւիթ Անյազվիտի մասին այնուհետեւ լոյսէր տեսել լի. Խոստիկեանի գերմաներէն աշխատութիւնը¹: Բոլոր գրեթե վերօյիշեալ կէտերում լի. Խոստիկեանի եղբակացութիւնները նոյն են, ինչ որ իմ աշխատութեան մէջ : Կա եւս Դաւիթին համարում է կրտսեր Ոլիմպիոդորոսի աշխակերտ, վեցերորդ դարի հեղինակ, կարծում է միայն, որ Դաւիթը, հաւանաբար, ոչ թէ քրիստոնեայ մեկնիչ է, այլ հեթանոս: Ինչպէս յայտնի է, Ադ. Բռուսէն Դաւիթի քրիստոնեայ լինելը նոյնպէս հաւանական էր համարել, հիմնոելով յունարէն բնադրի որոշ հատուածների վրայ²: Ա. Խոստիկեանը ենթադրում է, որ Դաւիթի թէ յունարէն եւ թէ Հայերէն բնադրում այդ հատուածները կարող են լինել յետագայ ժամանակների յաւելումներ: Դաւիթի հեթանոս լինելու հաւանական մի նշաննու համարում է նրա հերածութեան մեկնութեան մէջ՝ ծնն ընթացեալ շրջետուոց, դարձուածքը (Busse, էջ 121, 21), որ Հայերէնում թարգմանուած է “օգնականութեամբ” լաւագունին. (Վենեաիկ 1833, էջ 281): Ընդունելով հանգերձ, որ “լաւագունին” գործ է ածուած այստեղ Ստուծոյ փոխարէն պատռնի բարձրագոյն “իդէային իմաստով”, թւում է ինձ այնու ամենայնին, որ գրանով ապացուցում է միայն Դաւիթի քրիստոնէու-

¹ Dr. Missak Khostikian, David der Philosoph, Berner Studien zur Philosophie und ihrer Geschichte, Band LVIII, Bern 1907:

² Տե՛ս A. Busse, Davidis Prolegomena հ. 2, էջ VI.

թեան նորապղատուական ու գնոստիկեան բնոյթը։ Դաւթի քրիստոնեայ լինելու նշանները, որ մատնացոյց են արուած Ադ, Բուռեի եւ իմ աշխատութիւններում։ Դժուար է առանց լուրջ հիմքերի մերժել, համարելով բոլորը միասին օտար գրչի յաւելուածներ։ Ա. Խոստիկեանի առարկութիւններն այս կետում, իմ կարծիքով, համազիւ չեն։

§ 10. Էջմիածնի Հայութեածնի թիւ 1939
յեւ-էւշում է բառում Սուրբ-էւ-մատուցուած հայ մինչ-
միւնաեւը։ — Աերոյիշեալ աշխատութիւնն հրա-
տարակելուց յետոյ, Էջմիածնի մատունագարանի
հնագոյն ձեռագիրներն ուսումնասիրելիս՝ ան-
սպասելի կերպով գտնուեց Արիստոտելի Ատորա-
գութեանց մի նոր մեկնութիւնն, որն անծանօթ ու
կարեւոր մի երկ էր յունարան հնագոյն դպրոցի։

Այդ մեկնութիւնը պահպանուել է Էջ-
միածնի թիւ 1939 ձեռագրում (— Կարմ.
Ցուցակ, թ. 1897)։ Կոյն ձեռագիրը պարունա-
կում է նաև։ Հետաքրքիր մի հատուած Արիս-
տոտելի Ատորագութեանց մի այլ մեկնութեանն,
որը համառու մի մեացորդ է ինչ որ անյայտ
հին թարգմանութեան։

Կորագիւա այդ մեկնութիւնների քննու-
թիւննից երեւաց, որ ընդարձակ մեկնութիւնը
թարգմանութիւնն է Ատորոգութեանց մեկնու-
թեան յունարէն այն բնագրին, որը հրատարակել
էր գերմանացի գիտնական Ագոլֆ Բուռեն, իբրեւ
էլիաս իմաստասիրի աշխատութիւնն¹։ Համառու

¹ Տե՛ս A. Busse, Elias in Porphyrii Isagogen et Aristoteles Categorias commentaria, Berolini 1900, էջ. 108—200։

Հատուածի յունարէն բնագիրը, որը ան ինձ
յայտնի է, չկայ Արխառաստեղի Ստորոգութեանց
տպագիր մեկնութիւնների մէջ, որ հրատարակել
է բերլինի կայսերական ակադեմիան:

Հայերէն բնագիրը թէ այդ հատուածի եւ
թէ Էլիասին վերագրուած Ստորոգութեանց մեկ-
նութեան լոյս է անսել, ինչպէս վերեւ յիշուեց,
1911 թւ սեւ Պետրոգրագում գիտութեանց
կայսերական ակադեմիայի հրատարակութեամբ¹:

Էլիասին վերագրուած այդ մեկնութեան
հայերէն թարգմանութեան բնագիրը սկզբից եւ
վերջից թերի է, ուստի եւ նրա հայերէն վերնա-
գիրը մնում է անորոշ: Հայերէն հրատարակու-
թեան մէջ վերնագիրը դրուած է յունարէն
տպագրի վերնագրի համաձայն, որը սակայն, ինչ-
պէս կը տեսնենք, ոչ թէ յունարէն ձեռագիր-
ներից է բղխում, այլ ենթագրական մի վերնա-
գիր է, հիմնուած հրատարակչի, Ադոլֆ Բուսէի,
բանասիրական հետախուզութեան վրայ:

Հայերէն հրատարակութեան առաջարևա-
նում եւ արդիքն մատնանիշ էի արել, որ Ա. Բու-
սէի ենթագրութիւնը Ստորոգութեանց մեկնու-
թեան հեղինակի մասին չէ համաձայնում հայ-
մատնագրութեան մէջ պահպանուած պկայու-
թիւնների հետ, որ, իմ կարծիքով, վերաբեր-
ում են հենց նոյն այս մեկնութեան²: Մատենա-

¹ Անկանութիւն Ստորոգութեանցն Արխառաստեղի ըն-
ձայնական Էլիասի իմաստատիքի, էջ 1—140 էւ Հառուած ինչ-
ու մեջութեան Ստորոգութեանցն Արխառաստեղի, էջ 141—145:

² Տե՛ս Անկանութիւն Ստորոգութեանցն, էջ 11 էւ 111:

գրական այդ վկայութիւններից եւ Ատորոգութեանց մեկնութեան հայերէն բնագրի քննութիւնից երեւում է, որ Ա. Խուսէի եղբակացութիւնները դժուար է ընդունել, իրրեւ վերջնական ու անլիմելին: Այդ եղբակացութիւնները, որ հաւանական են համարուած Բիւզանդական մատենագրութեան, ինչպէս եւ փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ, կարօտ են, իմ կարծիքով: Վերաբննութեան հայկական առ եալների սգնութեամբ: Կոկ այս տուեալները, ինչպէս կը տեսնենք, հիմք կարող են ծառայել նոյն խնդրի մի նոր լուսարանութեան եւ ուշագրաւ նոր դիտողութիւնների, որ ստորեւ առաջ ենք բերում:

§ 11. Բառակի հաշվով՝ Առաջ-ին-նեանց Գիշանուն և դիմունից Դաստիարակութեան մէջ: — Բոլոր յունարէն ձեռագիրներ կլիասին ընծայուած Արիստոտելի Ատորոգութեանց մեկնութեան հեղինակ համարում են դաւիթիթ փելիսոփային, ինչպէս այդ երեւում է ձեռագիրների վերնագրերից՝ “ԵՀՂՂՂՏՇ ԺՆ ԾԵՓ ՇԵԿ ՃԵԿ ԿԱԴԵՐ ՇԵՍ ՄԵՍՎԻԼԵՏԱՇ ՎԻԼՈՍԵՇՓՈՒ”:

Ադողֆ Բուսէն կլիասի յունարէն բնագրի առաջարանում փորձում՝ տպացուցանել, որ այդ մեկնութիւնը ոչ թէ դաւիթինն է, այլ կլիասին: Յունարէն ձեռագիրների վերնագրերը սիսալ ենթադրելով, քուսէն ժիտում է դաւիթի հեղինակ լինելը հետեւեալ պատճառներով:

— Դաւիթիթ Փիլիսոփան Պարփիւրի “Ներածութեան դ., պրակը վերջացնում է այս խռոքե-

բով՝ Եւ զ իստելի է՝ թէ ի բանական մասն իմաստասիրութեան վերաբերի ոռաջինքայ շարագրութիւնս իսկ բանականն եթէ մասն է իմաստասիրութեան եւ եթէ ործի ի Ստորագութիւնն ըրիստուելի ուսցուք» (Անհետիկ 1833, էջ 263):

Հակառակ դիմաւութիւն Փիլիսոփայի այս խոստման էլեմանին ընծայուած՝ Անկնութիւն Ստորագութեանցն, երկու մ չենք զանում այդ խնդրի քննութիւնը, ինչպէս ովէտք եր սպասել ըստ վերոյիշեալ խոստման:

Ա. Բուռեի հրատարակած ու էլեմանին վերագրուած Պորտիւրի «Ներածութեան մեկնութեան հեղինակը նոյնպէս խոստանում է ցոյց տալ, որ բանականու ործի է իմաստասիրութեան, բայց ոչ Ստորագութեանց մեկնութեան մէջ, այլ Արիստոտելի Վերլուծականքամայն» ածչչթիսեւուց յարօն Մեֆիստու էւ տառցանել, այլ ճեմքը ասեն ոչ, այլ հակառակէր Պորտիւրի մասն զանդանի գոլով՝ ոչ իշխեր նստել եւ տառցանել, այլ ճեմքը, այլքն ասեն ոչ, այլ հակառակէր Պորտիւրի զի նա նստեալ գոլով՝ ինքն յոտն կացցէ: Այ զայդասեն, սուս ասեն, այլ եւ պատռէր զնա եւ պաշտէր, որպէս եւ ուրեմն բազին կանգնեաց, եւ մակագրեաց այսպէս: «Քաղին այս Պորտիւրի զոր կտնգնեաց Արիստոտել առն՝ զոր չարք եւ

բ. Դաւիթ Փիլիսոփան Պորտիւրի «Ներածութեան մեկնութեան մէջ ճեմականների մասին ասում է՝ «իսկ ճեմական կոչեցաւ Արիստոտել, զան զի Պորտիւրի տակաւին եւս կենդանի գոլով՝ ոչ իշխեր նստել եւ տառցանել, այլ ճեմքը, այլքն ասեն ոչ, այլ հակառակէր Պորտիւրի, զի նա նստեալ գոլով՝ ինքն յոտն կացցէ: Այ զայդասեն, սուս ասեն, այլ եւ պատռէր զնա եւ պաշտէր, որպէս եւ ուրեմն բազին կանգնեաց, եւ մակագրեաց այսպէս: «Քաղին այս Պորտիւրի, զոր կտնգնեաց Արիստոտել առն՝ զոր չարք եւ

ու գովելոյ զնա արժանի են, (Անեստիկ 1833,
էջ 281):

Խոկ էլիասին ընծայուած Ստորոգութեանց
մեկնութիւնը զեմականների անուան ծագման
մասին տալիս է բոլորովին տարբեր ու հակառակ
բացատրութիւն. “Ճեմականք կոչեցան, ոչ եթէ
ի ճեմել ինչ ուսուցանելին եւ ուսանելին, այլ վասն
զի յաջօրդեցին զպարապարանն ուղատոնի միջնոր-
դութեամբ Սպեւտիպոսի” (Անկն. Ստորոգ., էջ 10):

Դ. Որ էլիասին ընծայուած Ստորոգութեանց
մեկնութեան հեղինակը դաւիթ Փիլիսոփան չէ,
այդ ակնյայնի երեւում է դաւիթի ու նորագիւ-
մեկնութեան նաեւ այն հատուածներից, որոնք
Նուիրուած են խորթ շարագրածութեանց խնդրի
լուսաբանութեանը (տե՛ս “Դաւիթի Անյաղթի,
Վերլուծութիւն Կերածութեան Թորփիւրի”,
էջ 252—253 եւ “Անկնութիւն Ստորոգու-
թեանցն”, էջ 37—38): Այս ընդարձակ հա-
տուածների հանեմատութիւնը, Բուռեկի կազծիքով,
պարզ ցյց է տալիս, որ դպրանք չեն կարող համա-
րուել միեւնորին հեղինակի բացատրութիւններ:

Ա. Բուռեկի այս դիտողութիւնները, ինչպէս
տեսնում ենք, միանգամայն հիմնաւոր են եւ
ապացուցանում են, անտարակոյս, որ էլիասին
ընծայուած Ստորոգութեանց մեկնութիւնը դաւ-
իթի աշխատութիւնը չէ: Բայեւ յունարէն ձեռա-
գիրների վերնագրերը վերագրում են այդ մեկ-
նութիւնը դաւիթ Փիլիսոփային, սակայն այդ
հանդամանքն այնքան էլ կարեւոր չէ, որովհետեւ
այդպիսի շփոթումներ յունարէն ձեռագիրներում

առվարական են եւ ուրիշ շատ գեղքերում, ինչ-
պէս ցոյց է տուել Ա. Բուսէն:

§ 12. Ա. Բուսէնի իշխանութեան առաջարանում
իր հրատարակած թէ պարփիւրի Կերածութեան
եւ թէ Ստորոգութեանց մեկնութիւնները վերա-
գրում է Էլիասին, որին համարում է Արքազիո-
դորոսի աշակերտ եւ վեցերորդ դարի մեկնիշ:

Պարփիւրի Կերածութեան մեկնութիւնն
էլիասին վերագրելու նրա գլխաւոր հիմքը կազ-
մում է Փիլոպոնոսի վկայութիւնը: Փիլոպոնոսը,
Աշտակելով Էլիաս մեկնիշին, որպէս հեղինակ
պարփիւրի Կերածութեան մեկնութեան, քաղում
է այդ մեկնութիւնից հետեւեալ հատուածը,
որը գտնում է Ա. Բուսէնի Էլիասին վերագրուած
Կերածութեան մեկնութեան բնագրում:

Brand, p. 11° 37.

Elias, p. 52.

'Էլիաս ծէ օ լէղուդիւց տօր
է գարնօն էր և տօ անդ
ձգելու լարածնուաս, լե-
ցան տօր 'Աշուլլա Պողունդու
մէր ծիա տօր պրօւչի լաւըն
տօր Պողեա, Ալակունդու ծէ ծիա
տօր լորջա Ալակուն, և ա
Փիլուան մէր ծիա տիւ պրօւչի
լաւըն տիւ Փիլաւ, և ա
Թետուան ծէ ծիա լորջա
լաւըն տիւ Թետուաւ.

ημεῖς ծէ ևν ու տօ անդ
ձրկութմաւ լարածնուաս
իծու յաջ ճ Աշուլլա և Պողունդու
մէր ծիա տօր պրօւչի լաւըն
տօր Պողեա, Ալակունդու ծէ ծիա
լորջա տօր Ալակուն, և ա
Փիլուան ծիա տիւ պրօւչի
լաւըն տիւ Փիլաւ, և ա
Թետուան ծէ ծիա լորջա
լաւըն տիւ Թետուաւ.

Ն՞յյն Ներածութեան մեկնութիւնից քազուած եւ Էլիասին վերագրուած նման հատուածներ գտնուում են նաև յունարէն ձեռագիրներում (տե՛ս A. Busse, Eliae in Porphyrii Isagogen եւն, էջ V եւ VI): Ա. Բուսէն, Հիմնուելով իր այդ ուշագրաւ ու ուղիղ դիտողութիւնների վրայ, հաստատուն ու անտարակուաելի է համարում, որ Պորփիրի Ներածութեան վերոյիշեալ մեկնութեան հեղինակն Էլիասն է:

Ինչ վերաբերում է իր հրատարակած Ստորագութեանց մեկնութեանը, Բուսէն այդ մեկնութիւնը եւս վերագրում է Էլիաս մեկնիչն, համարելով նրա բռվանդակութիւնը, մեկնական եղանակն ու մաքերը նման ու համապատասխան Ներածութեան մեկնութեանը: Իր այդ ենթադրութիւնը նա փորձում է Հիմնաւորել, մատնացոյց անելով Ստորոգութեանց մեկնութեան մեջ Ներածութեան մեկնութիւնից առաջ բերուած բառացի մի քաջուածք:

“Eundem autem auctorem. — auctor է Բուսէն իր հրատարակութեան առաջաբանում, — et Eliae in Isagogen commentarium et hunc in Categorias librum conscripsisse cum universo librorum consensu ex sententiarum ordine ac ratione dicendi conspicuo docemur tum illo illustri loco (p. 116, 27), qui ad verbum cum eo qui laudatur (p. 33, 2) concinit, (A. Busse, Eliae in Porphyrii Isagogen ect, p. VIII):

Π. Ρωτακής μαστικής αριθμ. φαρμακοδρυ
ζειστελεβαῖς έ¹.

Elias in Porph. 33, ε.

“διὰ δὲ τὸ οἰκονομικὸν γέγραπται αὐτῷ ὁ Οἰκονομικός τὸ σύγχρονα, ἐπεὶ φημοι ἐκ τεούρων οχέων ουγκεκροτῆσθαι τὸν οἶκον, πατρὸς πρὸς τέκνα, ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα, δεοπτότουν πρὸς δούλους, εἰσιόντων πρὸς ἔξιόντα, ένα μήτε πλείστα τὰ εἰσιόντα τῶν ἔξιόντων (φειδωλία γάρ τοῦτο καὶ ἀνελεύθερία) μήτε πλείστα τὰ ἔξιόντα τῶν εἰσιόντων (ἀσωτία γάρ τοῦτο), ἀλλ’ ἐπίσης..”

Elias in Categ. 116, 23

“ἄλλα μήν καὶ οἰκονομικά εἰσιν αὐτῷ γεγραμμένα βιβλία, ὡς τὸ Οἰκονομικὸν σύγχρονα καὶ Περὶ συμβιώσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἐπεὶ ὃ λέγεται ἐκ τεούρων οχέων ουγκεκροτῆσθαι τὸν τὸ ἔχοντα οἶκον, πατρὸς πρὸς τέκνα, ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα, δεοπτότουν πρὸς δούλους, εἰσιόντων πρὸς ἔξιόντα καὶ ὡς εἴρηται ἦμεν ἐπειδὴ τῆς Παροφύλιον Εἰσαγωγῆς Προλεγομέτοις..”

Π. Ρωτακής μαστικής αριθμ. Πιστορικο-
θεωνց մեկնութեան ոյս հատուածը Հայերէն
թարգմանութեան մէջ չկայ: Հայերէնը շռնի ոչ
վերացիշեալ քաղուածքը, ոչ էլ “ա՞ս բօդյա:

¹ Հմման: Նաև: Պահմ., էջ. 209. “Այսոն զի Արիստոտել գրեաց զրարդականն, յարում վասն բարուց համաւ. Եւ վասն առն յարում վասն անտեսականնին համաւ. յարում առն. թէ շորք են ընթացակիցք ուն ի առն կարպատութիւն: Արիստոտելին առն եւ կնոշ ուն պիտինն. եւ աէր յարդեաց վերայ. Եւ երկիր զ ի վերայ ծառայից. Եւ շափառութիւն էլեւ մասից: Այսոն զի երկարածիւրացն անշափութիւն յառեցան է: զի էլեւ բարում են մասուր եւ զուզարեաց ելք, ոյնպիսին ընդ ադանու հաջուք. իսկ էլեւ զուզարեաց մասուր եւ առաւել էլք. ոյնպիսին ընդ անուածին է: Հմման: Նաև: յանաբեկն բնադիրը: Davidis Prolegomena Philesophiae, ed. A. Busse, էջ. 74:

γῆμεν ἐν τοῖς τῷ: Πορφυρίου προλεγομένοις π
φύκαιοισθιεῖντο, οἷοι τοῦτοι οὐδεὶς ζωτικῶν δή
απαρχῆς σπονδέροι. “ἴσακι τὸντοις ρίζην αἰγαλεῖν” οριστεῖ
Στοντερήνεα καλέσεις φρεστόν τοῖς τοῦτοις τοῖς τοντερή-
ναις καὶ σωρατέοις σπονδέαν, οὐρανὸν τοῦτον κεῖναν καὶ
σπονδέαν απόν τοις τοῦτοις τοῖς τοντερήναις οὐρανόν τοῦτον τοῖς τοντερή-
ναις (Πατρ. Περὶ β., έξ 16, 18—19).

Πελεψέων ἀρτετοῖς εἰς τοῖς εἰρηταῖς γῆμεν
βιοσφέρησ, οἷοι ζωτικῶν δή, ζωτικῶν αρτετοῖς, οὐλα-
νητοὶ βιοσφέρησι βιοσφέρην τοῦ: Σωγέρειν σθαρά-
μενοι σθέαντες μέχρι οὐρανού ζωτικῶν δή μαργαρη-
τοῖς τοῖς τοντερήναις σπονδέαν τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-
ναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-
ναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-
ναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-

Σωγέρειντοις μέχρι τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-
ναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-
ναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-

Οιστρόπ. Περὶ γνοιόθεων.

Elias in Categor.

1. 2, 16. “Ἐπει τοιούτοις οὐδεὶς τοῖς τοντερή-	108, 23. “καὶ καλῶς εἶπεν
ναισπεροῖς αρτετοῖς τοῖς τοντερήναις.”
2. 2, 22. “ἴσακι τοῖς τοντερή-	108, 27. “τὸ δὲ ‘ἀστριον’
ναισπεροῖς τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-
3. 14, 2—3. “Ἐπει, οὐ	καὶ αὐτὸς καλῶς πρόσκειται.”
Περὶ γνοιόθεων τοῖς τοντερή-	
4. 38, 25. “οριστεῖν τοῖς τοντερή-	115, 6. “ἄλλος, ὁ ‘Ἄλι-
ναισπεροῖς τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-	ζαρός, ἵστις εἶπεν πρὸς
τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-
ναισπεροῖς τοῖς τοντερήναις τοῖς τοντερή-	αὐτοῖς.”
5. 39, 25. “οριστεῖν τοῖς τοντερή-	128, 25. “ὅτε εἶρηται..”

5. 40, 15—16. “Կակ ես ա—
ռեմ”, ձեր վարդապետու, մա—
կազրեմ Ատորոգութիւնու:

133, 24. “Հյա ձե, գոյօն

ծ յիմէտերօս ծմծառալօս, Էլի-

կազրեմ Ատորոգութիւնու:

Ատորոգութեանց մեկնութեան վերոյիշեալ
յունարէն հատուածը, որ, ըստ երեւոյթին՝, երա-
ծութեան մեկնութիւնից է քաղուած, ում էլ որ
նա վերագրուելու լինի, բուն մեկնիչին թէ խմբա-
գրող ունկնդրին, յամենայն գեպս, կարսղ էր,
յիբաւի, հիմք ծառայել Ա. Բուսէին ենթա-
դրելու, որ “Երածութեան ու Ատորոգութեանց
յիշեալ մեկնութիւնները, հաւանաբար, միեւնոյն
մեկնիչի գործ են”:

Միանգամայն ուղիղ է նաև Ա. Բուսէի
դիտագրութիւնը, որ այդ մեկնութիւնների մէջ
կրկնուած են յաճախ միեւնոյն մաքերը զրեթէ
միեւնոյն բառերով։ Այդ եւս կարեւոր մի կռուած
է յօգուտ Ա. Բուսէի վերոյիշեալ ենթագրու-
թեան։

Արդ՝ տեսնենք, կարելի չէ արգեղօք Բուսէի
այդ ենթագրութիւնը, որ հաւանական է թւում,
հաշտեցնել հայ մատենագրութեան տարածայն
վիճայութիւնների հետ։

§ 13. Հայ Հայելու հայութեան առաջնական
կայութեան մասնաւոր Առաջնական արդիութեան
կայութեան մասնաւոր է Ալյուդեանուր Դիմիշն։ —
Լինասին վերագրուած Ատորոգութեանց մեկնու-
թեան հայերէն թարգմանութիւնը, ինչպէս
վերեւ յիշուեց, սկզբից ու վերջից թերի է։
Լշմիածնի միակ ձեռագրի հայերէն բնագիրը։
որ համապատասխան է Ա. Բուսէի հրատարակած

յունարկն ընտգրի էջ 108, զ. մինչեւ էջ 200, և
շահեի վերնագիր, ուստի եւ անյայտ է մնաւմ, թէ
ում էր վերագրւում այդ երկն ըստ հայերէն
վերնագրի:

Կան առկայն կողմնակի ցուցումներ, որոնցից
կարելի է հետեւ ցնել, որ տասնեւ մէկերորդ դա-
րից սկսած նոյն այդ գրուածքը համարուել է
Ալիմպիոգրուս մեկնիչի աշխատութիւն:

Ինպէս յայտնի է, Յովհաննէս Որոտնեցին
եւ նրա աշակերտը Գրիգոր Տաթէեւացին ունեն
գրած Արիստոտէլի մի քանի երկերի մեկնու-
թիւններ, ի թիւս որոց եւ Արիստոտէլի Ստորո-
գութեանց մեկնութիւնը:

Եջմիածնի մատնագրարանի թիւ 1834 ձե-
ռագրում (== Արին. Ցուցակ, թ. 1791) Յով-
հաննէս Որոտնեցու այդ մեկնութիւնն ունի հե-
տեւ եալ վերնագիրը. “Յոամեծի Յովհաննու
Հայոց փիլիսոփայի եւ վարդապետի ի հաւաքումն
հաւաքուատ վերծանութեան Ստորոգութեանցն
Արիստոտէլի ի Գրիգորէ աշակերտէ”:

Յովհաննէս Որոտնեցին իր այդ աշխատու-
թիւնը կողմել է, ոգտուելով, գլուխորապէս,
Ասորոգութեանց վերաբերեալ Շնագոյն մեկնու-
թիւններից, որո՞ք յայտնի են եղել իրան։ Որոտ-
նեցու Ստորոգութեանց լուծմունքի քննութիւնից
երեւում է, որ նրան, իրբեւ գլխաւոր ազրիւր,
ծառայել է Էլիասին ընծայուած Ստորոգու-
թեանց մեկնութեան հայերէն թարգմանու-
թիւնը, որից նու քաղել է բաղմանթիւ հատուած-
ներ ու վեայութիւններ։ Այդ քաղուածքները

սակայն մէջ են բերուած : Հետեւ իրրեւ Կլիասի,
այլ իրրեւ Ոլիմպիոդորոս մեկնիչի կարծիքներ:

Պարզ է ուրեմն, որ Ստորոգովթեանց Նոյն
մէկնութիւնը, որը քո սէն վերացրել է Կլիաս մեկ-
նիչին, Յովհաննէս Արտօնեցուն յոյտնի է եղել,
իրրեւ Ոլիմպիոդորոս փիլիսոփայի աշխատութիւն:

§ 14. Ուշադիտուրուն վրա-բառուն հա-
մարձնելը Ուշադիտուրուն Ստորոգովթեանց լուծունու-
թիւն: — Յովհաննէս Արտօնեցուն Ստորոգովթեանց
լուծմունքը, ինչպէս ասացի, կիսով չափ կազ-
մուած է Ոլիմպիոդորոսից անուած քաղուածք-
ներից: Ոլիմպիոդորոս մեկնիչը յիշւում է իրրեւ
այդ քաղուածքների հեղինակ մօտ առանեւ հինգ
անգամ:

Ապացուցանելու համար, որ Արտօնեցու-
լուծմունքի մէջ Ոլիմպիոդորոսին վերագրուած
բոլոր հատուածները համապատասխան են եւ
գրեթէ Նոյնը Կլիասին վերագրուած Ստորոգո-
վթեանց մեկնութեան հետ եւ որ Արտօնեցին այս
վերջին մեկնութեան հայերէն թարգմանութիւնը
համարել է Ոլիմպիոդորոսի աշխատութիւն, բե-
րենք մի քանի օրինակներ.

Յովհաննէս Արտօնեցիւ:

Ելիաս, էջ 15, 11-24.

“Առ այս այլոսէն պա-
պատճանէ Օլաւ մինաց որոս”
եթէ առնեացին գոյքո զինչ
եւ իցէ անուած եւ սակ-
մանի է հաղորդեալ եւ
“Զոր եւ ցուցանեմք ի
բաժանմանէ այլովէն. յո-
մենացն ժամ երկու ց իրաց
առնիցելոց, աւնու զաց ա-
մանն էւ սահման՝ հանդիպի

¹ Տես Հեռացիք Կլիասինի մասնակտութանի թր. 1834,
թր. 468—79 ուն.

ոչինչ է որ ոչ անի զառաւ։ Արդ՝ ի սպանե ամանը աւ-
նուամբ հազարդին եւ յինին
համանուն։ Եւ ամանց իրաւու-
թ յինին բազմանուն։ Եւ
ամանը անուամբ եւ իրաւու-
թ յինին փազանուն։ Բակ
մանը ոչ անուամբ եւ ոչ
իրաւութին եւ յինին
այլանուն . . . “առելովն
համանուն անուամբ մի եւ
իրաւութի” նշանակեաց
զրագմանուննն։ որք են
իրաւութ մի եւ անուամբ ոյլ,
որպէս սուսեր, նրան, դա-
տապր, վազակու որ։

Նային կամ ըստ երկուց
իրաց հազարդին։ Եւ ըստ
անուանում եւ ըստ ասհ-
մանում՝ եւ յինին փազա-
նուամբ, եւ կամ ոչ ըստ
ասհմանում հազարդին։ Եւ
զոյանան այլանունքն, եւ
կամ ըստ ումեմն հազարդին
եւ ըստ ումեմն զանազանին։
Եւ ոյս դարձեալ կամ ըստ
անուան հազարդին եւ ըստ
իրաց զանազանին։ Եւ զոյ-
անան համանունքն, եւ կամ
ըստ իրաց հազարդին եւ ըստ
անուան զանազանին։ Եւ
յինին բազմանունքն՝ որպէս
խաղ, դարձուր, մարտուց, դա-
տապր, վազակու որ։

Յովիաննէս Արքանեցի։

“Յօվ Առաջաւ մարիամ պրո-
է ոյսովէ։ յետիցն է ինչ
որ ըստ դաշտութեան է եւ
է ոչ է ըստ հնդեան։ Բակ
ըստ ինդեանն է։ որ ըստ
ըաժանաման է եւ է որ ոչ
է ըստ ըաժանաման։ Արդ՝ որ
ըստ ինդեան է ըստ ըաժան-
աման առնէ զարակն, բակ որ
ոչ է ըստ ինդեանն կամ կրա-
յումն միայն է կամ ըստ
կարման այլացն իմանի։ Արդ՝
որ կրայուն միայն է առնէ

Հյիսս, էջ 81, 11-27.

“Կակն կամ նենիմա-
կայում է կամ ոչ նենիմա-
կայում։ Եւ եթէ ոչ նեն-
իմակայում առնէ զպոյ-
ցութիւն, բակ եթէ նեն-
իմակայում։ կամ ըստ ին-
դեանն է կամ ոչ ըստ ին-
դեանն է, եթէ ըստ ինդեանն
է կամ ըստ անելին է կամ
անդաժանելին։ Եւ եթէ ըստ
անելին է առնէ զբանակն,
բակ եթէ անդաժանելին է
առնէ զբանակն։ քանզի թէ-

¹ Արքանեցու բնադիրը ունի անդ ազնաւուած և ու-
սութանառ որ։

զառինչն, եւ որ ըստ կադ-
ման այլոցն են՝ առնեն զգեց
ստորագութիւննն. որ է
այլնպէս. ի գոյացութենէն
եւ ի քանակէն լինի ուրեն
եւ երբն, ի գոյացութենէն
եւ յառնչն լինի կազն եւ
առնեն, ի գոյացութենէն
եւ ի յորակէն լինին առ-
նեն եւ կրելն:

ովհան եւ կարծի բաժանելի
գոլ որակն, ոյլ առկայն
վասն նիւթ ոյն է բաժանելի.
ի ակ եթէ ոչ ըստ ընթեան
կամ կարութ միայն է եւ
առնեն զառինչն, եւ կամ
ըստ կարման այլոց իմանի
եւ լինին վեց ստորագու-
թիւնը. քանզի շորից եւց
պարզ ստորագութեանց
գոյացութեան, քանակի,
որակի, առընչի ի շարամա-
նութ թենէ սոցա այլ ստորա-
գութիւնըն ձնանին. յէս-
թենէ եւ ի քանակը՝ ուր
եւ երբն, յէս թենէ եւ
յորակը թենէն՝ առնեն եւ
կրելն, յէս թենէն եւ յո-
րակըն՝ առնեն եւ կազն:

Յովիաննէս Որոտնեցի:

“Առէ Աւայա մարիադ որոս
թէ ստորագութեան յեղաւ-
նակը երեք են. է որ ըստ
ընաւթեան եւ է որ ոչ է
ըստ ընութեան եւ է որ
ըստ պատահման եւն:

Ելիսա, էջ 88, 23 եւն:

“Քանզի Ասորագութիւն
եռակի է կամ ըստ ընու-
թեան կամ ոչ ըստ ընու-
թեան կամ ըստ պատահ-
ման եւն մինչեւ 89, 8:

Յովիաննէս Որոտնեցի:

“Իսկ քանակն զի նախո-
ցաս եղեւ. որակին, զնէ
դպտաճառ. Աւայա մարիադ ու
ըստը եւն:

Ելիսա, էջ 114, 23 եւն:

“Ենդէր յէս գոյացու-
թեան զքանակէ ըստոն
ենար: Եւ առելու, եթէ
ըստ վեց պատահաց եւն
մինչեւ 115, 8:

կարելի է առաջ բերել ուրիշ բազմաթիւ քաղաքածքներ եւս, սակայն առելորդ է այդ որովհետեւ վերոյիշեալ հատուածների համամատութիւնից իսկ պարզ երեւում է, որ Յովհաննէս Արտօնեցին օգտուել է Ելիասին ընծայուած Ստորոգութեանց մեկնութեան հայերէն թարգմանութիւնից, վերագրելով այն ոչ թէ Ելիասին, այլ Ալիմպիոդորոս մեկնիչին:

Այդ՝ հարց է ծագում, թէ ինչ ազրիւրից է բղխում Արտօնեցու այդ վկայութիւնը: Անշուշտ՝ սիստ կը լինէր կարծել, որ Արտօնեցու տեղեկութիւնը սոսկ մի հնԹադրութիւն է, հիմնուած քանակուական համարձակ ու անհիմն հետախուզման վրայ: Ամենից հաւանականն է՝ ընդունել, որ հայերէն ձեռադիրը, որից օգտուել է Արտօնեցին, ունեցել է վերնադիր եւ այդ վերնագրում յիշուած է եղել Ալիմպիոդորոս մեկնիչը՝ իրեւ մեկնութեան հեղինակ:

§ 15. Գուշաց Ա-ն-դ-ո-ր-ո-ն ի-ն-յ-ս-ն-ի-ւ-ն
Ալիմպիոդորոնին ինչ ո՞ւ ոչուունիւն հայերէն ն-ը-դ-
ժ-ն-ո-ւ-ն-ի-ւ-ն-ո-ւ-ն: — Յովհաննէս Արտօնեցուց
անկախ՝ Ալիմպիոդորոսի ինչ որ երկի հնագոյն
հայերէն թարգմանութեան մասին հաղորդում
է Գորիգոր Արդիատրոսը՝ “առ վարդապետն Աար-
գիս, ուզուած իր նամակում:” Բայց եւ գտեալ
մեր իսկ ի հայ լեզու, — գրում է նա, — գրեալ
թարգմանչացն՝ զզիրս Ալոմպիոդորոսի, զոր Դա-
սիթ յիշատակէ, կարի յոյժ պրանչելի եւ հրա-

շալի բանաստեղծութիւնն մակաւասար բոլոր
իմաստասիրական բանից¹:

² Զգիրս Աղօմագիտորասի, զոր Դաւիթ յի-
շատակէ, կարծում ենք, որ Էլիասին ընծ այս ած
Ատորովութիւնն ոյն մեկնութեան հենց այն հայե-
րէն թարգմանութիւնն է. որից քաղաւած օրէն-
ոգառուել է Յովհաննէս Արաւանեցին:

Մազ իստրոսի հաղորդած աեղեկութեան
մէջ ուշագրաւ մի կէա կայ: Աղօմագիտորասի
գրուածքի հայերէն թարգմանութիւնը նա հա-
մարում է՝ “թարգմանչաց” գործ: Ինչպէս կը
տեսնենք, թարգմանութեան մասին այդ աեղե-
կութիւնը միանգ ամայն սխալ է, եթէ՝ “թարգ-
մանչաց”, ուսկ հասկանանք Առհակ-Արքուոյ
աշակերտներին:

Մազ իստրոսի վկայութեան մէջ ուշագրու-
թեան արժանի է սակայն նրա նկատողութիւնը,
որ իր գտած թարգմանութիւնն այն Աղօմագիտ-
որասի աշխատութիւնն է, որին յիշատակում է
Դաւիթ փիլիսոփան: Եւ իրոք Նորոգղատուական
Դաւիթը մեկնիւը՝ “Առհանք իմաստասիրութիւնն է,
իր երկում երկու անդամ յիշում է՝ “Աղօմագիտ-
որաս փիլիսոփանին”² եւ իմաստասիրական մի
քանի հարցերի մասին առաջ բերում նրա
վկայութիւնները:

Այդ Աղօմագիտորասի այդ վկայութիւնները,
մնչպէս կը տեսնենք, գտնում են հենց Էլիասին:

¹ Տ. Ա. Կոստանդնուպոլիս: Պարիսոյ Մազիստրոսի
թղթերը. ՎաՀՀ պահպանական 1910, էլ. 66:

² Տ. Ա. Հնակոնի 1833, էլ. 143 և 164:

ընծայուած Ատարոց ութեանց մեկնութեան մէջ, այն էլ՝ ոչ իրրեւ այլուստ առաջ բերուած քաղուածքներ, այլ որպէս սեպհական հայեացքներ մեկնութեան հեղինակի:

Հաստ պարզ է, ուրեմն, որ Առագիւտարոսի զգիրս Ալիմազիոդորոսի զոր Դաւիթը յիշատակէ ովկայութիւնը վերաբերում է Էլիասին ընծայուած Ատարոց ութեանց մեկնութեանը: Եթանգամոյն պարզ է նաև, այն, որ Գրիգոր Առագիսարոս եւս, ինչպէս եւ Յովհաննէս Որոտնեցին, նոյն այդ երկը համարել է ոչ թէ Էլիասի, այլ Ալիմազիոդորոսի աշխատութիւն:

Ինձ թւռում է, որ Առվակէս Խորենացու յիշած¹ Ալիմազիոդորոս փիլիսոփան եւս նոյն այս Ալիմազիոդորոսն է: Խորենացու ասելով՝ Ալիմազիոդորոսն այն կատարելադոյնն էր յմաստաւերներու մէջ, որոնց մօտ սովորում էին հայերը փիլիսոփայութիւն: Այս զկայութիւնը վերաբերում է, իմ կարծիքով, ոչ թէ հինգերորդ գարի պատմագիր Ալիմազիոդորոսին, այլ Աղեքսանդրիացի երկու Ալիմազիոդորոս փիլիսոփաներից մէկին:

Աւելի քան հաւանական է, որ Խորենացու զկայութիւնը վերաբերում է նորապղատանեական Դաւիթի մեկնիչի ուսուցիչ՝ կրտսեր Ալիմազիոդորոսին: Աս է այն՝ կատարելագոյն, Փիլիսոփան, որ մեծ հռչակ է ունեցել Հայաստանում: Արա փիլիսոփայական դպրոցից են ծագում հայերէն

¹ Տ. ՏԵՇ Պատաճառթիւն Հայոց, Տիգիս 1913, էջ 2-22, 25 էջ. 212:

թարգ մանուած յմաստասիրտական երկերի մեծա-
գոյն մասը։ Այդ երկերի թարգ մանները կարող
էին, իրաք, աշակերտած լինել կրտսեր Ոլիմպիո-
դորոսի կամ նրա յաջորդների մաս։ "Օրշանուի
երկերը եւ նրանց վերաբերեալ մեկնութիւնները
թարգ մաննելու համար բաւական չեն, անշուշտ,
յունարէն լեզուն միայն իմանալ, այլ հարկաւոր
էր ունենալ փիլիսոփայական լուրջ նախա-
պատրաստութիւն։ Յունարան դպրոցի առաջին
թարգ մաննիշները կարեւոր այդ նախապատրաս-
տութիւնը կարող էին ձեռք բերել իրանց ժա-
մանակակից յունարէն դաստանդող իմաստա-
սէրների մաս։

Փիլիսոփայութեան պատմութիւնից յայ-
անի է, որ զանազան աղջերի զրոյցները հաւա-
քել ու այլարանօրէն մեկնել են, գլխաւորապէս,
նորպէտառնական իմաստասէրները։ Խորենացու
խօսքերը՝ «ոմանք այլազգ արար եւ ոմանք այլա-
քանարար զրոյցս մատնից տային»՝ կարող են
վերաբերուել աւելի շուտ նորպէտառնական մեկ-
նիւ իմաստասէրների միջավայրին, քան Ոլիմ-
պիոդորոս պատմագրին։

Խորենացու վկայութեան բոյոր ակնարկ-
ները, ինչպէս տեսնում ենք, համապատասխան
են ու յարմար դաւիթ մեկնիցի ուսուցիչ կրտսեր
Ոլիմպիոդորոսի համար։ Նոյն Ոլիմպիոդորոսի, որին
յիշում են նաև գրիգոր Մագիստրոսը եւ Յով-
հաննէս Արքանցին։

§ 16. Դաստի Դինիչն Լուսուն ընծոյաց-
ակաց-ակացնեան Հենունին-ը յոյանի է Եղիշե-
կաց-ակացնեան Հենունին-ը յոյանի է Եղիշե-

Աւելացնելու աշխատանքներն : — Յովհաննես Արտանեցու եւ գրիգոր Մագիստրոսի պկայութիւններն արժանի են խոր ուշադրութեան: Թէեւ Բուռէն Արիստուտնին Ասորոց ութեանց վերոյիշեալ մեկնութեան հեղինակ համարում է Էլիաս մեկնիչին, որին վերադրում է Նաեւ իր ըրյա ընծայած Պորփիրի Կերածութեան մեկնութիւնը, թէեւ Նա իր այդ ենթագրութիւնը պատճառաբանում է լուրջ ու հիմնաւոր միաստեղով, սակայն, ինչպէս տեսանք, կայ ուշադրաւ մի կոռաւան, նոյն երկերը վերադրելու Ոլիմպիոդորոս մեկնիչին՝ այն Ոլիմպիոդորոսին, որը յիշում է Պատթի Ասհմանք իմաստասիրութեան երկում:

Ըստ երեւոյթին, Արտանեցու ու Մագիստրոսի տուած աեզեկութիւնները, որ չեն համապատասխանում Ա. Բուռէի յունական աղբիւրներից հաւաքած դիտուաթիւններին, այնպան էլ անհիմն չեն :

Դասիթիմ մեկնիչն ինքն եւս օգտուել է Էլիասին ընծայուած Պորփիրի Կերածութեան մեկնութիւնից, բայց ոչ իրքեւ Էլիասի, այլ իրքեւ Ոլիմպիոդորոսի աշխատաթիւնից: Ապացոյց դրան Ասհմանք իմաստասիրութեան երկում Ոլիմպիոդորոսից մէջ բերուած հատուածը, որ դանւում է Էլիասին ընծայուած Պորփիրի Կերածութեան մեկնութեան մէջ՝ Որուշցուացաւ շիւլօսօօփիաց առաջարանում:

Πατέρ. ριτονιστ., 1833,
εξ 164.

Eliæ in Porph. Is., εξ 14.

“Ιερ. οὐαριν ἐ πήσεται.
Εἰδέτης μὲν Κηρύκειον τοντον
απρόπολικον γέγονον θεοῦ προστάτην
εἶθε οἱρωπον γράμματα προσ-
τάτων μωζαίον απεκτένεις ζωαδιαγέ-
κεινοικτον βιβλιοποιειρήν. ριθ-
ηριδειατον οφίνερον ή οὐαρινοψέν
φωτιδιανόνειρα. φωτίνης προσ-
τάτης Κιερήδιονερα. “Περι-
βιωριγήρον οὐει πρεπειακόν,
Κηρύκειον τοντον απρόπολικον
γέγονον ή πρωράρωρερδ
οὐαρινοψέν ή ηθονοι. πρ-
θωνοί βέντονται πεινοικτον μω-
ζαίον. οὐει γαρ ηθηρωπονή
φωτιδιαψέν ζωητον ηθηρίν εἰν-
πρεπειατον:

Πατ. οὐαρινοψέν οὐαριγ Πηγαδη-
οψήρηρον φηγήιανοψέν. “Ιε-
ρεῖς οὐει οὐρωποιδειακόν οφίρον
οψήρον θεοζαδιδέτερον φωτράπια-
κον. οὐει βέντονται ουαρινοψέν
φωτιδιαψέν θεοζαδιδέτερον φωτράπια-
κον”¹:

“Οὐερωδον θέτηαν μετέντοι θέτηειδέης απωλεψειρι-
ρωταδειρειρέν οὐει ζωτωποιαδοντον εἰ μή
γράμματα έντονον βιωρερρρειρειρέν ζερηρηνακήιαν
φωτωπον θέτηειδέν εί, βέντονται ουαριγ ψώματον εί
βέντονται μετέντοισερρειρειρέν:

Ἐβουλόμην δὲ τούτων
τῶν λόγων ἀκοῦσαι Κλεόμ-
βροτον οὔτος γάρ περιτοή-
σας τὸ ἐν Φαιδρον φῆτον
καὶ, ὃς δηλοῖ τὸ εἰς αὐτὸν
ἐπιγραμμα τοῦ Καλλιμάχου
οὕτω λέγον· Εἴτας “Ηλε
χαῖρε” Κλεόμβροτος Ἀμφρο-
κιώτης ἡλατ’ ἀφ’ ἐψηλοῦ
τείχεος εἰς Ἀιδηγη, ἄξιον
οὕτι παθὼν θανάτον κακόν,
ἄλλα Πλάτωνος ἐν τῷ περὶ
ψυχῆς γράμμην ἀναλεξάμενος,

Ἐγώ δὲ τάραντία ἐκείνῳ
ψημί ἔπη οὔτεως εἰ μή γράμμα-
τα Πλάτωνος ἔριγν ἐπίδη-
σση ἐρωήγη, ἥδη λυγρὸν ἔν-
σα βίου πολυκηρδέα δεομόν.

¹ Σέμειον. προλογήδειν γνωριζειρέν ηθηρηρηρέν Davidis Prelego-
mena, ed. A. Busse, εξ 31—32.

Արդ՝ նոյն այդ խօսքերը, ինչպէս տեսնում ենք, դաւիթը վերագրում է ոչ թէ Ելիասին, այլ Ալիմպիոդորոս փիլիսոփային։ Ուրեմն՝ դաւիթի այս շատ որոշ վկայութիւնից կարելի է եղբակացնել, որ Նրան Կերածութեան մեկնութիւնը յայտնի է եղել իրեւ Ալիմպիոդորոսի երկ և ոչ Ելիասի։

Ա. Բառուեն, միանգամայն հաւատ ընծայելով Դաւիթի վկայութեանը եւ չ' ոչ յրապա եւն խօսքերը համարելով նոյնպէս Ալիմպիոդորոսինը, կարծում է, որ Կերածութեան մեկնութեան յունարէն ձեռագրի արտագրովը բաց է թողել չշատ ծէ տանառտիա չէքսիս Փղու Հու օնտաւ հաւածում աշ Փղու Շալուբէան Շալուբէան։¹

Սակայն այս բանազրուիկ սրբագրութիւնը, որ խիստ վիճելի է ու կասկածելի, իմ կարծիքով, անհաւանական ու անհիմն պէտք է համարուի, բրափհետեւ համապատասխան դաւիթի վկայութեանը հայ մատենագիրները եւս, ինչպէս անսանք, մատնանշում են Ալիմպիոդորոս մեկնչին, իրեւ Հեղինակ Ելիասին ընծայուած Ասորոգութեանց մեկնութեան։

Ճիշտ է Նրանց վկայութիւնը վերաբերում է միայն Ասորոգութեանց մեկնութեանը, սակայն քանի որ Կերածութեան մեկնութիւնը եւս միեւնոյն հեղինակի գործ է եւ դաւիթն այս վերջինից օգտուել է իրեւ Ալիմպիոդորոսի աշխատութիւնից՝ ուրեմն եւ Ալիմպիոդորոսի Ասպիստրոսից

¹ Տե՛ս A. Busse, Eliae in Porph. Isag., էջ. VII.

վկայութիւնները կարող են կռուան ծառայել դաւթի տեղեկութեան հիմնաւոր լինելուն, ինչպէս եւ դաւթի ցուցումը կարող է ապացոյց ընդունուել նրանց հաղորդած վկայութիւնների ճշտութեան:

Դաւթի “Ասհմանք իմաստասիրութեան երկում առաջ է բերուած նաև Ալիմպիոդորոս փիլիսոփայի կարծիքը ասհմանների որոշ առանձնայատկութիւնների մասին: Ըստ՝ այդ հատուածը եւս, իմ կարծիքով, համապատասխանում է դարձեալ Ասհմանի նման լուսարանութեանը, որ գանուում է կլիստին վերադրուած ‘Ներածութեան մեկնութեան մէջ:

Մահմանը իմաստ., էջ 163.

Elias in Porph. In. էջ 5.

“Խակ՝ յորժամ” նուազեն բառքը՝ առանձիւ իրքութեան մարդ կենդանի բանական, այս նուազեցին բառը՝ եւ յուելուն իրքութեան զի ոչ միայն մարդ է կենդանի բանաւոր, այդ եւ հրեշտակը եւ դեւքը եւ սրովէս առէր Ալիմպիածորուս փիլիսոփան եթէ սրանշելի իմ Եղիս քնութիւնը. նուազութիւնն հարաւաց ցեալ եւ հարաւան թիւն կեզծաւ որին զնուազութիւննեցն:

Καὶ θαυμαστὸς ὁ τῆς
κακίας τῶν ὄφισμῶν τρό-
πος· εἰ τε γὰρ ἐλλείψωσι τῇ
λίξῃ, τῷ πράγματι πλέονά-
ζουσιν, εἰ τε πλεονάσσωσι τῇ
λίξῃ, τῷ πράγματι, τῷ
δριστῷ φημι, ἐλλείπουσιν·
οἶος ὡς ἵνα εἴλοις ὁ ἄγθ-
ρος πος ζῆσιν· ίδοι τῇ λίξῃ
ἐνέλειπον, ἐπλεόνατα δὲ τῷ
πράγματι συμπεριλαβόντα ἀγ-
γέλονται καὶ ἄλλα ζῆσι.

¹ Տե՛ս Համբ. յանձնարկն ընդուցիրը՝ Davidis Prolego-
mena, ed. A. Busse, էջ 16.

թակ թւում է, որ դաս իմի վեպյալինեւն-
ները եւ վերոյիշեալ բազգատութիւններն այն-
քան պարզ են ու որոշ, որ կարուտ չեն բռնադ-
րոսիկ ու վիճելի սրբագրութիւնների: Եթէ ճիշտ
են այս դիտողութիւնները, շատ պարզ է որ
Կերածութեան ու Ստորոգութեանց վերոյիշեալ
մեկնութիւնները պէտք է համարուեն Ոլիմպիո-
դորու փիլիսոփայի աշխատութիւն:

§ 17. Հայ ժամանելու համար մասն է-
ւ Բառակի եղբայրութիւն և այս անունները վորուն
է վերացնել, եւնուութիւնը կը մասն ունի ունի ունի
միւնայ անյա: — Դասթի վերոյիշեալ վեպյալ-
թիւնները, ինչպէս եւ Յավհաննես Որոտնեցու-
ու Գրիգոր Մագիստրոսի պարզ ու որոշ տեղե-
կութիւնները անկարելի է առանց լուրջ հիմ-
քերի ժիատել կամ անտես առնել: Միւս կողմից՝
բաւարար հիմք չունենք մերժելու նաեւ. Ա. Բու-
սէի եղբակացութիւնը, որը Կերածութեան ու
Ստորոգութեանց մեկնութիւնները կը աս մեկ-
նիշն ընծայելու համար, ինչպէս տեսանք, ոնի
ուշադրու դաստեր ու կռուաններ:

Կարծում եմ, որ հնարաւորութիւն կայ
հաշտեցնելու հայկական աւանդութեան տուեալ-
ները Բռնակի ներհակ ու անհամաձայն թուացող
եղբակացութեան հետ հաւանական մի նոր են-
թադրութեամբ, որը սակայն կարուտ է յատուկ
քննութեան յունական ազրիւների ողնու-
թեամբ:

Ա. Բռնակի կարծիքով՝ կը ասը վերոյիշեալ
իր մեկնութիւնները գրելու ժամանակ գեռեւու-

φρήσιαν οὐκέτι πέθηνε πληγοῦντας σὲ καὶ βαζεῖ¹. "Atque etiam Eliam, cum has scholas habebat, — ταῦτα δὲ καὶ θεοί, — fidei christianaæ non fuisse addictum, ex verbis (*gr.* 66, 4) 'καὶ λέγομεν ὅτι οὐχ ἀποποντάνεις θεοῖς σῶμα εἰναι τὸ γῆρας οὐδέποτε κατὰ Ἀριστοτέλην θεοὶ διὰ τὸ θέειν δεῖ καὶ κινεῖσθαι luculenter appareret."²

Ἐν δέκατῃ απονήστησι կարեւոր այս հանգամանքը, կարելի է ենթազրել, որ Ալիասի հեթանոսական անունը եղել է Ալիմպիոդորոս։ Յովհաննէս Փիլոպանոսը, որ վեցերորդ դարի քրիստոնեաց մեջնիշներից է, վերոյիշեալ իր վկայութեան մէջ գերազառութիւն է առաել, քնականարար, նրա քրիստոնէական անուանը, իսկ հայմանագրութեան մէջ նոյն Ալիասի երկերը յայտնի են եղել, իրեւ Ալիմպիոդորոսի աշխատութիւն։ Պատճի վկայութիւնները պետք էն, ուրեմն, Ալիմպիոդորոս-Ալիասին, որը նոյն ինքն կրտսեր Ալիմպիոդորոսն է, Պատճիթ մէկնիչի ուսուցիչը։

Այս ենթազրութեան դէմ կարող է լինել մի լուրջ առարկութիւն։ Ալիմպիոդորոսի անունը կրող Ասորութեանց մի այլ մէկնութիւն գոյաւթիւն ունի արդէն եւ. Եւ. Բուսէի հրատարակութեամբ լոյս է ահսել Քերլինում 1902

¹ Տես Դաստի. K. Krumbacher, Geschichte der byz. Literatur, 2. Auflage, München 1897, էջ 432.

² A. Busse, Eliae in Porph. է. 2, էջ X.

թուին¹: Այս զժուարութիւնը սակայն այնքան
էլ անյաղթելի չէ:

Իմ՝ կարծիքով, Ալեմագիուդորոսի այդ մեկ-
նութիւնը, որ պահպանուած է միայն մէկ ձեռա-
գրում (Cod. Mutensis 69), պէտք է վերագրուի
կամ մի այլ Ալեմագիուդորոսի, կամ մի այլ մեկ-
նիչի, կամ կարող է լինել նոյն այս Ալեմագիո-
դորոս-Խլիստի մեկնութիւն, բայց դաստիան-
դուած նրա դպրոցական դործունեութեան մի
այլ շօջանում։ Սառուզութեանց երկու այս մեկ-
նութիւններն իրանց բովանդակութեամբ ու
մաքրերի դաստիարութեամբ այնքան մնան են իրար,
որ անհնարին չէ ենթագրել, որ նրանք միեւնոյն
դասախոսի մեկնութիւններ են, կարդացուած ու
գրի առնուած ռւաճաղների կողմից աարբեր
ժամանակ։ Փիլիսոփայութեան պատմութիւնից
յայտնի է, որ կրտսեր Ալեմագիուդորոս փիլիսոփան
ունեցել է երկար կեանք եւ եղել է փիլիսոփա-
յութեան ռւաճաղից մինչեւ Զ. դարի վաթ-
անական թուականները։ Ըստ բնական է, որ նրա
դպրոցախոսութիւնների բովանդակութիւնը եւ-
ծաւալը կարող էին նոյնը շլինել նրա դպրոցա-
կան երկարատեւ դործունեութեան զանազան
շրջաններում։

Խլիստինը նետայուած Ստորոգութեանց մեկ-
նութիւնը, լինելով իր բովանդակութեամբ շատ
աւելի ընդարձակ ու մանրազնեին քան Ալեմագիո-
դորոսի վերոյիշեալ մեկնութիւնը, կարող է թե-

¹ Olympiodori Prolegomena et in Categorias Commentarium, ed. A. Busse, Berolini 1902:

բեւս համարուել միեւնոյն Ալիմպիոդորոս փիլիսոփայի մեջնութիւն, դաստիանդուած ու գրի առնուած նրա գպրոցական գործունեութեան աւելի ուշ շրջանում:

§ 18. Ալիմպիոդորոս կը լուսնի անյն ընդունելու հարցուած էն ոչ չորս քիչուն ինդիւն: — Անբոյիշեալ ենթագրութիւնն ուշագրաւ է այն անսակեակից, որ այդ ենթագրութեամբ ոչ միայն վերանում են այն անբացատրելի հակառաւութիւնները, որ վերեւ մատնանիշ էինք արել, այլ հարթուամ ու պարզուամ են նաև մի քանի մութ ու վիճելի խնդիրներ դասւթի, Էլիասի ու Ալիմպիոդորոսի նկատմամբ:

Ինչպէս յոյանի է, Ա. Բուսէն, որ իր նախկին աշխատութիւններում դասւթին ու Էլիասին համարում էր ժամանակակից մեղնիշերը եւ Ալիմպիոդորոսի աշակերտները, դասւթի երկերի հրատարակութեան իր առաջանում¹, նրանց երկերի մանրազնին քննութիւնից յետոյ, հարկագրուած էր փոխնելու իր նախկին կարծիքը եւ ենթագրելու, որ Ալիմպիոդորոսի աշակերտ եղել է Էլիասը, իսկ դասւթիթը եղել է այս վերջինիս աշակերտը եւ ապրել վեցերուրդ դարի վերջում եւ եօթներորդ դարի սկիզբներում:

Դասւթիթ Անյազթի մասին իստ աշխատութեան մէջ, ինչպէս եւ Ա. Խոստիկեանը David der Philosoph իր քննաճառում, հակառակ Ա. Բուսէնի այդ վերջին ենթագրութեան,

¹ A. Busse, Davidis Prolegomena էջն., p. V—VI.

Հիմնուելով մի շաբթ ոյլ դիտողութիւնների վրայ, ընդունել էինք Դաւթին կրտսեր Ալիմպիուգորսի աշակերտ:

Արդ՝ այդ հակասական եզրակացութիւններն իրանք իրանց վերանում են ու վիճելի խնդիրը հեշտութեամբ պարզուում, եթէ հաւանական համարուի Ալիմպիուգորս-Էլիասի միեւնոյն անձ լինելը:

Բացի այդ, խիստ օտարութի էր թւում, որ Փիլոպոնոսը, որը քաղուածքներ է անում՝ ժամանակակից մեկնիչների երկերից եւ յիշում՝ շրանց, կրտսեր Ալիմպիուգորս մեկնիչն, որ ականաւոր տեղ է բռնում մեկնիչների շարքում, ոչ յիշատակում է, ոչ էլ օգտաւում նրա մեկնութիւններից:

Եթէ Էլիասը քրիստոնէութիւն ընդունած նոյն ինքն Ալիմպիուգորսն է, այդ գէպքում շատ պարզ է, թէ ինչու Յափշաննես Փիլոպոնոսը, յիշելով Էլիասին, չէ յիշում նաեւ Ալիմպիուգորսին:

Ալիմպիուգորսի Կերածութեան մեկնութիւնը համարւում է կորած։ Արդ՝ եթէ վերայիշեալ մեր ենթագրութիւնը ճիշտ լինի՝ Էլիասին վերագրուած Կերածութեան մեկնութիւնը պէտք է ընդունել նոյն ինքն Ալիմպիուգորսի աշխատութիւն։

Ա երջապէս՝ Էլիաս - Ալիմպիուգորսին միեւնոյն անձն ընդունելով, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է գառնում, թէ ինչու Էլիասը եւ ոչ մի անգամ չէ յիշատակում Ալիմպիուգորսի անունն իր երկերում։

Ալիմազիոգորաս-էլիտարի միեւնոյն անձ լինելը և մասին սոյն ենթադրութեան վրայ հրաւիրում ենք այն բանասէրների ուշադրութիւնը, որոնք հնարաւորութիւն ունեն օգտուելու եւրոպական հարուստ գրադարանների նիւթերից: Ի նկատի ունենալով վերոյիշեալ նոր ենթադրութիւնը, որ հիմնուած է հայկական տեղեկութիւնների վրայ, հարկաւոր է, իմ կարծիքով, նորից քննութեան առնել յունաց մատենադրութեան տուեալները, որոնց մէջ կարող են թերեւս գտնուել անուշագիր թողնուած նոր վկայութիւններ կամ՝ որոշ ակնարկներ, նպաստաւոր այս խնդրի վերջնահան լուծմանը:

§ 19. Ապոչք-Շենի Թիֆանիան հարուստ ու առաջնական գործադիր է էլիտարի հայութեան հրաւիրութեան վերջութեան, անյայտ Թիֆանի ու ինքնուունիւն է Ալիմազիոգորաս-էլիտարի Դուռը 1939 ձեռագրում (— Կարին, Ցուցակ, թ. 1897), բացի էլիտարին վերադրուած Ատորոգութեանց մեկնութիւնից, գրանում է նաեւ, ինչպէս վերեւ յիշեցինք, համառօտ մի հատուած Արիստոտելի Ատորոգութեանց մի այլ մեկնութեան, որը ապագրուած է էլիտարի հայ հրաւարակութեան վերջում, եզ 140—149:

Այս հատուածը, որ չունի վերնագիր եւ որեւէ տեղեկութիւն կամ ակնարկ հեղինակի մասին, խիստ նման է իր բավանդակութեամբ, իսկ աեղ տեղ գրեթե բառացի համապատասխան է էլիտարի եւ դաւթի մեկնութիւններին:

Նման ահզերն այնքան շատ են, որ առեւլըդ եմ համարում դէմ առ դէմ դնել նրանց բնորդիրը, այլ նշանակում եմ միայն համապատասխան հատուածների էջերն ու առջերը.

1. Անանոն մեկնիչ, էջ 140, 15—22 = կլ. 2, 13—3, 8: 2. Ան. 141, 1—9 = կլ. 3, 9 են: 3. Ան. 141, 9—26 = կլ. 6, 17—8, 8: 4. Ան. 141, 30—142, 3 = կլ. 3, 19—21: 5. Ան. 142, 4—8 = կլ. 4, 19—25: 6. Ան. 142, 8—14 = կլ. 9, 14—18: 7. Ան. 142, 27—143, 4 = դաւ. 164, 5—12: 8. Ան. 143, 12—18 = կլ. 8, 16—19: 9. Ան. 144, 11—145, 10 = կլ. 4, 25—5, 18: 10. Ան. 145, 20—147, 1 = կլ. 9, 14—10 15: 11. Ան. 147, 11—17 = կլ. 30, 11—17: 12. Ան. 148, 8—149, 5 = կլ. 37, 11—38, 20 եւ դաւ. 252, 14—253, 23:

Այս համեմատութիւնը պարզ ցըց է տալիս, որ Ստորոգութեանց մեկնութեան սոյն հատուածի մեկնիչը պատճենում է նոյնպէս Ոլիմպիոդորու-Կլիտասի դպրոցին: Աակայն նոյն այս հատուածի մէջ հանդիպում են քաղուածքներ անյայտ ինչ որ ազրիւթերից եւ յիշատակուում են մատենագիրների եւ գիլիտափաների անուններ, ինչպէս Պասիլ, Փղւոս, Ազնոտէս, որոնք չեն յիշեում դաւթի ու Կլիտասի մեկնութիւններում:

Ուշադրութեան արժանի է, որ Սահմանքի մաստասիրութեան երկում Աալիմաքոսից բե-

բուած յայտնի քաղուածքն Անանուն մեկնիչը
վերագրում է ոմն պասիլին¹:

Փղւոսին Անանուն մեկնիչը յիշատակում
է իդոնիկեան իմաստասէրների՝ Եպիկուրոսի,
Արիստիպոտոսի եւ Կղէոմազռատոսի՝ խմբում, եւ
նրա իդոնիկեան լինելու ապացոյց համարում է
“Փղւոս անունը”² Եւ վասն զի Փղւոս իդոնի-
կեան էր, ասում է նու, յայտնէ անունն, զի
ցանկութիւն ասի. ուստի եւ Փղւոս անուանն ոք
զարդիւաւոն» (Էջ 143):

Անանուն մեկնիչը յիշում է եւ ոմն Աղան-
տէսին, Նոյնպէս անյայտ մի անուն, որի մասին
նա հազորդում է հետեւեալը. “Երրորդ ձեռ-
նարկութիւնն” զոր Աղանտէսն ասէ, թէ մինչ
աստուածայինն ունի զանհոգ կեալն՝ առաւել
մեզ պարտ է անհօգաբար կեալ: Ի՞նչ ոչ զայդ
ասէ Աղանտէս, այլ եթէ աստուածայինն զոր ինչ
եւ կամի՝ անխափանաբար եւ կատարէ, իսկ մար-
դիկ ոչ զամենայն՝ զոր ինչ եւ կամին՝ կատարել
կարեն» (Էջ 143):

Թէ ինչ աղբիւրներից է քաղել Անանուն
մեկնիչը պասիլի, Փղւոսի եւ Աղանտէսի վերա-
բերեալ իր վերոյիշեալ տեղեկութիւնները՝ այդ
կարօտ է առ անձին քննութեան Արիստոտելեան
իմաստասիրութեան յունական ձեռագիրների
օգնութեամբ:

Բացի վերոյիշեալ մի քանի անծ անօժ
հատուածներից, Անանունի մեկնութիւնը իմաս-

¹ Տե՛ս Էջ 143 եւ Պատ. Սահման. Էջ 164:

առասիրական իր գաղափարներով եւ մեկնական յատուկ իր եղանակով այնքան է նման Ալիմ-պիոդորոս-Խլիսասի ու Դաւթի մեկնութիւններին, որ արա խմբակցութիւնն այդ մեկնութիւնների հետ կարելի է համարել, իմ կարծիքով, միանգամայն անելիքը այլի:

§ 20. Անձնակ Սուրբ Անդրեաց Դիմում-Համարակ Պատրիարքութեանը մեջ ի նկատի առնելով, որ Նորագուտունական Դաւթի մեկնութիւն Սառութութեանց մեկնութիւնը կորած է համարած, կարելի էր ենթադրել, որ Որոշեալ հատուածն այդ աշխատութեան հայերէն թարգմանութեան մի կտորն է: Այդպիսի ենթադրութեան հիմք կարող են ծառայել, թէ այդ հատուածի Ալիմպիոդորոս-Խլիսասի խմբին պատկանելը եւ թէ նրա բովանդակութեան մերձաւորութիւնը Դաւթի մեկնութիւնների հետ:

Առկայն Դաւթի երկերի եւ առյօն հատուածի ուշադիր քննութեամբ ստացւածը է հակառակ եղբակացութիւն:

Նորագուտունական Դաւթիթը եւ հատուածի ընանուն հեղինակը որոշ խնդիրներում այնքան են տարրերում իրարից, որ այդ հատուածը Դաւթին վերագրելը թւում է անհաւանական ու անընդունելի:

Այդ անհաշտելի տարածայնութիւնները պարզ երեւամ են հետեւեալ համեմատութիւններից.

1. Դաւթիթն իր Առհմանք խմաստասիրութեան երկում ։ Ալիմախացիր ։ ։ արեգակն,

Ազգամքրուսառու Ամբուակեացի վազեալ ի բարձրաբերձ պարսպաց ի դժոխա եւն խօսքերը (Առհմ. 164) վերագրում է Կալլիմաքոսին, իսկ Անանուն մեկնիչը ոմն պատիին (Էջ 143):

2. Պատիթը Շեմակաների անուան ծագման մասին ասում է. “ Իսկ Շեմական կոչեցաւ Արխատուել, վասն զի պատռնի տակաւին եւս կենցանի գոշով ” ոչ իշխէր նատել եւ ուսուցանել. (Պորփ. Կերած. վերլուծ., Էջ 281), իսկ Անանուն մեկնիչը, Նման Լիլիս սին, կարծում է, թէ “ կոչին Արխատուալը պետիպատկեանը, վասն զի Շեմելով առներ զզրուցատրութիւններ, զի Նու Շեմելով զզրուցատրութիւններ առնելը, խորհելով ” մի միայն զհոգին վարժել, ոյլ եւ զմարմին. (Էջ 145):

3. Պատիթը “ Խորիթ շարագրածութեանց, ինդիրը լուսաբանում է Պորփիրի Կերածութեան վերլուծութեան տռացին պրակում, իսկ Անանուն մեկնիչը, Նման Լիլիասին, Առորոգութեանց մեկնութեան առաջարանում (անս Պորփ., Կերած. վերլ., Էջ 252 ևլ. եւ Ան., Էջ 37. 148):

“ Խորիթ շարագրածութեանց, վերաբերեալ այս հատուածների բռվանդակութեան համեմատութիւնից եւս երեւում է, որ Անանունը եւ Պատիթը տարբեր հեղինակներ են եւ որ Անանունի մեկնութիւնն աւելի համապատասխանում է Ալիմաղիոդորոս-Լիլիասի մեկնութեանը, քան Պատիթի:

§ 21. Ան-հանը + բի-ունիոյ Դինիւ է, ոչեւ — Անը կապուուիրուին հոգութեաւ: — Անկնե-

լով կիւնիկեան դպրոցի անուան ծագումը՝ Անանունն մեկնիչը տալիս է, ի միջի այլոց եւ հետեւ և ալ լուսաբանութիւնը: «Դարձեալ» կիւնիկեցիք սացան, զի պաշտէին զշունս՝ որպէս ի Հելլենացւոց անշտանչ դրաւշեալքն պաշտէին» (Էջ 141): Այս բացատրութիւնը պարզ ցոյց է տալիս, որ ինըը մեկնիչը հելլենացի չէր եւ ոչ էլ հեթանոս, ուրիմն հաւանական է ենթադրել, որ նա եւս, ինչպէս եւ դաւիթն ու Եղիասը, պատկանում էր Արիւտառէլի իմաստափրութեան քրիստոնեայ մեկնիչների շարքին:

Հետաքրքրիք մի ակնարկ եւս կայ Անանունի մեկնութեան հասուածում, ոյից թերեւս կարելի լինի հետեւցնել, որ Անանուն մեկնիչը եղել է Աթենքում: Խօսելով / մաստափրական հերձուածների մասն, Անանունն ասում է. «Երրորդ ուղանեակ» ի տեղեացն, որպէս կուշցան ակատեմացիք եւ ստորիկնեանք, եւ զեղեցիկ է այս տեղի Աթենացեացն» (Էջ 147): Այս խօսքերը կարող են մի նշան համարուել, որ Անանուն մեկնիչն Աթենք այցելած մի ստարական է, որի վրայ ստորիկների գեղեցիկ սրահը թաղել է խոր տպաւորութիւն:

Միւս կողմից, նաեւ պարզ Նկատում է Անանունի մեկնութեան բովանդակութիւնից, որ նա քաւարար չափով չէ կարողացել բմբոնել իմաստափրական գիտութիւնը եւ երբեմն, անհերելի կերպով. շմբում ու խեղաթիւրում է իմաստափրական ամենասարբական միաստերն ու աղափառները:

Անանուն մենիչչի ազիտութեանը պէտք է զիրագրել նրան հետեւեալ վկայութիւնները Երակղիւտոսի, Եփեկտիկներին եւ ուղամէսի մւսովն:

Մասնաւ (Հիմասի Դրամ),
ՀՀ 140, 7-10:

Այս դոր առեմն այս է՝
Երակղիւտոս արաւագրեաց
զամենայն ինչ անշարժ գույն
Եւ Եփեկտիկներ հասարա-
կապէս մասածեցին աշխատ
գույն անշարժ, որ եւ հասա-
րակագույն անուննեն:

Հիմաս, ՀՀ 2, 17-19:

Այսուն զի միոյ առեն
կարծիք զրութիւն ինի եւ
ոչ հերձուած, որպէս Եր-
ակղիւտոսի եթէ ամենայն
ինչ շարժի, եւ կամ Պար-
մենիստայն թէ եղ է և այն
է անշարժ:

Մասնուն, ՀՀ 148.

Այս դարձեալ այլ թա-
գաւարի Փիւրաց եզին, որ
եւ նու փափազէր Պատղամի
շարագրածացն եւ տարր
բարամ գանձն, որ բերէին
նմա այսպիսի գիրա:

Հիմաս, ՀՀ 37.

Աբանդի Յազրաւայ լիւ-
րեացւոց թագաւարի հա-
ւարեցելոց զայն, որը Պիւ-
րագրին գային, իմէ Պատղա-
միսին զայն, որը Արիս-
տուտէցի:

Խնչպէս այս համեմատութիւններից անս-
նում ենք, Էլիմասի ճշգրիտ վկայութիւնները
հիմնովին աղմատուած են Անանունի մօտ: Հե-
րակղիւտոսի ունտա օչէ հանրածանօթ զրու-
թիւնը, Անանուն մենիչի բացատրութեամբ, ուա-
ռել է ամենայն ինչ անշարժ գույն, իսկ ոչինչ
գույն անշարժ, զրութիւնը վիրագրուած է Եփեկ-
տիկներին: Էլիմասի աեղեկութիւնը Պատղա-
միսի մասին, իր սա հաւաքամ էր Արիստուտէլի
երկերը, Անանուն մենիչին անհեթեթ կերպով

խեղամիւրել է, կարծելով, որ Փիլադելֆիայ
ցանկացել է հաւաքել ուստամիշի գրուածքները:

Այս կոպիա ու անհեթեթ սիսալները եւս
մի նոր ապացոյց են, անշուշտ, որ Ստորոտութեանց
համառուս հատուածի հեղինակը դաւիթիթ փիլի-
սովան չէ, այլ մի ուրիշ անվարժ ու կիսահմատ-
մի կեիչ:

§ 22. Կոմիտասը բանական կամաց աշխատա-
շաւանք անուն արտիւունուն ու նոր լուսաբանու-
թեամբ, հետազոտութեան մէջ՝ մեկնութիւն
շորեքտասան զբաց Արքատուելին ի վերլուծու-
կան, հատուածը վերագրել էի դաւիթին:

Աերևածականը մեկնութիւնը նորպազ-
առութական դաւիթի աշխատութիւնն էի համարիլ,
զբացարապէս, այն պատճառով, որ այդ գրուած-
քում թէ արտամբառնեական համկացովութիւնն-
երը եւ թէ գրանց մեկնութեան ու բացատրու-
թեան եղանակը նոյն են, ինչ որ դաւիթի Կո-
րածութեան մեկնութեան եւ Սահմանը իմաս-
տասիրութեան երկերում: Բայցի այդ՝ մասնաւ-
նիշ էի արել նաև. մի քանի հատուածներ, որոնք
այդ գրուածքներում գրեթէ բառացինման են¹:

Այդ եղանակացութիւնը թւում է ինձ այժմ
կարօս վերագնութեան: Դաւիթի մասին վերա-
յիշեալ հետազոտութիւնն գրելու ժամանակ՝ ես
գետեւս ծանօթ չեի Ելիասին վերագրուած Ատո-
րութեանց մեկնութեանը, ոչ էլ Անանոնի
Ստորոտութեանց մեկնութեան հատուածին:

1. Տե՛ս Հաւակեցական Աշխատական ինուդիքը, էջ 10—11:

Այս վերջին մեկնութիւնների քննութիւնը ցցց է ապիս, որ իմաստափրական գաղափարների ու մոքերի նմանութիւնն Ոլիմպիոդորելիքասի խմբին պատկանող մեկնութիւններու մասն ոյն իսկ ամբողջ հատուածների նոյնութիւնը՝ չեն կարող ընդհանրապես, կռուան ու հիմքառութել որոշելու նոյն մեկնութիւնների հեղինակների իմ գիրը:

Դրա պատճեռը չուս պարզ է:

Ամմոնիոս - Ոլիմպիոդորուսի խմբին պատկանել են զանազան մեկնիչներ, որոնք աշակերտելով մեկը միւսին՝ զրի են առել նախ եւ առաջ իրանց ուսուցիչների գասախօսութիւնները, եւ երբեմն կցիլ այդ նիւթին քաղուածքներ մին ու մեկնիչներից պրուածքներից: Իմաստափրական այս մեկնութիւնները ինքնուրոյն ու անհատական ստեղծագործութեան մեջ չափանից մէջ, համեմատաբար, քիչ կան հատուածներ ու մոքեր, որոնք պատկանելին աշակերտ - մեկնիչն սեփական գրչին:

Վինելով մէկը միւսի աղքիւր՝ այս մեկնութիւնները պարունակում են իրանց մէջ նման իմաստափրական ակզբունքներ եւ բազմաթիւ նման հատուածներ, եւ սովորական այդ նմանութիւնները բնաւ չեն որոշում այս կամ այս հատուածի անմիջական աղքիւրը, այլ միայն մատեանչում են դոցա Ամմոնիոս - Ոլիմպիոդորեան խմբին պատկանիլը:

§ 23. Ալբուսամանունի Երիսոնին համբաւածնունին Պատուի Ամմոնիոսի եւ Ոլիմպիոդորեանի Հինունին հետո: — Աերլուծականքի

մեկնութեան հայերէն թարգմանութիւնը՝ թէ
իր բավանդակութեամբ։ Եւ թէ իմաստասիրա-
կան մեկնական ուղղութեամբ պատկանում է,
անուայտակոյն։ Ամմոնիոս - Ալիմազիուցորեան մեկ-
նութիւնների խմբին։ Խոկ թէ այդ խմբին պատ-
կանող ոչ մեկնիշի աշխատութիւնն է, այդ խըն-
դիրն այնպէս էլ հեշտ չէ լուծում, ինչպէս կար-
ծում էի վերոյիշեալ հետազոտութեանս մէջ։

Աման հատուածներ կան վերլուծականքի
մեկնութեան մէջ դառն թի, Ամմոնիոսի. Ալիմազիու-
ցորեան ու Էլետանի հետ Այդ նման հատուածները,
որ ներքեւ առաջ ենք բերաւմ, ապացուցանում
են միայն Աներլուծականքի մեկնութեան Ամմոնիոս-
Ալիմազիուցորեան խմբից լինելը, խոկ թէ արդեօք
այդ հատուածների անմիջական ազդեցիւրը ստորեւ-
յիշուած մեկնիշների երկերն են, թէ նոյն խմբին
պատկանող այլ մեկնութիւններ, այդ հարցն,
ինչպէս վերեւ բացատրեցինք, մեռւմ է անորոշ։

Ա նկատի առնելով, որ Աներլուծականքի
մեկնութեան յունարէն բնագիրը կարած է հա-
մարւում, եւ այդ տեսակետից, Նրա հեղինակի
խնդիրն ունի առ անձին կարեւորութիւն, նշանա-
կում եմ ներքեւ այդ մեկնութեան բոլոր, իմ
նկատած, նմանութիւններն Ամմոնիոս - Ալիմազիու-
ցորեան խմբի միւս մեկնիշների հետ։

Մակն. Ծ Անոլ., էջ 558.

Ammonii in Anal., p. 2.¹

“Բայց ոմանք տեսն” եթէ ՆԵՐ ծէ ծափօզ էօτιν
երեք են տեսակը հաւաք- ՀՈՅ օվլոյօսուր ոլ ուր-

¹ Ammonii in Aristotelis Analyticorum priorum

πλεῖ, παραγοντούσιοις πρωτο-
μητούσιοις. βιβλιοπατέροις
ἐπίτηδες:

Τύποι. β. Αἰθρί., έξ. 563.

"Βαρυγγ οἱ Ἑρκαὶ διακεῖνται
πατέρων τοῦτον εἰς τὸ σωρο-
ν γραφεῖντες, φανταὶ Ἑρκαὶ γ
πρωτοδικοί τοι. θεοῖς εἰς ποτα-
χίοις, φανταὶ φύη πατέρων τοῦτον
εἰς φέρειν διατάσσειν φανταὶ^η πατέρων τοῦτον τοῦτον
θεοῖς σωροφρέται. ρωγγ οὐ
οὐ πατέρων τοῦτον φύηται θεοῖς εἰς
φέρειν διατάσσειν εἰς:

Τύποι. β. Αἰθρί., έξ. 586.

"Πατέροις παρήδη πατέρων τοῦτον
πατέρων τοῦτον τοι. φίλοι αὐτῶν
Πατέρων τοῦτον τοι. Καρπός τοι.
ἴκετοι Εὐμήρους εἰς βιβλίον
τοι. φανταξήσεις εἰς βιβλίον τοι
πατέρων τοῦτον τοι. πατέρων τοῦτον
τοι. πατέρων τοῦτον τοι. φύη πα-
τέρων τοῦτον τοι. φύη πατέρων τοῦτον
τοι. φύη πατέρων τοῦτον τοι. φύη πα-
τέρων τοῦτον τοι. φύη πατέρων τοῦτον
τοι. φύη πατέρων τοῦτον τοι. φύη πα-
τέρων τοῦτον τοι. φύη πατέρων τοῦτον
τοι. φύη πατέρων τοῦτον τοι. φύη πα-
τέρων τοῦτον τοι. φύη πατέρων τοῦτον
τοι. φύη πατέρων τοῦτον τοι. φύη πα-

γάρ εἰσιν ἀποδεκτοί, οἵ
δὲ διαιλεκτικοί, οἵ δὲ σοφι-
τικοί.

Ammonii in Anal., p. c.

Tι δέποτε οὐ Συνθετικά
ἐπίγραψεν οὐδὲ Εὐδοτικά
άλλα Ἀναλεκτικά, τίς ἡ
ἀποκλήσσωσις; καὶ λέγομεν
ὅτι ἀπό τοῦ ἐπιστημονικο-
τέρου καὶ τοῦ τιμιωτέρου
οὗτος εἶδὼς ἐπιστημονικώς
ἀναλέει καὶ συνθέτει
οἶδεν, οὐ πάντας δέ οὐδίποτε
συνθέτει καὶ ἀναλέει,

Ammonii in An. p. 31.

Τούτῳ ἡκολούθησεν
Ποσφέριος καὶ Ἰαμβλίχος,
τοι μέντοι καὶ δέ Μάζιμος,
<δέ> ἀκροστής ἢ τὸ Ἱερόν
τοῦ Ἰαμβλίχου ἀκροστοῦ.
Καὶ Θεμίστιος δέ οὐ παραγ-
ραστής τῆς ἴντατίας ἐγένετο
δόξης τῆς καὶ τῷ Ἀρισ-
τοτίλῃ δοκούσσης, τούτοις
οὔτε τοῖς δύο, τῷ τε Μαζίμῳ
καὶ τῷ Θεμίστῳ, ἴντατία
περὶ τούτου δοξάζονται καὶ
καταπατεύανται, δέ φαστο,
τὸ δοκοῦν αὐτοῖς [καὶ]

ζωιον αρπαγής της περιποταλής ήσαν.
χέρι· Τοτε γιαριαρικόν αγγειορθήκ
την βίην την πεπονιάν, οπρ η θεού λιθανάσια
βιταμπανιών¹ οπρ η συμπλεκτική
βιτανήν φύτρον² Ήπειρονταλίαν.
μαντίλην: Ηγ.

Οὐδὲν. β Αἰθρί., τξ 564.

“Ιανδίνωντες βρυσαδόν αριθ-
μενοντανούσιν αρπακτικούν βιτρά, έτε-
καστον ματηριαγγειοθρύβαν. Ειδέτε
οὐδὲ την πεπονιάνοις μα-
ντίλην, έτεκαστον ματανήκην λαρρήν.
Ιανδές αριθμονταγγειοθρύβαν είναι.
Ιανδές ματανήκη, φυτόντοντα
διακρινόνται. Μηνόν³ αριθμοντανούσιν
ριθμονταγγειοθρύβαν. οπρ οὐδὲ
την πεπονιάνοις ματανή
καστον ματανήκη. Ιανδές είναι την
ριθμονταγγειοθρύβανοις είναι ματανή
φυτόντοντα γεννητοντανήκην έτενε
αριθμοντα, έτξ 563, π. 14:

διηγήσονται αὐτά δι βασιλεὺς
Τουλιαρός, και δέδοσκεν τὴν
ψῆφον Μαζίμεω και Ιαν-
βλίζων και Παραγερίδην και
Βοηθοῦ.

Olympiodori Prol., p. 143.

Πᾶν, φέτος δηλούται τις ἡ
τέχνη ἡ ἐπιστήμη, έτενε μή
ἡ ἐπέρας τέχνης ἡ ἐπιστήμης
<ἢ μέρος ἡ μόδιον αὐτῆς
τῆς κεχρημάτης> ἡ μέρος
ἡ μόδιον ἔστιν, ολον ώς ἐπεὶ
παραδιηγμάτων τῆς λατρομής
τέχνης μέρος ἔστι τὸ διαι-
τητικόν, και οὐδαμῶς ἐπέ-
ρας τέχνης ἡ ἐπιστήμης
μέρος ἡ μόδιον ἔστι τῆς
λατροκής ἄρα τέχνης τὸ
διαιτικόν μέρος ἔστι, και
αὕτη μόνη κέχρηται αὐτῷ,
κτλ., p. 18, n^o.

Οὐδὲν. β Αἰθρί., τξ 568.

“Φυτόντοντα οὐδὲ καρπούς αριθμο-
ντανούσιν αρπαγητούς ματη-
ριαλίαν Ιαρθιανούσι, οπρ οὐδὲ
Ιαρθιανούσι, αριθμοντανούσι,
φυτόντοντα γεννητοντανήκην έτενε
καρπούς, οὐδὲ αριθμοντανήκην έτενε

Olympiod., Prol., p. 18.

Οὐδὲ γάρ ἀποδεικνύεις
ἐκεῖτος τῆς Ἀριστοτέλεως
ἀποδεικτικῆς μεθόδου ἐδε-
ῖθη, ἀλλὰ τούγαρτίον Ἀρισ-
τοτέλης τῆς Πλάτωνος ἀπο-
δείξεως. οὗτον γοῦν και

¹ Olympiodori Prolegomena et in Categorias commentarium, ed. A. Busse, Berol. 1902. Commentaria in Aristotelem graecam, vol. XII, pars I.

² Λαδίνικη λαρρά. Ammonii in Anal., 4f. 8, 10 - 11, 11.

անըստ յարգագո քերթօն ոզա-
կանութ. Առ Եսթիուսունէին. այլ
Եսթիուսունէի Հ ամերակում մ,
ոչ ովհանցուա. Իւ. Պահան-
դէ Հ անէս զիշտրանուա. թէ անցը
Հ երմազինի. այլ Հ երմա-
զինի ն նուան:

"Ομηρος και Δημοσθένης αύξ ἐδειγμησαν οστε τωδ Περι λοιητικης Ἀριστοτέλους οστις της Ἐρμογένες τέχνης, ἀλλὰ τούτωνισιν πετοι τούτων ἐδειγμησαν.

U.S. QU. P. 4, APR., 1858.

“Եւս պարուն է զիսել ՝ եթէ է հինգ են տեսակը հաւաք-
մանց, ու զայռ ցափան, այս-
մարտանշան, ճարտառանա-
կան, իմաստական, քերթո-
ղափան, որ եւ առաւպելա-
խանուն մէ Շառլ Հինգ էն
զառն ոյլու պատճեանի. որով
առան եւ դիմէն (՝) կամ
առան ին ճշմարտան, եւ
դիմէն ուղացած չափան. կամ
առան ին առան, եւ լինի
քերթողափան. Եւ կամ է
ինչ որ ճշմարիտ. Եւ է ինչ
որ առան. Եւ թէ հաւա-
քմարդ էն միմնաց ճշմարիոն
եւ առան՝ լինի ճարտառա-
նական. Եւ ճարտառանա-
կանուն մէ միայնում առին
գոյ կացմանը եւ զէճը եւ
անվիճը, առ ի նոցանէ մի-
այն եղանակիցից: Խոկ եթէ
առանել է ճշմարիոն քան
առանուն՝ լինի տրամարտա-
կան. Խոկ եթէ առանել է
առան քան զննմարիոն՝
չի ի իմաստականուն:

Ljubljana, Učilnica, Št. 17.

УЧЕБНИК. П. А. БОЛДЫРЬ. С. 563.

Elias in Cat., p. 133⁴.

“Համին եւ առաջին” եթէ
քառասուն գրոց գտնելց
հաւաքընածքն ի հին գրա-
նցան շուրջ միայն ոչտոքիկ
գիրք ընօպէցան դու Արիս-
տուսէի ։

Τροοαράκοτα γὰρ βι-
βλίσσων εὑρεθέντων ἐν πα-
λαιαῖς βιβλιωθήκαις τῶν
'Αγαλυτικῶν καὶ δύο τῶν
Κατηγοριῶν τίσσαρα μόνα
τοῦ 'Αγαλυτικῶν ἐκφρίσουσι
καὶ τοῦ Κατηγοριῶν ἐν.

Wu Qy. p. 44 ppL t. 559, 1-24.

Uarid. pifauim., t. 185, 1-186, 2.

UCLA, p. 15 pt. L 559, 20-33.

University of Minnesota, L. 214, pp. 82.

Waltz, pp. 25-26, 1965, 13-15.

Umr. für Schm., 191. 21-25.

1 Λαζανάς θεού. Ιερουαρίδης Κωνσταντίνος βιβλιογράφος
βιβλιοθέρ. έξ. 40 και Περιεγκαταρχή Prolegom.. έξ. 24. 14-16
“φασίν ὅτι εὐρέθησαν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις μετά τῶν οἰ-
λευτικῶν αὐτοῦ τῶν μήτε Ἀραιώπικῶν μ' καὶ β' βιβλία,
τῶν δὲ Κατηγοριῶν β'...”

Այդ խնդիրը լուծելու համար հարկաւոր են ուրիշ առևեալներ ու փաստեր, որ գրեթե չկան:

Բնորոշ է միայն ու ուշագրութեան արժանի, որ Վերլուծականը մեկնութիւնը բաժանուած է պրակների եւ ամէն մի պրակ սկսուած է “ընդ այսոսիկ հանդերձ Աստուծով եւ առաջիկայ պրակք” բառերով: Ճիշտ այնպէս, ինչպէս եւ նորպատոնական դաւաթիւ ու Էլիասի մեկնութիւնները: Համապատասխան՝ չն օ՛չ օ՛չ թէք չալ ի ուրօսու որպէս վերնագրերը կան դաւաթիւ ու Էլիասի եւ յաւարեն բնագրերուամ: Հերմիասի որդի Ամմանիոսի յաւարեն մեկնութիւնները բաժանուած չեն գլուխների, իսկ Ալիմզիոդորոսի Ասորոգութեանց մեկնութեան յունարեն բնագիրը բաժանուած է “անսութիւնների”, այլ ոչ “պրակների”:

Ընանուն մեկնիչի Ասորոգութեանց մեկնութեան հայերէն հասուածը նմանապէս բաժանուած է “անսութիւնների”:

Ահա այս հանգամանքը թերեւս մի նշան համարուի, որ Վերլուծականը մեկնութիւնը Ամմանիոս-Ալիմզիոդորոսին խմբից լինելով, պատկանուամ է այդ խմբի դաւաթիւ ու Էլիասի ճիւղին:

Սակայն դաւաթիւ մեկնիչին այդ մեկնութիւնը վերագրելը ինձ թւուամ է այժմ անհաւանական հետեւեալ պատճառով:

“Կերածութեան Վերլուծութեան” իր առաջաբանուամ (պրակ դ, էջ 263, 21—26) դաւաթը հարց է դնուամ, թէ յինչ մասն իմաս-

տասսիրութեան վերաբերի առաջիկայ շարադրութիւնը, այս բնքն՝ Պղորիիւրի Կերածութիւնը:

“Եւ գիտելի է, — ասում է նա — , թէ ի լանական մասն իմաստասիրութեան վերաբերի առաջիկայ շարադրութիւնս: Կոկ բանականն, եթէ մասն է իմաստասիրութեան, եւ եթէ գործի, ի Առորոգութիւնն Արիստոտելի ուսցուք”:

Նոյն Հարցը զնում է նաև Կլիասը, սակայն նա խոստանում է նաև խնդիրը քննել ոչ թէ Առորոգութեանց, այլ Աերլուծականը մեկնութեան մեջ: Ձեչթիշտաւ γάρ σὸν θεῷ ἐν τοῖς Ἀναλυτικοῖς, — ասում է Կլիասը — , որ ἡ λογικὴ օծ մέρος τῆς φιλοσοφίας, ձևի օրγαնον (Elias, in Porph. Is., Էջ 26). նաև Էջ 39-անացտաւ ձեւ նու օծն մέրος τῆς φιλοσοφίας, ձևի նու τὸ ὄργανον αὐτῆς, φημι τὴν λογικήν, ոչ ձեչթիշտաւ σὸν θεῷ ἐν τῇ Ἀποδεικτικῇ.

Արդ՝ բանականի մասին, թէ արգեօք նա մասն է թէ գործի իմաստասիրութեան, ընդարձակ բացարութիւն կայ Աերլուծականը: մեկնութեան հայերէն թարգմանութեան մեջ՝ պրակը գ եւ դ, Էջ 564—569: Այս հանգամանքը ցոյց է տալիս, որ այդ մեկնութիւնն աւելի շուտ Կլիասին կարելի է վերագրել, քան Դաւթին:

Սակայն միակ այդ փաստը, թէեւ որոշ կռուանն է Աերլուծականը մեկնութիւնն Կլիասին վերագրելու, բայց այդ ենթագրութիւնը հաստատելու համար հարկաւոր են եւ ուրիշ վկայութիւններ, որ թերեւս գտնուեն իմաստասիրական մեկնութիւնների յունական ձեռագրերում:

§ 25. Դաստիարակության վերաբերության Սահմանադրության և Յաշտի Թիգրանիան դըուշ Թիգրան Առաջին Տիգրան է ։ Նրանց վերաբերությունը Շահապահ Առաջին Ներքառության ։ Դաստիարակության վերաբերությունը Անդրիուր Նոր լուսաբանութեամբ ։ աշխատառութեանու մեջ ցոյց էի առել, որ Ստորոգութեանց եւ Յազագում մեկնութեան գրոց Դաստիարակությունը Անդրիուր վերաբերությունները ոչ թէ Դաստիարի, այլ անյայտինչ որ մեկնիչի աշխատառութիւնն է :

Այսենայի Միսիթարեանների թիւ 112 ձեռագրում այդ մեկնութիւնները վերաբերությունը Անդրիուր կամ Անտառիուր է ։ Անտառիուր էր միսիթիչներին¹. Ստորոգութեանց մեկնութեան սկիզբը մինչեւ “Յազագում առընչի” Համարությունը է “լուծմունքի Ամելյանիուր առացեալ”, իսկ առընչի մեկնութիւնից սկսած մինչեւ վերջը Անտառիուր էր միսիթիչի աշխատառութիւնն ։ Արիստոտելի “Յազագում մեկնութեան” գրոց մեկնութիւնը թիւ 112 ձեռագրությունը վերաբերությունը է Նմանապէս Ամելյանուր սին եւ ունի Հետեւեալ վերնագիրը՝ “մեկնութիւն Ամելյանուրի ասացեալ” :

Այս վերնագրերը են կարող անշուշտ մտացածին լինել, այլ արտագրուած են, ըստ երեւոյիթին, Հնագոյն ձեռագրից եւ միանգամայն վաւերատկան պէտք է Համարուենն ։ Անենեաիկի Հրատարակութեան մեջ, ինչպէս եւ բազմաթիւ ձեռագիրներում, նոյն երկերի սովորական վերնագրերն են՝ “Ստորոգութիւնը Արիստոտելի թարգ-

¹ Տե՛ս Հ. Յ. Յաշեան, Յացակ Հայերին Ձեռագրաց մտածեագրաբանին Միսիթարեանց ի Այսենայի, էջ 380—393.

մանեւալ եւ մեկնեալ ի դաւթէ ։ (Աշնեա., էջ 409) եւ Ստորոգութեանց մեկնութեան վերջում՝ (էջ 458)՝ “Կատարեցաւ տասն Ստորոգութիւննեանցեալ յեռամեծէն յՆըրիստուտէլէ, որ ասի ըստ յանաբէն ձայնի կատիղորիաս, թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի դաւթէ Կերպինացւոյ, ուերի-արմէնիաս կամ Յաղագս մեկնութեան զրոց մեկ-նութեան սկզբում” (Էջ 487). “Պէրիստրմէնիաս Արիստուտէլի թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի դաւթէ” :

Որ բոլոր այս վերնագրերը հետագայք մամա-նակներու մ’ են կազմուած, այդ երեսում է նոյն մեկնութիւնների հնագոյն հայ ձեռագիրներից էջմիածնի մատենագրանի համար 1943 ձեռա-գրում, որը գրուած է 1255 թուժն՝ Ստորոգու-թեանց մեկնութիւնն ունի հետեւեալ վերնա-գրերը. “Ստորոգութիւնը Արիստուտէլի որ կոչի յառնաբէն կատիղորիս” (էջ 1 ա), իսկ Պէրիստ-րմէնիաս զրոց մեկնութեան վերնագիրն է՝ “Յա-ղագս մեկնութեան, որ կոչի Պերիստրմէնիաս, ասացեալ Արիստուտէլի” (էջ 141 ա): Այս վեր-ջին վերնագիրը պարզ կարգացւում է, առկայի մի նոր գրիչ հետագայք մամանակներում՝ հին վերնագրի վրայ նօտր գրով եւ ուրիշ թանա-գով գրել է սովորական նորագոյն վերնագիրը: “Ակիզիզն եւ նախագաւոտթիւն (⁵) զրոցն, որ ասի ըստ յանաց Պերիստրմէնիաս եւ հայերէն Յաղագ և մեկնութեան, արտադրեալ ի մեծ իմաստնոյն Արիստուտէլէ, թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի դաւթայ Կերպինացւոյ (էջ 141 ա): Էջմիածնի:

մատենագրաբանի 1275 թուի համար 1889 ձեռագիրը, համապատասխան վերօյիշեալ թ. 1943 ձեռագրին՝ Ատորոգութեանց մեկնութեան վերնագրում նոյնպէս չէ յիշատակում դաւթին, որպէս մեկնութեան հեղինակ։ թ. 1889 ձեռագիրն ունի Ատորոգութեանց մեկնութեան նոյն վերնագիրը, թէ որ թ. 1943 ձեռագիրը՝ Ատորոգութիւնը Արիստոտէլի, կոչի յանարէն Կամիլոսիս (⁴) և (էջ 181ա)։

Էջմիածնի մատենագրաբանի թ. 1889 և 1943 ձեռագիրները, որպան ինձ յայտնի է, դաւթին վերագրուող Ատորոգութեանց մեկնութեան համարոյն ձեռագիրներն են, եւ խիստ ուշագրաւ է այն հանգամանքը, որ այդ ձեռագիրների վերնագրում բնաւ չէ յիշւում դաւթին արգիլացու անունը, որը նորագոյն ձեռագիրներում միայն համարուում է «թարգման» եւ մեկնիչ ։ Ատորոգութեանց ու պէրիարմէնիասի։

Յովհաննէս Արտանեցին Ատորոգութեանց ու պէրիարմէնիաս զբոց իր լուծմանքներում նոյն մեկնութիւններից յաճախ օգտառում է ու ընդարձակ հատուածներ քաղցում, բայց նա եւս ոյդ երկերը դաւթիթ շերգիլացուն չէ վերագրում, այլ համարում է անյայտ մեկնիչի աշխատութիւն, եւ անորոշ կերպով մատնացոյց է անում իր ազբիւրը՝ «զոր յայտնէ մեկնիչ», «որպէս մեկնիչդ ու այլ նման գարձուածքներով (անսկզբանական թ. 1834 ձեռագրերը)։

Եւյս բոլորից երեսում է, որ Ատորոգութեանց ու պէրիարմէնիասի մեկնութիւնների

Դաւիթ Կերպինացուն վերագրելը պէտք է համարել հետագայ ժամանակների ենթադրութիւն։

§ 26. Յաշիւններ Արտակեցած Հայոց Նախարարութեան մէջ՝ Առջաննես Որոտանցու Արիստոտէլի Ստորոգութեանց լուծմունքում¹ յիշութեամ է ոմն Կոմիլախաւս մէկնիչը, որին վերագրութեամ են հետեւեալ լուսաբանութիւնները փաղանուն եւ յարանուն խօսքերի մուսին։

— “Իսկ վասն էր զհամանունս նախ դասէքան զիմաղանուն՝ այս վասն երեք պատճառի։ Կախ զի ի թիւս միակն նախ է քան վերկեակն, իսկ համանուն նմանին միակն, զի միայն անուամբ է հազորդեալ։ Իսկ փաղանունն է երկակն, զի անուամբ եւ իրաւուք է հազորդեալ։ Երկրորդ՝ զի համանունն առաւել պարզ է վասն միութեանն, իսկ փաղանունն է բաղադրեալ, վասն որոյ երկրորդ դասեցաւ։ այս ըստ Կոմիլախաւսին . . .”

Է. “Կախ զի համանունն, որ նմանեցաւ միակին՝ առաջին եղաւ, իսկ փաղանունն, որ է երկեակ՝ երկրորդ եղաւ։ Իսկ յարանունն է ըստ Օլոմզիագորոսին ի չորից, որպէս ասացաք, եւ ըստ Կոմիլախաւսին է յերից։ յիշաւի ապա ի յետոյ դասեցաւ քան զնոսաւ։”

¹ “Եսամենքի Առջաննես Հայոց վիճակայի եւ զարդարեամբ ի համարութեամասուն վերծանուն ին եան Ստորոգութեանցն Արիստոտէլի ի Պարիս որէ աշտկերտէ։ (Չեռագ. ՀՀՀ. մասն. թ. 1834):

Առաջ հատուածներից առաջինը մեծ նմանութիւն ունի և մելքախոյսի Ասորոգ ուժեանց լու ձմունքի սկզբի հետեւեալ առղերի հետ, որ Ալինենայի թ. 112 ձեռագրից քաղաքածորէն առաջ է բերել Հ. Յ. Տաշիանը իր հրատարակած Յուցակում, էջ 389.՝ իսկ նախագասի հոմանունութիւնն ասկա պարզութեան. իսկ բարդագրեալքն յերկրորդէն՝ յորոց բաղադրին, ապա ուրեմն առաջինը են պարզքն բարձրեցելցն մեկնակը:

Երկրորդ հատուածի վկայութիւնը եւս համապատասխանում է Ամելքախոյսի նոյն Լուծմունքին, որովհետեւ իրաւ. որ Ամելքախոյսը յարանունութիւնը ասհմանում էր յերիցս, իրը՝ կցորդութիւն անուան եւ իրաց ըստ փոխաձեւութեանց յանկական փաղառութեանցն¹:

Յովհաննէս Ոռոտնեցու գրուածքում՝ Կոմիլլախուաւոն վերագրուած վկայութիւնների աղբիւրն է ըստ երեւոյթին Ամելքախոյսի Լուծմունքը եւ նրա յիշատակած Կոմմլախուաւ կամ Կոմ մելքախուաւունունը պէտք է ամենայն հաւ անութեամբ ընդունել, որպէս Ամելքախոյս անուան համապատասխանող ազճատ ընթերցուած:

Աթէ մէր այս գիտազութիւնները՝ Կոմիլլախուաւի անձի մասին ուղիղ լինեն, այդ գէպքում պէտք է եղբակացնել, որ Յովհաննէս Որոտնեցին եւս, ինչպէս վյիշնայի թ. 112 ձեռագիրը, Դաւիթ յերգինացուն վերագրուած:

¹ Ցէս՝ Ալինենայթիւն Ասորոցութեանց. Պ. Ենեն. 1833. էջ. 415.

Սառըոգութեանց մեկնութիւնը համարել է Առև-
լախայսի աշխատաւթիւն :

§ 27. Դաստիարակութիւնը վերաբերութիւնը Առար-
քականութեանց է Յաջակա Հայութեան դրաց հեղինակի
- Արքականութեանց աշխատաւթիւնը է յանձնած Իգի-
թիչութեան : — Աերոյիշեալ դիտողութիւնները,
ինչպէս եւ այն պատճառարանութիւնները,
որ առաջ էի բերել Դաւիթիթ Ընյազիթի
ինքիրը Նոր լուսաբանութեամբ , աշխատաւ-
թեան մէջ , պարզ ու որոշ ցոյց են տալին , որ
Արքականութիւն Յաջակա մեկնութիւններն ու Առա-
րագութիւններն մեջնութիւնները , որոնք Նորագոյն
ձեռագիրներում վերագրուել են սխալ ենթա-
զրութեամբ Դաւիթիթ Աերոյիշացուն , Ամելյախայս
եւ Անտոնիոս Երամիս մեկնիչների աշխատաւ-
թիւնն են :

Անում է այժմ պարզել , թէ ով են այդ
մեկնիչները , որոնք Աիշատակուած են Ալիսնայի
թ . 112 ձեռագրում :

Ամելյախայս անունը հանդիսաւմ է հայ մա-
տենագրութեան մէջ նաև . “ Լուծմունք Պրոկրի
Գիաղոխոսի անուանեցելոյ աստուածարանու-
թեանց , երկում , որ 1248 թուին վրացերէնից
թարգմանել է Հայերէնի Ախմէն կրօնաւորը :
Այդ Լուծմունքը վրացական աւանդութիւնը հա-
մարում է Յափհանես Պետր/ցոնելու գործ , իսկ
հայ ձեռագիրների վերնագրի համաձայն նոյն
Լուծմունքը վերագրուում է ոճուն “ Ամելյախաւա-
խմատաւորին : Այն Լուծմունքի եւ Սառըոգու-
թեանց ու պէտրութեան գրոց մեկնիչները ,

ինչպէս կը տեսնելք, տարբեր անձնաւորութիւններ են, բայց հետաքրքիր է ու ուշադրութիւնն արժանի, որ այդ հեղինակների անունը միակերպ է աղջատուած երկու դեպքում էլ: Պրոկոպի Լուծմունքի ձեռագիրներում՝ “Ամելաւխոս, անուան համար կան եւ որիշ ընթերցուածներ” “Հոմելախոս, Յոմելախոս, Ոմելախոս, Ամելախոս, Յոմելախոս” եւ Յամելախոս¹ :

Ինչպէս Ալիքնեայի թ. 112 ձեռագրին՝ Ամելախոսը կամ՝ “Ամելաւխոյս” ընթերցուածը, Նոյնպէս եւ բայց առաջ բերուած ընթերցուածները, պարզապէս աղջատումն են ինչ որ անուան, որն անսովոր եւ ածանօթ է եղել հայ գրիչների համար:

Հ. Յ. Տաշեանը կարծում է, որ վերոյիշեալ ընթերցուածները պէտք է ենթագրել յանական՝ լարձնչոչ կամ՝ Արքիլոչոչ անուան աղջատումներ, ինձ թւում է սակայն, որ այդ ընթերցուածները աղջատումն են, հաւանաբար, լարձնչոչն եւ ոչ՝ Արքիլոչոչ անուան, որովհետեւ ընթերցուածներից շատերն ունեն սկզբում Յ առոր եւ՝ “Յամելախոս”, “Յոմելախոս”, “Յոմելախոս” եւ “Հոմելախոս” ընթերցուածներն անհաւանական է ենթագրել՝ Արքիլոչոչ անուան աղջատումներ:

Բայցի այդ՝ Արիստոտելի մեկնիշների շարքում՝ Արքիլոչոչ, անունով մեկնիշ ոչ մի տեղ

¹ Տե՛ս Հ. Յ. Տաշեան, Պրոկոպի Գիտա-խոսի շաղկութ առաջ անուածուածներ, էլ 33—34 և Հ. Մարք, Յանչ Պետրոսին, Ը. Պետ. 1909, էլ 14 և 32:

շեայ յիշատակուած, իսկ Յամբողիքոս իմաստաւ-
սէրի մատին կը տեսնենք, կան վկայութիւններ, որ
նա յիրաւի գրել է ովզատոնի ու Արիստոտէլի
երկերի մեկնութիւններ:

§ 28. Յամբողիքուած յիշատակուած դաստի
— կը առաջ առաջ առաջ առաջ: — Դաստի ու
Ելիսաբի մեկնութիւններում ի թիւս այլ մեկնիւ-
ների յիշատմ է նաև Յամբողիքոսը, որպէս
Արիստոտէլի Ստորոգութեանց մեկնիչ:

Ելիսաբին ընծայուած Ստորոգութեանց մեկ-
նութիւնից գիտենք, որ Յամբողիքոսը հակառակ
Ալէքսանդրոս, Պորտիւրիոս եւ Հերմինոս մեկ-
նիւնների տեսաւթեանց՝ պետք է, որ Արիստոտէլի
“Ստորոգութիւնը” երկը վերաբերում է թէ
ձայնից, թէ մասնութեանց եւ թէ իրազութեանց
քննութեանը¹: Կոյն կերպ նա բացատրում էր
հումանուն, փաղանուն եւ յարանուն իմաստասի-
րական գոզամիայների նշանակութիւնը, ինչպէս
երեւում է Ելիսաբի հետեւեալ հատուածից²:

Եթե համանաց եւ փաղանունցն եւ յա-
րանունցն, որոց իւրաքանչիւր ոք յայտ առներ
զՅամբողիքեան դիտաւորութիւնն յաղագս ձայ-
նից զոլ պարզից՝ նշանակաւ զաց զպարզ իրազու-
թիւնուն ընդ մէջ պարզից մասնութեանց՝ գայ
Արիստոտէլ եւ ի նոյն թիւն ի Ստորոգութիւնն:

¹ See Elias. Στορογ. αλիք. γνωնερէն բնադիրը.
էջ 129—130 եւ 136, 22—23. Դաև. Ելիսաբի հայերէն թարգ-
մանութիւնը, էջ 43, 27—44, 22:

² Ելիսա. Ալիք. Στορογ., էջ 57, 2—3. γνωներէն բնա-
դիրը էջ 144, 11—145, 22:

“Եղբայրական դաւթի “Անըածովթեան
մեկնութիւնը եւս Յամբողիքոսի մասին ունի հե-
տեւեալ վկայութիւնը”

“Աւսեալ ք յաղագ ո Պորփիւրի թէ ուստի,
ուստի Յամբողիքոս, յաղագ որոյ ասաց Պիտիա,
թէ աստուածային ասորին եւ բազմուսումն փիւ-
նիկեցին: Բազմուսումն փիւնիկեցի զՊորփիւրիոս
ասելով, եւ աստուածային ասորի զԱմղիքոս,
զառն զի աստուածաբանութեան միշտ պարա-
պէր”:

Իսկ Արիստոտէլի Անըածականըի մեկնու-
թեան հայեցէն թարգմանութիւնը վկայում է,
որ Յուլիանոս թագաւորի ժամանակակից Առ-
քսիմոս Աւոհայեցին աշակերտ էր “Ամղիքոսի”:

Ինձ թւում է, որ Էլիասի Սաորոգութեանց
մեկնութեան մէջ յիշուած Յամբողիքոսը Նոյն
հաշակաւոր Յամբողիքոս ասորի փիլիսոփան է,
որին Դաւիթին անուանում է “աստուածային”:
Իսկ Անըածականըի մեկնութիւնը համարում
Մաքսիմոս Աւոհայեցու ուսուցիչ:

Արիստոտէլի Ասորոգութեանց եւ պէրիար-
մենիաս դրօց մեկնութիւնների հեղինակ “Ամելա-
խայուր”, որի անունը, ինչպէս ասացինք, աղճառումն
է “Յամբողիքոս”, անուանն, կարծում եմ, որ նոյնպէս
հուշակաւոր այդ Յամբողիքոսն է, որն ըստ վերոյիշ-
եալ վկայութիւնների յայտնի է եղել, որպէս ակա-
նաւոր մելինիւ Արիստոտէլի երկերի: Էլիասը մատ-

¹ Դաւիթի, Անըածական Պորփիր, Էջ 282:

² Ամելին, Էլիասը, Էջ 585:

նաևիշ է անում նոյն խեկ նրա մեջնական ուղղութեան հիմնական թերութիւնը եւ պատռիրում իր աշակերտաներին՝ “ոչ կրակից լինել հերձուածոյ ու մեք, որպէս Յամիզիքոսն եղեւ, քանզի սա կրակից եղեալ ուղատունի շնորհէ Արքատուելի ոչ ընդգեմ ասել ուղատունի վասն աեսակացն, այլ մանաւանդ ձայնակցել”¹:

§ 29. Ո՞ւ “Ամեւինոյուն, եւ հվատի յիշութեանը՝ Յամիզիքոս, միւնայն անյն ին, ոյք երեւան է նույն Սարսահանութեանց եւ Յամիզու մինահանուն քըսց մինահանունց բաւութեանցունիւնից: — Աերոյիշեալ մեր ենթագրութեանը, որ Էլիասի յիշատակած Յամիզիքոս մեկնիչը եւ դաւիթիմ Անյաղթին վերագրուած Սաորոգութեանց ու ուերիարմէնիաս գրոց մեկնութիւնների հեղինակ “Ամելախոյսը”, միեւնոյն անձնաւորութիւնն են, հաստատում է՝ “Ամելախոյսը”, մեկնութիւնների բովանդակութեան քննութեամբ:

Յամիզիքոսը չէր ընդունում, ինչպէս ասացինք, Աղեքսանդրոս Ափրոդիտեցու, Պարսիկիանու և Հերմինոս մեկնիչների կարծիքը Արքատուելի Սաորոգութեանց “գիտաւորութեան, մասին: Աղեքսանդրոսը Սաորոգութեանց “գիտաւորութիւնը, բացատրում էր, իրու “ձայնից միայն քննութիւն, Պարսիկիանուը” “մասնաւթեանց”, իսկ Հերմինուալը՝ “իրովութեանց, Յամիզիքոսը, հակառակ սրանց, կարծում էր, որ Սաորոգութեանց “գիտաւորութիւնն, է եւ

Հայոցից և եւ մտածութեանց և իրողութեանց քննութիւնը¹:

ԱՐԴ՝ “Ամելախոյսի” Ատորոց ու թեանց Լուծմաները սկզբից մինչեւ վերջը հաւատարիմ է մնում Յամբաղերափ այդ սկզբունքին եւ Ամելախոյսը մեկնում է Արիստոտելի երկը, ելակեանենալով հենց նոյն այդ տեսակէար:

Դաւթիւ ու Կլիասի երկերում բազմաթիւ վկայութիւններ կան թէ հին եւ թէ իրանց ժամանակակից մեկնիշների երկերից, սակայն Ամելախոյսի Ատորոց ու թեանց եւ պէրիարմէնիաս գրոց մեկնութիւններում յիշում են միայն մի ունի դէմօն, որը հաւանաբար Առիդասի յիշատակած քերական Եւզեմոնն է (երրորդ դարի հեղինակ Ք. Ա.) եւ հոչակաւոր Ազերսանգրոս Ամբողիսեցին, որն ապրել է երկրորդ դարի վերջում եւ երրորդ դարի սկզբում Քրիստոսից յետոյ: Ամելախոյսի մեկնութիւններում չենք հանդիպում քաջուածքների ու վկայութիւնների Ազերսանգրեան դպրոցի նորագոյն մեկնիշների երկերից: Այս հանգամանեցը կարող է անշուշտ նշան համարուել այդ մեկնութիւնների հնութեան: Եթէ Ամելախոյսը Պարփիւրիսսի աշակերտ Յամբաղերանն է, այդ դէպքու մեջ ըստ ինքեան հասկանալի է, թէ ինչու Ատորոց ու թեանց եւ պէրիար-

¹ Ուստիանակ Հայոցից: մտածութեանց և իրողութեանց աերամների Ամելախոյսի թարգմանը գործ է ածում՝ Հայոց իմացութեան եւ իրաւութեան աշակերտ Յամբաղերը յառաւել քննութեան մեջ ուղարկվուած այդ աշխատաւթեան յաջորդ մասում:

մէնիաս գրոց մէկնութիւններում, որոնք գրուած պիտի լինին չորրորդ դարի սկիզբներում, չէին կարող յիշուել հինգերորդ դարի մէկնիշներ:

“Աշանաւոր Յամբրիքոս ասորին, որ Պարսիւրիոսի աշոկերտն էր Համինում, շատ հաւանական է, որ գրած լինէր արխառառելեան երկերի մէկնութիւններ, ինչպէս ենթագրում է Ա. Ալեքսանդր իր՝ “Հին փիլիսոփայութեան պատմաժեան” մէջ¹:

Urbinas 35 „յաւանական ձեռագրում”, որի մէջ հաւաքուած կան քաղուածքներ զանազան մէկնիշների երկերից, գտնուում է մի հատուած Յամբրիքոսից, որ յիշում է Ա. Բուսսէն Կլիասի յանարեն հրատարակութեան առաջարանում (էջ XXI), “Maximam autem admirationem mihi movit. — ասում է Բուսսէն —, Jam-blichi nomen expositioni quae est de substantia praepositum (f. 28^v): ἐξ τῶν ἵαριδί-
χου. ἀπορήσειςν ἄν τις, πῶς οὐχὶ καὶ ἄλλοις πλειστιν ὑπάρχει τοῦτο τὸ ἴδιον κτλ. Sed accentuatus quaerenti mihi persuasum est illam notam omni fide carere. Nam quae sequitur interpretatio ex Simplicii commentario videatur excerpta esse eodemque ex fonte Jam-blichi nomen haustum.”

Ա. Բուսսէն այդ հատուածը վերագրում է Արևոլիցիուսին, որովհետեւ նրան անյայտ է եղել, նոր այս ենթագրութիւնը, որ Ասորոց ու-

¹ Տե՛ս W. Windelband, Geschichte der alten Philosophie, Zweite Auflage, München 1894, էջ 223.

թեանց եւ ուէրիարմէնիաս գրոց մեկնութիւններ կարող էր գրած լինել նաեւ Յամբըիքոսը։ Ապային՝ Ամելախոյս, - Յամբըիքոսի մասին վերոյիշեալ մեր դիտողութիւնները, որ հիմնուած են իմաստափրական հայ ձեռագիրների պկայութիւնների վրայ, կարող են նոր լուծումն առ Արքատուակէի մեկնիչների վերաբերեալ որոշ խնդիրներին, ուստի անհրաժեշտ է քննութեան առնել նորից յունական ձեռագիրները որոնք թերեւս հնարաւորութիւն տան վերջնականապէս պարզելու մեր յարուցած խնդիրը։

Եթէ Ստորոգութեանց եւ ուէրիարմէնիաս գրոց մեկնիչը Յամբըիքոս ասորին է, պարզ է, որ նրան չի կարելի նոյնացնել պրոկդի դիագոնոսի լուծմունքի հեղինակ՝ Ամելաւիաւուի հետ, որովհեաեւ ինքը պրոկդը հենգերորդ դարի հեղինակ է։

§ 30. Մէջունիքութիւններ և լուծմունքներ - Յամբըիքոսի պատճեններ և լուծմունքներ - Ամելախոյս, - Յամբըիքոսի Ստորոգութեանց եւ ուէրիարմէնիաս գրոց լուծմունքները գրի առնուած գասախօսութիւններ են, ինչպէս եւ նոր պղատռական դաւթի ու կլիասի մեկնութիւնները։ Այդ պարզ երեւում է նշն լուծմունքների ներքին բռվանդակութիւնից եւ դրի առնորի ատճախ կրկնուող խօսքերից, ինչպէս՝ “ասացամեղ յառաջագոյն” (Մեկն. Ստոր., էջ 422), “յաղագս որոյ նայլս ճառելի է” (էջ 431), “ճառեսցի յիւրում անդուոց” (էջ 433), “ճառեցաւ մեղ” (Մեկն. ուէրիար., էջ 487), “որպէս

ունիմք ռւսանել (էջ 500), "յառաջազգոյն տառացան մեղ պատճառը, (էջ 505), "որպէս ուսաբու (էջ 521) եւն:

Լուծմուշքների հեղինակը յիշում է Ռոխու տառելի միւս երկերից՝ "Բնական լսաւզութիւնը, (Փուտիչ ձերօսասէց), "Յետ բնականացն, (Մշտա բնութագիւնական անձին, (Ուշը փուտիչ), "Բնական տեսաւթիւնն, (Հաւանաբար՝ Տա բնութագիւնականացն զիրք (Տա ծռալութիւն) եւ Ծնամարանականացն ("):

Ուշադրութեան արժանի է, որ Ա. Ա. Խաչատրյան, Եամբողիրասը հականառումը է երբեմն պղատոնական մենիներին եւ Պղատոնին, ինչպէս այդ երեւում է հետեւեալ հատուածներից:

Ստոր. Մինչն., յաշազ քանակի, ուր. ու³:

"Դակ ունակը ի Պղատոնականացն կամփն տառել եթէ զան զի հարկ է յամենայն դպրոցութիւն ընդունել զբանակին ոչ ըստ շափոյ միայն, երբ թէ մեծ կամ փոքր, այլ յաւետ ըստ թռուոյ, զի կամ մի է կամ բառում: Առ ոյս ունակը, եթէ մեղ իսկ հականառութիւնն էրազի ըստ վիթութ առորականացն ձև ացեալք առելք թռու մինն ոչ է թիւ, այլ յաւետ սկիզբն թռուոյ: Իսկ զոր ոչ թիւ ուսացիք այժմ քանակի առելք է: թիւ նշանակուն, որպէս թէ ըստ մերում քանակուն, ու թռու եղիցի միակն միանց անցոյն թիւ եւ ոչ թիւ, որ է անհար:

Մինչն. Պէտրոս., էջ 507 (Ժնևա, 1853):

"Առ. Պղատոնի թնձ թռուի ի անզ սշա կոյն... քան զի որպէս նու կամի՝ բնութեամբ բան ի մեղ է, զան զի

¹ Ցես Աշոտառակի մատուցած ուրանի ձեռագր. թիւ 1650 կամ 1941:

գործի է բանական զօրութեան . որպէս է այն՝ տեսա-
թեան գործի . եւ այլ ինչ զգացարան՝ իւ բարանչիւրացն-
րաց առա ասացեալն . քանզի առնու ներդործութեամբ
է զօրութեամբ՝ իրրեւ զնուն :

Այս հասուածները , որոնց մեջ արտայայ-
տուած են “ Ամելախոյսի ուրոյն հայեացքները ,
կարօտ են յատուկ քննութեան յունաց իմաս-
տասիրական մատենագրութեան ողբիւրների
ոգնութեամբ :

Տ 31. Ա. Ա. Ա. թ. 112 Ա. Ա. Ա. Ա.
Նշուած “ Անառնեա կարութեան , վարչեա ե ենիւթեան , որ
Յանդուած առաջնութեան է : — Ոի եննայի
Միսիթարեանց թ. 112 ձեռագրում , ինչպէս վե-
րեւ յիշեցինք , Ստորոգութեանց մեկնութեան
մեծագոյն մասը , առընչի մեկնութիւնից սկսած
մինչեւ վերջը , համարւում է “ Անտոնիոս Երմիսի ,
աշխատութիւն : Այդ ձեռագրում “ Յաղագս
առընչին մեկնութիւնն ունի վերնագիր ” : Անտո-
նիոս Երմիս է ասացեալ զթարգմանու , “ Յաղագս
որակի եւ որակութեան մեկնութեան վերա-
գրում նոյնպէս յիշեռում է , որ “ Անտոնիոս Եր-
միս թարգմանէ ” :

“ Յաղագման , եւ “ թարգմանել ” պէտք է
հասկանալ ըստ երեւոյթին : մեկնիւն , եւ “ մեկ-
նել ” իմաստով :

Արդ եթե Ստորոգութեանց մեկնութեան
վերոյիշեալ մասերի մեկնիւն “ Անտոնիոս Երմիսն ”
է , հարց է ծագում , թէ արդեօք չէ կարելի
պարզել նրա անձնաւ որութիւնը , ի նկատի ունեւ-

Նալով, որ նա եւս պէտք է լինի “Ամելախոյս” - Յամբղիքոսի ժամանակակից մեկնիշներից:

Որբան ինձ յայտնի է, Ընտռնիոս անոնով մեկնիչ իմաստափրական մատենագրութեան մէջ ծանօթ չէ ոչ Յամբղիքոսի ժամանակ, ոչ էլ յետոյ: Աչքի առաջ ունենալով, որ Յամբղիքոս անունն աղջատուել է հայերէնում եւ ստացուել “Ամելախոյս” աղջատ անոնը, Նոյնը թերեւս կարելի լինի ենթադրել եւ Ընտռնիոս անուան նկատմամբ:

Այդ գեղքում, թոյլ ենք տալիս մեզ ենթադրելու, որ Ընտռնիոս կարող է հայերէնում աղջատումն լինել Ընտռնիոս անուան, իսկ Ընտռովիսը, ինչպէս յայտնի է, Յամբղիքոս ասորու ուսուցիչն էր:

Այս ենթադրութիւնը կարող է թուել համարձակ եւ կարոտ դրական ապացոյցների:

Այդպիսի ապացոյցներ մենք չունենք: Սակայն եթէ ու զիզ համարուի մեր ենթադրութիւնը, որ “Ամելախոյսը” Յամբղիքոս ասորին է, այդ գեղքում՝ առանց ոյլ ապացոյցների եւս ընդունելի պիտի լինի եւ մեր այս ենթադրութիւնը, որ Յամբղիքոսի ժամանակակից, միեւնոյն զպրոցի ու խմբի մեկնիչ, “Ընտռնիոս Լումիսը” ամենայն հաւանութեամբ կարող է լինել հենց նրա ուսուցիչ Ընտռովիսը, որի անունն աղջատուած է հայ ձեռագիրներու մ:

Արեւէ ու բիշ վկայութիւն կամ ակնարկ այս ինդքի լւսաղ անութեամբ համար պէտք է որունել երրորդական դրագարարաններու մ զ անուող

յունական միջինավայրութեան վերաբերեալ ձեռագիրներում։ Եւ եթէ դանուի այդպիսի մի վկայութիւն ու հաստատուին վերոյիշեալ մեր ենթադրութիւնները, այդ դէպքում ըստ ծռած կը լինի Արիստոտելին մեկնիչների Նկատմամբ կարեւոր մի խնդիր եւ դառնիթ Անցաղթին վերագրուած Ստորոգութեանց եւ ուշրիարմէնիաս գրոց մեկնութիւնները։ որ թարգմանուած հնայնարենից, կը կազմեն Անատոլիոս Յամբողիքնան մեկնութիւնների յատուկ ու նոր մի խումբ՝ դրուած շօրրորդ գարում մ. յ.՝

Դրանց հայերէն թարգմանութիւնը, ինչպէս կը տեսնենք, միանդամայն տարբեր է դառնիթի ու Էլիասիթ արգմանութիւններից եւ արտադրութիւն է յօնարան տարբեր ու առանձնայատուկ գպրոցի։

§ 32. Կամաց պատճենագույնը է Հինարկ Արքան Յիշան ու Տիգրան Արքան Պարթևական թագավորութիւններուն։ — Ամելախոյց Յամբողիքոսի մեկնութիւններում նիւթի դասաւորութիւնը եւ մեկնութեան ձեւն ու կարգը բարբորին այլ են, քան Էլիասի ու դառնիթի մեկնութիւններում։

Այս մագիստրոս Էլիասի խմբի մեկնութիւններում Պորփիրիքի ու Արիստոտելի բնագիրը մեկնում է՝ “պարաֆրազների”, ձեռով, այսինքն՝ բնագրից առաջ են բերում առանձին նախադասութիւններ, որոնք կարուտ են բացատրութեան, եւ մեկնում։ Այս կարգի մեկնութիւններում շատ յաճախ դժուար է լինում որոշել, թէ որտեղ է վերջանում Արիստոտելի բնագիրը

եւ որ տեղ սկսում բնագիրը։ Եւս ձեւով
կազմուած եւ Ալֆարաբիի միջնադարեան մեկ-
նութիւնները։

* Ամելախյու։ - Յամբողիրոսի լուծմունքները
բոլորովին ուղ ձեւով են կազմուած։ Արխառ-
ակի բնագիրն այստեղ բաժանուած է պրակ-
ների եւ ամեն մի պրակ առանձին առաջ է
բերում in extenso "բան" վերնագրի տակ,
իսկ իւրաքանչիւր պրակի համապատասխան
քննութիւնը, բաժանուած Արխառոտելի բնա-
գրից, առաջ է բերում "մեկնութիւն" վերնա-
գրի տակ։

Մեկնական այս ձեւը միջնադարեան մեկնիշ-
ներից գոյծ է ածել իրն-Ռոշար (Ալեռոնկուր)։

Հյուսնատ Ունանի կարծիքով¹, մեկնական
այս վերջին ձեւը գործածական է Պարանի
մեկնիշների մօտ եւ իրը թէ սրանցից է փոխ
առել այդ ձեւը իրն-Ռոշար։ Ինձ թւում է, որ
է։ Ունանի այս ենթադրութիւնը հիմնաւոր չէ։
Մեկնական այդ ձեւի գործածութիւնը "Ամե-
լախյու։ - Յամբողիրոսի լուծմունքներում պարզ
մի ազացոյց է, որ մեկնական այդ ձեւը, հաւա-
նաբար, իրանք Պարանի մեկնիշները փոխ են
առել Արխառոտելի հնագոյն մեկնութիւններից։

Յամելախյու գեսու դաւթի ու կլիասի եւ
* Ամելախյու։ - Յամբողիրոսի մեկնութիւնների ար-
տաքին ձեւն ու եղանակը, որ իրարից հիմնովին
տարբեր են, պարզ մի նշան են գարձեալ, որ

¹ Տև. "Тезисы и произведения Аверроэса," № 43—44
(Собрание сочинений Э. Ренана. Томъ VIII., Кюве, 1902).

այդ մեկնութիւնները իմաստասիրական տարբեր
գպրցների ու հաւանաբար տարբեր ժամանակ-
ների գործ են:

**Հեազոյն թարգմանութիւնների ելեբ
տարբեր շրջանները:**

§ 33. Ա. Հայութիւնները հայութիւնները և այլութիւնները լուսավորութիւնները — Հայոց մաստենագրական աւանդութիւնը, ինչպէս ան-
տանը, իմաստասիրական պրեթե բոլոր մեկնու-
թիւնները համարել է դաւիթ Անյաղի հայ
փիլիսոփայի աշխատութիւն: Մատենագրական
այդ աւանդութեան հետեւելով, հայոգէտ բա-
նառէրները եւս ընդունում էին, որ այդ եր-
կերը հինգերորդ դարում հայերէն զրուած աշ-
խատութիւններ են եւ ոչ թէ թարգմանութիւն
յունարէնից:

Այդ սխալ ու շիսթ ենթադրութիւնը
եղել է զլիսաւոր պատճառը, որ իմաստասիրական
մեկնութիւնների հայերէն թարգմանութեան
ինդիքը ոչ միայն չէ ռաստմասիրուել, այլ նոյն
ինքն այդ խնդիրը երկար ժամանակ կասկա ծելի
ու զինքելի համարուել աւանդապահ բանառէր-
ների կողմից:

Ո՞՛ իմաստասիրական հեազոյն հայ մեկ-
նութիւնները բոլորն էլ թարգմանուած են յու-
նարէնից, այդ այլեւս զինքելի մի ենթադրու-
թիւն չէ:

Դաստիթ Անյաղը ին վերաբերեաւ առաս զեցեալ աւանդութիւնը գրական փաստերով մերժուելուց յետոյ, այդ խնդիրը կարելի է համարել վերջականապէս ապացուցուած ու լուծուած:

Իմաստասիրական հնագոյն մեկնութիւնները, ինչպէս տեսանք, զանազան հեղինակների յունարէն գրուած գասահասութիւններ են: Այդ հեղինակերն են՝ Ալիմպիոդորոս - Էլիասը, Նորպատոնական Պատիթը, Յամբագիրոսը և Հաւանաբար Նաեւ Անատոլիոսը:

Չունենալով զրական ու ճշգրիտ տեղեկութիւններ սրանց մեկնութիւնների հայ թարգմանիչներին, հայ բանասիրութիւնն անկարող է գտնուել որոշելու ու միայն այդ երկերի թարգմանման ճիշդ տարեթիւը, այլ անգամ գարաջրացնը:

Այսպանը միայն պարզ է, որ դաւթի ու Ալիմպիոդորոս - Էլիասի խմբի մեկնութիւնները չեն կարող յօրինուած, որին եւ թարգմանուած լինել հիեղերորդ գարում, ինչպէս այդ վկայում է մեր մատենագրական աւանդութիւնը: Այդ պարզ ու անվիճելի է, որովհետեւ այդ մեկնութիւնները վեցերորդ դարի մեկնիչների աշխատութիւնն են:

§ 34. Աստվածաշնչի բնու իշխանութիւնները պարունակութիւնները մերժանութեան աշխատութիւնը յանձնեալ մերժույն Բարդաւանութիւնների իշխանութիւն: — Հայ հնագոյն մատենագրութեան յաջորդական գարգաւացնեն եւ ժամանակագրութեան հիմնական խնդիրը մինչեւ այժմ մնում է մոթ ու անորոշ, Արնչեւ այժմ չէ յաջողուել նաեւ որոշել յո-

նարան հնագոյն թարգմանութիւնների ժամա-
նակը:

Հայկական աւանդութեանը հետեւող
բանասէրներն այդ թարգմանութիւնների ժա-
մանակը համարում են հինգերորդ դարի վերջը,
շատերը նոյն թարգմանութիւնների ժամանակը
առանում են մինչեւ ութերորդ, իսկ սմանը՝ վե-
ցերորդ կամ եօթներորդ դարը:

Մեծ մասամբ այդ ենթադրութիւնները
առելի անձնական տրամադրութեան ու քան-
հազոյքի վրայ են հիմնուած, քան լուրջ ու զբա-
կան հիմքերի: Հայ մատենագրական աւանդու-
թիւնը, որ քննութեան էի առել դաւիթի Ան-
յաղթի խնդրին Նուիրուած աշխատաւութեանս մէջ,
բացի յետնադարեան առասպելախառն յերիւ-
րանքներից չունի յունարան մատենագրութեան-
մասին գրական ու հաստատուն ցուցումներ:

Հայ մատենագրութեան հիմնական այս
ինդիրը լուսաբանելու համար անհրաժեշտ էր
գտնել ուսումնասիրութեան ուրիշ ուղիներ:

Ինչպէս կը տեսնեմք, այդպիսի հնարաւո-
րութիւններ կան, բայց պահանջում են յունա-
բան թարգմանութիւնների բօմբանդակութեան,
լեզուի եւ քերականութեան մանրազնին քննու-
թիւն եւ վարժ հմտութիւն: Արտաքին գրոց,
զանազան երկերի քննութիւնը լեզուական ու
քերականական տեսակէտից պէտք է կատարուի
ոչ միայն ամեն մէկ երկ առանձին, այլ եւ հա-
մեմատութեամբ մէկը միւսի հետ: Ուսումնասի-
րութեան այդ եղանակով ստացւում են մի-

շարք կարեւոր ու հետաքրքիր հետեւութիւններ, եւ եթէ այդ ուղղոթեամբ լինին նոր եւ նոր աշխատողներ, կարծում եմ, որ յունաբան դպրոցի գաղանիքը վերջնականացէս կը պարզուի

Եռևաբան հնագոյն թարգ մանութիւնների ժամանակը որոշելու համար սոյն աշխատաւթեանս մէջ քննութեան եմ՝ առել լեզուական ու քերականական տեսակէտից ոչ միայն Արհատուակլի երկերի ու պրոտիբիրի հերածութեան մէկնութիւնները, այլ եւ Փիլոնը, Ախտոյից գիրքը, Դիոնիսիոս Թրակացու քերականութիւնը, Կոն-նոսը, Խրենեսը, Վիլիք թղթոցի հնագոյն մասի յունաբան թղթեները եւ Տիմոթէոս կողի Հա-կաճառութիւնը:

Հարեւ անցի կերպով քննել եմ նաև խոսրովիկ թարգմանչի եւ Ընանիս Շիրակացու երկասիրութիւնները առացուցանելու համար, որ իմաստասիրական երկերի, եթէ ոչ բոլորը, զննեաց մեծագոյն մասը՝ թարգ մանուան են նրանցից առաջ:

§ 35. Խաղաղութեան բարբառների մեջ կառա- կարութեան խոսքների բարբառների վեհա- պատճենութեան մասին պարզ գարի հայ մատենագիրներից խոսրովիկ թարգ մանչի կրօնա- գաւանաբանական գրուածքները մեծ շափով կրում են հեղինակի հելլենական կրթութեան եւ Արհատուակլի իմաստասիրութիւններ աշխա- տութեան հետքեր: Այդ ազգեցութիւններ այնքան ակնյայտնի ու անվիճելի է, որ առելորդ է երկար կանգ առնել այդ խնդրի վրայ: Բաւական է

առաջ բերել բազմաթիւ վկայութիւններից
միայն մի քանիսը.

Խոսրովիկ, էջ 39-40:¹ Ստորոգ. Արփատ., էջ 363:²

“Զի բնութեան հաւա-
քութե ի հասարակին ըստ
զորութեան եւ եթէ է, առ-
նուամբ միայն նշանակեալ,
իսկ յառանձնականութեան ոչ
ըստ զարութեան, ոյլ ըստ
ներդորթութեան եւ ար-
դեամբք երեւանը։ Վասն
որոյ եւ առաջին եւ ինկա-
զրյն եւ մանաւանդ զամ
անուաննեցին գոյացութիւն
վեհագոյնն, եւ յարոց
մերքն բնկարան զբանակա-
նութեանն վարժովութիւնն,
զի ի ամեն զարին եւ ծանեան
որպէս զանուան հասարակին,
նոյնպէս եւ զբանն։”

Խոսրովիկ, էջ 115-116:

“Զի առնեայն իրի առհա-
ման յերից յայոցանէ կա-
տարի։ ի մասնութեանէ
դուինն, եւ ի նոյն բնըն ի

“Դոյացութիւն է, որ խ-
կակոյն, ու նախկին, ու
մանաւանդ ասի։ որ ոչ
զենթակոյէ զումեցէ ասի,
եւ ոչ նենթակոյով յու-
մեք էն”

Ստորոգ. մեկն. (Ամելիաին.)³:

“Ենիւան ուրեմն զան-
հատ գոյացութիւնն ինկա-
զրէն եւ նախկին եւ մանա-
ւանդ ասաց Գոլու”

Էլիստ., մեկն. Ստոր., էջ 83:

“Զիսրոց ոչ և առաջին
ու ինկազրյն եւ մանաւանդ
գոյացութիւնու”

Սահմ. իմաստ., էջ 121:

“Եսկ զինչէն կամ ա-
նուամբ ճանաչի մեզ” եւ
կամ ուհամանու։ Եւ ա-
նուամբ յարժամ անանե-

1 Խոսրովիկի թարգմանիչ էւ երկասիրութիւնը նորին,
ոչ վայսուատ։ Պարք պին վարդուպեսի Յազնիկեան։ Առջարձու-
ութեան 1903։

2 Ստորոգ ու թեանց բնուգիրը, Վ. հնկա. 1833։

3 Անձեակին հրամարակութեան մեջ Ստոր. մեկնու-
թեան ահեղը պահան է։ Վ. յու համար անձը առեւլ հեր կո-
պահնի թ. 1810 ձեռացրից։

գոյին, եւ ի առևտութենէ եւ
ի բառեն, ոյ սահմանէ զիրեն,
ուսպէս որ կամիցի զառհման
մարդոյն բայց այստեղ, նախ
կին, յարձակի մասքն առե-
սանել զմարդն, եւ զնոյն
մասքն առել եւ աշացն ա-
ռաջի զնէ, եւ ապա բանին
զնոյն սահմանէ առելով՝
մարդ - կենդանի, մանկա-
նացու, մասց եւ նանեմա-
րոյ ընդունակւ:

Աներոյիշեալ համեմատութիւնները չպետք
է հասկանալ այն մորով, որ Խոսրովիկն օգ-
տոսել է համեմատութեան առնուած երկերից:
Սրիստոտէլեան իմաստափրութեան այն մաքերը,
որոնց հանդիպում ենք Խոսրովիկի երկերում,
այնքան ընդ հանուր ու սպառական են եւ այն-
քան յաճախ կրկնուած Սրիստոտէլեան թարգ-
մանութիւններում, որ սիսալ կը լիներ այս կամ
այն գրուածքը կամ հասուածը համարել նրանց
ազրիւր առանց որեւէ լուրջ հիմքերի:

Աներոյիշեալ համեմատութիւններից կա-
րելի է ընդ հանուր կերպով միայն եզրակացնել.
որ Սրիստոտէլեան հնագոյն հայ թարգմանու-
թիւնները Խոսրովիկի ժամանակ ու թերորդ դարի
սկզբում գոյութիւն են ունեցել եւ ծանօթ են
եղել նրան:

§ 36. ԱՆ-ԱՒ-ԾԻ-Ի-ՇԻ ՇԻ-ՎԵ-ԵԼ ե ԱՐ-Ի-
ՎԵ-ԵԼ-ԱՆ ՔԻ-ՎԵ-ԵԼ-ՇԻ-ԱՆ ԱՆ-ԱՒ-ՅԻ Ա-Յ Բ-Ե-Ք-Վ-

ՀԱՅԻ-ՀԱՅԵՐԵՆ : — Եթեներորդ գալում եւս արիստուակելեան հնագոյն հայ թարդմանութիւններից օգտուել է Անանիա Շիրակացին :

Խնչուես մատնացըց էր արել գալուստ Տէր-Մէրտչեանը¹, Անանիա Շիրակացին իր՝ Յաղագ շրջագայութեան երկնից ու աշխատութեան համար ռւնեցել է, որպէս ազբիք, Արիստուակելի ՝ Յաղագ աշխարհի երկը, որի հետեւ թեամբ նա կազմել է իր գրութեան ծրագիրը եւ որից բաղել է բազմաթիւ բացատրութիւններ ու զաղափարներ, տեղ տեղ գրեթէ բառացի՝ համաձայն Արիստուակելի երկի հայերէն թարդմանութեան : Անանիա Շիրակացու յիշեալ գրուածը ծայրէ ի ծայր բազդատելով՝ Յաղագ աշխարհի, զրութեան հայ թարդմանութեան հետ, գալուստ Տէր-Մէրտչեանը եզրակացնում է, որ Արիստուակելի այս աշխատութեան հայ թարդմանութիւնը կատարուած է Անանիա Շիրակացոց առաջ, ուրեմն՝ ոչ առելի ուշ քան եօթներորդ գարբ :

Որ Անանիա Շիրակացին ապրել է արտաքին գրոց ու յանաբան հնագոյն թարդմանութիւններից յետոյ՝ այդ երեւում է նաև Նրա յունաբան լեզուից եւ՝ արտաքին գրոց, Նիւթական թարդմանութիւններին յատուկ յանաբան բառերից, որ գործ է ածում իր երկերում Շիրակացին, ինչուես՝ առկայացեալ (էջ 14), վե-

¹ Անանիա Շիրակացի, Առղաբաշխութեան 1806, էջ 35 (արտասահման թիւ 1855 թուի Արքայական ամսագրի վետաւութեան առջիւ համարձեկըցից):

բաղիր (էջ 21), արամազիծ (էջ 36, 38), պարունակք (էջ 43), տարբերութիւն (էջ 63), շարահիւսակ (էջ 65), ներքսածութիւն (էջ 67), արտադրութիւն (էջ 67), բացրաբռնութիւն (էջ 67), առշեղապես (էջ 68), արամազբառութիւն (էջ 70), շարառոցիլով (էջ 72), բաշկացեալ (էջ 72) եւն¹:

Խոսրովիկ թարգ մանջի եւ Անանիա Շիրակացու երկերի բավարակութեանն ու լեզուին վերաբերեալ վերոյիշեալ զիտողութիւնները ցոյց են տալիս, որ յունաբան հնագոյն թարգմանութիւնների ժամանակը պէտք է ընդունել եօթներորդ դարի երկրորդ կեսից առաջ եւ ոչ թէ ութերորդ դարում, ինչպէս ենթագրել են հայագէտ բանասէրներից շատերը:

§ 37. Պէտք նույնացն անոնցին ժամանում ոլոր պրոսէ եւ գործութեալ անոնցին նույնացն գործութեալ են յառաջանալ վայրէ: — Եթէ յունաբան դպրոցի ծագումը որոշելու լինենք հին հայ մատենագրական երկերի լեզուական առանձնայատկութիւններով, այդ դէպքում՝ նրա ծագումը եւ հնագոյն յունաբան թարգմանութիւնների ժամանակը պէտք է զնենք եւ եօթերորդ դարից առաջ: * Գիրը թղթոցին հնագոյն մասում, բացի Առվակս քերթողահար եւ Յովհաննէս եպիսկոպոսապետի թղթերից, որոնց մասին խռոելու ենք առանձին, կայ եւ ուրիշ երկու թուղթ՝ * Հաւատաբրմա-

¹ Տես Անանիա Շիրականու ոյ Զարգարությունները. ի լուս Էտէ Ք. Պ. Ո. Պէտական. 1877:

գուշի եւ իմաստնազունի եւ աստուածասիրագունի եղբաւը՝ ողորմելիս պետրոս տերամբինդալ։ (Գիրք թղթոց, էջ 99—107) եւ “Արքասիրի տեառն Արքահամու Հայոց կաթուղիկոսի ի Գրիգորէ նուատէ քերդողէ։” (Գ., թ., էջ 153—160), որոնք զրուած են յունաբանլեզուով։ Այս երկու զրութիւններն իրանց ոճով ու լեզուով տարբեր են նոյն մասի միւս թղթերից եւ պատկանում են, անտարակոյս, յունաբանդպրոցի գրուածքների խմբին։ Յունաբան բառերը, որ գործ են ածւում այդ թղթերում, կազմուած պիտի լինեն չաւ անաբարու, “արքասիրին ջրոց և Նիւթական թարգմանութիւնների ժամանակ”։ Այսպէս՝ Պետրոսի թղթուում յագնաբանը բառեր են՝ — յարակայութեանց (Գ., թ., էջ 100), Ներդործութիւն (էջ 102), շարամանեցելոց (էջ 102), վերագրեսցի (էջ 103), արտազրեցին (էջ 103), շաղկապաւ (էջ 106) եւն, իսկ Գրիգոր քերդողի թղթուում՝ — ազարանութեան (էջ 153), առարկեալ (էջ 154), շարայրութեան (էջ 154), բացակայի (էջ 155), յարակցել (156), առասել (էջ 157), վերունակ (էջ 158), Ներբարգաւաճիցն (էջ 158) եւն։

Գրիգոր քերդողի թաղթը, որ ուզուած է Արքահամբ կաթուղիկոսին, զրուած պիտի լինի 607—610/611 թաւականների ժամանակամիջում։ Ինչ վերաբերում է Պետրոսի թղթին՝ նուակինակի խնդիրը գեռ եւս պարզուած չէ։ Ենթագրուում են նոյն իսկ, որ այդ թաղթը կա-

ըրդ է թարգմանուած լինել յունարէնից¹, եթէ
անգամ այդ թուղթը համարենք յունարէնից
թարգմանուած՝ նրա թարգմանութեան ժամա-
նակը դարձեալ պէտք է ենթադրենք եօթներորդ
դարից առաջ: Խոկ այդ մի հանգամանք է, որ
իրաւունք է տալիս մեզ, ի նկատի ունենալով
ուետրոսի եւ գրիգոր քերդողի թղթերի ոճն ու
լեզուն, եզրակացնել, որ յունարան դպրոցի
հնագոյն թարգմանութիւնների ժամանակը
պէտք է ընդունել եօթներորդ դարից առաջ:

§ 38. Տիւնին կուշի Հայունաբանու-
թարք մանուշակ է հայերէնի 552—564 թունինինի
ժամանակաշրջանում: — Յունարան հնագոյն թարգ-
մանութիւնների ժամանակը որոշելու խնդրում
ամենամեծ խոչընդունակյան է եղել, որ ոչ մի ստոյգ
վկայութիւն չէր յաջողուում գտնել “արտաքին
գրոց” երկերի եւ ոչ մեկի թարգմանութեան ժա-
մանակին մասին: Մինչդեռ եթէ ունենայինք
այդ երկերից որեւէ մեկի թարգմանութեան մա-
սին տեղեկութիւն, այդ տեղեկութիւնը կռուած
կարող էր լինել որոշելու, գեթ մօտաւոր կերպով,
թէ միւս երկերի թարգմանութեան ժամանակը
եւ, թէ յունարան դպրոցի ծագման դարաշրջանը:

¹ Հ. Դ. Ակինենից ոյդ թուղթը գերազրել էր պե-
տքառ եպիսկոպոսին, որը յիշաւութեան մէջ է (Այսունկայի մաս
(Հանդ. Ռմա. 1904, էջ 110—111): Առկային Կորույր (Կի-
ունկացին Եպիսկոպութիւնի հեղինակ Համարում է Բնափառ
պատրիարք Պետրոս Թամաֆիլին (Հանդ. Ռմա. 1908, էջ 155—156): Հ. Դ. Ակինենից սկիզբան կամ ուշինա վըստո
յետուայ իր աշխատանք թեան մէջ, շըստ պարուելով իր հայե-
կին կարծիքից, պահան մէ Դ. Բիշովի այցու: Ինչ այդ բա-
րեկան (Հանդ. Ռմա. 1909, էջ 332):

Այդպիսի մի կոռան, բարեբախտաբար, այժմ գտնուած է:

Տիմոֆեև Կո. զի Հակաճառութիւնը, որը հրատարակուեց Լշմիածնուժ՝ 1908թուն¹ եւ որի թագմանութեան մասնակի մասին կան որոշ վկայութիւններ, հնարաւորութիւն է տալիս, ինչպէս կը տեսնենք, պարզելու յունարան դպրոցի վերաբերեալ մի շարք կարեւոր հարցեր, որոնք հետդհետե բաց պիտի անեն վեցերորդ դարի հայ մատենադրութեան բազմագարեան գաղտնիքը:

Տիմոֆեև Կո. զի Հակաճառութիւնը, թե եւ կրնա - դաւանարանական դրուածք է, բայց նրա հայերէն թարգմանութիւնը կատարուած է յունարէնից բառ առ բառ, ճիշտ այնպիսի եղանակով, որ յատուկ է ընդհանրապէս “արտարին դրոց” հնագոյն թարգմանութիւններին²:

Այսց բաժանման ըրջանում, վեցերորդ դարի վերջին եւ եօթներորդի սկզբին, Հակաճառութեան հայերէն թարգմանութիւնը, ինչպէս ցոյց են տուել հրատարակիչները, արդէն իսկ ծանօթ է եղել ու դործածական³:

Հրատարակիչները, Տիմոֆեևի Փոստ պատրիարքի Հայոց Զաքարեայ կաթողիկոսին դրած

¹ Տիմոֆեև Կո. և պիտիրապոսապետի Աղքամանդրիոյ. Հայութաւութիւններ առ առշմանձութան իւ ազգություն պատկերավոր գովարդի, իւ լշմի ընկած աշխատաւթիւնը կարտոպետ կը ։ Վարդապետի է։ Երս անդ վարդապետի, Լշմիածնը 1908։

² Տիմոֆեևարակիչների յատաջորանը, եջ. XXIII է. Հ. Ն. Աղքամանդրի, “Տիմոֆեև Կո. պ. Հայ մատենացրութեան մէջ աշխատաւթիւնը (Հանգ. Ամս., 1908, եջ. 295-296)։

³ Տիմոֆեև Կո. Աղքամանդրի յիշեալ աշխատաւթիւնը։

թղթի պարզ որոշ մի վկայութեան վրայ¹, Հականառութիւնը թարգմանուած են համարում հայերէնի Կերսէս թ. Առթուղիկասի ժամանակ։ Հ. Ակինեանը Փոսի այդ վկայութեան աղբիւր ենթադրում է De rebus Armeniæ գրուածքի հետեւեալ հատուածը². (Կ. Կերսէս Աշտարակեցու օրով) ի Դուին ժաղավ մը գումարուեցաւ, երբ նաև Քաղկեդոնի ժաղովն իրքեւ Կատարական, Նղովեցին ըստ բանից Արդիշոյի, վասն զի նոյն ժամանակ թարգմանեցին (Էրմինուսան) Արդիշյէն բերուած գրութիւններն, այն գրութիւններն, զորանք յիշեցինք վերը եւ որոնք Տիմրթէու եւ Փիլոփոնիոս (Առաք Փիլիքոս) ասորիներէն գրուած էին Քաղկեդոնի ժաղովոյն եւ Քրիստոսի երկու բնութեանց գեմ։

Արքան դրական եւ որոշ է այս վկայութիւնը, այնուամենայնիւ փորձ եղաւ Հականառութեան հայերէն թարգմանութեան ժամանակը գնելը, հակառակ այս վկայութեան, հինգերորդ դարի վերջերում Գալուստ Տէր-Մկրտչեան իր յօդուածների մէջ, ապրուած “Ծողակաթում” եւ “Արարատ” ամսագրում³, մատնանիշ

¹ Православничій палестинській сборниківъ, томъ XI, вип. I, С. Петерб. 1892, № 180—181.

² Թարգմանութիւնը Հ. Ակինեանին է. անհ. Հանդ. Ամս., 1908, № 295. Դաեւ. De rebus Armeniae, Migne, P. gr. 132, 1244, 1245:

³ Գ. Տէր-Մկրտչեան, Ցիմոնի կու զի Հականառութեան հայ թարգմանութեան ժամանակը եւ Ա. Գրրի երրորդ կամ չորրորդ հայ թարգմանութիւնը. “Արարատ”, 1908, № 564—580. Դաեւ. Կոյն Հեղինականի. Հայ մատնանիշ

է անում Հակաճառութեան մէջ յիշառակուած դիսկորսի մահուան ամսաթիւը եւ, հիմուելով տոմարագիտական հաշիւների վրայ, Հակաճառութիւնը թարգ մանուած է համարում հայերէնի 480—484 թուականների ժամանակամշոցում։ Դիսկորսի մահուան վերաբերեալ այդ կարեւոր հատուածն առաջ ենք բերում ամբողջութեամբ, դէմ առ դէմ դնելով նաև Անիք Հաւատոյ ժողովածոի համապատասխան վկայութիւնը, որ ուղղում է այդ հատուածի բնագրի ազճատումները.

Տիմոթէոս, էջ 335:

“Եւբանիյցն հաւրե մերոյ Դիսկորսի նորուապատասխան վահան Ազգայանդրուած է։ Ազգեցելոյ թղթ ոյն ի Պահապահ Անորիս ուր զաշակերուոն կառապեաց ի Քրիստոս, թաղթ Աւ Երգ ունամբերէրի իւ հոռի պեղեւ բարդու առ միանիքիացան ի Հեծառուոն զրեցեալ թղթ Շու”

Անիք Հաւատոյ, էջ 337:

“Եւբանիյց ոյն Դիսկորսուի հպեսկոպոսապետի Ազգեցանդրուած, ի պեղեցելոյ առ Անկենց անան թղթ ոյն Պահապահ Անորիս յաբարիցն ուր զընթացուն կառապետալ ի Քրիստոս։ Թաղթ Աւ սկզբում բեր իւ հոռի Զու”

Կըսանին հայոց ոյն թղթ ու ականակը, “Հազարիմի Աւոզը”, 1913, էջ 154—163։

Համար Հայոց Դիսկորսի հպեսկոպոսապետի Ազգեցանդրուած իւ խոսուագետոցի Ազգայանդրուած է։ Խոսուագետոցի ի պեղեցելոյ առ Անկենց անան թղթ ոյն ի Պահապահ յաբարիցն ու կառապեաց յաբարաց, ուր զընթացուն կառապեաց ի Քրիստոս։ Թաղթ եւ նույնակարգ էրկրորդ, ուստի վեցերորդ։ Անզան Հաւատոյ, էջ 112։

Այս համեմատութիւնից պարզ երեսմէ, ինչպէս այդ ուղիղ նկատել է Գ.ալուստ Տէր-Մէրտչեանը, որ սոյն հատուածներում նշանակուած է Դիոսկորոսի մահուան ամսաթիւը աղեքսանդրեան թօվի (== thoth) ամսով, այլ ոչ թէ տարեթիւը, ինչպէս ենթադրել էր Հ. Կ. Վ. կինեանը, ու զգելով Տիմոֆէոսի բնագրում՝ թօվզմ եւ թներորդ, բասերը՝ “ինչիկտիոնի եւ թներորդ”¹:

Մի ինչ որ անյայտ աղբիւրից սպառելով
Օ. Bardenhewerը Դիոսկորոսի մահուան ամ-
սաթիւը զետէր է 454 թուի սեպտեմբերի
4ին², որ համապատասխան է աղեքսանդրեան
թօվի 7ին: Տիմոֆէոսի Հակածառութիւնը եւ
“Անիք հաւատոյը ժողովածուն, ինչպէս տեսանք,
Դիոսկորոսի մահուան օրը նշանակում են ոչ թէ
սեպտեմբեր 4ին, այլ՝ սեպտեմբեր 10-ը: Բայց
սեպտեմբեր 10-ի դիմաց նրանք ունեն թէ թօվի
1-ը: Եւ թէ թօվի 1-ը ամսաթիւը՝ Դիոլուսու
Տէր-Մէրտչեանը ենթադրում է, որ սկզբնական
բնագրի թօվի 1-ն կարդացուելով թօվի 1-ը կո-
րող էր սեպտեմբեր 10-ն զրուել այս վերջինիս
դիմաց, իբրևու նրան համապատասխանող ամ-
սաթիւ:

Եթէ այս ենթադրութիւնը հաւանական
ընդունենք, պէտք է ընտրենք երկու հնարաւու-
թիւներից մեկը. Տիմոֆէոսի հայերէն թարգ-
մանութեան սկզբնական բնագրի ուղիղ ընթեր-

¹ Համագ. Ամս., 1908, Էջ 296:

² Patrologie, p. 350:

ցուածը պէտք է լինի՝ կամ թռվիթ է և սեպտեմ-
բեր դ.. եւ կամ թռվիթ է և, սեպտեմբեր ք..

Քայլ ամենաեկարեւոր հանգամանքն այն է,
որ այդ ամրաթուի դիմաց Տիմոֆէոսի հայերէն
թարգմանութեան բնագրում արուած է նաև
հայկական * հոռի Զ., ամսաթիւը:

Արդ՝ հայկական տոմարը լինելով շարժա-
կան, թռվիթ 5 — սեպտեմբեր 2 — հոռի 6
զուգաւորութիւնը հնարաւոր է, ինչպէս շատ
ուզիղ նկատել է գալուստ Տէր-Մկրտչեանը,
480—484 քառամետկում եւ ։ Հոռի Յաւե-
լումը կարող էր դրաւել միայն այդ թամանակ:
Աւրեմն եւ Տիմոֆէոսի թարգմանութիւնը կատա-
րուած պիտի լինի նոյն այս թռուականներին։

Աքան եւ ուզիղ է տոմարական այս հա-
շիւը, սակայն թարգմանութեան այդ թռուականը
թռում է կատակած ելի ու անհա անական զանա-
զան տեսակէտներով¹:

։ Այդ եզրակացութիւնը հակասում է
Փառի եւ Անանունի գրական ու օրոշ վկայու-
թիւններին։

։ Հիմնավին յեղաշրջում է հայ եկեղեցու
կրօնա - դաւանաբանական պատմութեան վերա-
բերեալ ժամանակագրութիւնը, որ արդիւնք է
բանասիրական նորագոյն ուսումնասիրութիւն-
ներին։

։ այդ թարգմանութեան եւ ոչ մի հետք
չէ յաջողւում գտնել կրօնա - դաւանաբանական

¹ ՏԵՐ Դաւիս Հ. - Եր. - Անդիքաններ, Համեզ. - Անձն. - 1901: էջ 280։

Հայ գրուածքներում եօմներորդ դարի երկրորդ կէսից առաջ :

Ինձ թւում է, որ բոլոր այս հակասութիւններն ու առարկութիւնները հեշտութեամբ վերանում են դիսուկորոսի մասուան հայ ամսաթուի մի շատ պարզ ու ընդունելի սրբագրութեամբ : Տիմոթէոսի հայերէն թարգմանութեան բնագրում, որ ազատ չէ աղճատումներից, կարծում եմ, որ Հոռի Զ. ամսաթիւն աղճատուած է սկզբնական Հոռի Խ. ընթերցուածից :

Ա.ԵԴ դէպրում թովի՛ է: = սեպտեմբեր Դ. = Հոռի Խ. զուգաւորութեան հանդէպ կ'ունենանք 552—556 թուականները, իսկ թովի՛ Ե = սեպտեմբեր Բ = Հոռի Խ. զուգաւորութեան հանդէպ, 480—484 քառամետիկի փոխարէն, կ'ունենանք 560—564 թուականները :

Աւրեմ՝ առաջարկած սրբագրութեամբ Տիմոթէոսի Հակածառուութեան հայերէն թարգմանութեան ժամանակը որոշւում է 552—564 թուականների ժամանակամիջյում՝ միանգամայն Համապատասխան փոտ պատրիարքի և Ընտանունի վերոյիշեալ վկայութիւններին:

Տիմոթէոսի Հակածառութիւնն առայժմ միակ երկն է յունաբան Հնագոյն թարգմանութիւններից, որի թարգմանութեան ժամանակը ճշտում է: Ատացւում է ժամանակագրական հաստատուն մի թիւ, որի վեայ յենուելով՝ կարելի է լուսաբանել յունաբան զպուցի վերաբերեալ մի շաբք որիշ խնդիրներ եւ որչել մաս-

Հայութեա մի խուսափելու համար օյնելով կարգը մաս-
նաւ ժամանեց է առաջանալիք:

Այս դիմումը առաջնահարց է այս գործության վեհականության մասին:

Հայութին գրաց ո հասպայն երկերը, լինե-
լով առար հեղինակների երկասիրութիւններ,
թարգմանուած են հայերէնի ու միայն զանազան
թարգմանների աշխատութիւններ, այլ եւ առար-
բեր ժամանակաշրջաններում։ Առջ թարգմա-
նութիւնների լեզուի, ոճի եւ քերականութեան
ուսումնասիրութիւնը ցըց է տալիս, որ նրանք
լեզուական իրանց առանձնայատկութիւններով
բաժանուած են զանազան խմբերի։ Յունարան
լեզուն, որ դառնել է հին եւ նոր հայերէնի կեն-
տանի ու անանչառ մի մասը, ունեցել է իր կեր-
պարանաւորման եւ դարգացման, յատուկ ընթաց-

քը, որի ուսումնասիրութիւնը չելքական ու կարեւոր մի խնդիր է ոչ միայն հայ լեզուի ու քերականութեան պատմութեան, այլ նաև յօւնաբան թարգմանութիւնների ժամանակագրութեան որոշման համար։ Խարզգ մանութիւնների լեզուի ու քերականութեան մանրազնին քննութեամբ՝ հնարաւոր կը լինի բաժանել նրանց խմբերի և լուսաբանել մատենագրական մի շարք խնդիրներ, որոնք մինչեւ այժմ մնացել են մայմ։

Յայլ տալու համար, թէ որքան իրարից
տարբեր են յունաքան թարգմանութիւններն
իրանց բառամբներով ու քերականական առան-
ձնայատկութիւններով, բերենք մի քանի պարզ
ու ակնբախ օրինակներ։ Էլիասի ու Յամբոջիքայի
Առողջութեանց մեկնութիւններում կան հա-
մազատասահման հատուածներ հետեւեալ թարգ-
մանութեամբ։

Դիես, Մակա. Սառը. Լ.՝ 60:- Յամրդիբու, Մեկն. Մու.՝ 2:

“Հետո քամունքներ առյ ցե-
լոցն զայ ի բամանութե զ ոյ-
իցն: Եւ երկուս առջնու հա-
կագրութիւնն զմի՞ յա-
սիցելոցն եւ զմի՞ ի զ ոյիցն:
յասացելոցն զընդհանուրու
եւ զմասնականն էսկ ի զ ոյ-
իցն՝ զըստացութիւնն էս:

“իւնկ այս մ” յերկուական այս-
ով բառ առնել զատկեացյա-
էւակը” ի պայման թէ թէ և է
ի պատահած մէ” կատարեա-
լազո՞ն և ըմբռն խնամառ -
թէ և ամբ առնելով զայտ սրա-
մառաւ թէ թէ և Ա Ա զա ան զի
հարե և զիւ բայցածին բ ոյց
ուղար կամ հաստարեալաբան

$\frac{1}{2} \text{SL} = 1275 \mu$ for $\text{P}_0 = 1945$; $1 = 139 \mu$.

ՆԵ շարամանութիւնն՝ զբնոց-
հանուր գոյացութիւնն եւ
զընդհանուր պատահութեա,
զմանական գոյացութիւնն
էւ զմանական պատահ-
հանութեա:

ՊԵ կամ մասնաւոր, շոր-
տառանոր լինի շարամանու-
թիւն՝ հասուրականին գոյա-
ցութիւնն. հասուրականին
պատահութեա, մասնաւոր
գոյացութիւնն, մասնաւոր
պատահութեա:

Ըիրաս, Սա. Մնկն.,
էջ 64, 65:

"Բայց են մետասան նշա-
նակութիւնը յու մերեւ կամ
ի ժամանակում . . . կամ ի
անդող . . . եւ կամ յամա-
նամ . . . եւ կամ բար ի
մասան . . . կամ որպէս
մասանը ի բարբառմ . . . եւ
կամ որպէս մեռ ի անսա-
կամ . . . եւ կամ որպէս
անսակ ի անսամ . . . եւ
կամ որպէս անսակ ի նիւ-
թամ . . . եւ կամ որպէս
յարարչականութեա . . . կամ
միջնականութեա, կամ որ-
պէս յարարականութեա . . .
եւ կամ որպէս նենին ակայ-
ութեա:

Յամբղիրոս, Սա. Մնկն.,

"Այլ վառն զի նիմուքոց բազ-
մայիկանակի ասի որպէս
ուն ըն անսակի կամ ան-
սակ ըն անսի եւ գարձեալ
իրը մասն ըն բարբի կամ
բարբ ըն մասան . . . կամ
ըն անդող կամ նամանա-
կի . . . եւ եւ որպէս ըն կա-
տարմանն . . . իրը նամանի
եւ եւ իրը թէ անսակ ի
նիւթ . . . եւ որպէս իշխա-
նականը ըն իշխանի նոյն ովէւ
եւ իշխան ըն իշխանա-
կանն:

Ելիսաբի եւ Յամբղիրոսի համապատասխան-
այս հատուածներում գործ են ածուած իմաստա-
րական տարբեր, իսկ քերականական գարձու-
ածքները, թէեւ երկու թարգ մանութեան մէջ էլ

1. Ցհա. Հ. Դիմուն. Տառեկանգործներ թ. 1886 է. 1945
ՀՀ ապրիլ:

յունարան են, սակայն հիմնավիճ տարրեր են ի-
բարից: Յունարէն չաջօխու բառը էլլիասի հատու-
ածում՝ թարգմանուած է “ընդհանուր”, իսկ
Յամբողիքոսի հատուածում՝ “հասարակական”,
յն. բէրէչօչ՝ էլ. “մասնական”, եւ Յամբզ-
“մասնաւոր”, ևն ՇԵԼ: Հաւարտակա-
նում”, Յամբզ. “ըն կատարման” Ուշագրաւ է
նահւ, որ “տրամատել, տրամատական, տրամա-
տութիւն” յունարան սովորական բառ երը, որ
շատ յաճախ հանդիպում են Յամբողիքոսի մեկ-
նութիւններում, Էլլիասի մեկնութեան մէջ չեն
գործածուած եւ ոչ մի անգամ: Յունարէն չն ՇԿ-
մեքն, իսկ Յամբողիքոսի հատուածում՝ “Նիմեքդ”,
նմանապէս եւ յունարէն չն ՇՈՊՈՒ, չն ՇԲԾՆՈՒ,
չն ԱՐԵՎՈՒ եւ “յումեքին, յաջորդ նշանակութիւն-
ները Էլլիասի հատուածում թարգմանուած են
“ի տեղով, ի ժամանակում, յամանում” եւն, իսկ
Յամբողիքոսի հատուածում՝ “Նամանակին,
ըն տեղով, նամանին եւն”: Այս տարրերու թիւն-
ները, որ ոչ մի դեպքում չեն կարող համա-
րուել պատահական, ապացուցանում են, որ այդ
թարգմանութիւնները ոչ միայն միեւնըն թարգ-
մանչի գործ չեն, այլ եւ վերագրուելու են, հա-
ւանարար, թարգմանչական յունարան տարրեր
գպրոցների:

§ 40. Թէ ունեցու եւ ունենանիւն, Փէլունի ե-
պիսով էլլի նորդ առաջնորդները իւղանակ են յան-
չուն նորդառաջնորդների հանգոյն շերտը: — “Ար-
տաքին գլոց” թարգմանութիւնների յունարան

լեզուի ուսումնակիրութեամբ յաջողութել է ինձ
առանձու լեզուական մի շարք ապացոյցներ, որ
դիմումիուս թրամկացու քերականութիւնը, Փիլոնը
և ովհառյից գիրքը կազմում են յունարան թարգ-
մանութիւնների հետգոյն շերտը:

Երդէն Հայկազնան լեզուի նոր բառ գրքի
աշխատակիցները Փիլոնի թարգմանութիւնները
շատ ճիշտ բնօրոշել են, իբրև Հելլենարան բո-
լորովն ըստ կազմութեան, այլ սքանչելի հայկա-
րան ըստ Տոխութեանն բառից. (Հատոր Ա.
Էջ 20). Բայտնի է նաև, որ այդ թարգմանու-
թիւններից սկսուել են ոչ միայն Ամսմբէն ու
Մովսէս Խորենացին, այլ եւ Եղիշէն¹: Ըստ այդմ,
Փիլոնի թարգմանութեանն ժամանակը պետք է
ենթադրել ոչ ուշ քան Երդ դարը:

Ովհառյից գրքի թարգմանութեան նկառ-
մամբ առ այժմ այսքանն է միայն յայտնի, որ այդ
թարգմանութեանը, Հաւանարար, ծանօթ են
եղել Աերէսո պատմազիրը և Պատմիթ Հարբա-
ցին²: Ինէ Փիլոնի եւ թէ ովհառյից գրքի թարգ-
մանութիւններից սկսուել է, անտարակոյս, նաև Ա-
մովսէս Խորենացին, սակայն այս Հանգամանքը
չի պարզում սրանց թարգմանութեան ժամա-

¹ Տե՛ս Հ. Ակոսիք: Աւ զերեանցի վկայութիւնները:
Փիլոն Ելքացեցու 1822 և 1826 թւուերի հրատարակութեանց համամետութիւնները:

² Տե՛ս A. Baumgartner, Über das Buch „Die Christi“, Leipzig 1886 և Պ. Ա. Առաքելքեան, Պատմ. Ամ. Հարբացին և
Ավետյից գիրքը (Հայոցաւ, ամեացիք. 1905, Գլուխուար, էջ. 203—210):

նակը, որովհետեւ անորոշ ու զիջելի է նաև խօրենացու ժամանակը:

Մատենագրական որ եւ է տեղեկութիւն չունենք եւ դիմոնիսիոս թրակացու քերականութեան թարգ մանութեան մասին:

Անբոյիշեալ բոլոր թարգ մանութիւնների ժամանակը, ինչպէս տեսնում ենք, դեռ եւս հաստատուն կերպով որոշուած չէ: Մատենագրական գրական ցուցումների բացակայութեան պատճառով, բանափրութիւնը, բնականաբար, զուրկ էր հնարաւորութիւնից լուծել այս մուտք ինդիրը: Այս հանգստանքը ստիպեց ինձ զիմել լեզուական ուսումնասիրութեան: Ուսումնասիրութեան այդ եղանակով ստացած իմ հետեւթիւնները հերու համարձակութիւն են առջիւ ինձ պնդելու, որ վերոյիշեալ թարգ մանութիւնները, իրանց բառամբերքով ու լիզուական առանձնայականութիւններով, կազմում են յունաբան թարգմանութիւնների յատուկ մի խումբ եւ նրանց ժամանակը պէտք է զնել Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութեան թարգմանութիւնից առաջ, ուրիշ՝ ոչ ուշ քան 6 րդ դարի տրաջին կեսը: Այս եղանակացութեան յանդելու հիմք են ծառայել ինձ լեզուական հետեւեալ համեմատութիւններն ու նկատառութենք, որ թեում են ինձ ուշագրաւ ու կարեւոր:

— Թրակացու քերականութեան եւ, մանաւանդ, Փիլոնի ու Պիտոյից գրքի թարգ մանութիւնները, իրանց ինքնուրոյն բառամբերքով, ոյնքան են իրար նման ու յարակից եւ տարբեր

յունաբան միւս թարգմանութիւններից, որ
սրանք, որպէս յատուկ ու անանջատ մի խումբ,
պէտք է համարուեն միեւնոյն դարաշրջանի գործ։
Այդ բառերը յաճախ գործ են ածուել բացա-
ռապէս այս երկերում։

Այսպիսի առանձնայատուկ բառեր են¹.
1. աղաւանամ թր. 11, աղաւա Փիլ. 1իւս.
138 եւ ոիտ., 2. աղցը թր. 10, Փիլ. լին. եւ
քչ., ոիտ. 504, 3. աւաղական թր. 33, աւաղ-
աւաղում Փիլ. լին., ոիտ., 4. բաղաց թր. 36,
Փիլ. լին. 52, ոիտ., 5. բաղդասութիւնթր. 12,
30, Փիլ. նախ. եւ ժ բան, 6. հաւանալ, հաւա-
նեալ թր. 10, 11, 12, շարահաւ Փիլ. լին. 31,
սկզբնահաւ կամ հաւասկիզբն Փիլ. լին. 100, ոիտ.
հաւակ 394, հաւեմ ոիտ. 398, 7. վրդով թր.
21, վրդովեմ, վրդովում Փիլ. իմաս. եւ բազն.,
վրդովասեր ոիտ. 425, 8. փաստական, փաստ-
բանական թր. 17, 35, 36, Փիլ. լին. 262,
փաստաբանեմ Փիլ. նախ., փաստաել Փիլ. լին.
փաստաբանութիւն ոիտ. 407, 9. սարդենի թր.
4, սարդ Փիլ. 1իւս., 10. բազմաւորական թր. 9,

¹ Համեմատած բառերը ամս շետեւեալ հրատարա-
կութիւններում. Դ. Ադամց. Արուեստ Գիտնիութեայ քերտ-
եանի, Պէտարապրաց 1915. Մագնուս խորենաց ոյ մասնեա-
ցրութիւնը, Աննետիկ 1843 (Յազագու ոյիսույից. էջ 341—
351) և Փիլոնի երրուցեց ոյ Հ. Մ. Ա. պերեմնի 1822 եւ 1826
թուերի հրատարակութիւնները, 1892 թուին Աննետիկու. Մ
շամ աւանե Փիլոնի Խառների հրատարակութիւնը շնչար կարո-
ղութեալ Հեռու բերել Անդրբովկանում. ուստի այս Խառների
բառամբերին Ֆանում ացել եմ՝ ոպառ ելուզ. Հոյիսպան

- 45, պիտ. 435, 11. ելուզանեմ թր. 5, պիտ.,
 12. բղշախոհ թր. 18, բողշախոհութիւն պիտ.
 354, 13. մեծասուզ թր. 19, պիտ., 14. սգեմ
 թր. 4, պիտ. 397, 15. սերկ թր. 31, սերկեան
 պիտ., 16. նայ թր. 8, 11, պիտ. 564, 569,
 17. կենցաղսպուտ պիտ. 344, Փիլ. նախ. 107,
 Փիլ. ժ բան., 18. ջին Փիլ. նախ. 19. ջնեմ պիտ.
 343, 19. գերեւանամ պիտ. 344, Փիլ. տեսակ.,
 Փիլ. ժ բան., 20. նաղարանութիւն պիտ. 431,
 Փիլ. Աամին. 554, 21. երկասիրութիւն պիտ
 348, Փիլ. լին. եւն, 22. անքատ, անքատանամ
 եւն պիտ. 358, Փիլ. լին., 1իւս., քչ. ժր., տե-
 սակ., 23. արձանակեմ պիտ. 359, Փիլ. իմաստ.
 եւ քչ. ե, 24. վրիժակաղէն պիտ. 384, Փիլ. 1իւս.
 159, Փիլ. քչ. ժր., վրիժակեմ պիտ. 409, Փիլ.
 լին. 400, վրիժակաղէն Փիլ. այլար., 25. կը-
 նատ, կետագոյն պիտ. 385, 447, Փիլ. Աամին.
 26. ճականան պիտ. 389, ճականանութիւն Փիլ.
 լին. 432, 27. բեղնաւոր եւն պիտ. 487, Փիլ.
 նախ. 45, լին., այլար., ժ բան., 28. աշու պիտ.
 397, Փիլ. Աամին. 549 եւ լին., 29. վատշուեր
 պիտ. 397, Փիլ. լին. 432, 30. առձեռնընդել
 պիտ. 400, Փիլ. նախ., 58, 31. ծմբիմ պիտ.
 410, Փիլ. իմաստ., 32. բառացի պիտ. 419,
 Փիլ. տեսակ., բառացութիւն պիտ. 492,
 33. գժոխըմբերագոյն պիտ. 422, Փիլ. տեսակ.,
 34. զնզշեցուցանեմ պիտ. 430, զնզշեմ Փիլ.
 լին., 35. հարստակող պիտ. 430, Փիլ. այլար.
 եւ լին., 36. տօնուտ 432, Փիլ. ել. եւ ժ բան,
 37. գործակ պիտ. 436, Փիլ. ել., այլար.. ժ բան,

38. անքաժացեալ պիտ. 437, Փիլ. լին., 39. դադ
ովիտ. 446, Փիլ. Աամիս. 549, 40. պազեղ ովիտ.
448, Փիլ. լին. 6, 41. սանձակոծեմ ովիտ. 453,
Փիլ. այլաբ., 42. ըմասհկեմ ովիտ. 453, Փիլ.
1իւս. 154, լին. 297, 43. ձեռնընդել ովիտ.
454, Փիլ. 1իւս. 150, լին. եւ ժ բան, 44. սու-
լումն ովիտ. 458, Փիլ. 1իւս. 151 եւ իմաստ.,
45. արկած ովիտ. 459, Փիլ. 1իւս., Նախ., լին.
84, 46. ազսխ ովիտ. 460, Փիլ. տեսակ.,
47. բաժակեմ ովիտ. 466, Փիլ. լին. 12, Յովէ.,
48. ուղեշ ովիտ. 466, քաջուղեշ Փիլ. լին. 6,
49. անտած ովիտ. 472, Փիլ. Նախ. 46, 50. ան-
քոյթ ովիտ. 484, Փիլ. իմաստ., 51. կենդակ
ովիտ. 489, Փիլ. ել. եւ քՏ., 52. արուեստակեմ
ովիտ. 489, Փիլ. Նախ. 4, Աամիս. 520, ժ բան,
53. անկեղակարծ, անկեղակարծելի ովիտ. 506,
Փիլ. ել. կեղակարծելի Փիլ. Նախ. 64 եւ ժ բան,
54. դեռագեռ ովիտ. 495, Փիլ. տեսակ., 55. կեն-
դակասերութիւն ովիտ. 502, Փիլ. լին. 362,
56. բարտնութիւն ովիտ. 510, Փիլ. ել. 525,
57. Նախակրթակ ովիտ. 516, Փիլ. լին. 41,
58. տեսլասէր ովիտ. 568, Փիլ. լին., տեսլարան
Փիլ. 1իւս. 135. տեսլական Փիլ. ժ բան, եւն եւն
Փիլըիւս պիտոյից գրքի թարգմանութիւն-
ներում՝ այս իւրաւեսակ բառապաշարը, որ
Հայկադեան բառ գրքի աշխատակիցներն անուա-
նել են՝ ոքանչելի ճոխութիւն հայկաբան բա-
ռից, անչափ շատ է¹: Աերոյիշեալ օրինակները

1 Ուշադրութեան արժանիք են նաև Հետեւ հայ Ամա-
նութիւնները. ովիտ. 448՝ զի զար եւ ապիքառ մալութեանը

կազմակերպություն այդ հարուստ քառապաշարի միայն մի փոքր մասը։ Այդ երկերի լեզուի ու անհամար թիւններ այնպան է ակնյայտ, որ սրանք պետք է համարունեն միեւնոյն դարաշրջանի եւ միեւնոյն թարգմանչական դպրոցի աշխատավթիւն։ Կոկ Թրակացու քերականութիւնը, որ թւում է ինձ նոյնպէսնոյն շրջանի թարգմանութիւն, թէեւ որոշ շափով տարբերում է նրանցից, սակայն այդ տարբերութեան գլխաւոր պատճառն այն է, որ Թրակացու երկը քերականական տեսութիւնն է և նրա թարգմանութիւնը, ոինույից զրբի տեսութիւնների նման, խիստ նիւթական է ու բառացի, մինչդեռ Փիլոնը և ոինույից զրբի հնագոյն նախակրթութիւնները թարգմանուած են աւելի ազատ ու աւելի համապատասխան հին հայերէնի քերականութեան ու լեզուի կանոնակիրնեւ։

Է. Ինչպէս յայտնի է, յաւնաբան հայերէնի հիմնական առանձնայտական թիւնն էր յաւնաբան յառուկ բառակազմութիւնը։ Գլխաւորապէս, նախդիրների միջոցով, որ անհարազատ էր Առկեցարեան կոչուած հայերէնի համար։ Այդ խորթը բառակազմութիւնը, թւում է ինձ, որ վերոյիշեալ երկերում եղել է իր կերպաւորման ու շարգացման առաջին շրջանում։ Օտարութիւնը

Դժուխու գէշ եւ զպուղու գլխավարույն բացակեզդ հրդեհէն առցրել սնօսաւուածու։ Փիլ - յին - ու այն երկու են ծառոց առաջինութիւնը՝ բարձր գէշ գույն առաջեցն այսու ու պատեղ ու պիստ - 446¹ յուզ ցամացածին արաւ եւ դադ բանիք քնն վարելու Փիլ - Առաջին - Հելլէն զնու պատեղը արաւ եւ դադ բանիքը։

դուած բառերում յունական ձևու, օւգակ լիշտա-
նախղիրները, որ յունարան յաջորդ շրջանների
երկերում թարգմանուած են յաճախ հայու, ուր-
եւ էսեն, այս թարգմանութիւններում նոյն այս
ձեւով գրեթե չեն հանդիպում։ Այս նախղիր-
ներով բարգուած բառերից գործ են ածուել
միմիայն՝ հակատրեմ Փիլ. լին. 106, հակամի-
տեմ ձնութիւնն այս. 451, հակամետ ձնութիւ-
քուու Փիլ. ոյլաբ., փոխազրեմ այս. 353, 420,
փոխազրութիւն Փիլ. ժ բան եւ փոխահացոյց
այս. 468։

Հակ, նախղիրի փոխարեն Փիլոնը եւ
պիտոյից գիրքը գործ են ածել Հակառակու-
որից Հակ, նախղիրը, ըստ երեւոյթին, ծագել
է յետագայում կրթատման միջոցով։ Այսպէս՝
Հակառակակիր ձնութիւն (== Հակակիր) ունի
Փիլ. լին., Հակառակամարտ ձնութիւն (== Հա-
կամարտ) Փիլ. լին. 115, Փիլ. Առմիս. 565 եւ
պիտ., Հակառակակայ ձնուչեմունու (== Հակա-
կայ) Փիլ. լին., Հակառակամետ ձնութիւնու
(== Հակամետ) Փիլ. Յովին., Հակառակադրու-
թիւն ձնութեսու (== Հակազրութիւն) Փիլ. լին.
210 եւ նախ. թ, Հակառակազիր ձնութետու
(== Հակազիր) Փիլ. լին. 363, Հակառակասէր Փիլ.
լին. 197, պիտ. եւն։ “Տար,” նախղիրը գործ է
ածուել կամ յունարեն ուրա-նախղրի փոխարեն,
ինչպէս՝ տարբազմատ ուրասունառուչու թիր. 35
եւ 36, տարացոյց Փիլ. լին. 81, 161, 304,
Առմիս. 563, պիտ. 383, կամ Ասկեղարեան
գրաբարի հետեւողութեամբ, ինչպէս տարագիր,

առարագընմ Փիլ. Նախ. 16, պիտ. 352, առարա-
կարծ Փիլ. ել. 448, Յով. 593, պիտ., առարա-
մառ թիւն Փիլ. Նախ. 75, առարագարդ Փիլ. լիւս.
171 պիտ. 396 եւն:

Խիստ ու շագրաւ է, որ այս երկերում՝ յու-
նարէն ծւռ Նախաղրութիւնը եւ ոչ մի անդամ չի
թարգմանուել՝ տար ու Նախաղրով, ինչպէս այդ
առջուական էր յետազայ շրջանների յունարան
թարգմանութիւններու մուտքացու քերակա-
նութեան թարգմանը յունարէն ծաշչեսչէքօչ
բառը թարգմանել է անջատական (եջ 35),
ծաշչեսպա: արտմակայիմ Թր. 37, ծառքրնօմա:
ընտրիմ Թր. 28, ծաժտղու բացատ Թր. 3,
բացատութիւն Փիլ. ել., ծառտօլի տրոհու-
թիւն Թր. 2, ծաժտղու խորոցնմ Թր. 36, մինչ-
դեռ յետազայ թարգմանութիւններում նոյն
բառերը թարգմանուած են՝ ծաշչեսչէքօչ տա-
րալուծական եւ տարալծական դաւ, ուրի. 343
եւ Աերլուծ. 581, ծաշչեսպա: տարակայանամ էլ.՝
Աս. 138, ծաժտղու տարակացութիւն դ.լ.հմ.
196, էլ.՝ Աս. 74, ծաժտղու, ծաշտաւս տարակա-
ցեալ Տիմոֆ. Հակած. 114, Յամրդ. Աս. 377,
Պէրիար. 541, էլ.՝ Աս. 137, կամ նաև տա-
րակայիմ դաւ, ուրիփ. 272, Յամրդ. Աս. 386
եւ էլ.՝ Աս. 156, ծառքրնօմատ տարորոշիմ էլ.
Աս. 125, դաւ, ուրիփ. 253, Յամրդ. Պէր. 513,
Աերլ. 574, կամ նաև տրամբոշիմ էլ.՝ Աս. 68,
Ըմենաղօրաւոր ապացոյցն է այս երկերի հեռ-
թեան յունարէն ծափքքա, ծափորձ, ծանքործ
բառերի թարգմանութիւնը: Թարակացու թարգ-

մանը ծագքը թարգմանում է առանձնանամ՝ (Էջ 3), ծագօրծ զարմազանութիւն թր. 16 եւ զանազանակ թր. 23, ծագօրծ զանազան թր. 19, մինչդեռ Տիմոթեոս կտղից սկսած այդ բառերը սովորաբար թարգմանուել են “տարրերեմ”, տարրերութիւն եւ տարրեր, Փիլոնի եւ Պիտոյից դրսի թարգմանութիւններում “տարրերեմ”, տարրերութիւն եւ տարրեր, բառերը նոյնպէս բնաւ չեն պատահում, ուստի կարելի է թերեւս եզրակացնել, որ այս բառերը կազմուած ու դործածուած պիտի լինեն յունարան լեզուի զարգացման յետագայ ըրջաններում¹:

Ք. Յունարէննորդենու սովորութեած սահմանական անթակայ եւ պատահումն, որ խնասասիրական ամենագործածական բառերն են, այս թարգմանութիւններում զերեւս չեն հաստատուել, որպէս կայտն ու սովորական եզրներ: Թէեւ ենթակայ բառն ունեն Փիլ. Նախ. 26, լինել. 66, ժ բան եւ Պիտ. 510, պատահումն ունեն պիտ. 424 եւ Փիլ., սակայն նոյն բառերը թարգմանուած են նաև պատահ թր. 19, Պիտ. 368, Փիլ. Նախ. եւ խնասատ., ներքոկայ Պիտ. 341 եւ սառաւկայ Փիլ. լին. 26, Ասմիս. 558, Պիտ. 357, 365 եւ 490,

¹ Եթէ չեզու ական այս իմ զիսովութիւնն ու զիզ շատարակ, ոչդ գեղըս, ու որեոր է նաև. ենթադրել, որ կիրեցի Աղեյոսակարաց ոյ Գառնիւց զիրը. ինչպէս եւ առանձարանական այն երկերչ, որոնք Հայկական բառարքի պայման թէ ետք ու որ անդ էն ածել նոյն այս “տարրերեմ”, եւ նրաները, հաւանաբար թէ արգմանուած պիտի լինեն ըստ զարդարնին կիսակայ:

Յունարէն քստօլօցիա, քստօլօցօշ եւ քստօլօչչօշ բառերը Արխտոտելեան երկերում թարգմանուած են բնարանութիւն, բնարանական ԴԱՀՄ. 127, ԴՊՈՐՎ. 271, ԼՀ. Առ. 24, Կանոս 39, իսկ այս թարգմանութիւններում բնախոսութիւն եւ բնախոս Փիլ. Խախ. 75, լին. 96, այլաբ. եւ պիտ. 342, Փիլոնը եւ պիտոյից գիրը շունին մակացութիւն եւ մակացու (= յուն, ՀՊ: ԾԵՐԸ և ՀՊ: ԾԵՐԸ ՊԱՆ) բառերը, որ առաջին անգամ գործ են ածուած Տիմոֆէոս Կուզի Հակաճառութեան մէջ, Կանապէս եւ յունարէն ՀՆԱՒՏՈՅ բառը, որ Տիմոֆէոս Կուզից ոկսած յետագայ երկերում թարգմանուած է տառացի *Ներհակը, Հնագոյն այս երկերը թարգմանում են *ընդդիմակը, : *Ներհակ = ՀՆԱՒՏՈՅ շեր կարող կազմուել թարգմանչական այս շրջանում, որովհետեւ : Հակը, Խախոգիրը, ինչպէս տեսանք, գետեւս գործածական շեր :

Լեզուական այս բոլոր գիտողաւթիւնները, թւում է ինձ՝ որոշ հիմք են աւալիս ենթադրելու, որ վերոցիշեալ թարգմանութիւնները կազմում են յունարան թարգմանութիւնների յատուկ մի խումբ եւ թարգմանուած են Տիմոֆէոս Կուզի Հակաճառութիւնից առաջ :

Տ 41. Փիլոն եւ Պիտոյից ՀԵՐԵՇ ԲԱՐԵՎԱՆՆԱՆ
Եւ ԹԵՐԵՒՆՆԱՆ ՀԵՐԵՒՆՆԻՆՆԻ ՀԵՐԵՎԱՆ : — Փիլոնը
եւ պիտոյից գրքի Հնագոյն մասերը, որոնց խմբա-

: Պիտոյից գրքի Հնագոյն մասերն են այդ գրքի առաջին թիւները եւ պարժութիւնների մեծապոյն մասը, որոնց իրանց բառապատճերով ու լիզուական առանձնայութեանթիւններուն առաջանական թիւները են:

կից ու ժամանակակից լինելն ինձ համար կասկածից զուրս է, թւում է ինձ, որ թարգմանուած պիտի լինեն թրակացու քերականութիւնից յետոյ: Այս ենթադրութիւնը, որ ամենակարևոր նշանակութիւնն ունի յունաբան թարգմանութիւնների ժամանակագրութեան համար, աւելի քան հաւանական եմ համարում, հիմնուելով լեզուական հետեւեալ նկատառութեան վրայ:

— Թէ Փիլոնի եւ լեռնայից գրի թարգմանիչները ծանօթ են եղել քերականական այն բառապաշարին, որ առաջին անգամ կազմուած պիտի լինէր թրակացու քերականութեան թարգմանութեան ժամանակ: Ն. Ադոնցն իր “Արուեստ Դիմոնիսնեայ քերականի եւ մեկնութիւնը նորին” աշխատութեան մէջ շատ ճիշտ դիտել է (եջ CLXXVI, ծանօթութիւն), որ Ափուեղ Աղեքսանդրացուն վերագրուած մեկնութիւն Ա. գրոց, թարգմանութեան մէջ քերականական բառերը բոլորովին տարբեր են թրակացու քերականութեան բառերից: Այսպէս՝ այս թարգմանութիւնն ունի անձայն ։ Թիւ: բա-

ներաց կազմում են սերուաւ անդրականից ոյք ամրագրութիւն: Հնագոյն մասի վարժութիւններ չեն ըստ իրանց լեզուի: ա. արգայական վարժութիւնները ու իրանցը, որ Գ. Ա. Յավուելի մասունքն է Պատմին Հարցացուն: բ. արտասանութիւնն միայնամբ մարտութիւններ են Պատմինը ու, որ Էլմանենի թ. 920 մեռացիրը ամարտութիւնները մարտութիւններ են Պատմինը ու Արքայական (1892, դ): գ. Լեզու ական անդրականից, կարծութիւն են, որ կատկանեցին են նաև, ոյք քանի ուրիշ վարժութիւնները, ինչպէս պարագաները ու պահուած պահուածները (եջ 463—469), պարագաները ու պահուածները (եջ 470—475), “բազզառութիւնն Արքահամաւ եւ Եղիսաբէթ (477—483) եւն:

զաձոյն, նշանագիր = թր. տառ, արուաբար = թր. արական, իգաբար = թր. իգական, միառոր = թր. եղական, բազմաւոր = թր. յոդական եւ բազմաւորական, փոխանակ - անուն = թր. գերանուն. Եթէ Փլքնն ու պիտոյից գիրքը թարգանուած լինէին Դիոնիսիս թրակացու. քերականութիւնից առաջ, հաւանական կը լինէր սովասել, որ նրանց քերականական բառերը նոյնքան տարրեր պետք է լինէին թրակացու. քերականութեան բառերից, ինչպէս եւ մեկնութիւնը. պրաց, թարգանուած թեան մէջ: Աակոյն բոլորովին հակառակն ենք տեսնում: Փիլոնի եւ պիտոյից գրքի քերականական բառերը միանգամայն համապատասխանում են թրակացու. քերականութեան բառերին: Այսպէս՝ 1. συλλαβէի փազառութիւն ունեն թր. 9, 10, Փիլ. ել. 540, 2. στοιχεῖον տառ թր. 4, 9, Փիլ. ել. 540, իմաստ, պիտ. 386, 3. πτῶσις հոլով թր. 13, 17 եւն, Փիլ. նախ. 83, 4. σύνταξις բազգաստթիւն թր. 12, 30, Փիլ. նախ. 9, 5. ἐπος-տաղ թր. 2, Փիլ. լին. 245, Փիլ. տեսակ, պիտ. 359, 6. σύνδεσμոς շաղկապ թր. 12, 35, Փիլ. նախ. 83, 7. τραγῳδία ողբերգութիւն թր. 2, Փիլ. լին. 413, ժ բան, պիտ. 369, 411, 8. κωμῳδία, κωμῳδός կատակերգութիւն, կատակերգակ թր. 2, պիտ. 366, 9. ραφῳδία հագներգութիւն թր. 4, Փիլ. Հեսս. 10, 10. παρόνυμον յարանուն թր. 13, 15, պիտ. 456, յարանունակի Փիլ. լին. 440, լիւս. 132, 11. συνάնսուսոν փաղանուն թր. 17, 19: փաղանունաբար Փիլ. այլաբ., բազանունու-

Φήλ. Φήλ. 443, 12. ἐπώνυμον μακαντοῦ
Θρ. 17, 19, Φ. Φήλ. 60, 20 φέτει αἴσιακή,
13. ἐντός εὐωκανθοῦ Θρ. 16, 17 οὐκ., Φήλ. Φήλ.
12, 254 (εὐωκή), οἴησι., 14. πληγθυντικός γαρ-
νακανθοῦ Θρ. 16, 17 οὐκ., ωρφεωκή Φήλ. Φήλ.
12, 229, οἴησι. 399, 15 ἀντωνυμία φεραντοῦ
Θρ. 12, 30, φεραντοῦνεβήιαν Θρ. 27, 28.
Φήλ. Φήλ. 70, 16. ἐξεστάσις νερκανή Θρ. 23,
24 οὐκ., Φήλ. Φήλ. 158, οἴησι. 511, 17, παρ-
εληλυθώς ανδενελ, οἴησι. 511, Φήλ., Θρ. 23,
18. μέλλων αἰραντή Θρ. 23, 24 οὐκ., οἴησι.
511, 19. ἑάμβος μέδωψερρό Θρ. 43, μέδωψερ-
ρωκανθοῦ οἴησι. 369, 20. παράγωγον αδωνεγ Θρ.
13, 28 οὐκ., οἴησι., 21. σύμφωνον μαργαδαγή
Θρ. 6, 10, μαργαδαγήιακή Φήλ. Φήλ. 446, μα-
ργαδαγήιονεβήιαν Φήλ. Φήλ. 483, αἴσιακή., μαργα-
δαγήιακανθοῦ οἴησι. 537, 22. σύγχρισις μαργα-
δαγήιονεβήιαν Θρ. 15, Φήλ. Φήλ. 68, 134, 215,
οἴησι. 357, 456 οὐκ., 23. ὑπόθεσις αισαρι-
ηριούθηιαν Θρ. 4, Φήλ. θαύμ. 4 Φήλ. 434, στραν¹:

¹ Τοῦτο Εὐθύνης θεματικόν είναι τραγέν, οὐ παντερ — κατα-
ρριζανθιστού θεραπευγεινού φεραντοῦνεβήιαν μέρη γένεσιν ηγετή-
σικαντού (παρατηνού τριβανθιστεσσεγ, λέξη CLXXXV) τοιούτην αἴσιακήν
είναι οὐκ. Φήλοντή οὐ, οἴησιερρό γερρήιονεβήιαν Ερέτρηνεβήιαν μέρη την
μάνθανει βέβαιαντοι οὐ παντερ — θεματικήρρος. Λέγονται παντριστούς θετο-
κελμενούς Φήλ. Φήλ. 26, Παντρίαν. 358, οἴησι. 357, παντριστούς
ὑποστημήι Θρ. 3, παντριστούςθηρός ὑπολίπτοι Φήλ. Φήλ. 33,
395, παντριστούς ὑπογράφειο Φήλ. θαύμ. 84, 1 θαύμ. 170 οὐ.
Λέγονται παντριστούς είναι θεματικόν Επο- θεματιγράφονεβήιαν, τούτη
γενεαλογία μέρη μάνθανει βέβαιαντορρήιονεβήιαν φεραντοῦνεβήιαν μέρη την
βέβαιην παντριστούςθηρόνεβήιαν καταγράφειον, παντριστούς κατηγορίαν,
παντριστούςθηρόνεβήιαν καταγράφειον οὐκ., ποτε μέρη μάνθανει βέβαιαντορρήιονε-
βήιαν οὐκ. οὐκ αἴσιακήν φεραντοῦνεβήιαν:

Քերականական այս բառերը, մեծ մասամբ, կազմվուած պիտի լինեն թրակացու քերականութեան թարգմանութեան ժամանեակ, և եթէ Փելոն ու Պիտոցից գիրքը գործ են ածում միշտ թրակացու քերականութեան համապատասխան մինչեւոյն բառերը, ոյդ հանգամանքն ըստ իս աւելի քան հաւանական մի ապացուցէ, որ Նրանց թարգմանութիւնը պիտի է գնել թրակացուց յետոյ:

Է. Թրակացու քերականութեան յունաբան բառամբներըն ունի հետաքրքիր մի առանձնայատկութիւն: Յունաբան բառակազմութիւնն այս երկում զեռեւս հաստատում է: Քերականական մինչեւոյն եղբները հայերենում շատ յաճախ թարգմանուած են տարբեր բառերով և նոյն բազմազանութիւնը նկատելի է նաև յունական նախադրութիւնների թարգմանութեան ժամանակ: Օրինակ՝ 1. ծանրաթափառ թիւնը թր. 22 և արամազրութիւնը թր. 22. 2. մոռութեան անպակաս ելուզանեմ թր. 5, կատարեմ թր. 5, բացակատարեմ թր. 6. 3. էպութիւններ անբարարակ թր. 4 և ներբականեալ թր. 14. 4. սուլլաթի շաղաշար թր. 5, 11, փաղառութիւն թր. 9, 10 և վանգ թր. 9, 10. 5. սկրիպտոն բաղաձայն թր. 6, 10, շարաձայն թր. 6, ձայնակից թր. 8, 10 և ձայնորդ թր. 9, 10, 11 եւն. 6. յուն. παρα-նախադրութիւնը թարգմանուած է մատ-, յար-, տար-, ինչպէս ուրօնական մատհրաման թր. 34, ուրօնական յարակայ թր. 23, 24, 46, ուրասուառ-

τικός ἀπρραγματοφρ. 35, 36. 7. περι- = αφαρ-
ει. ρωφ-, βίνδυψει περιεχτικόν αφαρούντων φρ. 18,
21 ήτ. περιέληπτικόν ρωφάδωντακών φρ. 18, 20.
8. συν = ρωφ-, γωφ-, φωφ-, ψεφ-, γωρ-, -φήση-
βίνδυψει συγχριτικός ρωφόταστακών φρ. 13, 14,
15, συνώνυμον φωφώντων φρ. 17, 19, σύν-
θεσμος γωφήση φρ. 12, 35, συμπλεκτικός φω-
φώντων φρ. 35, σύνθεσις γωραφροφήση φρ. 12,
σύμφωνον διαγνωφήση φρ. 8, 10. 9. ὄπερ- =
φέρει ήτ. απωτέλεσ-, βίνδυψει ὄπερσυντελεσθός φέρω-
φώντων φρ. 24 ήτ., απωτέλεστακώντων φρ. 48
ήτ., 10. δια- = απωτέλεσ-, ήτ. ζωστωτ-, βίνδυψει-
διάδεστες αριστοφροφήση φρ. 22 ήτ. ζωστω-
ταφροφήση φρ. 22: ηφαινθιστον φρωφάδωντοι ζω-
φέρειν ρύνωφήρρ, φέρειτο ρωτωροφήση φωρόταστωντοφήσην
κ. γωνιωφέρεινφρ, αιωκωφήν θογήν αιωτοφέρειν ήτ. θογήν
ζειωτελαφροφήσητωφρ φωνηφ απ. φωνηφ φωρόταστωντοφ-
έρει, βίνδυψει απωροφήτηρφ “γερωδοτοφήσηνφ” ήτ. Σφήν-
ταστέλειβωφωφοφ ολέθηντοφέρειν ήτ. Σφωροφηφοφέρεινφ-
φέρειφέρειφ: “αφια μέρη γωνιωφάντωφ ρωρότρ ρωτοφέρει θω-
φωναφροφέρεινθέρειφ γωτοφ έωατοφ ρύνωτοφ. ζειν-
φωρόταστωντοφέρει φωνηφ φωρόταστωντοφέρει ήτ. Πιοφέρειφ-
ρειν ηρωρωφρφ ζειωτελειφέρειτοφ: Ορφίνωφ 1. ανα-
λογία ζωδειματοφέρει φρ. 1 (Ι. Βι. αινή-
φέρωφωντοφέρει έρ 50). 2. διαζευχτικός αιν-
φωτακών φρ. 35 (φωτ. Απροφ. απρωφτακών 343, φέρητοφ, απρωφτακών 581). 3. διαιρέσθηνα: ζωτοφρέφ ήτ. 21, διαιρέθην φωτο-
φέρει φρ. 21 (αριστοφέρει, αριστοφάκών ήτ.,
αινήφ. 204, Φέρ. ίβη. 366, 381, 403, φέρη-

577 և. Յամբ. 453, 553 ևն). 4. ծառքրնօրս
ընտրիմ թր. 28 (տարբուշիմ դպրութ. 253,
գերլ. 574, Արխ. Սա. և. Պէր. 372, 513 ևն
կամ արամերոշիմ Ել. Սա. 68). 5. ծառտյա
բացատ թր. 3 (տարակացութիւն ԴԱՀՄ. 196,
Ել. Սա. 74). 6. ծագքը առանձնանամ թր. 3,
ծագործ զարմաղանութիւն թր. 16, զանաղանակ
թր. 23, ծագործ զանաղան թր. 19 (տարբե-
րութիւն, տարբեր Ցիմոն). Հակաճ. 262, Յամբ.
Սա. և. Պէր. 413, 496, Դաւ. Պողոփ. 254, գերլ.
587 ևն). 7. առօլչուունուս պակասեցելոյ թր. 16,
պակասելոյ թր. 16 (Ել. Սա. բացաթողոց 36).
8. որմանուած ած- անցիմ թր. 29 (յարածիմ Ել.
Սա. 25, Դաւ. Առածք 218). 9. որքուուած հե-
տեւին թր. 13, 28, յարեւին թր. 26, 27 (յա-
րահետեւիմ Ար. Աս. 384). 10. օսւոցի լծորդ
թր. 22, լծորդութիւն թր. 24, 25 (շարալծեմ
Ար. Աշխ. 617, Պիտ. 356). 11. օսրաւուու ձայ-
նակից թր. 8, 10 ևն:

Յարակացու քերականութիւնան լեզուական
այս առանձնայատկանթիւնները՝ յաւնարէն բարդ
բառերի թարգ մանութիւնը Ասկեդարենան զրա-
բարի բառերով կամ նրա կանոնների հետեւո-
գութեամբ, թարգ մանչի վարանութիւնը ու ան-
վճռականութիւնը քերականական եզրների ու
նախոդիրներով բարդուած բառերի թարգ մա-
նութեամն ժամանակ, նախոդիրների թարգ մանութիւ-
հայերէն տարբեր ու բազմազան նախադրութիւն-
ներով, այս բոլորը, իմ կարծիքով, Թարակացու
թարգ մանութեամ հնութեամ մի նշան է և բա-

ցաւրում է. յունաբան որոշ ու հաստատուն բառ-
աամթերքի բացակայութեամբ։ Մի քանի նախ-
դիրներ, ինչպէս խուն - չառա-, քող - միւլ-,
հաստատու - ձւու-եւ չեկ - սուր-, գործ է ածել բա-
ցաւապէս մի միայն թրակացու քերականութեան
թարգմանութիւնը։ Այս նախդիրներն այնուհե-
տեւ չեն հանդիպում նոյն խոկ որա խմբակից Փի-
լինի ու Պիտոյից զրբի թարգմանութիւններում։
Առանձին ուշագրութեան արժանի են զեր -
ձւու - եւ շաղ - սուր նախագրութիւնները, որ
գործ են ածուած, զիւռաւորապէս, թրակացու եւ
Փիլինի երկերում եւ կազմուած են, հաւանօրէն,
թարգմանչական հետազոյն այս շրջանում։ Թէ Տի-
մովեռն կուզի շականուութեան մէջ եւ թէ
Արիստոտէլին երկերի ու Նորմաց մեկնութիւնների
թարգմանութիւններում շաղ նախդրի փոխարէն
գործ է ածուել միշտ շար - նախագրութիւնը, օրի-
նակ՝ 1. ուժեղ շաղառակ թր. 37, խոկ յետա-
զայ թարգմանութիւններն ունեն սուլապէճանա
շարառեմ Տիմ. Հակած. 10, 56, Կերած. Պորի.
237. 2. սուլապէճա, սուլառուէ շաղապատեմ Փիլ.
լին. 259, 369, Ամեր. 567, 568, շաղամա-
նութիւն Փիլ. լին. 160, խոկ յետազայ թարգ-
մանութիւններում շարամանեմ եւ շարամա-
նութիւն Տիմ. Հակ. 319, Յամբ. պէր. 491,
Ար. Եշի. 612, Կ. Ասոր. 58, Ար. Ասոր. 359
(ունեն նաև Փիլ. լին. 332 եւ Պիտ. 529): Շաղ-
եւ զեր նախագրութիւններուի իմաստափրական
թարգմանութիւններն ունեն մի միայն երկու բառ՝
ունժը սուլ շաղիապ դաւ. Պորի. 265, Յամբ.

պէր. 489, գերլուծ. 576, ըր. Աշխ. 622 և
առաջարկութիւն Յամբը. պէր. 489:
Այս երկու բառը, որպէս Թրակացու քերակա-
նութեան դրժանական ու ընդհանուր եզրներ,
իմաստասիրական թարգմանութիւնները ժաման-
գել են, անտարակոյս, յունարան հնագոյն թարգ-
մանութիւնների բառապաշտարից, իսկ այս գրասար-
գարձեալ պարզ մի ակնարկ է, որ Թրակացու քե-
րականութիւնը թարգմանուած ու ընդհանրացած
պիտի լիներ Ըրիստոսէլեան երկերի ու Նրանց
մէկնութիւնների թարգմանութիւններից առաջ:

Ք. Թրակացու ու Փիլոնի թարգմանութիւնների սերտ առընչութիւնը պարզ երեւում է Հայ-
կացեան բառարկում՝ Փիլոնի ԸԱՀարանականից
բաղուած մի հատուածից, որի քերականական
բառերը կատարելապէս համապատասխանում են
Թրակացու քերականութեան բառերին: Այս
հատուածը հետեւեալն է.

Փիլ. ԸԱՀարան. 109:

Թրակ. (Ն. Աղօնց), 38:

Հ. կրարբառոյ սասա-
նկութիւնն այսրմանցն սասան շնչառ, բաթ պա-
հեթեն զուղուց եզեւ շնչառ, բոյկ, երկար, առ զ, թառ, .
բութ, պարոյկ, թուռ, սուկ, սոսկ, առաթաթարց, ենթա-
երկար, սոս զ, .

ԱՌԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ. են
կազմանութիւնը, բա-
նան շնչառ, բաթ պա-
հեթեն զուղուց եզեւ շնչառ, բոյկ, երկար, առ զ, թառ, .
բութ, պարոյկ, թուռ, սուկ, սոսկ, առաթաթարց, ենթա-
երկար, սոս զ, .

Կոյնունման այս բառերը, լինելով քերա-
կանական յատուեկ եզրներ, կազմուած են յու-
նական քերականութեան հետեւողութեամբ, հա-
ւանորեն, Թրակացու թարգմանութեան ժամա-
նակ, ուստի պէսոք է ենթադրել, որ Փիլոնի ԸԱՀ-
արանականից թարգմանը շատ մօս ծանօթ է եղել

այդ քերականութեան, որի բառապաշտից օդառուել է յիշեալ իր հատուածում։ Փիլոնի Այլաբանակաները, որից, ինչպէս յայտնի է, օդառուել եր Եղիշէ պատմագիրը, պատկանում էր անշուշտ Փիլոնի թարգմանութիւնների հնագոյն խմբին¹։ Այս կախումը թրակացու քերականութիւնից դարձեալ կարեւոր մի ժամանակ է եւ ապացոյց, որ Փիլոնի երկերը թարգմանուած պիտի լինեն թրակացու քերականութիւնից յետոյ։

Վերոյիշեալ լեզուական դիտողութիւնները, եթէ անգամ նրանցից որեւէ մէկը հաւանութիւն չգտնի, այնուամենայնիւ իրանց ամբողջութեամբ, թուծում է ինձ, որ միանգամայն բաւարար կերպով լուծում են յունարան թարգմանութիւններից ժամանակագրութեան ամենամեծ ինդիբներից մէկը եւ ապացուցանում, որ Դիոնիսիոս թրակացու քերականութիւնը թարգմանուած է Փիլոնից ու Պիտոյից գրքից առաջ եւ լեզուական իր առանձնայատկութիւններով խմբակից է հնագոյն այս թարգմանութիւններին։

§ 42. Ցէւնիւս կողմէ Հայուն Հայուն Բիւնը,
Արքունութեալ Շահուն Հայուն Առաքունութեալ

¹ «Հայուն» Աւագործոյին մէջ (1806թ., Առյիւս, էջ 148) «Եղիշէ, քննական ուսու Թատիրութիւններ կարծուած է, որ «Փիլոնի հայ թարգմանութիւններ պերֆին խումբը (1892 տար. Անկառիկ) բառական կը տարբերի առաջիններէն (1822 և 1826),» Փիլոնի 1892 թ. Հրատարակութիւնը, Անոյի առաջանձնաշարք, Հայրաւորութիւն շիմ առնեցել մանրամասնարկն ուսու Թատիրութիւն Կառավարութեան, սակայն այդ էրկրի բառապաշտը ծանոթ է ինձ Հայկացեան բառայբեր եւ որի է Հիմք շիմ առնելու մ՝ Համարելու ոյզ թարգմանութիւնը առըստրեր առաջիններից։

Առաջին մասունքները, Առաջին մասունքների մեջ մասնաւունք, ինչպես ուղարկուած է առաջին մասունքների մասնաւունք կազմուած է առաջին մասունքների մասնաւունքը:

Յաւնաբան թարգմանութիւնների երկրորդ շերտը կազմում են Տիմոֆեյոս կուզի Հակամառութիւնը, Արիստատելի Յաղագու մեկնութեանու Ստորոգութեանց թարգմանութիւնները եւ Յամբողբասի մեկնութիւնները, որ վերագրուել են սխալմամբ Պատիթը Անյաղթին:

Յամբողբասի մեկնութիւնների ձեւը, ինչպէս զիտենք, տարրերում է Լիլիասի ու Պաւելի մեկնութիւններից նրանով, որպէս մեկնութիւններում Արիստատելի Ստորոգութեանց եւ Յաղագու մեկնութեան գրոց ամբողջ բնագիրը բաժանուած է սպակների եւ բնագրի իւրաքանչիր սպակին հետեւում է նրա համապատասխան մեկնութիւնը (տե՛ս § 32): Արդ թէ Ստորոգութեանց եւ Յաղագու մեկնութեան կամ Պէտրիարքնիաս գրոց հայերէն բնագրում եւ թէ Յամբողբասի մեկնութիւններում՝ յաւնաբան բառապաշարը եւ լեզուական առանձնայտկութիւններն այնքան մաս են ու նման իրար¹, որ առանց վարանման ու

¹ Առաջին թեան արժանիք են մի շարք բառեր, որ յատառէ են ոյս թարգմանութիւններին եւ պրեթէ գործուած չեն Պատիթի ու Լիլիասի մեկնութիւններում, ինչպէս՝ 1. διαιρέως, διαιρετικός, διαιρέσις արածուած, արածուածիքն, արածուածն թիւն Յամբ. Առոր. 411, 412 (ըստ յանձնի), Պէր. 493, 533 և ան (— բառապահման, բառանական, բառանական բառն Պատ. 127, 133, 189 և ան, Պատորդ. 251, 258 և ան Առ. Առ. 21, 38, 74 և ան), 2. ἀπιδιαιρέσις մակարաբանութիւն Ար. Առ. 418 (— մակարաբան անու. 26

վճռ ականորեն կարելի է այդ թարգմանութիւնները համարել միևնույն թարգմանչի աշխատութիւն, ինչպէս այդ շատ ձիշտ գուշակել է Ա. Կոնիբերն իր “Anecdota Oxoniensia,” աշխատութեան մէջ (Oxford 1892, էջ XXII): Յունարան թարգմանութիւնների ժամանակագրութեան համար շատ կարեւոր նշանակութիւն ունի մի այլ փաստ, որ պարզուեց ինձ համար Տիմոֆէոս Կուզի Հակածառութեան եւ Յամբողիքոսի մեկնութիւնների յունարան բառապաշարի մանրազննիւթաղցատութիւնից յետոյ: Այդ թարգմանութիւններն ըստ իս Խոմբակից ու ժամանակակից են, եւ այս հանգամանքն ուշագրաւ մի նորութիւն է, որով որոշում է իննաստանիրական հետպոյն թարգմանութիւնների ժամանակը: Տիմոֆէոս Կուզի Հակածառութիւնը, ինչպէս տեսանք, թարգմանուած է 552—564 թուականների ժամանակամիջնորդում (տե՛ս § 38): Աւրեմ՝ եթէ

ԴԱՀՄ. 189), 3. ἀντιδιαιρέοι, ἀντιδιαιρεθεις հայուսամատութիւն թիւն Յամբ. II. 417, Պէր. 497 (— ընդ դիմութանեմ ԴԱՀՄ. 204, 128, ԴՊԿ. 208, Հակածառութիւն ԴՊԿ. 275 Էլ. Առ. 76), 4. συγάπτωτος շարամանութ Պ.ռ. II. 372 (— շարամանութ ԴԱՀՄ. 196, Պ.եր. 558, Էլ. Առ. 118), 5. διακρίτουσι արահեմ Յամբ. Պէր. 492 եւն. Յամբ. Հակածառութիւն ՊԱՀՄ. 197, Էլ. Առ. 68, առարագիմ 253, նաև Յամբ. Պէր. 513), 6. πρωτότυπος, ἀρχέτυπος Նախագոյափոր Յամբ. Առ. 415 եւն, Պէր. 490 եւն (— Նախագոյափոր ԴԱՀՄ. 169, Էլ. Առ. 38): Ուսմբողիքոսի թարգմանութեան յառակե բառեր են նաև՝ առանձի Յամբ. Առ. 418, Պէր. 510, ցուցութիւն Յամբ. Առ. 433, Պէր. 497, եւթացոց Յամբ. Առ. 448, Պէր. 502, առաջիւն Յամբ. Առ. 443, Պէր. 505 եւ ուրիշ բառեր:

ընդունուի այդ թարգմանութեան ու Յամբրդի-կոսի մեկնութիւնների լեզուական սերտ առ ընշաւ-թիւնը, շատ պարզ է, որ Արքատուաէլի Պարու-գութեանց եւ Յաղագս մեկնութեան գրոց եւ Յամբրդիքոսի մեկնութիւնների թարգմանման ժա-մանակը եւս պէտք է ենթադրուի վեցերորդ դա-րում եւ ոչ եօթերորդ կամ ութերորդ, ինչպէս
հայ բանասէրներից ումանք կարծել են:

- Յունարան այս երկերի լեզուական սերտ կասպր, որ նշան է նրանց խմբակցութեան, հաս-տատում են նախ եւ առաջ հաղուադիւտ ու-տուանձնայտառկ այն բառերը, որ գործ են ածու-ած գրեթէ բացառապէս այս թարգմանութիւն-ներում: Այզպիսի բառեր են. 1. թուելութիւն Յամբր. պէր. 492, 493 եւն, ՅԱՄ. յաճախ, Տիմոթ. Հակաճ. 18, 20 եւն. 2. կարութիւն մօնամատ ՅՊէր. 533, Տիմ. 78, 90, 168 եւն. 3. իրակութիւն ՅԱՄ. 369, իրակեմ Տիմ. 19. 4. իրաւորեմ Ար. պէր. 470, Տիմ. 33. 5. ապու-սեմ ՅԱՄ. 431, Ար. պէր. 475, Տիմ. 280. 6. արտառաջնորդական ՅՊէր. 514, արտառաջ-նորդութիւն Տիմ. 97. 7. առնշանակեմ Ար. պէր. 473, ՅՊէր. 491 եւն, Տիմ. 81. 8. բացերեւո-ցեմ ՅՊէր. 497, Տիմ. 59. 9. հետեւութիւն ՅԱՄ. 446, ՅՊէր. 527, Տիմ. 70. 10. իմա-ցուած ՅՊէր. 491, Տիմ. 75. 11. հակաճառ եմ ՅՊէր. 511, Տիմ. 18. 12. նոյնարանութիւն ՅՊէր. 516, Տիմ. 217. 13. ներանձնաւոր չլ-ցոչօչ ՅՊէր. 514, Տիմ. 31 (= շնչական ԴԱՀմ. 206, դ.դ. 259, ներշնչական դ.դորի. 348, ներ-

շնաւոր դպրութ. 318, իշ. Աս. 48, ներանձնաւկան դպրութ. 258, ներանձնաւոր վերլ. 568)¹. 14. մար նախդիրը հանդիպում է միայն այս թարգմանութիւններում՝ փարարարձեմ՝ ՅԱՄ. 454, փարազրեմ. փարազրութիւն ՅԱՄ. 452, 454, 457, փարազրաւզն Տիմ. 73. 15. այս թարգմանութիւնները գործ են ածում շարունակ «Հետեւանամ» բայր միխանակ «Հետեւեմ» ՅԱՄ. 411 եւն ՅՈՒՔ. 488 եւն, Տիմ. 9, 40, 78 եւն:

Բ. Յաջորդելով յունաբան թարգմանութիւնների հնագոյն խմբին, թարգմանական երկրորդ այս շերտը մեծ չափով գտնուում է նրանց բառապաշարի ու քերականական առանձնայական թիւների ազդեցութեան տակ: Բազմաթիւ բառեր, որ հանդիպում են յունաբան այս երկերում, նման են ու համապատասխան թրակացու քերականութեան, Փիլոնի ու Պիտոյից գլուխ յառուկ բառ ամֆերբին, բացակայում են դաւթիւն. Ելիսասի մեկնութիւններում, որութագման մեջ գաւթիւ ու Ելիսասի մեկնութիւններում, որ կազմում են յունաբան թարգմանութիւնների երրորդ շերտը: Այսպիսի բառեր են.

1. բաղաձայնիմ սՍԱՎՈՒՆՇՈ ՅԱՄ. 432, Տիմ. 53, 64, բաղաձայն բաղաձայնութիւն եւն

¹ Ցեմունդ Լուս - Անդրզիբոսի թարգմանութիւնները գործ են ածում, որինու պատճես, «Ներանձնաւոր բանականութ», եւն, մինչդեռ Գուգաթիւ և Ալիսասի մեկնութիւնները դերադասում են «Ներանձնական», բանական, մասնական մեւերը:

Փիլ. ել. 483, թր. 6, 10, պիտ. 537, Տիմ.՝
յաճախ (Էլ. Առ. Էջ 119 ունի «բաղաձայն»,
որպէս քերականական եղբ, ընդհանրացած թրա-
կացու. քերականութեան թարգմանութիւնից յե-
առյ). 2. վերծանեմ, վերծանութիւն, վերծա-
նելի անաշնառչաւ, անաշնառչու, անաշնառչու Յոկէր.
488, 508, Տիմ. 100, 241, թր. 1, 2, 3.
3 աեսակազործեմ չիծոզութեաւ Յոկէր. 518, Տիմ.
195, Փիլ. Նախ. 4 (= աեսակարարեմ ԴԱՀՄ).
178, Գոդորի. 320, Էլ. Առ. 56 եւն). 4. սերկ,
սերկեան Յոկէր. 496, Տիմ. 52, 77, 194, թր. 31
(σήμερον), Նախ. Պիտ. 5, Հարցափորձեմ. Հար-
ցափորձութիւն Եւն ՅԱԱ. 427, Յոկէր. 508 (յա-
ճախ), Փիլ. Նախ. 8, Պիտ. 6. գաղափար ՇՈՒԾ
ՅԱԱ. 362, 415, Տիմ. 20, թր. 14, Փիլ. ել.
եւն, գաղափարեմ 8. 201. 7. գերազանցեմ,
գերազանցութիւն ՅԱԱ. 417, 443, Տիմ. 55,
Պիտ. 345, 501, Փ. ել. 451 եւն. 8. յաւետա-
խաղաց Յոկէր. 533, Տիմ. 7, 275, Պիտ. 359,
Փիլ. լին. 293 եւն. 9. ածանցուցեալ ուրդութե-
նու Պիտ. 504, ածանցուցեալ թր. 16 եւն, ա-
ծանցիմ Պիտ., (= յարածեմ ուրժաւ Էլ. Առ.
120, Գու. Առ. 218). 10. ազատութիւն ՅԱԱ.
429, թր. 33 (*διαγόρευσις*) 11. յարատեւ Ար-
Առ. 386, Պիտ. 401. 12 գործառնութիւն Յոկէր.
507, Պիտ. 367 Պիտ. 485 (գործառնութիւն
Գոդորի. 348, ԱՀՄ. 124, Էլ. Առ. 26 եւն —
յաւետ. որժաւ). 13. հաւ. Հաւակ, Հաւանամ,
Հաւեմ թր. 10, 11, 12, Պիտ. 394, 398, 414.
բարեհաւ. Փ. Յովի. 586, Հարահաւ, Հարահաւ

ւեմ՝ Փիլ. լին. 31, 8. 13, ազգահաւ. Փիլ. լին. 211, նախահաւեմ՝ Տիմ. 163. 14. մակսաստեմ՝ Տիմ. 98. մակսաստեմիւն չուրասիւս թթ. 15. 15. բառացին, բառացութիւն Տիմ. 66, պիտ. 419, 492. Փիլ. տեսակ. 16. տեսլարան Տիմ. 315, Փիլ. լին. 135 տեսլասէր պիտ. 568 եւն. 17. ապարանեմ, ապարանութիւն ձուլօշիա, ձուլօշիա Տիմ. 16, Փիլ. նախ. 74, Լին. 161, լին. 47, 297, Պամ. 564, 8. 225. 18. գրաւորական Տիմ. 219, 320, պիտ. 419, Փիլ. լին. 335, 336. 19. ներերեւեալ Տիմ. 230, ներերեւութիւն Փ. իմաստ. 20. երգարանեմ Տիմ. 160, 249, պիտ. 580. 21. վերադիտեմ Տիմ. 58, պիտ. 445, 22. ջին Փիլ. նախ. 19, ջնեմ 8. 152, պիտ. 343. 23. պարման, պարմանի 8. 299, պիտ., Փ. տեսակ.:

Հ. Վերականական առանձնայատկութիւններով եւս այս թարգմանութիւնները յարում են թարգմանութիւնների հետզդյն խմբին եւ տարրերում դաւաճի ու Էլիսասի մեկնութիւններից: Թթրակացու Վերականութեան մէջ յանաբէն չէ նախզիրը թարգմանուած է առափ ըն. օրինակ՝ չն սուշքութեալ ըն բաղդաստութեան թթ. 15, չն սունթէտէ չալ սունդէչէ: ըն բարդութեան եւ բազզափութեան թթ. 30: Երդ՝ ըն նախզը նոյն այս գործածութիւնը ընդհանուր եւ սովորական է նաև: Տիմոնմէկոսի Հակամառութեան, Արխտոտէլի Ատորոգութեանց եւ Յաղագու մեկնութեան գրոց, ինչպէս եւ Յամբոզիրոսի մեկնութիւններում. օրինակ՝ ներկինս 8. 48, նըմեղ

Տ. 54, 60, նըմարմինի Տ. 67 եւն, ըն մարմինի
Ար. Աս. 360, 363, ըն գոյացութեան, ըն քա-
նակի ՅԱՄ. 410, ըն ճարտասանութեանն Ար-
գեր. 465, ըն լինելութեան չպէր. ևն: դաւթի
ու Ելիասի մեկնութիւններում չը է նախողիրը
այլեւս գործածական չէր, բացի մի քանի հա-
զուացիւս բացառիկ գէպքերից, որ պէտք է վե-
րագրել նախոնթաց թարգմանութիւնների աղ-
գեցութեան:

Դ. Ամ Տիմոթէոս Կուղի Հակածառութիւնը
և Յամբղերոսի մեկնութիւնները թարգմանուած
են թրակացու քերականութիւնից և Փիլոնի ու
Պիտոյից գրքի թարգմանութիւններից յետոյ,
այդ, իմ կարծիքով պարզ երեւում է, բացի
վերոյիշեալ նկատառութերից, նաև լեզուական
հետեւեալ գիտազութիւններից.

1. Տիմոթէոս Կուղի Հակածառութիւնը, ինչ-
պէս և Յամբղերոսի մեկնութիւնները, ոչ միայն
իրանց բառապաշտութ ու քերականական առանձ-
նայատկութիւններով յարում են յիշեալ թարգ-
մանութիւնների հնագոյն խմբին, այլ և գործ են
ածում քերականական ու ճարտասանական նոյն
եղբարանութիւնը, որի մեծագոյն մասը ստեղ-
ծուել էր, ամենայն հաւանութեամբ, թրակա-
ցու քերականութեան ու Պիտոյից գրքի թարգ-
մանութեան ժամանակ։ Այդպիսի յատուկ
եղբներ են. 1. Կերպողեան չշահայօն Տիմ. 22,
Պիտ. 413, Փիլ. Սամփա. 554, ՅԱՄ. 607 եւ
բագն. 2. փաղառութիւն ուղարձի Տիմ. 155,
181, Ար. Աս. 372, ՅԱՄ. 415, Ար. Պէր. 464,

Յոկը, 496, թր. 9, 10, Փիլ. ել. 540. 3. ներկայ էնքոտաց Տիմ. 282, Յոկը. 494, դր. 23, 24, 45, Պիտ. 344, 430, Փիլ. լին. 158. 4. ապահնի մէջլաւ Յոկը. 494, 538, թր. 23, 24, 46, Պիտ. 347. 5. ճռումաբանեմ Տիմ. 202, Ճռումաբանութիւն Պիտ. 397. 6. գերանաւութիւն անտառսրբաց Յոկը. 489, թր. 27, 28, Փիլ. լին. 70. 7. մակրայ չպիրոյս Յոկը. 489, թր. 12, 31. 8. շաղկապ ժննծըսմօս Ար. Պէր. 465, Յոկը. 489, թր. 12, 35, Փիլ. Նախ. 83. 9. նախզիր որո՞թէսև Յոկը. 489, Նախազրութիւն թր. 12, 30. 10. ընդունելութիւն մշտօչի Յոկը. 489, թր. 12, 26. 11. Հոլով ուժած: Ար. Աս. 379, Ար. Պէր. 464, Յոկը. 494, 500, թր. 13, 17, 27, 28, Փ. Նախ. 83. 12. ուզդական ձրծի Յոկը. 500, թր. 17, 28. 13. սեռական շնչչի Յոկը. 500, թր. 17. 14. տառ ստուշչին ԱԱս. 404, Յոկը. 506, թր. 4, 9, Պիտ. 396, Փիլ. իմաստ. եւն. 15. առասութիւն որ օրդիօրիա ԱԱս. 368, ԱԱս. 411, Յոկը. 497, Տիմ. 54, թր. 12 եւն:

2. Նիկ. Ագոնցը¹² Արուեստ դիմոնիսեայ քերականի, իր աշխատութեան մէջ (էջ CLXXXIX — CXС) շատ ուղիղ դիտել է, որ յունարէն որօօկառ բառը, որ կազմուած է որո = նախ եւ օկառ = շաւիղ, ճանապարհ բառ երից, Պիտոյից զբրում թարգմանուած է «Նախաշաւիղ» (էջ 399, 413, 445, 551), իսկ արիստոտելեան երկերիու մեկնութիւնների թարգմանիշները, որոնք օկառ = շաւիղ շփոթել են օկառ = երգ բառի

Հետ, ոքօօլուս թարգմանել են սխալ “Նախերգաւուն” (Ար. Առ. 404 Նախերգաւութիւն, ՅԱԿ. 448 Նախերգաւն, Տիմ. 48, 283 Նախերգաւն, Նախերգաւութ. 264, 281, Վերլուծ. 557, 569, 570, 578 և լւ. Առ. 41, 131): Ըենու ելով այս իր դիտազութեան վրայ, Նա եղածկացրել էր, որ պիտոյից զրբի եւ իմաստասիրական երկերի թարգմանիչները եղել են տարրեր անձեր, թէեւ պատկանել են յանաբան միեւնոյն գպրոցին: Ի նկատունենալով յանաբան գպրոցի յաջորդականն զարգացման այն ընթացքը, որ վերեւ մատնանիշ արիք, թւում է ինձ հաւանական, որ “Նախերգան” լատին սխալ թարգմանութիւնը պէտք է վերացրել յանաբան թարգմանութիւնների երկրորդ առ խճին¹, ինչպէս եւ տարրեր, տարրերեւմ, տարրերութիւն (— διάφερος, διαφέρω, διαφορά Տիմ. 262, Ար. Առ. 367, 359, ՅԱԿ. 413, Ար. Պէր. 471, ՅՊէր. 496 եւն), ներհակ, ներհակութիւն եւն (— ἐνάντιος, ἐναντιότης Ար. Առ. 368, ՅԱԿ. 413, 416, 417, Ար. Պէր. 466, 475, ՅՊէր. 517, Տիմ. 160), մակացելի,

¹ Ակտուայից զրբաւմ՝ մի անգամ միայն շրագգ առան թիւն չի է ենոյ եւ արմանենոյ վարժութեան մէջ դորե է անուան Շախերգարար, բայց Հետեւեալ Հասուանեամ՝ և այնուայիշ աղադու յարդարապէն ընձեռ երդ, յարց Նախերգարարն առած եցու զփսիառենոն Հասուանեամը (Եղ. 508): “Ետախերգարար, բայց թւում է ինձ այս Հասուանեամ՝ անուայի: Զեռազրերից երկուակ ունեն Շախերգարար ընթերցուածը (ան Եղ. 508 Ճանաբար.): Այս բայց կարող է աղաւանուած լինել, եւ ակզրեական բնացիրն ունեցել է. բայց երեւ ոյթին “Նախերգարդ արար, Նախերգարդ արար կամ” նման մի բառ:

մակացու, մակացութիւն (— ἐπιστητίς, ἐπιστήμων, ἐπιστημή) Ար. Աս. 379, ՅԱԿ. 422, Ար. Աս. 360, ՅԱԿ. 418, ՅՊԵ. 515, ՏԻՄ. 105) յունաբան նորաստեղծ բառ երը, օրոնք բնաւ. Հեծ հանդիպում՝ հետագոյն թարգմանութիւնների առաջին խմբում:

Ե. Լեզուական այն սերտ առընչութիւնը, որ Տիմոֆէս կուզի Հակաճառութեան հայերէն թարգմանութիւնն ունի Արիստոտէլի Ստորոգութեանց, Յաղագս մեկնութեան դրաց թարգմանութիւնների, ինչպէս եւ Յամբողիբոսի մեկնութիւնների հետ, իիստ կարեւոր մի հանգամանք է, որ ըստ իս որոշ լոյս է սփոռում՝ իմաստասիր բական հետագոյն թարգմանութիւնների ծագման վրայ: Ինչպէս յայտնի է, Կերսէս Բ.՝ Կաթողիկոսի ժամանակ (548/549—556/557) Հայոց եկեղեցին, Հակասեւ երեան աստրական եկեղեցաւ հետ միացած, բացարձակ ու անհաջար կար էր սկսել Կեսարականութեան ու Քաղկեդոնականութեան դէմ: Այդ պայքարի սկզբներում, 552—564 թուականներին, թարգմանուած էր, ինչպէս տեսանք, Տիմոֆէս կուզի Հակաճառութիւնը թէ միարնակների եւ թէ երկարնակների իրար դէմ՝ պայքարող կուսակցութիւնները, հենց նոյն այս վեցերորդ դարում, դաւանական իրանց սկզբունքները հիմնաւորելու համար օգտուած էին սովորաբար արիստոտէլեան իմաստասիրական երկերից: Փիլիսոփայական այս երկերի թարգմանութեան կարիքը, բնականաբար, զգացուելու էր նաև Հայաստանում, Հաւանաբար, դաւ-

համկան վէճերի ու պառակտումների հենց այս շրջանում՝ լու յիրաւի՝ լեզուական վերոյիշեալ մեր գիտողութիւնները ցոյց են տալիս, որ Արիստոտէլի Ասորուգութիւնները, Յաղագս մեկնութեան գրուածքը եւ Յամբոզիքոսի մեկնութիւնները, Հաւանարար, թարգ մանուած պիտի լինեն միարնակ կուսակցութեան նոյն միջավայրում, որի ձեռները բեցութեամբ թարգ մանուած էր նաև Տիմոֆէոս կուզի Հակաճառութիւնը: “Դաւիթիթ Անդրադիթի խնդիրը նոր լուսարանութեամբ” իմ նախօրդ աշխատութեան մէջ ես արդէն մատնանիշ էի արել, որ “Դաւիթիթ փիլիսոփայիր մեկնութիւնները նորպղատոնական մեկնիշի գրուածք են, որ աշխատում էր Հաշտեցնել պղատոնական եւ արիստոտէլեան փիլիսոփայական դադավարները, իսկ Ասորուգութեանց եւ Յաղագս մեկնութեան գրոց հայերէն մեկնութիւնները արիստոտէլեան մեկնիշի գրութիւններ են, որը Պղատոնին եւ պղատոնականներին յիշում է միայն Հազուագիւտ գէպքերում” եւ Հակառակում ու Հերքում է նոցա կարծիքները՝ (էջ 7). Կուզի եւ պատահական շինի այն ուշագրաւ փաստը, որ Տիմոֆէոս կուզի Հակաճառութեան թամանակաշրջանում, միարնակ կուսակցութեան նոյն միջավայրում, թարգ մանուել են յատկապէս արիստոտէլեան ուղղութեամբ Համբոզիքոսի մեկնութիւնները: Արիստոտէլի փիլիսոփայական սկզբունքները թւում է որ պէտք է աւելի Համապատասխան լինէին միարնակների ուսմունքին, քան պղատոնական գուալիզմը: Եթէ

յիրաւին զոյտթիւն է ունեցել այդպիսի մի կապ գաւանաբանական ու իմաստասիրական ուղղութիւնների մէջ, այդ դեպքում անհաւանական չպիտի համարուելը նաև այն, որ պղատոնական ուղղութեան հետեւող դաւիճ - Ալիմպիօդորոս խմբի իմաստասիրական մէկնութիւնները թարգմանուած պիտի լինեն հայերէն երկարնակների կուռակեցութեան միջամայրում:

¹ "Հայեր կույսներ", Ա. Պաղյան 1874, էջ 86-87, ուստի առաջին հայոց կույսները 1874, էջ 153 և Dr. M. Khoshtikian, David der Philosoph, Bern 1907, էջ 15:

* 86 * David der Philosoph, **4** 15.

կացել այս յիշատակարանը՝ “Հակաց գիրք”, առելով։ Հայագետ բանատէրները՝ “Հակաց գիրք”, սովորաբար, համարել են առասպելեալ այն յայտնի պատմութիւնը դաւթի ու Մովսէսի մասին, որի վերնագիրն է՝ “Արքոց վարդապետացն հայաց Մովսէսի եւ դաւթի հարցմանը ընդ երկարնակ շարավիրառ ան”¹։ Ասկայն ձեռագրերում՝ “Հակաց գիրք” վերնագիրը կրում է ոչ այս առասպելեալ պատմութիւնը, այլ իմաստասիրական մի հատուած, որը նպատակ ունի հարց ու պատասխանեաբուզ դիւրացնելու Արքստատէլի իմաստասիրական երկերի ուսուցումը²։ Սիմեոն Ֆուղայեցու “Տրամաբանութեան վերջում”, որ տպուած է օրինակ 1728ին, նոյն “Հակաց գիրքն” ունի հետեւեալ վերնագիրը՝ “Գիրք Հակաց, հարցմանը եւ պատասխանին” (էջ 254—266)։ Ինձ թւում է, որ վերոյիշեալ յիշատակարանը չի վերաբեր-

1. Տե՛ս Եվբրանի մատենացարանի թ.՝ 1897 և. 2048 ձեռագրերը, նաև Արքաւու. 1879. ապր. — մայիս. Գարեգին Առաքելականց, Հնոց և. Կորոց. և. Պայտին 1874. էջ 39—87 և. գ. Առնիբեր. Մովսէս խարհնացոյ պատմութեան ժամանակակից մատրին. Հանդ. Ամս. 1903. էջ 152—155։

2. Ձեռագրերում “Հակաց գիրք” համարաւող երկը բազիցած է երկու մասից. Դափն Հարց ու պատասխաններ, որոնք վերաբերում են ոչ մոյս “Առհմանը իմաստասիրութեան, երկի բազմութակութեան, ինչպես սխալ ենթադրում է Ա. Խոստիկինը («David der Philosoph», էջ 17—18), ոչ ընդհանրապես “Օգուտոսի մի մեկութիւններն, և առաջ մի համաւոր Արքստատէլի” ուզու ջրայրեաւ երկի հայերէն թարգ մանաւթիւնից՝ “Արդ դու զի ավել յարժամ էր և այսպարագ բանի, որ ժի՞ւ”, առև մեռաց. Էջմ. մաս. թ.՝ 1810, 1857։

ւում՝ այս հարցու պատասխաններին, որոնք դպրուցական մի ձեռնարկ են, քաղուածօքէն կազմուած իմաստասիրական հայերէն թարգ մանութիւնների զանազան հատուածներից Արխտուաէլլի Ռուշացոսի ուսուցման համար։ Մ. Խոստիկեանը կարծում է, որ յիշեալ վկայութիւնը, միանգամայն պատմական լինելով, վերաբերում է դաւիթի Ասհմանը իմաստասիրութեան երկին։ Դաւիթի այս աշխատութիւնը, Մ. Խոստիկեանի ենթադրութեամբ, ունեցել է երկու վերնագիր՝ Ասհմանը և Կակաց գիրք, իսկ յիշեալ գասագիրքը կազմուելուց յետոյ, որը Նոյնպէս Կակաց գիրք է կոչուել, դաւիթի աշխատութիւնը գասագըքից տարրերելու համար՝ առաւելութիւն է արուել Ասհմանը վերնագրին։ Այս ենթադրութիւնը հիմնաւորելու համար նա յենուում է Ափրակոս գանձակեցու վկայութեան վրայ, որի համաձայն դաւիթի փիլիսոփան զրել է զգիրս Ասհմանաց և Կակաց (Վ. Ենեարիկ 1865, Էջ 15)։ Մաս ծանօթ լինելով դաւիթի երկերի հնագոյն ձեռագրերին, միանգաման սխալ եմ համարում Խոստիկեանի ենթադրութիւնը, իբր Ասհմանը երկն ունեցել է նաեւ։ Կակաց գիրքը վերնագիրը ըստ հնագոյն ձեռագրերի դաւիթի սոյն աշխատութեան վերնագիրը ոչ Ասհմանը, է, ոչ էլ Կակաց գիրք, այլ մնաւորապէս համագատասխան է յունարէն շնորհացնաւութիւնութիւն վերնագրին։ Կամիածնի մատենագարանի թ. 1890 ձեռագրում (Մայր Յուղակ, թ. 1848), որը գրուած է ԱՊՀ թուականին

(1243 թ.), “Ասհմանք ու երկի վերնագիրն է, ոչ թէ Ասհմանք կամ” “Էակաց գիրք ոյլ ոյլ դատթի փիլիսոփայի Ներդինացոյ առաջարանութիւն սահմանաց իմաստասիրութեանն”։ Մատառապէս նոյն վերնագիրն ունի Էջմիածնի մատենագարանի թ. 1889 ձեռագիրը (— Մայր Յուցակ, թ. 1847), որի թուականն է 21Ե (— 1276)՝ “Դատթի փիլիսոփա Ներդինացոյ, Յառաջարանք սահմանաց իմաստասիրութեանն”։ Կոյն երկի համար “Էակաց գիրք վերնագիրը եւ ոչ մի աեղ չէ յիշում” ինձ թւում է, որ ազգարդիւն մի աշխատութիւն կը լինէր որոնել մեր հին մատենագրութեան մէջ մի որոշ յատակ երկ, թարգմանուած յունարէնից, “Էակաց գիրք” կամ “Էակք” վերնագրով։ “Էակք” ոչ թէ յատակ վերնագիր է որեւէ երկի, ոյլ իմաստասիրական համապատասխան երկի բովանդակութեան ակնարկումն ու օրոշումն։ Ըստ մին է հնագոյն մեր մատենագրութեան այն թարդմանութիւնը, որի բովանդակութեանը համապատասխանում է “Էակք” կամ “Էակաց գիրք” անունը։ Ինձ թւում է, որ այդ գժուար չէ օրոշել։ “Էակաց” կամ “գոյից” ուսումնասիրութեանը նուիրուած են ամրողօպին Արիստոտէլի Ասորոգութիւնը եւ Ասորագութեանց մէկնութիւնները։ Յամբղիքոսի Ասորագութեանց մէկնութեան մէջ պարզ ատուած է՝ “քանզի որ ինչ միանդամ էակ, արտաքոյ քան զտան սառարոգութիւնս գտանել անհնար է” (պր. Ժ, էջ 418)։ “Մատենագէս եւ դատթիթ փիլիսոփան

“Անբլուծութիւն Կարածութեանն Պարփիւրի,”
իր աշխատութեան մէջ ասում է՝ “Ստորոգու-
թիւնըն Արխատոտէլի յամենայն իմաստափրու-
թիւնն պիտոյանան. վասն զի Ներածութիւնը են
ամենայն իմաստափրութեան, վասն զի Նորօք ու-
սանիմք զամենայն զգոյսս” (պր. դ, էջ 258):
Ճիշտ է, Արխատոտէլի Որդանոցը եւ նրա մեկ-
նութիւնները՝ բոլորն էլ որեւէ առընչութիւն
ունեն “Էակացն կամ” “Գոյիցն խնդրի հետ,
սակայն բուն “Էակաց գիրքն էր ըստ իր բո-
վանդակութեան նախ եւ տառջ Արխատոտէլի
Ստորոգութիւնը: “Աահմանք իմաստափրու-
թեան երկը եւ ոչ մի գեղքում չէր կարող ա-
նուանուել” “Էակաց գիրքն, որովհետեւ նրա բո-
վանդակութիւնը կազմում է, ինչպէս երեւում
է եւ վերնագրից, ոչ թէ Էակաց խնդրիրը, այլ
իմաստափրութեան էութիւնը, սահմանումք եւ
բաժանումները:

Կիրակոս Պանձակեցու վկայութիւնն եւս
շատ պարզ է: “Եւ Դաւիթը գիլիսուիայ, — ա-
սում է նա — (շարազրեաց) զգիրս սահմանոց
եւ զեակաց, եւ զմեկնութիւն Արխատոտէլի, եւ
Կարածութեանցն Պարփիւրին եւն:

Այս հասուածից աւելի քան պարզ ե-
րեւում է, որ Կիրակոս Պանձակեցին, յիշատա-
կելով առանձին Աահմանքը ու Պարփիւրի “Կա-
րածութեան Արխատոտէլի” մեկնութիւնները, տար-
բեր է Համարում այդ երկերից “Էակրըն, այս-
ինքն՝ մատնանիշ արուած երկերի թւում” շի-
շատակուած Արխատոտէլի Ստորոգութեանց եւ,

Հաւանաբար, նաեւ Յաղագս մէկնութեան զրոց
թարգմանութիւնները։ Այրակոս գանձակեցու
միակ հիմնական սխալն այն է, որ նա, ինչպէս եւ
հայ մատենագրական աւանդութիւնը, Արիստո-
տէլի բոլոր երկերի թարգմանութիւնները եւ
նաեւ մէկնութիւնները վերագրում է առասպե-
լական դաւաիթ Անյաղը փիլիսոփային։

Խնչպէս տեսնում ենք, Կիրակոս Գանձա-
կեցու եւ վերոյիշեալ յիշատակարանի աշակաց
գիրքը՝ ակնյայանի կերպով միեւնոյն երկն են
եւ ոչ այլ ինչ են, քան Յամբողիքոսի խմբի Արիս-
տոտէլի Ասորոցութեանց եւ, Հաւանաբար, նաեւ
Յաղագս մէկնութեան զրոց թարգմանութիւն-
ները։ Յիշատակարանի այն տեսլեկութիւնը, որ
Յայշաննես կաթողիկոս Գարեղինացոյ հրա-
մանով թարգմանուած է աշակաց գիրքը՝
576 թիւ, վերաբերում է ուրեմն ոչ թէ Ասհ-
մանք իմաստասիրութեանը երկին, այլ Յամբո-
ղիքոսի խմբի թարգմանութիւններին։ Խորորովին
անկախ այս դրական ու որոշ վկայութիւնից,
մենք արդէն յանգել էինք այն եղբակացու-
թեան, որ Յամբողիքոսի խմբի թարգմանութիւնները,
լինելով խմբակից ու ժամանակակից Տի-
մոնքէս կուզի Հակաճառութեան, թարգմանու-
ած պիտի լինեն վեցերորդ գարի երկրորդ կի-
տում։ Լեզուական մեր գիտողութիւնները եւ յի-
շատակարանի պարզ վկայութիւնը, որ ոչ մի
հիմք չունենք անվաւեր կամ կասկածելի համա-
րելու, իրար լրացնում ու հաստառում են վերջ-
նական կերպով արիստոտէլեան մի խումբ երկե-

բի թարգմանման ժամանակը։ Յունաբան դպրոցի ժամանակագրութեան ամենամու թիվն իրներից մէկը եւս կարող ենք համարել վերջնականապէս պարզուած ու լուծուած։ 552—564 թուականների ժամանակամիջնորդում թարգմանուած էր, ինչպէս տեսանք, Տիմոֆէոս Կուղի Հականառութիւնը, իսկ նոյն դարի ևօթանասնական թուականներին¹ Յովհաննէս կաթողիկոս Պարեցինացւոյ հրամանով թարգմանուել են Յամբողիքոսի խմբի երկերը, այն է՝ Արիստուակլի Ստորոգութիւնը, Յաղագու մէկնութեան գրուածքը եւ նրանց մէկնութիւնները։ Տիմոֆէոս Կուղի Հականառութեան եւ Յամբողիքոսի խմբի թարգմանութիւնների այս ժամանակակցութեամբ ինքնին պարզ ու հասկանալի են դառնում թէ նրանց լեզուական մերձաւորութիւնը եւ թէ յունաբան այն բոլոր նմանութիւնները, որ վերեւ մատնանիշ էինք արել (§ 42):

թեամբ իմ նախորդ աշխատութեան մէջ,
քննութեան առնելով նորպղատանական դաւիթ
մեկնիչի երկերը, ես արդէն փորձել էի ցոյց տալ,
որ այս դաւիթն Աղեքսանդրիայում տսած զե-
ցերորդ գարի մատենագիր է (§ 8, էջ 20—30):
Նոյն 1904 թուին, երբ լոյս էր տեսել իմ այդ
աշխատութիւնը, Ագ. Բուսսէն հրատարակել էր
Քերլինում դաւիթի երկերի յունարէն բնագիրը՝
Davidis Prolegomena et in Porphyrii Isago-
gen commentarium: Այդ հրատարակութեան
Յառաջաբանում Ագ. Բուսսէն նորպղատանական
դաւիթ մեկնիչի ժամանակը տանում է մինչև
Խօթերորդ գարը. Համարելով նրան ոչ թէ
Ալիմազիոդորոս փիլիսոփայի աշակերտ, այլ Ալիմ-
պիտոդորոսի Լինաս աշակերտի աշակերտ: Խթէ
Ագ. Բուսսէի այս կարծիքն ուղիղ Համարուի,
դաւիթ - Ալիմազիոդորոս խմբի թարգմանութիւն-
ները պէտք է զբուն ամենավաղը եօթներորդ
գարում: Ասկայն, ինչպէս վերեւ տեսանը, դաւ-
իթ մեկնիչի Լինասի աշակերտ լինելը գեռեւս
մինելի է (տես § 10 — § 17): Բայց եթէ ան-
գամ հատտատուի, որ սոյն դաւիթը վեցերորդ
գարի մեկնիչ կրտսեր Ալիմազիոդորոսի աշակերտն
է, այդ գէպքում եւս նրա երկերը հայերէն
թարգմանուած պիտի լինէին ոչ աւելի շուտ,
քան վեցերորդ գարի երկրորդ կիսում: Եւ յի-
րաւի այս ենթադրութիւնը հաստատում է նաև
լեզուական մեր դիտողութիւններով, որոնք ցոյց
են տալիս, որ դաւիթ - Ալիմազիոդորոս խմբի եր-
կերը թարգմանուած պիտի լինեն հայերէն աւելի

ուշ քան Յամբողիքոսի խմբի երկերը։ Լեզուական այդ նկատառութեները հետեւ եալներն են.

- Դաւիթի՛թ - Ալիմազիխոգորս խմբի թարգմանիչները մեծ շափով օգտուել են յունարան նախկին երկու խմբի թարգմանութիւններից, ուստի եւ նրանց մէջ թէ յունարան լեզուն աւելի մշակուած է ու կազապարուած էւ թէ յունարան բառապաշարը շատ աւելի հարուստ է ու ճոխ, քան նախորդ թարգմանութիւններում։

1. Թրակացու քերականութեան յատուկ եզրները, մէծ մասամբ, նոյնութեամբ գործ են ածել եւ այս թարգմանութիւնները. օրինակ՝
 1. πνεῦμα հագագ դιώσιδ. 177, թր. 38, Տիմ. 139. 2. τόνος ομορφή դ.թ. 177, թր. 3, 38.
 3. λέξις ρωπ. դ.թ. 137, դ.ոլորփ. 253, Վերլ. 563, Էլ. Առ. 30, թր. 12, 22 ևն, Յոկը. 488, Փ. աեւ. 4. τάπη στογχείον Էլ. Առ. 21, Վերլ. 563, թր. 4, 9, ԱռԱռ. 446, Յոկը. 506, Փիլ., Պիտ. 5. ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων, ներկայ, անցեալ, ապանի, դ.թ. 207, Էլ. Առ. 123, թր. 23, Յոկը. 494, Պիտ. 344, 347 ևն. 6. σύνδεσμος շաղկապ դ.ոլորփ. 265, Վերլ. 576, թր. 12, 35, Յոկը. 489, Փիլ. Նախ. 83. 7. συλλαβή մազառութիւն Էլ. Առ. 42, 53, Վերլ. 563, թր. 9, 10, Առ. 415, Յոկը. 496, Տիմ. 155, 181, Փիլ. Էլ. 540. 8. ὀρθή (πτῶσις) ողջական (հոլով) Էլ. Առ. 50, թր. 17, 28, Յոկը. 500. 9. սեռական հոլով շենուշ պտῶσից Էլ. Առ. 50, Վերլ. 571, թր. 17, 28, Յոկը. 500. 10. հայցական այւատուշ Վերլ.

571, θρ. 17, 29, 11. παροξύτονος, βαρύτονος
 γιαρμαγέσμαρηρ 1ελ. Ήπ. 47, θρ. 39, 12. δοτ-
 στικόν ρήμα ουαζμίανακων ρωγ 1ελ. Ηπ. 60, θρ.
 22, 45, 13. ἀστιστον ρήμα αναρθρησ ρωγ 1ελ.
 Ηπ. 60, θρ. 49 1ελ. 14. σύμφωνον ρωηδωδωγήν
 1ελ. Ηπ. 119, θρ. 6, 10, 15. ἐνιχός 1ερμακων
 1ελ. Ηπ. 45, θρ. 16, 17 1ελ., 1ερμακη φ.θρ. 581, ομικρ. 515, Φ. ήπ. 12, 16. πληθυ·τικός
 γαρμακων, γαρμακων 1ελ. Ηπ. 45, θρ. 16,
 17 1ελ., γαρμακη, γαρμακη φ.θρ. 581, ομικρ.
 399, Φ. ήπ. 12, 17. ὑπερθετικόν φέρωρρω-
 κων 1ελ. Ηπ. 90, θρ. 13, 15, 18. προσγγορία
 απωματιθην 1ελ. Ηπ. 101, φ.θρ. 581, θρ. 12,
 8κιμ. 54, Ηπ. Ηπ. 368, ΘΗΠ. 1ει. ομικρ. 411,
 497. φέρωρρωκωνακων μηνήν έργου ρωπα Φορη-
 φηιερη τεραδπιθεων 1ερρωδηπιθεων μέρ ζεν
 ζωμιαμιατωμιαμιωπιτημ φρωκωρησ φέρωρρω-
 θηκων 1ερρωρηρην, 1ει. αγρ φωρρερηπιθεων αμια-
 δωπιρ 1ει. ζωμιακωναμηφ 1ει. ηρρομζεωτηι. αγρ έρρ-
 ωνερηρ, ζωρπωρητηη φ. ζωτ φης φηρδωδωκων
 φηνερηφ, 1εωρηη 1ει. θωνοφ ζηζηνελ ηρρ-
 φηιερη φ. έρρωδηπιθεων θωρηφμιωνζην: Ε. Ζη
 1ερρωνερην 1ει.

1. Συμπλεκτικός σύνδεσμος ρωη - ζηιωω-
 κων ζωρκωη η.ηηρηφ. 343, ζηκωιδων ζωρκωη
 θρ. 35. 2. διαζευκτικός σύνδεσμος απωρρεωρη-
 θωκων ζωρκωη η.ηηρηφ. 343, ανιθωωτωκων ζωρ-
 κωη θρ. 35:

2. φρωκωρησ φέρωρρωκωνιθεων αρρε-
 γηηιθεωμηφ' η.ηι.θηφ " ουαζμιανηρ ήμωσωωμιρηι-

թեանց երկում հանդիպում է «մեռանելոյ բայի» խռնարհման արտևեստորեն կազմած, շինծու ու բռնազրութիկ այն ձեւերից մեկը, որ քերականութեան յետնադարեան մի մեկնիչ, համարելով «բաջազնութ արտաքնոց», խատիւ գաւառապարտում էր եւ խորհուրդ տալիս քերականերին սանձահարել «զերիւար մասց» և «առնուլ զնոպատակն ճշմարտութեան»¹: Շինծու այդ բառը գտնում է հետեւեալ հատուածում՝ «Յորոյ ձեռն ատէ, թէ արգարեւ տագնապին այնորիկ, որք հանդիպին ուղղորդաբար մերձեցեալք, իմաստասիրութիւնն, մոռանալով զնոսին իսկ զինքեանս եւ զայլն, ոչ այլ ինչ խոկալով, քանզի զմռանելն եւ զկմեռանելն եւ բարոք առկայանան երկորեան՝ մեռանելն եւ էմեռանելնքանզի ի ձեռն մեռանելոյն՝ զգործական իմաստասիրութիւնն մեկնեաց: Քանզի իմաստասիրն ի մեռանելն իւրում ունի զգործականն: Քանզի յայնժամ՝ մեռելութիւն բացագործէ ախտից: Իսկ ասելով է մեռանել՝ զահսականն յայտնեաց: Քանզի էմեռանելն զանցեալ ժամանակն նշանակեաց: Եւ իմաստասիրի աւտ մեռանելոյն՝ է տեսականն: Քանզի յետ մեռուցածելոյ զահսատ և մաքրելոյ եւ սրբերյ զհոգին՝ վարաձգափառ առ տեսութիւնն, եւ ակիզըն առնէ աստուածաբանելոյն (Առհմ., էջ 160—161): Յունարէն բնապրում՝ «մեռանել», ձեւին համապատասխանում է Ծայշ-օչըն, իսկ «էմեռանել»՝ ձեւին՝ թշնամաւ (Infin.

¹ See "The Long Run Growth of Manufacturing," *Econometrics*, 1951.

Perf.)¹: Արդ՝ կատարելապէս նոյն այս եղանակով
կազմուած է թրակացու քերականութեան վեր-
ջում՝ կոփելոյ բայից արուեստական ու շինծու-
նկոփելոյ (— յուն. τετυφέναι)՝²:

Յ. Պատրիժ - Ալիմպիոդորոսի խմբի թարգ-
մանութիւնների վրայ լեզուական մեծ ազդեցու-
թիւն են ունեցել նաև Յամբողիբոսի խմբի
թարգմանութիւնները: Օրինակ՝ Ելիասին վե-
րագրուած Ստորոտութեանց մեկնութեան մէջ
Երիսառակչի Ստորոգութեանց հայերէն թարգ-
ւանութեան բնագիրն ամբողջովին քաղուած է
Յամբողիբոսի խմբի հայոցն թարգմանութիւնից
մի քանի բնոյուշ փոփօխութիւններով: Այսպէս՝

Հյիսս, Ստ. մեկն., էջ 43. Սրբատ. Ստորոգ., էջ 359*.

“Համանունք ասին, որ ց Համանունք ասին” որոց
անուններն միայն հաստա- անուններն միայն հաստա-
բարեկուուն էն:

Հյիսս, էջ 51.

Սր. Ստ., էջ 359.

“Փարանունք ասին” որոց Հյ. փարանունք ասին,
և անուննե հասարակ եւ որոց անուննե հասարակ, եւ
յան դոյացութեան նոյնու ըստ անուննե բան դոյա-
ցութեանն է ոյնու:

Հյիսս, էջ 56.

Սր. Ստ., էջ 359.

“Զի եթէ բացարեացէ Քանզինթէ բացարեա-
որ զինչ է նոյս երկու ցէ որ զերկացանչիւր ուրուր
քանչիւր ու մեր կենդանին զբանն, զինչ նոյս երկու-

¹ Տե՛ս A. Busse, Davidis Prolegomena ե. 3, էջ 29:

² Տե՛ս “Յ. Աղանց. Արական Դիսկուսիոն”, էջ 49:

³ Վ. հնկուու. 1833:

զոլ յաստեկ իւ բացանչիւ թ քանչիւ ու մեր կենդանին
ու մեր բան բացայարեացէն՝ զոլ զնոյն բան բացառիւն-
ցէն:

Ելիսա, էջ 57.

Ար. Ստ., էջ 359.

"Յասիցելոցն" է ինչ որ
շատ շարամանու թեան ասին: Հասիցելոցն" է ինչ որ
շատ շարամանու թեան ասին:

Ելիսա, էջ 63.

Ար. Ստ., էջ 360.

"Ենթակացում" ասեմք
որ յառակը ոչ իր մասն
զուլու:

"Ենթակացում" ասեմ:
որ նույնքն ոչ իր մասն
կլուլու:

Ելիսա, էջ 70.

Ար. Ստ., էջ 361.

"Յորժամ" այլ զայլ ստո-
րագիցի իր զենթ ակայէն:

Յորժամ" ոյլ զայլ
ստորագիցի իր զենթ ա-
կայէն:

Ելիսա, էջ 74

Ար. Ստ., էջ 361.

"Յայլառեայց եւ ոչ ընդ"
սիմեամբըն:

"Յայլառ ակայցն եւ ոչ
ընդ միմեամբըն:

Ելիսա, էջ 80.

Ար. Ստ., էջ 362.

"Յայնցանէն", որք եւ ոչ
շատ միում" շարամանու-
թեան ասացեալու:

"Եսկ յայնցանէն" որ եւ
ոչ շատ միում" շարամա-
նութեան ասացեալ են:

Ելիսա, էջ 85.

Ար. Ստ., էջ 363.

"Եսկ նենթակայութ է ևա-
կացն մակաւելեացն եւ ոչ
անունն եւ ոչ բանն ստո-
րագի զենթ ակայէն:

"Եսկ նենթակայութ է ևա-
կացն մակաւելեացն" եւ ոչ
անունն եւ ոչ բանն ստո-
րագեացի զենթակայէն:

Ելիսա, էջ 88.

Ար. Ստ., էջ 364.

"Օանեամթազոյն եւ ըն-
տանեզոյն բացառեացէ

"Օանօթազոյն եւ ըն-
տանեզոյն բացառեացէ

զանամին՝ քան զանան բա-
ցաւրելովն:

Էլիսոս, էջ 88.

"Քանզի սառ ու բոյն առաւ-
ակը ու բաւ մե մարդոցն:

Էլիսոս, էջ 91.

"Եւ նայա տեսամիցն որք
միանդամ" ոչ են սեռքն:

Էլիսոս, էջ 94.

"Բայց ոչ ու բոյն է այս
գոյացութեանն:

Էլիսոս, էջ 110.

"Եւ մանաւանդ զի ու-
րոյն գոյացութեան որ մի-
հենոյնն:

Էլիսոս, էջ 114.

"Եւ քանակին" է ինչ որ
տարրուշ եւ է ինչ որ չարու-
նակն:

Էլիսոս, էջ 124.

"Եւ առ այսորից եւս
ամանակ եւ աեղին:

Էլիսոս, էջ 125.

"Եւ ասեմ" զնոյն ինքն
որ ձայնին բանն լինին:

Էլիսոս, էջ 126.

"Որդոն" հինգն եթէ են
առասածցն մասունք՝ առ ոչ

զանամին բացաւրելով քան
զանան:

Ար. Ստ., էջ 364.

"Քանզի սառ առաւաւել ու-
րոյն ու բաւ մե մարդոցն:

Ար. Ստ., էջ 365.

"Եւ նայա տեսամիցն
որք միանդամ" ոչ են սեռքն:

Ար. Ստ., էջ 366.

"Բայց ոչ ու բոյն գոյա-
ցութեան է այսն:

Ար. Ստ., էջ 369.

"Եւ մանաւանդ զի ու-
րոյն գոյացութեան թափ-
դուշ, որ մի եւ նոյնն:

Ար. Ստ., էջ 372.

"Եւ քանակին" է ինչ որ
տարրուշ է, եւ է ինչ որ
չարունակն:

Ար. Ստ., էջ 372.

"Եւ առ այսորից եւս
ամանակ եւ աեղին:

Ար. Ստ., էջ 372.

"Եւ ասեմ" զնոյն զինքն
որ ձայնին բանն լինին:

Ար. Ստ., էջ 372.

"Հինգն, հինգըն" առասածցն
մասնիւշը են, եւ առ ոչ

մի հասարակ սահման շար-
քառակերպին:

Ելիաս, էջ 126.

"Քանզի մակարդակին
մասնիկունքը առ ոմն հասա-
րակ սահման շարքառակերպին:

Ելիաս, էջ 127.

"Ամանապէս եւ ի զերոց
մարմարոյ մարմի տաճուլ
հասարակ սահման զմակե-
րեւութիւն. առ որ մար-
մարոյ մասնիւնքը շարքառա-
կելու:

Ելիաս, էջ 128.

"Քանզի յեղանակու. իմ
զմարմարոյն մասնիկունք ու նի
անզի, որը առ ոմն հասա-
րակ սահման շարքառակերպին.
առաւ եւ անգու ոյ մասնիկունքը,
որը ունին զիւրաբանչիւր
ու ի մասնաց մարմարոյն առ
նոյն սահման շարքառակերպին,
առ որ մարմարոյն մասնիկունքը:

մի ինչ հասարակ սահման
շարքառակերպին:

Ար. Ստ., էջ 373.

"Քանզի մակարդակին
մասնիկունքն առ մի իմաս-
տան շարքառակերպին:

Ար. Ստ., էջ 373.

"Ամանապէս ի զերոց մար-
մարոյ զաքես տաճուլ հա-
սարակ սահման զզիծն, կամ
զմակերեւութիւննեն, առ որ
մարմարոյն մասնիկունքն յար-
եալ միայնակնեն:

Ար. Ստ., էջ 373.

"Քանզի անզի իմաս մար-
մարոյն մասնիկունքն ու նի,
որը առ հասարակ իմաս սահ-
ման շարքառակերպին. իսկ ապա
եւ անգու ոյն մասնիկունքը. Այս
զաքս ունին զիւրաբանչիւր
ու ի մարմարոյն մասնիկունքն
առ նոյն ս հման շարքառա-
կերպին, առ որ եւ մարմարոյն
մասնիկունքն:

Այս համեմատութիւններից պարզ երե-
սում է, որ Ելիասի Ատրոգութեանց մեկնութեան
մէջ Եղիստոսէլի Ատրոգութեանց բնագրի
թարգ մանութիւնը կատարելապէս համապա-
տասխանում է Յամբղիքեան խմբի Ատրոգու-
թեանց թարգ մանութեանը: Ասկայն կան մի-
քանի էական վրափախութիւններ, որ դիտաւո-

ըեալ են եւ նախամտածուած։ Այսպէս՝ յունա-
րէն օսոնձու բայր, որ Երիստոսէլի Ստորոգու-
թեանց մէջ թարգմանուած է Հարամօտիմ՝
(էջ 372, 373 եւն). Կլիասի մէջ փոփոխուած
է բոլոր հատուածներում առանց բացառութեան
Հարամերձիմ (էջ 126, 128): Հարամերձիմ.
Հարամերձութիւն, Հարամերձական (— օսոնձ-
տա, օսոնացւա, օսոնացուչ) յունաբան բառերը
գործ են ածւում առաջին անգամ ու յաճա-
խակի դասիթմ-Ալիմզիոդորոսի խմբի թարգմա-
նութիւններում, օրինակ՝ Ասհմ. իմ. էջ 196,
197 եւն, Անկն. ի Անրլ. էջ 558, 581 եւն։
Ըստ երեւոյթին, թարգմանութիւնների յունա-
բան այս երրորդ շերտին են պատկանում Կոն-
նոսի ու Երիստոսէլի Պատմութիւն յաղագս
աշխարհին Հայերէն թարգմանութիւնները,
որոնք եւս ունեն Հարամերձիմ, Հարամերձու-
թիւն բառերը, անս Ար. Աշխ. 608, Կոնոս
59։ Թրակացու քերականութեան մէջ օսոն-
ձուչ թարգմանուած է բաղդատ (էջ 35,
36), իսկ Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութեան
մէջ՝ օսոնձու, օսոնացւա՝ Հարայարեմ, Հա-
րայարութիւն, էջ 51, 53 եւն։

Յունաբէն Ո ՀՆ ՇԽՆ Արիստոսէլի Ստո-
րոգութեանց մէջ թարգմանուած է Նումերն (էջ 360 եւն), իսկ Կլիասի մէջ՝ յումեր (պէտք
է լինի՝ յումերն): Այս փոփոխութիւնը եւս
թւում է նախամտածուած։ Կ, եւ ըն նախդիր-
ները (— յուն. ՀՆ), որ սովորական են յունա-
բան առաջին եւ երկրորդ շերտերի մի շաբա-

թարգմանութիւններում, այսպէս՝ թր. քեր., էջ 15, 30, Առ. Ար., էջ 360, 363, 364, 366, 367 եւն., Ար. ոկր. 487, 488, 490, 491 եւն., Տիմ. Հակաճ. 38, 39, 48, 51, 52 եւն., Պատիմթ-Ալիմպիոդորոս Խմբի թարգմանութիւններում զբեթէ գործածուած չեն: Կախորդ հնադոյն թարգմանութիւնների ազգեցութեանը պէտք է վերագրել, որ այդ նախդիրը այս վերջին թարգմանութիւններում պահպանուել է միմիայն կլիասի Ստորոգութեանց մեկնութեան մէջ՝ “Նենթակայում” դարձուածքում, էջ 62, 63, 66 եւն: Պորտիիրի Կերածութիւնը եւս ունի “Նենթակայում” էջ 239 եւ “Ներկոցունց”, էջ 230, սակայն որոշ հիմքեր կան ենթադրելու, որ այս երկի թարգմանութիւնը, ըստ երեսոյթին, սերտ առընչութիւն ունի յանաբան թարգմանութիւնների առաջին ու երկրորդ շերտերի հետ եւ, հաւանաբար, աւելի հին է, քան Պատիմթ-Ալիմպիոդորոս Խմբի թարգմանութիւնները:

Թրակացու քերականութեան մէջ ն եւ ըն նախդիրները համապատասխանում են յանախ յունարէն չչ եւ ձո՞ նախդիրներին. այսպէս՝ նեցէ չչ չնօ՞ թր. 9, Ներկուց չչ ծյօ, 16 եւ 20, ըն տեղույր չչ տόπոս 32, նոգույ ձո՞ փոքրէ 18, նիմքէ ձո՞ ւնոս 19, նորմէ ձո՞ օ՞ 23, նիմոյ ձո՞ ւո՞ չլոս 29 եւն: Կ եւ ըն նախդիրների այդ խմաստով գործածութիւնը յատուկ է միայն թրակացու քերականութեանը, խիստ հաղուագէպ է Յամբողիքեան Խմբի թարգմանու-

թիւնների համար (Ար. Աս. ունի անորոշ էջ 383) եւ բոլորտին անգործածական դասիթ - Ալիմազիոդորոսի խմբի թարգմանութիւններում:

Հ. Դասիթ - Ալիմազիոդորոսի խմբի թարգմանիչները, ծանօթ լինելով Յամբողիքեան խմբի թարգմանութիւններին, մէծ շափերով ոգտուել են այդ թարգմանութիւններին, յունաբան յատուկ բառապաշարից Արիստոտելի իմաստասիրութեան յատուկ գաղափարներն այս երկու խումբ թարգմանութիւններում արտայայտուած են մէծ մասամբ մինչևնոյն բառերով եւ այդ հանգամանդը, բնականաբար, առիթ է ծառայել ենթադրելու, որ Նրանք միեւնոյն իմաստասիրական դպրոցի ու անգամ միեւնոյն թարգմանով աշխատութիւնն են: Առկայն հարեւանցի ուսումնասիրութիւնն անգամ բառական է համոզուելու համար, որ այդ երկու խումբ թարգմանութիւնները լեզուական իրանց առանձնայատկութիւններով իրարից շատ տարբերում են եւ ունին միայն իմաստասիրական այդ բառերը, որ յատուկ են Յամբողիքեան խմբի թարգմանութիւններին եւ գործ են ածուած դասիթ - Ալիմազիոդորոս խմբին թարգմանութիւններում, իիստ շատ են: Այդ ընդհանուր բառապաշարի բառերիցն են¹, որինակ՝ Ա. Նախ-

¹ Բացի Դասիթ - Ալիմազիոդորոսի խմբին պատկանող մեկնութիւնների թարգմանութիւններից, անդունք է որինակներում մատուցված են արտածեծ նույն պարզից ըն Կակրածութեան ունակութեան առ Արիստոտելի Յամբողիք աշխատութիւններում:

երգան ոքօօկառ վ. երլ. 557, էլ. 24, նախեր-
գանութիւն դ.Պորփ. 281. 2. սարբերութիւն
ծագօրά Կեր. Պորփ. 227, դ.Պորփ. 254, վ. երլ.
587, Ար. Աշխ. 613, էլ. 96 (Նաեւ Կանոս Էջ
24). 3. ներհակ էնանտիօս Կեր. Պորփ. 233, Ար.
Աշխ. 611, էլ. 103, ներհական Ար. Աշխ. 616,
էլ. 129, ներհակութիւն էնանտիատչ էլ. 134.
ներհակաբար Վ. երլ. 595, («ներհակ» ունի նաեւ
Կանոսը՝ Էջ 64). 4. մակացաւ էպւտղման ՍՀմ.
180, Ար. Աշխ. 604 (Նաեւ Կանոս Էջ 11),
մակացութիւն էպւտղմայ Կեր. 233, դ.Պորփ.
256, ԱՀմ. 120, վ. երլ. 564, էլ. 46, մակա-
ցուցանել էպւտանատ էլ. 100¹. 5. ստրոգու-
թիւն չառցորիա Ար. Աս. 362, ՅԱտ 410,
Պէր. 494, Կեր. Պորփ. 227, դ.Պորփ. 254,
Վ. երլ. 561, էլ. 31, Խոյն այս խումբն ունի նաեւ՝
ստրոգութիւն, ստրոգիլ եւն. 6. արտօնութ Ար.
Աս. 373, արտօնութիւն նպերուշի ԱՀմ. 156,
արտօնութիւն Ար. Աշխ. 621. 7. հակակայ ձւ-
տչչմբենօս Ար. Պէր. 511, Ար. Աս. 396, ՅԱտ.
426, դ.Պորփ. 318, Կեր. Պորփ. 237, հակա-
կայիմ ձւտչմեմատ Ար. Պէր. 474, ՅՊէր 512,
ՅԱտ 425, Ար. Աշխ. 619, Վ. երլ. 576. 8. վեր-
լուծական ժ. ակուտիօս Ար. Պէր. 474, ՅՊէր.
553, դ.Պորփ. 258, Վ. երլ. 557, վերլուծութիւն,
վերլուծութիւնը մակալուտիք էլ. 17, դ.Պորփ. 251,

Կերը. պրակց իմ արդ մականոն մասնակիութեանի մասին խռա-
լու հեր սոսանելին (ունի Կերըին՝ § 47 և § 48):

¹ Վ. երդյիշեալ լորու բառը ունի նաև վերիւ այն ուշ-
խռական մի՝ § 42, դ. 2:

ձնաւոսուն Ար. Աշխ. 611, վերլուծ անիմ ձնալսա Ահմ. 138, Ակր. 563, Տիմ. 96. 9. իրողութիւնութիւնը, ուստի ուստի առաջաւուն Ար. Պէր. 487, ՅԱ. 425, Դպորփ. 327, Կեր. Պորփ. 227, Ակր. 558, Էլ. 24, 44, Ահմ. 195, 121 (Նաեւ Կանոն 37). 10. շարաբաննութիւն սուլլօց տուրք ՅՊէր. 511, Դպ. 305, Էլ. 17, 21, շարաբաննեմ սուլլօց Ահմ. 122, (սուլլօց տուրք բազրանականք Թր. 35, 37). 11. շարաբաննամ տունաւորքա Ար. Աս. 382, Կեր. Պորփ. 241, Դպորփ. 299, Էլ. 84, շարաբաննիմ տունաւորնուա Կեր. Պորփ. 241, Դպորփ. 299, Էլ. 84. 12. հակառութիւն ձնուցասուն Ար. Պէր. 472, ՅՊէր. 511, Ակր. 574, Էլ. 62, Նաեւ հակ նախագրութեամբ ուրիշ բառեր, ինչպէս՝ հակորոշեմ, հակորոշումն, հակադարձութիւն, հակադարձ, հակադարձիմ եւն:

Արիստոտելի Ատորոգութեանց թարգմանութեան աղդ եցութեանը պէտք է վերագրել Նաեւ Էլիսասի Ատորոգութեանց մեկնութեան մէջ՝² մակ աւելեաց իորթին յունաբանութիւնը (— չուռականութեան), Էլ. Էջ 85: Յաւնարէն չ-է նախոդիրը հայերէն թարգմանուած է մակ միմիայն Յամրադիքեան խմբին պատկանող Արիստոտելի Յազագումեկնութեան ու Ատորոգութեանց մէջ եւ պարզապէս այս հնագոյն թարգմանութիւնից է քաղաքապէս այս հնագոյն թարգմանութիւնից դարձուածը՝ Էլ. 85, 17 — Ար. Աս. 363, 2 :

5. Աահմանը իմաստասիրութեան երկում կայ ուշագրաւ մի հատուած, որին համապատասխան

խանում է պէրիարմենիաս գրոց մեկնութեան
մէջ գտնուող հետեւեալ հատուածը:

Մանմ. իմաստ. էշ 180.

“ԱՐԴ առարակայիսցի ոմն
Արման արու եսախ. կարու-
ակ իսկ բարաք բարի ա-
րակասի. յոտի: ԱՐԴ ի
վերայ սորա առանձնութար
տառցեալքն ոչ կարազ զո՞ն
միւսնարար ու իւ. որդու.
յորժամ առեմք Արման կա-
րուակ է. և. Արման բարի
է: ԱՐԴ գոյսասիկ զառան-
ձնարար զառացեալս” ոչ
կարոյ զոյ միանցամաց
յարդիքար առել եթէ
Արման կարուակ բարի է.
վասն զի բառ արու եսախ
փցուն զնա առարագիցաք:

Մնկն. Պէտ. Գրոց. էշ 515.

“Խակ կարուակն եթէ
առ առեմն ճշմարիս. ոյլ
եւ քա ին զու մեմեւ առան-
ձնն ճշմարիս. ոչ եւ ի
հարկէ բազադրեալք սորա
ճշմարտացնեւ: Բանզի Ար-
ման առերատակնեւ եւ. կար-
ուակ ելով՝ ճշմարիս. եւ
բարի գարձեալ ճշմարիս.
ոյլ ոչ եւ ճշմարիս. Ար-
ման կարուակ բարի. քանզի
անինու մութիւն կարուա-
կութեան” ոչ եւ բարի.
ոյլ էշ բարի զարս ետև
մակացւց. իսկ բարի Ար-
ման ըստ խնամ տանեայ
իմաստափռ թեան:

“ԵԲԻԿ. Աղոնցն իր “Արուեստ Դիօնիսեայ
քերականին աշխատութեան մէջ (էշ CXCII)
նկատել է այս հատուածների նմանութիւնը եւ
ենթագրում է, որ Արմանի կարուակի այս օրի-
նակը ցոյց է տալիս թէ հեղինակների եւ թէ
թարգմանիչների սերա մերձաւորութիւնը: Այդ
ենթագրութիւնը թւում է ինձ ոչ հրմաւոր:
Առկրատական Արմանի յիշատակութիւնը, որպէս
օրինակ վերոյիշեալ հատուածներում, ինչպէս
եւ, ընդհանրապէս, որոշ հատուածների բովան-
դակութեան նմանութիւնները միեւնոյն կամ

առարբեր գպրոցների իմաստասիրական երկերում, երբեք չեն կարող կոռաւն ծառայել հեղինակների մերձեցման, եթէ չկան որեւէ այլ ծանրակշխո հիմքեր այդպիսի մերձեցման համար։ Առեւտական Ահմանին յիշատակութիւնը տուրբեր հեղինակների վերոյիշեալ հատուածներում կարելի է բացատել այլ կերպ. կամ նորոգղատանական դաւիթի մեկնիչը օգտուած պիտի լինի Յամբղիբասի ուրու չօմուզած գրոց մեկնութիւնից կամ պէտք է ենթագրել, որ այդ նմանութիւնը ծագում է անկախ կերպով որեւէ այլ սկզբնական ու ընդհանուր աղբիւրից ևն պերաբերում է “կարուակ” բասին — յուն. Ծշութէն, որը գործ է ածուած՝ Ըր ուկը. 477. Յպէր. 515; Ահմ. 180, կարուակութիւնը Յպէր. 515, լեզուական այդ նմանութիւնը եւս չե կարող հիմք ծառայել թարգմանիչների մերձեցման։ Դաւիթի Ալիմովիոգորոսի խմբի թարգմանիչները, ինչպէս տեսանք, լայն շափով օգտուել են Յամբղիբեան հնագոյն խմբի թարգմանութիւններից; Արենմ՝ “կարուակ” սակաւագիւտ բառի գործածութիւնը Աահմանը իմաստասիրութեան երկում կարելի է վերագրել Յամբղիբեան խմբի թարգմանութիւնների ազգեցութեանը։ “Նոյն ձեւով, մեծ մասամբ, պէտք է բացատրել եւ ուրիշ յունարան հազուագիւտ բառերի հանդիպումը թարգմանական այս տարրեր խմբերում։ Այդպիսի բառերիցն է, որինակ, նաեւ եղջերուարագ շրացէլափօշ բառը, Ըր. ուկը. 493; Ահմ. 121, դուրս. 270, Յպէր. 494.

6. Դասւիթ - Ալիմազիադորոսի խմբի թարգմանութիւններում, որ կազմում են յունարան թարգմանութիւնների երրորդ շերտը, բնականաբար, շարունակել են մշակել ու հարստացնել յունարան առանձնայատուկ լեզուն ու բառումբերը։ Եյս թարգմանութիւններում կան մի խումբ յունարան բառեր, որ չեն հանգիստ նախկին թարգմանութիւններում եւ թւում են կազմուած յունարան լեզուի զարգացման այս շրջանում։ Եթէ ճիշդ համարուի իմ անսակէար, որ յունարան լեզուն մեր հնագոյն մատենագրութեան մէջ ունեցել է իր զարգացման երեք առանձնայատուկ շրջանները, այդ դէպքում՝ պէտք է յունարան լեզուի ուսումնասիրութիւնն աւելի եւս խորացնել եւ, եթէ հնարաւոր է, փորձել ամեն անգամ որոշելու յունարան զանազան խումբ բառերի ծագման ժամանկը։ Լեզուական ուսումնասիրութիւնն այս ուղղութեամբ կարող է որոշ նշանակութիւն ունենալ հայոց լեզուի պատմական քերականութեան համար, նաև կարող է կուռան ծառայել որոշելու յունարան այլեւայլ աստուածաբանական թարգմանութիւնների մասնաւոր ժամանակաշրջանը։ Արքան էլ յունարան բառերը համարուին անհարազատ ու խորի՛, յամենայն դէպք, հայոց լեզուի պատմական քերականութիւնը չե կարող անսես առնել այդ բառապաշարը, որովհետեւ այս վերջինը, որպէս գիտական եղբների բառամբելը, դարերի ընթացքում ապացուցել է իր կենսաւակութիւնը, կազմել է հայոց լեզուի անդականելի մասը եւ այժմ էլ մռար

է զործել աշխարհաբար լեզուի մէջ ու զառնել նրա գիտական բառապաշարի պատկառելի հիմքը:

Դաւիթ - Ալիմպիոդորոս խմբի թարգմանութիւնները ունեն, ինչպէս ասացի, բազմաթիւ յունաբան բառեր, որ չեն հանդիպում նախորդ թարգմանութիւններում: Բռում է ինձ, որ այս բառերի մեծագոյն մասն առաջին անգամ կազմուած ու զործածուած պիտի լինին հենց այս թարգմանութիւնների ժամանացընում: Այդպիսի առանձնայատուկ բառեր են, օրինակ՝ 1. բնարաննել փստօլօցին Ել. 24, 31 (Նաեւ Կոննոս 39), բնարանական փստօլօցիչօս ԱՀմ. 127 (Նաեւ Կոննոս 39), բնարանականք ու փստօլօցիք Ել. 24, ի բնարանութիւնն էն փստօւէ լոյտու դպրութ. 271. DPorph. 109, 31, բնարանութիւն փստօլօցիա Ել. 24¹. (յունաբան թարգմանութիւնների առաջին շերտում փստօլօց, փստօլօցի թարգմանուած են՝ բնարան, բնախօսութիւն Փիլ. լին. 96, Փիլ. Նախ. 75, Փիլ. այլար., պիտ. 342). 2 տեսակարարելու շնչուուն Կեր. Պորփ. 236, դպրութ. 320, ԱԱՀմ. 178, Գերլ. 571, Ել. 56, տեսակարարու εἰδοποίος Կեր. Պորփ. 237, Ել. 68, տեսակարար εἰδοποιός Կեր. Պորփ. 233 (Նախկին թարգմանութիւններում εἰδοποιόν թարգմանուած է՝ տեսակարգործելու ՅՊԿ. 518, Փիլ. Նախ. 4, 8իմ.)

¹ Περὶ Ել. 31 անի ի բնարանութիւնն ու յուն. էր ուշ Պատմու Ել. 124, 12, Նաեւ բնարանայակա Ել. 38 — ու պատմու Ել. 128, 12.

λαկամ. 195, 20), 3. γιαρωστρեմ ուրածիծալ ԱՀմ. 135 ևն, Էլ. եւն. 4. կենդանաբոյս Հաբօցուոն ԱՀմ. 206, դպրոփ. 296, 5. երեւակայութիւն¹ գանգասիա ԱՀմ. 181, 185, Վերլ. 559, երեւակայեմ գանտէքա 193, 6. եղբակացութիւն² տուրքերասրա 185, դպրոփ. 267, Վերլ. 559 (Նաեւ բաղեղերումն, բաղեղերութիւն Վերլ. 562, 583), եղերակացութիւն, եղբակացութիւն Էլ. 27, 28, 7. կորնըթարդ Աահմ. 144, կորընթիչ չորտօն Էլ. 127, 8. համալսարան ռշրուտիչիւն ԱՀմ. 128 (Նաեւ Կոննոս 35, 10), 9. ռւզզորդագնոց օրթօպերուտիչիւն ԱՀմ. 137, Աահմ. 217, դպրոփ. 291, 10. լայնեղունկն, ռկառսանսչոց ԱՀմ. 137, Առ. Հինդ 217, դպրոփ. 291, 11. մակամասածութիւն չունուա ԱՀմ. 193, դպրոփ. 270, 12. բացայինիմ ձուցնուա: Կեր. պորփ. 239, դպրոփ. 341, Էլ. 95, 13. բացագործեմ ձուցնուա: ԱՀմ. 160, Աք. Աշխ. 615, դպրոփ., 14. հանուր չաթնօն ԱՀմ. 126, դպրոփ. 255, Վերլ. 572, հանրական չաթնօնիւն ԱՀմ. 159, հանրականը Շա չաթնօն Էլ. 31 (անին Նաեւ ընդհանուր, ընդհանրական, ընթանրական), 15. յարաբարշեմ ուրէջէքա Էլ. 115, ճնշէջէքա դպրոփ.

¹ Φαντασίαց լոքիչուու (Էլ. 172, 10) Էլիոսի Ասուրութեանց մեկնութեան մէջ թարգմանուած է՝ “զբազուան իշխ էւ կործիս առնեց, Էլ. 93”:

² Եղբակացութիւն — սայլեցասրա թուամ է ինձ աղջուուած: Հնագոյն ձեռապրերամ թերեւս զանուի ոյս բառի ու զիզ ընթերցուածը, որ պիտի լինի եղբակացութիւն:

264, 16. յարածեմ բարձրա էլ. 23, Առ. Հինգ
 218, 17. ենթալուսնեայ նո՞ւ օքիչնոց էլ. 61,
 դոդոփ. 265, 18. անհատել ձեռօսն ներ. պորփ.
 240, դոդոփ. 279, 322 եւն, 19. եռոտնիք
 շրկուս էլ. 4, եռոտնեայք Անանուն՝ հատուած
 ինչ Առոր. մեկնութեան 140, եռոտանի նոննոս 10
 եւն., 20. միայնագիրք սոսնիթիօս էլ. 33,
 միայնագրում Աերլ. 587, 21. գրանոց թիթիօ-
 ծիչդ էլ. 40, Աերլ. 563, 22. աներկրաշամի
 ցւամերդրդու Ահմ. 128, էլ. 21:

§ 45. Դ. - Ե. - Ո. լ. Ռ. Պ. Պ. Պ. Պ. Պ. Պ. Պ. Պ. Պ.
 Դ. Ի. Վ.
 Վ.
 Վ.
 Վ.
 Վ.
 Վ.
 Վ.
 Վ.
 Վ.
 Վ.
 Վ.

1. Արդ՝ վերոյիշեալ երկերից կարող են
 միեւնոյն թարգմանչի աշխատութիւն համարուել
 առաջին երկուսը, որովհետեւ սրանց յունաբան
 բառապաշարը գրեթէ միեւնոյնն է, նաեւ նման
 հատուածներն այս երկերում թարգմանուած են
 յունաբենից միակերպ: Այսպէս՝

¹ Այս երկերի մակրամասն վերծառագրերը ունեն այս աշխատութեան մէջ՝ || 8.

Մահմ. իմաստ., էջ 153.

“Եւ ոդարու է զիանել, եթէ զառհման եւ զրաժանութեան էլ պատառութեան մէջ աղջառունու քառական ի Փետքանի՝ արամարանութեաննու տակնով, թէ Ավագանու կամ մի է սկիզբն զեղեցկարար խորհելոյն, զի տեղ յաջազ այր է մասածութիւննու ապա թէ ոչ՝ հարկ է յամենայնեւ զըստելու”:

Մահմ. իմաստ., 153.

“Խակ զրաժանութեան յիշէ ի Ասփեսունայ արամարանութեաննու տակնով, թէ Ըստ բաժանումնուն Պարս ոչինչ պանծասցի փախչելու”:

ԴՊՈՒԹԻՒ. էջ 264.

“Եւ ասի զիանութեան թիւն յարաքարշել զմենդ առ ինքն. զան զի ըստ պատառի մի է սկիզբն ճշմարդար խորհելոյն” զիանել յաջազ ոյր է մասածութիւննու ապա թէ ոչ՝ հարկ է յամենայնեւ զըստելու”:

ԴՊՈՒԹԻՒ. օդրիք., 302.

“Եւ զի սխորժելի է Պատառնի անով առնել զրաժանութեան ինքն խորհյաց արարանով. Զի ըստ բաժանումնուն, առէ համար ոչինչ պանծասցի փախչելու”:

2. Վերլուծականքի մեկնութեան թարգմանութիւնը եւս յաւնաբանն իր բառապաշարով շատ մնաւ է վերոյիշեալ այս թարգմանութիւններին, սակայն կան եւ լեզուական որոշ տարրերութիւններ, ուստի դժուար է անվերտապահօրէն այս թարգմանութիւնը նոյնպէս վերադրել նորոգատունական մեկնիչ դաւթի երկերի թարգմանցնիւն ներբեռ դէմ առ դէմ զրուած են այս թարգմանութիւնների մէջ հանգիստով նման հասուածները, որոնք լեզուական տեսակետից կամ կատա-

¹ Ախալ. է. յանձարէն բնուզ բի համաձայն աղեաց և լինի ի Փետքանի:

բելապէս իրար համապատասխանում են կամ երբ-
բեմն տարբերում.

Ման., իմաստ., 185.

"Բանզի պարա է զիսել-
դհինդ զիտական զարու-
թիւն, զգացութիւն, զե-
րեւակայութիւն, զիս-
ծիւն, զարամախանչութիւն,
զմիտուն:

Վերլ. մեկն., 559.

"Բանզի հինգ են անե-
նկան, որովք նաևաշեց
թիւն, զգացութիւն, զե-
րեւակայութիւն, զիս-
ծիւն, երեւակայութիւն,
կարծիք, արամախանչու-
թիւն, միտուն:

Ման., իմաստ., 185.

"Որդո՞ն" հազի ինքնա-
շարժ, թերթաշարժն մշաւ-
շարժ, մշաւշարժն անմահ
էն:

Վերլ. մեկն., 585.

"Որդո՞ն" անձն ինքնա-
շարժ, թերթաշարժն մշաւ-
շարժ, մշաւշարժն անմահ
առաջ ու ընթե անձն անմահ:

Ման., իմաստ., 214.

"Որդէս զի մի զուտ զի-
տաւթիւն ի կարծեաց ըն-
կալցուք, եւ մի շար ինչ
դործեցուքն:

Վերլ. մեկն., 559.

"Որդէս զի մի զուտ զի-
տաւթիւն ընկալցուք, եւ
զիտաւթիւն ի շար ինչ
դործեցուքն:

Դաւ. Պորֆ., 258.

"Խոկ հաւատածն եռակի
զոյ, կամ ի հանքականացն
զմանականան ցուցանել-
եւ. հաւատարմացացանել,
կամ ի մասնականացն զհան-
րականան, կամ ի զուցէն
զգոյզն:

Վերլ. մեկն., 584.

"Բանզի ամենայն հա-
ւատն կամ ի հանդիսէն
զհանդէսն յարցարէ, կամ
ի հաւագէն զմեծն, եւ կամ
գ մեծէն զնուազն:

Դաւ. Պորֆ., 258.

Վերլ. մեկն., 584.

"Արդ յարժամ ի հան-
րականէն զմանականան

"Խոկ որբ ի մեծէն զնու-
ազն հաւատանցայնէն,

Յուցանէ եւ հաւատարմա-
ցուցանէ, խօկապէս ապա-
ցուցաիսն կոչէն,

այնորիկ բազմաւայրութեա-
մին:

ԴԱԼ. ՊԵՐԳ. , 259.

"Եւ յարժամ" մասնակա-
նաւու զընթանուրն հաւա-
տարմացուցանեմք, այնորի-
սին մակածական կոչի. որ-
ովէ յարժամ" կամելով զար
հաւատարմացանէլ" թէ ա-
մենայն կենդանի զներբին
կլափն շարժէ, ի մասնա-
կանացն զաւսաբկ ցուցա-
նեմք առելով" թէ զան զի
մարդ եւ ձի զներբին կլափն
շարժէն, ապա ուրեմն ա-
մենայն կենդանի զներբին
կլափն շարժէ:

"Ո՞ւ է մշմորիս. քանզի
կոկորդիլոս զազանն եւ զիւ-
նին հաւ. ոչ շարժէն զներ-
բին կլափն, ոչը զգներիննո:

ԴԱԼ. ՊԵՐԳ. , 259.

"Եսի յարժամ" հաւատա-
րման զհաւատարմ ցուցա-
նեմք, յայնժամ" յարացոյց
կոչի, որովէս յարժամ" ոյ:
կամելով ոչ առ դիմոնի
մարմնապահն" առելով. Այս
ամենացիք, ոչ առցաւը
դիմոնիսի թիվնապահ.
վասն զի եւ պիսխարաւու-
սահալ բանացաւ:

Վ.ԵՐԸ. մեկն., 584.

"Եսի որ ի նաւազէն զմեծն
յարդարէ, մակամատու-
թիւն ասի. որդոն" վասն զի
մարդ եւ ձի զներբին կլափն
շարժէն, որ ոչ է հարկա-
ւոր գիրնիկաբթեսի եւ կո-
կորդիլոսի եւ գուճողի (Ա-
րծ ընթերցուած՝ գանձարի),
որք զգերին կլափն շարժէն:

Վ.ԵՐԸ. մեկն., 584.

"Արդ որ ի հանդիսէն
զհանգէսն յարդարէ, ասի
յարացոյց. որդոն" ոչ առ-
ցուը Դիմոնէսիսութեանի-
նառահ մարմնոյ. վասն զի
եւ պիսխարաւուս առելով
բանացաւ. Բանզի ոչ հար-
կաւոր է թէ պիսխարաւ-
ուս բանացաւ, եւ դիմոնէ-
սիս բանառայն:

Ո՞ւ է ճշմարիս . քանզի ոչ
եթէ յորժամ պիսխառա-
ռաս բռնացաւ . եւ դիտնէ-
սիս բռնացաւ :

Յ. Ելիասին ընծայուած Ասորովով թեանց
մեկնութեան մէջ եւս նրա յաւնարան բառա-
միջերը պատկանում է , մեծ մասամբ , դաւիթ
մէկնիչի երկերի հայ թարգմանութեանց լեզուա-
խմբին : Ասկայն նրա մէջ կան եւ որոշ նշաններ ,
որոնք հիմք կարող են ծառայել ենթադրելու , որ
այս մեկնութիւնը կարող է եւ շլքնել միեւնոյն
թարգմանչի աշխատութիւն : Ամենատարած քրաւ
նշանն այդ տեսակէաից այն է , որ նրա հայերէն
թարգմանութեան մէջ մի քանի անդ յունարէն
բնագիրը փոփոխաւած է եւ Առկրաս միլիստիան
փոփոխինուած է օրինակներում դաւիթի փիլի-
ստիայով : Այսպէս :

El. in Categ. , L. 169 , 1-2.

'Αρτὶ τοῦ εἰπεῖν 'κάλεσον
τὸν Σωκράτην' λέγει 'κά-
λεσον τὸν φιλόσοφον .

L. Utn. մեկն . , 88 , 11-12.

"Փախունչ առերջն "կո-
չեմ զդու իմ , "առեմ "կո-
չեմ զդիլիսովուն :

El. in Cat. , L. 170 , 1-2.

"Οὐαρε Σωκράτης και
"Ἄργος ὁ κίνος και Σάνδος
δ ἐπτος .

L. Utn. մեկ . 89 , 11 .

"Արու և դաւիթ եւ
Արփոս շուն եւ Եղիսարն
ովիսոկ ձի :

El. in Cat. , 187 , 11-12.

Και δι λόγος δι διεργασμά-
τος ἑστίει, εἴγε πάντως μεταξύ

L. Utn. մեկն . , 119 , 1-12.

"Բայց եւ բան տար-
սուցեցեալ է , զան զի ընդ

ծնօ սոլլաբօն էօտի օւառոյ, էր ցածր զգ գոլոս տէց զու սոլլաբից է էնքարտուուու ձևու էօտի լու էնքարտուու տէց սոլլաբից.

մէջ ամենայն երկուց փառառութէ եանց լուսնթիւն է, որպէս ի դաւարթ անունն բանզի ի շատ փաղառութէ եանն այլ արաւածոյնթիւն է եւ ի շիթը փառառութէ եանն այլ արաւածոյնթիւն է

Այս փոփոխութիւնները, որ, ըստ երեւոյթին, թարգմանչինն են եւ ոչ յետազայ ժամանակների ներմուծումներ, մի ակնարկ են, որ Ելիսաբի Ստորոգութեանց մեկնութիւնը կարող է թարգմանուած լինել դաւարթի երկերի թարգմանութիւններից յետոյ, երբ նորպղատանական դաւարթի մեկնին արգեն հուշակ էր ստացել հայ իմաստասիրական մատենագրութեան մէջ: Հաւանորէն, դաւարթի փիլիսոփայի երկերը թարգմանելուց յետոյ միայն կարեւոր է համարուել թարգմանել նաեւ նրա ուսուցիչ կլիստ-Ալիմպիոդորոսի Ստորոգութեանց մեկնութիւնը:

Նոյն այդ ենթագրութիւնը կարծես թէ հաստատում է նաեւ այդ թարգմանութիւնների յունարան բառապաշարի մանրազնին քննութեամբ: Թէ եւ նրանց մէջ, մէծ մասամբ, միեւնոյն յունարան բառերն են գործածուած, սակայն կան երբեմն եւ որոշ ուշագրաւ տարբերութիւններ: Այսպէս:

1. անտւպարաստասու հակայարակացութիւն էլ. 133 ա, 111 ա, 112 ա, 113 7. Նաև հա-

կայարաւաստութիւն էլ. 135 չ, իսկ ընդդիմայա-
րակայութիւն¹ Ահմ. 124.

2. Հնուասուն Ներկացութիւն, Ներակացու-
թիւն. էլ. 111 թ, 133 թ, Նաեւ ընդդիմակա-
ցութիւն էլ. 116 թ, Ներաւաստութիւն² էլ. 134 չ,
իսկ ընդդիմակայութիւն¹ Ահմ. 124.

3. Յձնաւոսու բնուածու ձեռնարհեատականք
էլ. 20, ձեռականք արհեատք Ահմ. 184.

4. Ճակացիա վերաբանութիւն էլ. 49, 50,
87. Նախկին թարգմանութիւններում՝ Հա-
մեմատութիւն.

5. Էն թօջ չափ ձորօջի ի հոսման եւ. ի ծոր-
ման Ահմ. 125 թ, 126 թ, ի ներհոսման
եւ. ի բացահոսման էլ. 102 թ. Բացի վերոյիշեալ
նկատառութերից՝ ուշագրաւ է նաեւ այն, որ
յունարէն միեւնոյն հատուածները թարգմա-
նուած են դաւթի ու Կլիասի թարգմանութիւն-
ներում՝ երբեմն բառացի իրար նման, երբեմն
էլ տարրեր. Եթէ այդ թարգմանութիւնները
վերագրելու լինենք զանազան թարգմանիչների,
համարելով Կլիասի մեկնութիւնը յետնագոյն

¹ Թեում են աղմասուած. պէտք է լինի՝ ընդդիմայա-
րակայութիւն. ընդդիմակացութիւն :

² Աներաւաստութիւն. եւ. "Հակաբարսաւաստութիւնն
ախալ թարգմանութիւն են. Բայ երես պյան ին. թարգմանիչը
յանարէն բնագրում պատճառատասիւ-ի ու Հնուասու-ի փո-
խորէն ունեցել է աղմասուած բառեր. պատճառատասիւ և
Հնուասու. Հմանես ասութիւնն ու Հնուասու շաբ. Պորֆ.
236. ասութիւնն եւ. մակասաւութիւնն ու Հնուասու թոր.
15 եւ. 34:

թարգմանութիւն, այդ դէպքում՝ պէտք է նաեւ ընդունենք, որ Ելիասի թարգմանութիւնն մէջ նման հատուածները քաղուած պիտի լինեն դաւթի երկերի թարգմանութիւնից: Կման ու համապատասխան այդ հատուածները հետեւ եալներն են.

Ելիաս, 36, 1-2.

Մահմ., 133, 15-16.

"Առան զի ամենայն բնէ
առ ի գիտաւորութիւն
հայի, որպէս եւ Պղատան
առէ: 'Ո՞վ մանուկ դու, մի
է սկիզբն գեղեցկարարն իսոր-
հելոյ: գիտեյն յազակս ոյր
է մօսածութիւնն, ապա
եթէ ոչ՝ հարկ է յամենայ-
նէն վըշպէլու:

"Եւ պարաւ է գիտել,
եթէ զատհման եւ զրամա-
նութիւնի պղատանն զատհ-
ման ի գիտութիւն արամարա-
նութեանն առելով, թէ
'Ո՞վ մանուկ դու, մի է
սկիզբն գեղեցկարար իսոր-
հելոյն: գիտել յազակս ոյր
է մօսածութիւնն, ապա ի՞նչ է
ոչ՝ հարկ է յամենայնէն
վըշպէլու:

Ելիաս, 5, 3-6.

Մահմ., 132, 10-17.

"Զոր առանձինն յանդիւ-
մանէ Պղատան գերկարան.
շիւրոն՝ եթէ որպէս հա-
սեալք առէք ոչ զոլ հա-
սումն, եթէ որպէս ոչ հա-
սեալք: Եթէ որպէս հա-
սեալք՝ ահա է հասումն,
ապա եթէ որպէս ոչ հա-
սեալք՝ ոչ հաւանիմք ձեզ
ոչ հասելցոյ, եթէ է ան-
հասութիւն:

"Առ որս հանգիպի Պղա-
տան ախտացեալ առ առա-
ցեալս նոցա ոչ զոլ հա-
սումն, առելով՝ Եթէ զի-
արդ առէք ոչ զոլ հասումն.
որպէս հասեալք, եթէ որ-
պէս ոչ հասեալք: Եւ եթէ
որպէս հասեալք, յայտ է
թէ հասելք, եւ է հասումն:
իսկ եթէ որպէս ոչ հա-
սեալք, ովք հասուացե-
մեզ յասելոց զայդ + ոչ յա-
սելոցդ եւ ոչ գիտացելոցն:

Lithuania, 19, 3-4.

Umr. 161, 8-9.

“ Ա մ ա լ ո յ ի ՝ ա ն ե մ ա ց ո ւ ր ի
մ ա յ ո ւ ր է հ ա յ է լ ո չ ի ր ո ւ ս ,
ը ս ո ւ ս կ լ ո ւ ս ա ն ե լ ո ւ շ ”

“Ելածուն զի ըստ պիտա-
առնի” անառարկն ի առարկ
հայեց աշխարհու եւ բարձր:

Lipman, 53, 13-24.

Dwight, 133, 24.

¹² Ըստ բառի անձնագիր անձնագրութեան պահանջմանը՝ այս անձնագիրը պահանջմանը պահանջմանը:

Lipuus, 46, 11-12.

WILHELM, 136, 20-27.

“**Ա**յսուղի անուն է յօնակցեացածնեին . յօնակցի անուն է առշաման առջապետաց , իսկ առշաման է անուն առաջա-ծեաց .”

“**Ա**յսանցի առեն, թէ ան-
հար թէ առհման կողմէու ու-
րակ առհման է առեն, ու առ-
հմանց”:

Lippman, 17, 34-37.

U.S.P. - 658, 16-17.

“ Բանագլ հինգ են ամ-
սանից շարութանիւն ին և ուն ;
այսինչն առաջուցի՛ առաւ-
ցու ցափանիւն , արամաքունու-
կանիւն , մարտառածուկանիւն ,
իմաստականիւն , քերպարու-
կանիւն . ”

Եղանակը է զիտել
և թիւ հիմք են առեալիք հա-
ստաբանաց՝ ուղացոց անկան,
առանձնաց անկան, թուր առա-
անկանին, իշխանականին,
քերթ ուղական, որ եւ առ-
ուղաց բաժնութեան մեջ ։

Lithuania, 24, 13-78.

J. Lipp., 567, p. 568.

² Οσηρη γατερα. Θέλω να
βάλω λεπτούς λεπτούς πάντας
την αυτήν την πατέρα μου.

“**Հ**այոց ձեզ այս ապար
ինչ ունեմ շարուցք թէ անհե,
այսում առելով է եթէ
Արք ես դքեզ մինչընթան կո-
չչա ելուն առ ի բացմաց թէ ա-
խանման թէ ինչ է մինչ առա-

¹ Μυθώδης βέαρχος μάλιστα πάλι την απόφευκτη παναγίαν την οποία προστάτης της ήταν, διατήρησε μέχρι την απομάκρυνση της Βασιλικής στην Κωνσταντινούπολη (αναφέρεται στην Ιστορία της Βασιλικής στην Κωνσταντινούπολη, τόμος Α', σελ. 122 - 123).

թեամբ, տակաւին եւս նոր կարին եւս նորագոյնց ես, զոյով համբառի, առա եթէ ազա թէ ոչ՝ փախիցէ ի ոչ՝ փախիցէ ի քէն ճշմարիսն, թախանձութիւն ճուն կոչեաց զհեռակացութիւն դութիւն իրացն՝ ալոինըն զրանու կանն։¹

կարին եւս նորագոյնց ես, ազա թէ ոչ՝ փախիցէ ի քէն։ Ճշմարտաթ ախանձութիւն կաջեցեալ զրացագունութիւն իրացն, իսկ իրթութիւն զգիստութիւն գոյիցն։²

4. Դաւիթի - Ալիմազիոգորոսի թմասասիրական զպրոցի երկերի խմբին պատկանում է, անտարտակոյս, նաև Հատուած ինչ մեկնութեան Ատորոգութեանցն Արիստոտելին, որ տպագրուած է Լիհասի Ատորոգութեանց մեկնութեան վերջում (Էջ 140—149)։ Խնչպէս վերոյիշեալ թարգմանութիւնները, նոյնպէս եւ այս հատուածի թարգմանութիւնը, ընդհանուր առմամբ, ունին յունաբան բառապաշարի ու լեզուական առանձնայատկութիւնների նմանութիւններ, որովհետեւ յունաբան զպրոցի զարգացման միեւնոյն երրորդ շերտի արտադրութիւններ են։ Սակայն ուշադիր քննութիւնը ցոյց է տալիս, որ Անանունի մեկնիցի հատուածի թարգմանութիւնը հազիւ թէ կարելի լինի վերագրել Դաւիթի Ասմանքի կամ Լիհասի Ատորոգութեանց մեկնութեան թարգմանիչներին։ Այս ենթադրութեանը հիմք են ծառայում, ամենից առաջ, յունաբէն նման հատուածների տարրեր թարգմանութիւնները յիշեալ երկերում։ Այսպէս.

Անան. մեկն., Էջ 142—143.

Ասման. Էջ 164.

¹ Արդ են իդանիկեցիք՝ ² Եւ պարտ է զիտել, Արիստոփոսս եւ Աղէսմ եթէ ամս Աղէսմզառասս բախտու, որոյ ընթերցեալ ամբուակիացի կարծելով,

զՊՂատունական դիրքուն, որ
վասն խոփման մահուն, եւ.
ոչ իմացեալ զառացեալսն՝
ընկեց զինքն ի պարագէն:
Աւան ուշ առացեալ է ի
Պատիբը. Բնըթերն սշիր,
Կազմովառառա Ամբովեցի
վաղեալ ի բարձր պարբռ-
ութն ի զնտին, արժանի
ունեց զործեաց մահու, ոյլ
զՊղատովին, որ վասն հո-
գոյ զբեր՝ ընտրեալ ու:

Եթէ վասն թշնա-
ման թեաման Պղատունի շինեաց
Արիստունէլու զլի իիւնն.
Յանդի Աթենացիր գար-
ձեալ կուէին զնա՞ առաց,
Եթէ բառ լիցի ինձ գալ
յայն քաղաք, ուր նախանձ
ի նախանձու վերայ ծնրա-
նոյ եւ զրպարտութիւնն ի
զրպարտութիւնն վերայ¹:
Այսուիկ յայտնեաց զրպա-
ման թիւն զրպարտութացն.
զրպարտութո զնուս կոչեաց
վասն Ասկրառոյ, զի ետուն
նման ի բանդին զիսնիսնն:

Եթէ Պղատուն զրեաւ որա-
կան մահուանէն հրամայէ
խոկալ իմաստասիրին, ըն-
կեցեալ զինքն ի պարագէն
վախճանեցաւ. վասն որոյ
առև Կայիմացաս, Ութախա-
ցիր ովք արեգակն, Կղէ ու-
սու ուսու Ամբովեցի վա-
ղեալ ի բարձրացնոր պա-
րբռութ ի զժոխս, արժանի
ինչ ու ուսնալ մահու, ոյլ
շոր զՊղատունի զրպագո-
հոգւոյ զիբն ընտրեալ ու:

Անան. մեկն., 147, 9—17.

“Եթէ ոչ վասն թշնա-
ման թեաման Պղատունի շինեաց
Արիստունէլու զլի իիւնն.
Յանդի Աթենացիր գար-
ձեալ կուէին զնա՞ առաց,
Եթէ բառ լիցի ինձ գալ
յայն քաղաք, ուր նախանձ
ի նախանձու վերայ ծնրա-
նոյ եւ զրպարտութիւնն ի
զրպարտութիւնն վերայ¹:
Այսուիկ յայտնեաց զրպա-
ման թիւն զրպարտութացն.
զրպարտութո զնուս կոչեաց
վասն Ասկրառոյ, զի ետուն
նման ի բանդին զիսնիսնն:

Հմմտէ նաեւ. Հետեւեալ նման հատուած-
ները՝ Անան. մեկն. 144 30—145 2, Էլ. 5 3-6

Ելիաս, 30, 11—17.

“Բանզի յետ մահուն Առ-
կրասայ, ելէալ յլունէնից՝
տածիւր ի Քազարիցում,
եւ վերստին կոշելով որ
յլունէնս եւ ոչ հաւանեալ
զրեաց այսպէս. Այ հա-
ւանեցուցից յլունէնոցին
երկիցու մեզանչել զիմաստա-
սիրութիւն, ուռ որս խո-
զատանձ ի վերայ խոզա-
տանձի ծնրանայ եւ թուզ
ի վերայ թզոյ¹: Թուզ ի
վերայ թզոյ, զրելով՝ զզու-
պարտութն նշանակեացոյ:

¹ Աղիստի յունարեն ընացիրն ունի աշխարհական հայութ էւ ծշրջ ցղօճառու, օնչօր ծ' ու օնչօր:

եւ Աահմ. 132 10-17, Անան. մէկն. 148 6-7,
Էլ. 53 13-14 եւ Աահմ. 133 34:

Աշաղըութեան արժանի են նաեւ Անանուն մէկնիչի ու Կիբասի Ատորոգութեանց մէկնութիւնների մէջ լեզուական հետեւեալ առրերութիւնները.

1. Յունական իմաստասիրական դպրացների անուններն Կիբասի թարգմանը միշտ հայացնում է, իսկ Անանուն մէկնիչի թարգմանը գործ է ածում՝ նրանց յունական անունները։ Այսպէս՝

— 'Էքչէտէխօս' Արգնլական Էլ. 5 ա, 6 ա,
11 ա, Եփեկաբիկեան Անան. 140, 142, 144,
145, 147, բ. 'Իծուտէխօս' Հեշտական Էլ. 8, 11,
Խղոնիկեան Անան. 141, 142, 143, բ. 'Կուտէխօս'
Շնական Էլ. 4, 6, 11, 'Աիւնիկեցի' Անան. 141,
"Աիւնիկեցիք, այսինքն՝ Շնականք", Անան. 147,
բ. 'Ուրտաւշտէխօս' Ճեմական Էլ. 1, 9, 10 եւն, պե-
սիպատիկեանը Անան. 145, 146, 147, "Արիս-
տուէլականք, այսինքն՝ Ճեմականք", Անան. 142¹:

2. Թէեւ Անանուն մէկնիչի Ատորոգու-
թեանց մէկնութեան հատուածի յունարէն բնա-
գիրը գանուած չէ, բայց թւում է ինձ, որ ներ-
քեւ առաջ բերուած որինակները եւս պէտք է
լինեն յունարէն միեւնոյն բառերի ու նախագա-
տութիւնների տարրեր թարգմանութիւնները։
Այսպէս՝

¹ Դաս. ինք - Անձնագիրություննի խմբի միաւ երկիրու մ' Նոյն բառերը թարգմանուած են՝ Շնականք Աահմ. 166, Դաս.
272, Անձնականք Աահմ. 167, Դասարք. 280, 307, 325, 326.
"Եփեկաբիսաւացն վելլուսայից, Ա. Էլ. մէկն. 579:

— αἰρεσιάρχης ζερδοւածապես Ել. 3, սկզբնաւոր ζերձուածին Ընան. 141, նաեւ ζերձուածապետ Ընան. 147, բ. ձո՞ւ ՛զ պարիծօչ (El. 108 թ, 113 թ) ի հայրենեաց Ել. 3, 10, ի գաւառէն Ընան. 141, 147, բ. ձո՞ւ ՛տ տրածոս ՛զ Հայէ (El. 111 թ) ի յեղանակէ վարուցն Ել. 6, ի յեղանակէ կենացն Ընան, 141, 147, բ. ձո՞ւ ՛տ տիւօս սումթէթշուշօչօչ (El. 112 թ) յումնմնէ պատահմանէն Ել. 9, յիմքէ պատահմանէն Ընան. 142, ե. ծիւրի շնոր դ ձնակնաւա. դ մէն շնորան ՛տ ակնօս դ ձեւ չքսիւտան (El. 111 թ) “քանզի երկակի է անպատճառութիւն՝ մին յոռեգոյն քան զամաւթ եւ մին է լաւագոյն” Ել. 7 11-13, իսկ Ընան. 141 11-13՝ “անաւմաւթութիւնն կրկին է կամ ի վեհագոյնն կամ ի վատթարագոյնն”, և. ծիւ շնորապօտնու մաթիւնա (El. 128 թ) յաղագս բարեմառութեան աշակերտաց Ել. 37 12-13, վասն բարերարութեան աշակերտացն Ընան. 148 22-23, ե. ուրիշէ շնոր, որ թրակացու քերականութիւնից սկսած յունարան բոլոր շերտերի երկերում թարգմանուած է “քերգող”, Ընանունի Ասուրոգութեանց մեկնութեան հատուածի մէջ թարգմանուած է “արարիչ”, էջ 144 թ՝ “իրրութէ յարարչէն իսկ ասացեալ” միշտ յարախրախանալ յաղագս հիւրուց եւ բարեկամաց ելամոից:

5. Սոյն աշխատութեան առաջին մասում ցոյց տրուեց արդէն, որ Արխատութէլի իմաստասիրութեան վերաբերեալ հնագոյն հայերէն եր-

կերը, որոնք վերագրուած են եղել, մեծ մասամբ, դաւիթ Անյաղի փիլիսոփային, թարգմանուած են յունարէնից եւ զանազան հեղինակների աշխատութիւն են: Խակ այժմ դաւիթ-Ալիմաղիոզորուի խմբին պատկանող հայերէն թարգմանութիւնների մանրազնին քննութեամբ լուսաբանւում է եւ մի այլ կարեւոր խնդիր, — որ յունարան երրորդ շերտի այս թարգմանութիւնները ոչ միայն տարրեր են յունարան առաջին եւ երկրորդ շերտերի թարգմանութիւններից, այլ եւ իրանք խակ, լինելով լեզուական տեսակէտից խմբակից, չեն կարող համարուել միեւնոյն թարգմանչի աշխատութիւն: Ուրեմն, ինչպէս տեսմում ենք, կատարելապէս սխալ է զրւում խմաստասիրական երկերի թարգմանութեան վերաբերեալ խնդիրը, երբ բանասիրական այս կամ այն աշխատութեան մէջ խօսք է լինուած շարունակ արիստոտէլեան երկերի ու մեկնութիւնների հայ թարգմանչի մասին:

§ 46. Յունակն առանուած հարաբերէ բարձրէ բարձրէ բարձրէ յունակն առանուած հարաբերէ բարձրէ բարձրէ բարձրէ յունակն առանուած: — Յունարան հնագոյն թարգմանութիւնները ծագել են, ինչպէս տեսանք, ոչ թէ միասնարար ու միաժամանակ վեցերորդ, եօթներորդ կամ ութերորդ գալում, այլ զանազան ժամանակաշրջաններում, եւ բաժանուած են երեք տարրեր շերտերի: Արդ՝ այս հիմնական եղբակացութեանը յանգելուց յետոյ, կարծում եմ, որ դժուար չէ բացատրել նրանց մէջ հանդիպող համանման հատուածների թարգմանու-

թեան այն կապն ու առընչութիւնը, որ նկատուած են մասամբ բանասիրական նորագոյն աշխատութիւններում։ Համանման այդ հատուածներն են.

1. Սահմ., 165, 16—19.

Պիտ., 360, 20—21.

“Ուրակէն եւ թեւզնիս
յայտ առնէ ցովն Ակիւռնոս
առելով” թէ պարտէ յաղ-
քառութենէ փախչել եւ ի թէնէ փախչել, եւ ի մեծն
միջամիտեցն անկանել ծովն,
անկանել ծով եւ կամ” ի
եւ ի վիճաց, Ակիւռնէ, հո-
վիճաց հասիլ ի բարձանց,
ոիլ յարեցակնակոխու”¹.

Եթէ չեմ սխալում յունարէն համանման
այս հատուածների տարրեր թարգմանութիւնը
մատնանշուած է Ագ. Բառումդարուների Über das
Buch “Die Chrie” ուսումնասիրութեան մէջ²,
դժբախտաբար, այդ աշխատութիւնը չունեմ
այժմ ձեռքիս տակ։ Ամենառաջքաւան է այս
հատուածներում յունարէն դիմիտուս բառի տար-
րեր թարգմանութիւնը՝ արեգակնակոխն եւ բարձր։
‘Ալιթատօς այս բառը, ինչպէս յայտնի է, հաս-
կացուել է յունարէնում երկու տարրեր իմաս-

¹ Այս հատուածի յունարէն բնողիրը ունի ԴԱ. Prolegom., էջ. 32. 19—23.

“Ως καὶ ὁ Θεογνίς τοῦτο δηλοῖ πρὸς Κύρον τινά
οὗτοι λέγων·

Χοὴ περίην φεύγοντα καὶ ἐς μεγακίσεα πόντον
Πίπτειν καὶ πειρῶντα, Κύρον, κατ’ ἡλιβάτων,,

² 8th Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen
Gesellschaft, 1886, էջ. 457—515.

տալ՝ կամ իրբեւ դիմո-թառոս = անմատելի,
խիստ բարձր, եւ կամ իրբեւ դիմո-թառոս =
արեգակնա-ճեմ, արեգակնա-կոխ¹: Արդ՝
Յաղագս պիտոյից ո երկի թարգմանն այդ բառը
հասկացել է առաջին իմաստով, իսկ Աահմանքի
թարգմանը՝ երկրորդ իմաստով: Աւելի քան
պարզ է, որ այդ թարգմանները պէտք է լինեն
տարբեր անձնաւորութիւններ: Արդ՝ քանի որ
սոյն իմ աշխատութեան մէջ ցոյց է արուած ար-
դէն, որ “Յաղագս պիտոյից ո գրուածքը յունա-
ցան առաջին շերտի թարգմանութիւնն է, իսկ
Աահմանքը՝ երրորդ շերտի, եւ որ այդ թարգ-
մանութիւնները ծագել են տարբեր ժամա-
նակաշրջաններում”, շատ պարզ ու հասկա-
նալի է այժմ՝ թէ այդ թարգմանութիւնների
եւ թէ դրանց թարգմանիչների իրարից տար-
բեր լինելը, եւ այդ խնդիրը պէտք է համա-
րել ըստ իսլերչնականապէս լուսարանուած ու
յաւծուած:

2. Մի ուրիշ նոյնքան հետաքրքրաշարժ հասուած մատնացոյց է արել Կիկ. Աղօնցն իր “Արտեսա Դիմոնիսեայ քերականի” աշխատութեան մէջ.

Umwelt., Bd. 182, 9-11.

W. W. Purdy, Jr., 1942, 15-18.

“ԵՐԵՎԱՆ Է՝ բազկացու-
թիւն ի հասողաթեալէն
արքայանութեամբ նախա-

“Արական է” բազմացու-
թեան ի թողմանէ նախա-
թեառ առ. ի սիստմա-

¹ Sie Dr. W. Pape's Griechisch-Deutsches Handwörterbuch, Bd. I, 1888, 47, 1161.

կրթեալ ու ի պիտանաւ ցու ինչ իրա, որ ի կենցացու ինչ կոստառաւնեւ, որ ի զումը՝
կենցաղումն.¹

Խակապէմ՝ այս հատուածը ոչ թէ թրակացու քերականութեան հայերեն բնագրի մէջ է գտնում, այլ դաւթի փիլիսոփայի քերականի մեկնութեան մէջ², սակայն Նիկ. Ագոնցը կարծում է, որ նոյն հատուածը եղած պիտի լինի թրակացու քերականութեան յաւելուածում, որտեղից եւ, հաւանաբար, քաղել է դաւթի փիլիսոփան։ Արդ՝ այս հատուածում ուշադրութեան արժանի է, ամէնից առաջ, ինչպէս շատ ուղիղ դիտել է Նիկ. Ագոնցը, չառնդիլ յունարէն բառի տարրեր թարգմանութիւնը՝ հասողութիւն եւ թաղումն։ Աահմանքի թարգմանը չառնդիլ հատ հակացել է չառնդիլ պատճանութեան համար, հասու լինել բայից, իսկ միւս թարգմանը՝ չառնդիլ պատճեութեան պարզ է, ինչպէս եւ ձիշտ եզրակացնում է Նիկ. Ագոնցը, որ այս հատուածների թարգմանները պէտք է լինեն տարրեր անձնաւորութիւններ։ Սակայն Նիկ. Ագոնցը ենթադրում է միեւնոյն ժամանակ, որ այդ թարգմանութիւնները մնած միւս մասներում այնքան են իրար համապատասխան, որ կարող են լինել միեւնոյն գրական

¹ Յունարէն բնագիրը ան DAV. Proleg., էջ 144 5—6-ունից հօտի սնօտիմա էն հաւանդիպան իմպերոյ օսցցեցու բարմեղ ործ ու ունու տէջոտու տան էր ով թիւն.

² Նիկ. Ագոնց. Արաւաս դիմանիսէնց քերականի էջ 80.

գպրոցի արտադրութիւն։ Այս ենթադրութիւնն ըստ իս պէտք է համարել այժմ՝ անընդունելի, քանի որ գիտենք արգեն, որ Ասհմանը եւ Թրտակացու քերականութիւնը տարբեր ժամանակի ու յունարան տարբեր գպրոցների թարգմանութիւններ են։

Յ. ՀՀիասը եւս իր Ստորագութեանց մեկնութեան մէջ ունի երկու հատուած, որ գտնում են նաև Թրտակացու քերականութեան մէջ։

ՀՀիաս, 55, 2-6.

Թրակ. 15, 22-16, 6.

"Եւ ոչ զքերդողս պարտ
է ընդունել, ուզ հակառ-
շեն զարանունան անուա-
նականաց եւ բայականաց։
Քանզի է Փափկանէս ի
փափկաւթենէ եւ Աս-
տուածանէ։ յաստուծոյ։
Իսկ բայականը՝ ի սիրելց
սիրեմ եւ յիմանալոյ իմաս-
տուն զար պարտ է զամե-
նայն յարանուն կոչել։
Իսկ նոյս զամանան անուա-
նական կոչեն եւ զամանան
բայական։"

ՀՀիաս, 51, 21-24.

Թրակ., 19, 9-12.

"Եւ կամ քառ իրաց հա-
զարդին եւ ըստ անուան
զամանակին, եւ լինին բազ-
մանունըն՝ որպէս խոր, դա-
րապր, մարտացու, զարա-
կաւոր, սուսեր, նրան¹ ու

"Փափանուն է որ ի զա-
մանան անուան զնոյն ցու-
ցանեւ. որդոն՝ խոր, դա-
րապր, մարտացու, զար-
ակաւոր, սուսեր, նրան,
կաւոր, սուսեր, նրան¹ ու

¹ Տե՛ս նաև Կընու 55, 11

Ամկ. Աղոնցը, որ վերոյիշեալ իր աշխատութեան մէջ քննութեան է առել այս համուածները (Էջ CLXX—CLXXXII), մատնանիշ է անում, որ յաւարկէն թէան եւ Թօնքան անուններն Կլիասի մէկնութեան մէջ թարգմանուած են՝ Աստուածանէս եւ Փափկանէս, իսկ Թրակացու քերականութեան մէջ՝ Տիրիճան եւ Խրախճան: Քայլ յաւարկէն Հիպօ՛, սաշարա, սոպանդ, ձօր եւ գածցանօն բառերը թարգմանուած են թէ Կլիասի եւ թէ Թրակացու նոյն երկերում միատեսակ՝ դալապը, մարտացու, սուսեր, խաղ եւ նրան: Ամկ. Աղոնցի կարծիքով, Երկրորդ հատուածում բառացի այդ նմանութիւնը կարելի է բացատրել երկու կերպ՝ կամ թարգմանութիւնները միեւնոյն անձի աշխատութիւն են եւ կամ Կլիասի թարգմանը օգտուած պիտի լինի Թրակացու քերականութեան Հայերէն թարգմանութիւնից Խնչ վերաբերում է թէան եւ Թօնքան անունների տարրեր թարգմանութեան, Ամկ. Աղոնցը Հնարաւոր է համարում, որ միեւնոյն թարգմանը նոյն անունները կարող եր թարգմանել մի դեպքում՝ Տիրիճանու Խրախճան, կամ նենալով Հայոցնել յունական այդ անունները, իսկ մի այլ դեպքում՝ Աստուածանէս եւ Փափկանէս, աշխատելով պահել նոյն անուններն անփոփոխ՝ համապատասխան յունարէն բնագրին: Կարեւոր այս խնդրի վերջնական լուծումը նա թողնում է անորոշ, մինչեւ որ երեւան կը գան նոր փաստեր ու տուեալներ, որոնք ցոյց կը տան Կլիասի թարգմանչի կախումը Թրակացու քերականութեան թարգմանութիւնից:

Քանի որ սոյն իմ աշխատութեան մէջ ցոյց արտեց արդէն, որ թրակացու քերականութիւնը յունարան առաջին շերտի թարգմանութիւններից ամենահինն է, մինչդեռ Էլիասի Ատորոգութեանց մեկնութիւնը որոշուեց, որպէս յունարան դպրոցի երրորդ շերտի աշխատութիւն, թարգմանուած շատ աւելի ուշ՝ մի այլ ժամանակաշրջանում, ուստի խօսք անգամ չի կարող լինել, որ թրակացու քերականութեան ու Էլիասի Ատորոգութեանց մեկնութեան թարգմանները լինեն միևնույն անձը:

Ըստ երեւոյթին, բազմանուն կամ վազանուն գաղափարի ուսհմանման համար ընդհանուր ընդունուած բացատրութիւն է համարուել, թրակացու քերականութեան աղղեցութեամբ, “խաղ, գալարր, մարտացու, վաղակաւոր, սուսեր, նրան” վերոյիշեալ օրինակը: Կոյն սցո օրինակը ծանօթ է եղել նաև: Այս չըսկցուած գրոց մեկնութեան թարգմաննին, որը խօսելով բազմանութեան մասին, ասում է: “Խսկ ի բազմանութեան մասին, որպէս եւ սուսերն եւ նրան միեւնոյն երավ՝ զանազան զամանէ ստորոգին անուանը” (էջ 498, 9–11): Այս ընդհանուր օրինակը ցոյց է տալիս միայն, որ յունարան երկրորդ եւ երրորդ շրջանների թարգմանիչները ծանօթ են եղել թրակացու քերականութեան հնագոյն թարգմանութեան, եւ նրանք, ինչպէս անուանը, գործ են ածել յաճախ նրա քերականական յատուկ եղբները:

Ապրեւորը սակայն Էլիասի մեկնութեան

մէջ ոչ թէ այդ նմանութիւններն են, այլ նրա
յունաբան լեզուի ու քերականութեան վերեւ
մատնանշուած այն էական առանձնայատիպ։
Թիւնները, որոնք տարբերում են նրան թրակա-
ցու քերականութեան եւ միւս հնագոյն թարգ-
մանութիւններից։ Այդ ակներեւ տարբերու-
թիւնները նկատելի են նոյն իսկ վերոյիշեալ
հատուածներում։ Այսպէս՝ թղթաւուչօչ եղբը
թարգմանուած է Ելիասի մեկնութեան մէջ՝
բայական, իսկ թրակացու քերականութեան
մէջ՝ բայածական։ Նմանապէս՝ հակ նախազրու-
թիւնը հակործել բայի մէջ (Էլ. 55, 2) յա-
տուկ է, ինչպէս գիտենք, յունաբան երկրորդ
եւ երրորդ շրջանների թարգմանութիւններին,
իսկ թրակացու քերականութեան մէջ, ինչպէս
եւ յունաբան առաջին շրջանի թարգմանու-
թիւններում, այդ նախազրութիւնը դեռ եւս
գործածական չէր ինձ թւում է, որ թրակացու
եւ Ելիասի թարգմանութեան ինդիրը եւս վեր-
շնականապէս լուծուած պիտի համարենք այն
իմաստով, որ այդ թարգմանութիւնները տար-
բեր ժամանակաշրջանների ու տարբեր թարգ-
մանիշների աշխատութիւն են։

4. Ելիասի Ասորուգութեանց մեկնութեան
մէջ, ինչպէս տեսանք (§ 44, 3), Արիստոտէլի
Ատորոգութեանց հայերէն թարգմանութեան
բնագիրն ամբողջովին քաղաւած էր Յամբողիքեան
խմբի հնագոյն թարգմանութիւնից։ Կոյն մեկ-
նութեան հայերէն բնագրի քննութիւնը ցոյց է
տալիս, որ Ելիասի թարգմանը ծանօթ է եղել

Նաեւ. յամբողիքեան խմբի Արիստոտէլի “Յաղագս
մեկնութեան” գրոց հայերէն թարգմանութեան,
որից նա քաղել է հետեւեալ հատուածը.

Լիլիան, 126, 8—11. Յաղ. մեկն., 464, 16—17.

“Իսկ Ներում” Յաղագս
մեկնութեան բան առնու.
զշարադրիցեալն եւ զնշա-
նակուն. քանզի ուսչմանեւ-
լով առէ. եթէ բան է ճայն
Նշանական, որոյ մասանցն
իմ Նշանակ է զատ.” *Բան է ճայն Նշանական,
որոյ մասանցն իմ Նշա-
նական է զատ.”

Արիստոտէլի Անդրլուծականիցի մեկնութեան
թարգմանը եւս ունի Արիստոտէլի “Յաղագս
մեկնութեան” գրուածքից հատուածներ, սակայն
այդ հատուածները համապատասխան չեն
յամբողիքեան խմբի թարգմանութեան:

Վերլ. մեկն., 574, 21—24. Յաղ. մեկն., 476, 29—31.

“Քանզի Յաղագս մեկ-
նութեան առէ. ի՞նչ Այսու-
քիկ” որպէս ի զերլուծա-
կանն զան առացեալ, նոյն-
ոքու զատեցին.” *Արդ ոյսորիկ” որպէս ի
Անդրլուծական առէ, ոյս-
ոքու զատեալ է:

Վերլ. մեկն., 574, 21—24. Յաղ. մեկն., 476, 29—31.

“Իսկ Յաղագս մեկնու-
թեան ոյսորիկ ուսչմանէ
զնա առելով, Տրամարտա-
կան է՝ հարցու մե պատու-
խանոց միոց նախազառու-
թեան, կամ միոց մասնա-
թեան հակառակթեան”:

“Արդ եթէ հարցու մե
որամարտական ըն ոյս-
ուխանութեան ութեան է
ինդիք. կամ ուս որդեւուն,
եւ կամ միոց մասին հա-
կառակթեան”:

Աւշադրութեան արժանի են այս համառածներում, գլխաւորապէս, “Նախադասութեան” եւ “առարկելոյն բառերը, որոնք յօւնարէն միեւնոյն բառէսէւ բառի թարգմանութիւնն են: Առարկութիւն բառը նախադասութեան իմաստով գործ է ածուել նաև: Այս չորսութիւնները մարգմանութեան մեջ, տես 486, 19-20՝ “առանց նախադասութեանց կամ” առարկութեանց:

§ 47. Գլուխիւթիւն կարգավորութեան բնակչութեան հայեցիւն նույն բնակչութեան ընթացքունք է ներառութեան հայեցիւն կամ առաջիւնութեան իւրիւնք իւրիւնք իւրիւնք իւրիւնք: — Յունարան թարգմանութիւնների ու նրանց թարգմանիների խնդիրը, ինչպէս անանում ենք, շատ աւելի բարդ ու խորմին է, քան ենթազրել է մեր մատենագրական աւանդութիւնը: Այդ առեսակետից, առանձին ուշադրութեան արժանի է պարսիւրի շաբաթութեան թարգմանութիւնը, որն այդ բարդ հարցերից թւում է ինձ ամենագժամարը:

Առաջին հայեցքից կարող է թուալ, որ այդ թարգմանութիւնը վերագրուելու է նոյն անձին, որը թարգմանել է դաւաիթ մեկնիչի նոյն այդ շաբաթութեան վերլուծաթիւնը: Վերլուծաթիւն թարգմանը շաբաթութեան բնագրի բոլոր մեկնելի հատուածները բառացի ու գրեթե անփոփոխ քաղել է հենց այդ թարգմանութիւնից, եւ այն վերջինների յունարան բառապաշարը, բնականարար, աղդել է եւ վերլուծաթիւն լեզուի վրայ: Հնագոյն ձեռագրերում

այս երկու թարգմանութիւնները գտնվում են իրար կից՝ նախ՝ չերածութեան բնագիրը եւ ապա՝ դաւիթ մեկնեսի վերլուծութիւնը։ Այս բոլոր նշանները, միասին առնուած, տպաւորութիւն են ստեղծում, իբր նրանք միևնույն թարգմանչի գործ են։ Աակայն այս շատապ ու դիւրին ենթադրութեան դէմ ծագում են մի շարք ծանրակշիռ կանկածներ, երբ դիմում ենք նրանց յունարան լեզուի ու քերականութեան մանրախոյզ ու մանրամասն քննութեան։ Աւումնասիրութեան ընթացքում երեւան են գալիք սրանց յունարան բառամբների ու քերականական առանձնայատկութիւնների մէջ լեզուա-քերականական բնորոշ խոտարումներ ու տարածայնութիւններ, որոնք հազիւ թէ որեւէ ոյլ կերպ բացատրուեն, քան նրանց թարգմանման ժամանակի ու թարգմանութեամբ։ Կերպեւածաջ եմ բերում լեզուա-քերականական այդ շեղումներից մի շարք օրինակներ, որոնք յատկ են Պարփիւրի Կերածութեան թարգմանութեանը։

1. Աւշագրութեան արժանի են, ամենից առաջ, Պարփիւրի Կերածութեան թարգմանութեան մէջ յունարան այն առանձնայատկ բառերը, որոնք, տարբերուելով դաւիթ-Ալիմպիազորսի խմբի միեւնույն նշանակութիւնն ունեցող բառերից, համապատասխանում են, մէծ մասամբ, նախկին հնագոյն թարգմանութիւնների ուրոյն բառապաշտին։ Այդ կարգի բառերիցն են. — նուրբագույն շնորհակալ սեռ

Ներ. 231, և 232, ա, իսկ գերազանցեալ սեռ
դպրոփ. 284, 26 եւն, 289, (=DPorph. 131, 15
եւն, 137, 9), վերանցեալ ունի 8իմ. Հակ, 86 տ.
բ. նոյնաթշդիկօչ չնծօչ վայրանցեալ տեսակ Կեր.
231, ս, իսկ ի ներքոյ տեսակ դպրոփ. 295, 19,
296, 7 (=DPorph. 147, 10, 148, 5), 8իմ.
Հակ. ունի “զե վայրանցեալն ի ստորագոյն մա-
սունս երկրի ինքն է եւ վերանցեալն գեր զամե-
նայն երկինս” 176, 28-30, վայրանցութիւն
177, 34¹. Ք. սշէստէ կալումն Կեր. 228, 7, բա-
զազանութիւն դպրոփ. 273, 35, 295, 16 եւն
(=DPorph. 111, 31, 32, 147, 15 եւն), Աահմ.
196, 11, 197, 12, (=DProl. 60, 27, 61, 20),
սակայն կալումն դպրոփ. 331, 18, կալը
թը. 32, 7, σχέτικός ըստ կալման Էլ. 84, 17, 18,
101, 25, 28 (=El. 167, 3, 5, 177, 16, 18).
Դ. περὶ ἡπτετον բագձաձական Կեր. 233, 17,
բակձաձական թը. 18, 4, բակձաձելով Կրեն.
Ընդ. Հերձ. 168, 5. Ե. τὸ անա, τὸ չաշա վերին,
վայրին Կեր. 233, 22, 35, ըստց վերին, ներքին
Էլ. 135, 8 եւն (=Էլ. 197, 15), πρὸς τὰ անա,
πρὸς τὰ չաշա առ վերագոյնն, առ ստորնագոյնն

¹ Ալ. ոյց նախադրութեալ եան զ ործածաւթիւնն է քիմիք եասի Հականութեալ արգանձնաւթեալ մէջ, սրինակի վայրարաւեալ 143, 11, վայրանիկալ 176, ս. վայ-
րեկինութեալ 213, ս. վայրեկիթեալ 311, 11, վայրառութեալ 304, ս.
վայրարեկիմ 198, 22, վայրինս թիւն 9, 20, 132, ս. եւն-
մի. ս. թիւն արգանձնաւթիւններութ վայր նախադրութեալ թեան զոր-
ծածաւթիւնն է Հակոս արկես է, ա Էս. վայրարեկրաւթիւն թիւն Թիւս. 424, ս. վայրարեկեալ Պիտոս. 517, ս. վայրի լուս թիւն Ամեկ. ի Ալ. երլ. 588, ս. “վերանիկել կոմ” վայրանիկել. ՕՊԵՐ. 513, ս.

Դպրոփ. 295, թ. 30, 296, 1 (= DPorph. 147, 16-17-18). Հ. ձնացքական հարկաւոր ներ. 227, 2, իսկ կարեւոր դպրոփ. 267, ծնտօն ձնացքական ելոյք հարկաւորի ներ. 227, 2, գոլով կարեւոր դպրոփ. 267, 7¹. Է. պարագաներ. յանդիմանակացութիւններ. 250, թ, իսկ պարօտդու յարկացոյցեմ դպրոփ. 309, 16, էլ. 39, 2, նաև թր. 22, 14. ը. պարածօտէս ընձեռութիւններ. 227, 9, գործ է ածուած, զլիսաւորապէս, առաջին եւ երկրորդ շրջանի յունարան թարգմանութիւններում՝ Փիլ. 1ին. Էջ 412, Փիլ. էլ. 444, Իրեն. Ընդդէմ հերձ. 37, ընձեռնեմ Պիտ. 341, Ար. Ստ. 364, ՅԱՄ. 411, ՅՊԵՐ. 522, 8իմ. Հայկ. 236, 237, իսկ պարագաներ. յարաւարեմ ԱԿՀմ. 135, թ (= DProl. 11, 5), էլ. 71, թ (= El. 153, 10), աւանդեմ, աւանդութիւն էլ. 103, 120 (= El. 178, 188). Բ. հմտօնօչ իշակես ներ. 246, թ. թ, իսկ Կիսէշ ԱԿՀմ. 140, թ (= Prol. 14, 36). Դ. ՇԷԱՆԹ, ծաւրքա, տուղ, տողիս, ծաւրքօտէս ներ. կոտորեմ 231, թ, 236, թ, 241, թ, կոտորում 233, թ, ծաւրքի դիրք: կոտորիլ թր. 21, 14, իսկ հատանեմ, հատած, հատում, բաժանում եւն դաւիթ-

1 Կարուծութեան մէջ՝ աելոյք հարկաւորին թարգմանութեանը, ըստ երես պահին, խորին և թարգմանութեանը պահին, աելոյք հանդիսանալով, «հարկաւորի բառի փոխարժեն առաջ գերազանցութեանը և դարձածեալ «կարեւորի» բառը, իսկ «էլ» բայց փոխարժեն «կուլ» դպրոցի 267։ Այսորութեան արժանայի է նաև, հետեւ հայ դարձած անձը՝ «կարեւորակ» որ ընդ մինչ կարիք վախճանի, այսպիզի հարկաւորապէս դպրոցի 267։

Ալիմագիսդորսոսի խմբի երկերում. իւ. չիշ, միա, չն մու. Կեր. 233, 15, գործ է ածուած յունա-
բան առաջին եւ երկրորդ շերտերի թարգմանու-
թիւններում՝ թր. 8, 15, 21, 29, Փիլ. 1/ն.
332, պիտ. 398, 501, 503, 527, Տիմ.
Հական. 65, 68, 176, 201 եւն յաճախ, Ար.
Պէր. 464, 468, մում 468, 17, մզյր 476, ու
եւն, ՑՊէր. 533, 547 եւն, խէջ Դաւիթիթ-Ալիմ-
պիտդորսոսի խմբի երկերում այլեւս չի հան-
դիպում:

2. Անդուական այս նկատառութերից ան-
կախ աւելի եւս մեծ կարեւորութիւն ունեն
Կերածութեան թարգմանութեան քերականա-
կան առանձնայատկութիւնները, որոնք ունեն
հնութեան պարզ նշաններ, բնորոշ են, մասամբ,
միայն այս թարգմանութեան համար եւ գոր-
ծածական չեն այլեւս դաւթի Վերլուծութեան
մէջ, ինչպէս եւ դաւիթիթ-Ալիմագիսդորսոսի խմբի
միւս թարգմանութիւններում:

3. Այդ տեսակէտից ուշադրութեան ար-
ժանի է, ամենից առաջ, սեռական հօլովի վեր-
ջաւորութեան ը տառը, որ գործ է ածուած
միայն Կերածութեան բնագրում. օրինակ՝ Ելոյր
Էջ 227, կոչեցելոյր, սեռոյր, ասացելոյր 228,
Առկրատոյր, Պղատոնոյր, մարդոյր, միայնոյր, մար-
դոցըն 229, եւ նոյն վերջաւորութիւնները
կրկնում են շարունակ ամբողջ երկում: Դաւթի
Վերլուծութեան թարգմանութեան մէջ այդ
վերջաւորութիւնները հանդիպում են միայն տեղ-
աեղ՝ Կերածութեան բնագրից քաղուած հա-

տուածներում, բայց ոչ բուն մեկնութեան մէջ - չկան նրանք եւ դաւիթ - Ոլիմպիագորոսի խմբի միւս թարգմանութիւններում։ Թէեւ յունաբան երկերի հրատարակութիւնները դեռևս գիտական բնոյթ չունեն եւ համեմատութեան չեն առնուած ձեռագրական բալր տարբեր ընթերցուածները, բայց որքան ես ծանօթ եմ Հնագոյն ձեռագրերին՝ նրանց մէջ եւս սեռականի արտասովոր այդ վերջաւորութիւնները գտնուում են միմիայն Ներածութեան բնագրում։ Դժուար է ենթագրել, որ զրանք խմբագրուած ու փոփոխուած լինեն յետագայ ժամանակներում յատկապէս դաւիթ - Ոլիմպիոդորոսի խմբի երկերում, ուստի հաւանական է թւում ինձ, որ վերջիշեալ թարգմանութիւնները համարուելու են տարբեր թարգմանիչների աշխատութիւն։

Բ. Ներածութեան թարգմանութեանը յառակ է նաեւ հետեւեալ տառացի դարձուածքը՝ չն շը ու չու չու թարգմանուած է “ի Ներում զինչենց” եւ չն շը օպօւնու ու չու չու “ի Ներում որպիսիինչենց” Ներ. 229, 230, 244 եւն., դաւ.թիւ Աերլուծութեան թարգմանը, քաղելով ուսարոսի այդ յունաբանութիւնները Ներածութեան բնագրից, ինը երբեմն փոփոխում է այդ խրժնաբանութիւնները եւ նոյն եղբները թարգմանում։ “ի Ներ զինչեռումն” եւ “ի Ներ որպիսիինչեռումն” դոդորի. 256, 288 եւն., իսկ Սահմանաց թարգմանն աւելի եւս հայցուած ձեւով ունի “ի զինչեռումն” Սահմ. 122, նաև

դադում. 356. “Աներում” եւ այս ներում յունարանութիւնները միւս թարգմանութիւններից եւ ոչ մեկում գործածական չեն. մի անգամ միայն Արխանուտէլի “Յաղագս մեկութեան” բնագրում պատահում է “Ներում բարոյն” ասացուածքը, որ թւում է աղձառած կամ կասկածելի (անմ Fr. C. Conybeare, Anecdota Oxoniensia, էջ 50:

Դ. Խնապէս վերեւ յիշեցի (§ 44, 3), Կերածութեան թարգմանը յունարէն էν նախարի զիմաց երկու անգամ միայն գործ է ածել նաեւ. “Ն” նախարիրը, որ սովորական էր յունարան առաջին եւ երկրորդ շերտերի թարգմանութիւններում: Թւում է, որ Կերածութեան բնագիրը, ունենալով քերականական իւրայատուկ կերտումներ, զերծ չէ եղել հնագոյն թարգմանութիւնների անմիջական ազգեցութիւնից՝ ոչ միայն իր բառապաշարի (§ 47, 1), ոյլ եւ քերականութեան մէջ: “Արանց փոխագարձ առընչութեան յատկանիշներ կարող են համարուել նաեւ. արուելուտական յանարանութիւնների ու քերականական անհարազատ ձևերի հետեւեալ օրինակները. 1. οἱ κατὰ μέρος ῥυτάμασινεայ, βն. ‘Աեր. 233, 12, 233, 14, 245, 20, զըստմասնէցն’ ‘Աեր. 240, 12, 14, ի մասնէրն երեն. Ընդ. Հերձ. 31, միբառմիոցէց Կեր. 244, 20, Փիլ. 1ին. 74, ըստ միոցէրն 8իմ. Հակ. 182, 5, ըստ միոցէցն 8իմ. 6, 3, ըստ բոլորէցն Ար. ուեր. 466, 21, զայլմէց Ար. ուեր. 463, 18, 22 եւն. 2. οἱ καθ' ἔχαστον ῥυτ

բարանչիւրին Կեր. 233, 13, Ար. Ասոր. 394, իսկ իւրաքանչիւրն Գորոբի. 290, 11, 12 (=DPorph. 138, 16, 27). 3. τὰ ὑπάλληλα σὴ τῆς θεοῦ αἱ μέρες Կեր. 232, 18, 22, 234, 2, 4, Գորոբի. 294, 27, 297, 27, Էլ. 77, 26, 79, Ար. Աս. 361, 7, 4. καθ' αὐτό τοισι τοισι պատմվեան Կեր. 235, 25, 26, զբանվեանն Տիմ. Հակ. 114, 1, զբանվեանն Տիմ. Հակ. 164, 11, Էլ. 81-5. մասնեցն, առաջնեցն Կեր. 234, 19, 232, 27, Կրկնայինց և աստուածայից՝ Փիլ. 1ին, Էջ 416, անձնեցն Ար. Պէր. 461 եւն:

3. Կերածոթեան հայերէն բնագրի լեզուա-քերականական հետազոտոթիւնն անհրաժեշտ է աւելի եւս խորացնել, համեմատելով հայերէնը յունարէն բնագրի հետ¹: Քայց, կարծում եմ, որ վերոյիշեալ դիտողոթիւններն անգամ հիմք են տալիս ենթադրելու, որ այս գրուածքը թարգմանուած պիտի լինի Դաւիթթ-Ալիմպիադորոսի խմբի երկերից առաջ, հաւանաբար, յունարան երկրորդ շերտի թարգմանութիւնների ժամանակաշրջանում։ Դաւիթի Վերլուծութեան թարգմանը ոչ թէ ինքն է թարգմանել այդ բնագիրը, այլ, ըստ երեւոյթին, օգտուել է արդէն գոյութիւն ունեցող նախնագոյն թարգմանութիւնից։ Կոյնը տեղի է ունեցել եւ թրակացու քերականութեան հետ, որի

¹ Առանցքին հրատարակութիւնն իրերին հետ թալլաւուեց Բարդուի աւերածութիւնների ժամանակ, եւ այժմ գմբախտաբար, յունէի ներքիս խնդրի վերջնական լուսաբանութեան համար։

թարգմանութիւնը յունարան առաջին շրջանի
աշխատութիւն է, մինչդեռ դաւիթ քերակա-
նի մեկնաւթիւնը, ինչպէս կը տեսնենք, աւելի ուշ
ժամանակի եւ յունարան այլ շերտի արտա-
դրութիւն է:

§ 48. Արքայութեալ աղաւարքան յաշակու աշ-
խատութիւն հայերէնում նունեն մի փոքր տար-
բեր վերնագրեր՝ “Արիստոտէլին վերագրուած Ազրէ-
խօսու եւ Ազրէ մթետան գրուածքների թարգմա-
նութիւնները հայերէնում ունեն մի փոքր տար-
բեր վերնագրեր՝ “Արիստոտէլին իմաստասիրին
թուղթ առ Ազեքսանդրոս թագաւոր՝ պատմու-
թիւն յաղագու աշխարհի” եւ “Արիստոտէլին
յաղագու առաքինութեանց առ Ազեքսանդրոս
թագաւոր”:

Այս թարգմանութիւնները տպագրուած
են Աննեակում դաւիթ Անյալթի մատենագրու-
թեանց շարքում (Աննեակ 1833, էջ 603—
628 եւ 629—685), սակայն առանց որ եւ է
բաւաթար բացատրութեան, ըստ երեւոյթին,
թիւրիմացարար: Արդան ինձ յայտնի է, դրանց
թարգմանչի մասին չկայ եւ ոչ մի վկայութիւն
հայոց մատենագրական առանցքութեան մէջ, ոչ
էլ որ եւ է ակնարկ հնագոյն ձեռագիրների վեր-
նագրերի մէջ: Հրատարակիչների այս սխալն
ունեցել է անսպասելի հետեւանքներ: Համա-
կերպուելով հրատարակիչներին, դաւիթ Ան-
յալթի խնդրով զբաղուող բանասէրները եւս
համարել են այդ թարգմանութիւնները, Արիս-
տոտէլի երկերի միւս թարգմանութիւնների ու

մեկնութիւնների հետ միասին, միեւնոյն հեղինակի ու միեւնոյն մեկնիւթ աշխատութիւն¹: Առաջն հարեւանցի իսկ ծանօթութիւնն այս թարգմանութիւնների հետ պէտք է համոզէր բանասէրներին, որ սրանք, թէեւ յունաբան, բայց ընթերցանութեանմատչելի թարգմանութիւններ են, ազատ լեզուական ու քերականական այն բոլոր խժգժութիւններից, որ յատուկ են, դիսարագէս, Երիսառատէլի միւս բնագրերի թարգմանութիւններին: Կեզուական այդ տարրերութիւնը նկատած են եղել Հայկազեան բառ գրքի աշխատակիցները, որոնք նոյն թարգմանութիւնների լեզուն համարել են՝ “բառ բաւականին հայկաբան եւ ընտիր. իսկ Ասորոգութիւնըն, պերիարմնիասն, եւ որ ի սոցին սակի, են անպէտ եւ անշուք հերենարանութիւն նիւթական” (Հատոր առաջն, Էջ 10): Պրոֆ. Ֆ. Կոնիքիրը, որ համեմատել է Հայերէն թարգմանութիւններն Երիսառատէլի յունաբէն բնագրերի հետ, ուշադրուեան առնելով սրանց ուրոյն ոճը, բաժանում է այս գրուածքները դաւիթ Անյաղթին վերագրուած երկերի խթից ու նրանց թարգմանման ժամանակը յետ տանում մինչեւ ութերորդ կամ իններորդ դար (Anecd. Oxon., Էջ XXXII): Վերեւ մենք տեսանք, որ մատենագրական հայ աւանդութիւնը մեծ շփոթումների անդիք է առևել, վերագրելով յունաբան հնա-

¹ Տես Գալուստ Տէր-Միքայէլյան, Եկանիս Ծիրակացի, Առաջարշագրաց 1896, Էջ 35:

գոյն երկերի մեծագոյն մասը դաւիթի Անյաղից
 հայ փիլիխոսփային, մինչդեռ այդ գրուածքները
 տարրեր թարգմանիչների աշխատութիւն են եւ
 թարգմանուած են զանազան ժամանակաշրջան-
 ներում, սկսած, հաւանաբար, հինգերորդ դարի
 վերջերից եւ կամ վեցերորդ դարի սկզբներից:
 Այս եղբակացութեան յանդելուց յետոյ պէտք
 է այսուհետեւ անտես առնել առասպելեալ
 աւանդութիւնը դաւիթի Անյաղիցի մասին, եւ
 յունաբան ամէն մի գրուածքի թարգմանչի ու
 թարգմանման ժամանակաշրջանի ինդիրը որոշել
 համաձայն այդ նոր եղբակացութեան, հիմնուե-
 լով լեզուական ու մատենագրական տարրեր
 կարգի փաստերի վըսյու Այդ տեսակետից, Յա-
 զագս աշխարհի թարգմանութիւնը, աղաս լի-
 նելով յունաբան միւս թարգմանութիւնների
 լեզուա-քերականական խրթին անհարթութիւն-
 ներից, թէեւ համեմատաբար քիչ նիւթ է տալիս
 բազգատութիւնների համար, սակայն, այնուա-
 մենայնիւ, թւում է ինձ, որ նրա թարգմանման
 ժամանակը մօտաւորապէս որոշում է: Ինչպէս
 արդէն գիտենք, Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը վե-
 րայիշեալ Հանանիա Շիրակացի, ուսումնասիրու-
 թեանը մէջ ցոյց է տուել, որ այս թարգմանու-
 թիւնը ծառայել է Շիրակացուն, որպէս դիմա-
 ւոր աղբիւր՝ Յաղագս շրջագայութեան երկնից ո
 աշխատութեան համար (տես Աերեւ. § 36):
 Պարզ է ուրեմն, որ այս գրուածքը թարգմանու-
 ած պիտի լինի եօթերորդ կամ վեցերորդ դա-
 րում, բայց ոչ աւելի ուշ: Թարգմանութիւնը

չի կարող լինել Շիրակացունը, անհաւանական է նաև, որ լինի նրան ժամանակակից, որովհետեւ, ինչպէս ճիշտ դիտել է Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը, Անանիա Շիրակացին անհրաժեշտ է համարել դրսութել կամ բաց թռչնել նրա յունաբան գժուարիմաց բառերը եւ աշխատել է պատմել բաղուածքները հայերէն աւելի եւս մատչելի լեզուով։ Աւրեմն՝ շատ հաւանական է, որ այդ թարգմանութիւնը պէտք է լինէր նախնագոյն ժամանակաշրջանի աշխատութիւն։ Ճիշտ այդ եղբակացութիւնը ստացվում է նաև նրա լեզուական առանձնայատկութիւնների քննութեամբ։ Առաջ եմ բերում լեզուական իմ դիտողութիւններից ամենակարեւորները։

1. Յաղագս աշխարհի թարգմանութիւնն ունի գործածած թրկացու քերականութեան յատուկ բառերը, ինչպէս՝ ։ ՀԱՅՈՒՅ Ներկայ Ար. Աշխ. 628, 11, Թր. 22, 23, բ. Պարտիկանացած անցեալ Ար. Աշխ. 628, 13, Թր. 23, 26, բ. Աշխ. 628, 14, Թր. 23, 26, 24, 5 եւն, բ. Ծննդեամուս շաղկապ Թր. 12, 16, 35, Ար. Աշխ. 622, 6, շաղկապումն Ար. Աշխ. 624, 27, շաղկապեմ Ար. Աշխ. 624, 31, բ. Պուդուշ քերգող Թր. 1, 5, 2, 29, Ար. Աշխ. քերթող 619, 25, 627, 2, 17, բ. Կրամառայի քերականութիւն Ար. Աշխ. 617, 1, Թր. 1, ե. Էպուլանացնակապէս Ար. Աշխ. 622, 30, 626, 34, Թր. 2, 25։ Աւրեմն նրա թարգմանութեան ժամանակը պէտք է գնել թրակացու քերականութիւնից յետոյ։
2. Կոյն թարգմանութիւնն ունի այն բա-

ունըն ու նախաղբութիւնները, որմնք, ինչպէս
տեսանք, գործ են ածուել առաջին անգամ
երկրորդ շերտի յունարան թարգմանութիւն-
ներում (ան վերեւ, § 40բ, § 42դ), Այդ
կարգի բառերիցն են. — առրերութիւն օւաչօօմ
Ար. Աշխ. 613, թ, ԱԱա. 361, ս, ՅՊէա. 496,
16, Տիմ. Հակ. 262, ս. բ. մակացու չուստչիուան
Ար. Աշխ. 604, 13, ՅՍա. 422, 12, մակացութիւն
Ար. ԱԱա. 379, 4, ՅՍա. 418, 7, Տիմ. Հակ. 105,
27, Հերհակ չնանուօչ Ար. Աշխ. 611, թ, 616,
13, 19, 25, 617, 9, 17, Ար. ԱԱա. 369, ս, ՅՍա. 413,
18, Ար. պէր. 475, ս, ՅՊէր. 528, Տիմ. Հակ.
160, ս. Դ. Հակակայիլ անուսէօթաւ Ար. Աշխ.
619, ս, Ար. ԱԱա. 396, 4, ՅՍա. 425, թ, Ար. պէր.
474, ս են, Հակակայութիւն Ար. Աշխ. 617, թ.
Ե. արտօնութիւն չչօչի Ար. Աշխ. 621, թ, ար-
տունող Ար. ԱԱա. 373, թ եւեւ:

Այս բառերի գործածութիւնը Յաղացո
աշխարհի թարգմանութեան մէջ պարզ մի նշան
է ըստ իս, որ սրա թարգմանման ժամանակը շի-
կարելի իշեցնել ցած յունարան թարգմանու-
թիւնների առաջին շրջանը:

3. Ուշագրութեան արժանի են նաև Հե-
տեւեալ սակաւագիւա բառերը. — գերհիւսիա-
կան ձնտաօքչուօչ Ար. Աշխ. 605, 17, ձնտ: նա-
խագրութեան այս թարգմանութիւնն առանձ-
նայատուկ է հնագոյն թարգմանութիւններին Հե-
տեւեալ բառերում՝ ձնտանութիւն թր. 12, 15, 30, ս, դերանունութիւն թր. 27, 28, ս,
Փիլ. լին. 70 (Թրակացու քերականութեան աղ-

դեցութեամբ նաև. Ար. պէր. 489, 11), ձւա-
ռօծուչօն թր. 18, 1, 20, 18, առէշրւտօս դերա-
քրիստոս Տիմ. Հակ. 37, 40, 41 եւն. ք. Հածեոն
կենդանատեսակ Ար. Աշխ. 605, 27, նաև. Շիր.,
Մամբ., Աահ. կթ. արմաւ., կենդանակերպ Շիր.,
Տիմ., իւլի կենդանակ Փիլ. ել. 521, կենդակ
Փիլ. ել. 520, պիտ. 489, 16, Փիլ. քհ., է. ու-
ժշտօն, ուժշտւոն Ար. Աշխ. կրական 606, 31,
Ար. Աա. 388, 6, ՅԱա. 410, 11, կրաւորական
թր. 47 եւն.

Վերայիշեալ բոլոր գիտողութիւններն ի մի
ամփոփելով, կարծում եմ, որ Յազագս աշխար-
հի թարգմանութեան ժամանակը պէտք է դնել
վեցերորդ դարի երկրորդ կիսում կամ եօթերորդ
դարի սկիզբներում՝ Տիմոթէոսի Հակածառու-
թեան եւ յամբուրեան խմբի թարգմանութիւն-
ների ժամանակաշրջանից սկսած մինչեւ Ընանիա
Շիրակացու ժամանակը։ Եյս եզրակացութեամբ
յիշեալ թարգմանութեան ժամանակի վերա-
բերմամբ ստացւում են որոշ ու հաստատուն
սահմաններ, մինչդեռ առաջ այդ սահմանները
մնում էին այնքան անորոշ, որ պրտֆ. Ֆ. Կոնֆ-
րիրը հետարաւոր էր համարել յետ առնել այդ
թարգմանութիւնը մինչեւ ութերորդ կամ ան-
գամ իններորդ դար։

§ 49. Պ. Ա. Ի. - Ո. Ա. Դ. Պ. Դ. Դ. Ն. Ի. Վ. Ի. Վ. Վ. Վ.
— Պատիմ - Ոլիմպիոդորոսի խմբի թարգմանու-
թիւնները, թէեւ որոշ չափով նման են իրար
յաւնաբան իրանց բառապաշարով, սակայն, ինչ-

պէս գիտենք, չեն կարող բոլորն էլ միասին լինել միեւնոյն թարգմանչի աշխատութիւնն լւրեմ՝ նրանց թարգմանման ժամանակը որոշելիս՝ պէտք է աչքի առաջ ունենալ, որ կարող են նրանք եւս թարգմանուած լինել տարբեր ժամանակներում։ Մինչ այժմ արուած գետողութիւններից սրանց թարգմանման ժամանակի նկատմամբ պարզուեց միայն հետեւեալը՝ որ մեկնութիւնների այս ամբողջ խումբը, առանց բացառութեան, թարգմանուած պիտի լինի յունաբան երկրորդ շերտի թարգմանութիւններից յետոյ. ուրեմն՝ ոչ աւելի վաղ, քան վեցերորդ դարի վերջերը։ Բայց մինչեւ որ ժամանակը կամ դարաշրջանը պէտք է տանել առանձին թարգմանութիւնները, այդ ինդիքը մնում է մուտք ու անորոշ։ Հայ բանասէրներից ոմանք աշխատել են պարզաբանել այս հարցը, որոնելով սոյն թարգմանութիւններից առնուած քաղուածքներ կամ որոշ հետքեր եօմններորդ կամ ութերորդ դարերի մատենագրական երկերում։ Սակայն ստացուած արդիւնքները գեռ եւս գոհացուցիւ չեն։

Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը, իր “Պետրոս Արքայի եպիսկոպոս” աշխատութեան մէջ (Վաղարշապատ 1902) մատնացոյց էր արել, որ “Հարցմունք յազագումարմատութեանն Ցեառն զանազանք” Վաչագանի Աղուանից իշխանի ըստ Պետրոսի Արքայի եպիսկոպոսի եւ իմաստասիրի ոգրուածքը ծայրէ ծայր ներշնչուած է արիստոտելեան փիլիսոփայութեամբ։ Բաղդատութիւններից պարզ երեւում է, որ աս գրուածքի հեղինակին

ծանօթ են եղել յատկապէս դաւթիթի Առհմանաց գիրքը և Պորփիրի Վերլուծութիւնը։ Առկայն վաշագանի Հարցումները, ինչպէս երեւում է Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի ուսումնասիրութիւնից ոչ մի գեղքում չեն կարող վերադրուել Պետրոս Ախնեաց եպիսկոպոսին, այլ, հաւանաբար, ծագած պիտի լինեն հայ և աղուան կրօնական վէճերի ժամանակ՝ 8—10րդ դարում։ Առհմանաց և Պորփիրի Վերլուծութեան ակներեւ հետքերը Հարցումներում՝ նրանց թարգմանման ժամանակաշրջանի վերաբերմամբ՝ շատ քիչ բան են աւելացնում մեր գիտցածին։ Արդեն իսկ յայսնի էր, որ Գրիգոր Մագիստրոսի առ վարդապետն Արքիու գրուած թղթում յիշուած կան եւ դաւթիթ միիլիստիան եւ Ալիմպիոդորոսի գրուածքը, որի թարգմանութիւնը նա վերագրել է՝ «թարգմանացն»¹։

Ենթածնույ մատենադարանի թ. 596 ձեռագրում (— Մայր Յուցակ թ. 582) Անանիա Շիրակացու ։ Յազագու հարցման և լուծման գրուածքը, ինչպէս նկատել է դարձեալ Գալուստ Տէր-Մկրտչեանը², ունի հետեւեալ յառաջարանը, որ գրեթե բառացի քաղուած է Պորփիրի Ներծութեան բնագրից։

Ներած Պորփ., 227.

Ձեռ. թ. 596, էջ 185ա.

¹ Զատենույն[ն] առաջ իւ Ելոյդ հարկուարի, Բրիտանական[ն], թէ որէւ եւ առ ուրիշէ, եւ „յառ“ Արքու-

² ՏԷս դ. կոստանդնուպոլիս, Գրիգոր Առաջինարքութիթ թղթերը, Աղքառանշարույթ, 1910, էջ 66։

³ Անանիա Շիրակացի, Առաջարջութան 1890, էջ 11—12։

կաւ. ի բազմաց. եթէ զինչը ընդունելու թիւնն, զինչը բազմապատճիկ եւ բոլորովին յազագու բաժանմանց եւ ապացուցից՝ պիտանացու եւ ոյցը ուղարցն անսու թիւնանց Համառաւու քեզ ընձեռութիւն առնելով՝ փորձեցոց ի ձեռն առկաւուց՝ իր Ներածութեան յեզանակի՞ զառ. ծերանեացն անցանելով բանիւ, ի խորագունիցն ի բաց կալ ի խնդրոց եւ պարզագունիցն շափառութեն հանդիպելով: Արդ տատեն իսկ վազագայի յազագու հարցման եւ յու ժման... .

առաջի ստորագութեանցն վարդապետութիւն, զիտել զինչ սեռ եւ զինչ տարբերութիւննեւ զինչ անուակ: զինչ յատուկ եւ զինչ պատահութեն ի սահմանացն բառարութիւն, եւ բոլորովին յազագու բաժանման եւ ապացուցի պիտանացուի ելոյ ուղարցն անսու թիւնն համառաւու քեզ ընձեռութիւն առնելով՝ փորձեցոց ի ձեռն առկաւուց իր Ներածութեան յեզանակի զառ. ծերանեացն անցանել բանիւ, ի խորագունիցն ի բաց կալ ի խնդրոց եւ պարզագունիցն շափառութեն հանդիպելով: Արդ տատեն իսկ վազագայի յազագուսեսի եւ անսակի ...

Այս ամբողջ հատուածը շունի սակայն Եղմածնայ մատենագարանի Գեորգեան ցուցակի թ. 267 ձեռագիրը, որը սկսւում է ուղղակի հարցումներից: Գալուստ Ցեր-Մկրտչեանը վաւերական է համարում այս վերջին ձեռագրի սկզբնաւորութիւնը եւ ենթադրում, որ ոչ ինքը Անանիա Շիրակացին, այլ մի ուրիշը՝ Պորֆիրի Ներածութեան վերցիշեալ հատուածը կամեցել է յարմարացնել հարցումներին, իրեւ յառաջարան: Անելով յետագայ ժամանակների յաւելուած, այս քաղուածքը չի կարող, ուրիշներ Ներածութեան թարգմանեան ժամանակի համար ունենալ որեւ է նշանակութիւն:

պորտիվերի "Ներածութեան նոյն հաստատեց, թւում է ինձ, որ օգառւած պիտի լինի դաւիթ Հարքացին դաւանաբանական փոքրիկ իր զրութիւններից մէկում, որը հրատարակել էր "Արարատ" ամսագրում Գարեգին վրդՅավոէփեանը (1906, մարտ, էջ 261—272):

Այս զրութիւնը, ինչպէս երեւում է նրա վերնազրից, զրուած է Անաստաս Կաթողիկոսի (661—666 թ.) հրամանավ և ունի սկզբում հետեւեալ հատուածը՝ "Բայց նախ արդէն իսկ համառօտ ընձեռութիւն առնելով, զի ոշինչ իմ նախ քան զմիշտ էակն իմացեալ ո եւն (էջ 269): Ներածական բնորոշ այս դարձուածքը յիշեցնում է պորտիվերի Ներածութեան յատուկ յառաջաբանը և կարծում եմ, որ նմանութիւնը կարող է պատահական չլինել, այլ վերազրուելու է Ներածութեան բնագրի ազդեցութեանը: Եթէ այս ենթադրութիւնն ընդունելի համարուի, այդ գէպքում՝ պորտիվերի Ներածութեան բնագրի ծագման ամենավերջին սահմանը զրուելու է եօթերորդ գարի վաթսնական թուականներին:

Պորտիվերի "Ներածութիւնը կարող է լինել ինչպէս տեսանկը, յունաբան հնագոյն շրջանի թարգմանութիւն: Հետեւաբար՝ նրա թարգմանման ժամանակի որոշումը չի պարզում՝ նոյն ինդիրը նաև դաւիթ - Ալիւալիոդորոսի խմբի մէկնութիւնների նկատմամբ: Եւ այս վերջին ինդիրը մնում է Նորից ուսումնասիրութեան ու յուսաբանութեան կարօւ:

Խոսրավիկ թարգմանչի երկասիրութիւնները եւս, ինչպէս զիտենք (անս վերեւ § 35), ունեն արիստոտելեան երկերի ազգեցութեան բաղմաթիւ հետքեր։ Այդ ազգեցութիւնը յուսաբանող վերոյիշեալ օրինակներին կարելի է աւելացնել նաև հետեւեալ ընդարձակ հատուածը, որ, ըստ երեւոյթին, խոսրավիկը քաղել է պարտիւրի Ներածութեան հայերէն բնագրից.

Խոսրավիկ, Էջ 19.

Մերած. Պոբդ., 242¹.

“Զի բնութիւն պարունակուց է պարունակերցն ի նական է ոչ ուղարկեալ զի բնութիւն պարունակեալ զի իւ ի բաց բաշեցն զի առաջնորդ բնութիւն է բաշեցն զի բաց բարձեալ իւ իւնի բաց բարձեալ, իսկ հանուրն շարարտանալով, բառնանի ընդ նմին է ու ամեն էւն։

“Իսկ անական պարունակուցն ի նական է ոչ ոչ պարունակեալ զին զետեն. քանզի յարգ սեռն քան զանակն է... բաշեցն զի առաջնորդ բնութիւն թեամբ սեռ էւ յառաջազնից բնութիւնն ունեցն. եւ շարարտան, այլ ոչ շարարտանալով, բառնանի ընդ բառնին էւն։

Խոսրավիկի թէ այս եւ թէ միւս հատուածներում պարզ նկատելի են, գլխաւորապէս, Պորփիրի Ներածութեան ու յամբողիկեան խմբի թարգմանութիւնների ազգեցութեան հետքերը, իսկ ինչ վերաբերում է Պատիմ - Ալիսիոդորոսի խմբի մեկնութիւններին, նրանց հետքերը խոսրավիկի երկասիրութիւններում շատ անորոշ են ու պիճելի։

Ինչպէս տեսնում ենք, Պատիմ - Ալիսիոդորոսի որոսի խմբի թարգմանութիւնների համար դեռ -

¹ Հ. մ. ն. Նահանգ. Ներած. 243, 24-25, 241, 25-26, 246, 11-12. Պատիմ. 290, 3-19.

եւս շի յաջողութել կտնել հաստատուն մի կռուան,
որով կարելի լիներ որոշել նրանց ծագման
ճշգրիտ ժամանակաշրջանը։ Առ այժմ պարզ է
միայն այսքանը, որ նրանք թարգմանուած են ոչ
աւելի վաղ, քան վեցերորդ դարի վերջերում,
բայց, անկասկած, վաշագանի հարցումներից
առաջ, որոնք, դաշտուած Տէր-Մկրտչեանի կար-
ծիքով, յօրինուած պիտի լինեն 8—10րդ դա-
րում։ Այս սահմանները շատ են ընդարձակ ու
անօրոշ։ Ասկայն մի խիստ կարեւոր հանգամանք,
որ սերտ տարնութիւն ունի մեկնութիւնների այս
խմբի ծագման հետ, թւում է ինձ, որ մօտաւոր
կերպով որոշում է նրանց թարգմանման ժա-
մանակաշրջանը։

§ 50. Դաստիարակութեան կայսեր արքա-
նիւնները նորիք են՝ ըստ երեսոյնին, երե-
քանի հայերէ Շինուազրութեան, անենայն հաստակե-
նակեանք, անենազ դաշտ առաջ։ — Աներեւ
թռուցիկ կերպով շօշափուած էր խիստ կարեւոր
մի խնդիր (անս § 42 ե), որ յամրդիքեան խմբի
իմաստասիրական երկերը թարգմանուած պիտի
լինեն Տիմոֆէոս Կուզի Հակամառութեան
թարգմանման ժամանակաշրջանում, հաւանա-
բար, միաբնակ կուսակցութեան միջավայրում։
Խոկ Պատիմա-Ալլմապիոդորոսի խմբի մեկնութիւն-
ները, լինելով իմաստասիրական մի այլ դպրոցի
եւ ուրիշ հեղինակների գրուածքներ, կարող են
թարգմանուած լինել երկարնակ կուսակցու-
թեան միջավայրում։ Այս խնդրի վրայ արժէ մի
փոքր երկար կանգ առնել, որպէս հետեւ, եթէ այս

ևնթաղբութիւնը հաստատուի, մատենագրական մի շարք հարցերի համար կը բացուն բոլորովն նոր հեռանկարներ: Ա՛պաշտուի մօտաւոր կերպով դաւիթ-Ալիմազիադորոսի խմբի թարգմանութիւնների դարաշրջանը, դաւիթ Անյաղթի մօսսին յօրինուած առասպելական պատմութիւնը կը տառնայ բոլորովն նոր լուսաբանութիւն, վերջապէս՝ այս նոր ենթադրութիւնը կարող է որեւէ կերպ առընդութիւն ունենալ եւ խարենացու խընդրի հետ:

Երդ՝ կայ արդեօք դաւիթ-Ալիմազիադորոսի խմբի երկերում որեւէ մի նշան, որով հաստատուէր նրանց ծագումը երկարնակ հայերի միջավայրում: Խճճ թւում է, որ այդպիսի մի նշան կարող է համարուել դաւիթին վերագրաւած Առածք Հինգ գրութիւնը (անս դաւիթի Անյաղթի մատենագրութիւնը, Անենախիկ 1833, էջ 217—222): Այս գրութիւնը, թէ իմաստասիրական գաղափարների իր սահմանումներով եւ թէ յունաբան ամբողջ իր բառապաշարով, այնքան մօտ է ու համապատասխան դաւիթի Ասհմանը իմաստասիրութեան եւ Աներլուծութիւնը Պարսիկի թարգմանութիւններին, որ ոչ մի կասկած չի կարող լինել, որ նա խմբակից է այս վերջին թարգմանութիւններին: Կարող է միայն հարց լինել, թէ արգելոց սրա հեղինակը նորագրաւառնական դաւիթ մեկնիչն է, թէ մի այլ հեղինակէ: Բայց այդ հարցը օրեւէ նշանակութիւն չունի այն խնդրի նկատմամբ, որ այժմ քննուելու է:

Ա. ԵՐՈՅԻՇԵԱԼ զբութիւնը նպատակ ունի ըստ
իս բացատրելու արխատաելեան իմաստասիրու-
թեան տեսակէտից և բնութեանց ոյն շարա-
բատիկ ինդիրը, որ մոլեսանգ թշնամութեան
եւ քրիստոնէական եկեղեցու պառակաման
գլխաւոր պատճառը դառաւ։ Առաջին երեք
առածները, ըստ երեւոյթին, նախապատրաստա-
կան տեսութիւններ են, որպէս զի հասկանալի
լինեն վերջին գլուխները, որոնց վերնագրերից
իսկ պարզ երեւում է զբութեան բուն նպատակը։
Այս վերջին, չորրորդ ու հինգերորդ գլուխների
վերնագրերն են. «Զի՞նչ մի իցէ գոյացութեան
եւ բնութեանն, եւ ոյք այնօքիկ, որք միոյ ասին
գոյացութեան եւ բնութեան» (էջ 220—221)
եւ «Թէ կարող դոյ իւրաքանչիւր ոք յանհա-
տիցն մի բնութիւն գոլ եւ ասիլ» (էջ 222)։

Չորրորդ գլխում՝ մի բնութիւն է վերա-
գրում ընդհանուր բնաւորական սահմանին, թէ
այն գէպքում՝ երբ այս վերջինը պարզ իրի սահ-
ման է, եւ թէ այն՝ երբ նա զօրութեամբ շա-
բադրական է։ Այս բացատրութիւնը, որ յատուկ
է արխատաելեան իմաստասիրութեան, «բնու-
թեանց ոյաւաբանական վէճերի տեսակէտից
այնքան էլ կարեւոր չէ։ Առկայն նոյն գրութեան
վերջին գլուխը վերաբերում է ամբողջովին և բնու-
թեանց կրօնագաւանական բուն հարցին։ Այդ
շափազանց նշանաւոր հատուածը, որ ուշագրու-
թեան չէ առնուել հայ բանասէրների կողմից,
անհրաժեշտ եմ համարում առաջ բերել առանց
կրծատութենքի։

“թէ կարող գոյ խրաքանչիւր որ յանհատիցն մի ընութիւն գոլ եւ ասիլ.

Արդ անհատիցն ըստ նմանութեան միաբանութեան, ոմանք պարզականք ընաւորեցան գոլ, եւ ոմանք շարադրականք: Արդ պարզականացն անհատից յապաղումն կալցի բանս, զի ոչ է առաջիկայիս դիտաւորութեան, իսկ վասն շարադրականացն ասացուք, եթէ ոչ արարողք գոն մի ընութիւն ասիլ եւ գոլ: Կախ զի մի ընութիւն ասացաք զընդհանուր ընաւորական սահման. իսկ անհատն՝ ոչ ընդհանուր, այլ մասնական:

Երկրորդ՝ ոչ ապաքէն ցուցաք յառաջագոյն զանհատն միոյ ասիլ ընութեան հանդերձ այլովք անհատիւք, նոյն եւ մի գոլ ասի ընութիւն: Իսկ երրորդ զայն ասացուք զամենայն շարադրական մի ընութիւն, նոյն արարող գոլ ընաւորիլ. իսկ զանհատն ոչ նոյն արարող, այլ նոյն եղեալ հանդերձ այլովք անհատիւք. արդ զիարդ ասի գոլ մի ընութիւն: Չորրորդ՝ առ այսորինք ամենայն շարադրական մի ընութիւն զօրութեամբ ունել ընաւորեցաւ զանազանութիւնն աեսակաց, իսկ անհատն արդեամբք, որպէս ոլաւզոս անհատ գոլով զհոգին եւ զմարմին: Հինգերորդ՝ ամենայն մի ընութիւն տեսակ ընաւորեցաւ գոլ, եւ ըստ յոլովից բերիլ թուով զանազանեցելոց. իսկ անհատն զիարդ արդեօք լինիցի տեսակ, եւ ըստ յոլովից բերիցի: Արդ ոչ զոյ կարող մի ընութիւն ասիլ եւ գոլ. զի ասացաւ իսկ վազ ուրեմն, թէ որք միանգամ ոչ ունին զմի սահման, այնպիսիքն եւ ոչ նոյնք ասին գոլ երրէք ուրեք, (էջ 222):

բավանդակութիւնն այս հատուածի, կարծում եմ, որ շատ պարզ է։ Մի բնութիւն կարելի է ասել ընդհանուր գաղափարների վերաբերմամբ՝ սեռի, տեսակի, նաև բնաւորական տահմանի, երբ նա շարադրական է զօրութեամբ, ինչպէս մարդ ընդհանուր գաղափարը, բայց անհատների նկատմամբ՝ Պաւորս, Պետրոս եւն, մի բնութիւն չի կարելի ասել։

Նոյն այս խնդիրը քննութեան է առնուած ութերորդ գարում հակաբազկեդոնական հայի իմաստակրների գրուածքներում, սակայն եղակացութիւնն այնտեղ ուրիշ է։ Օրինակ՝ Ասեմբանս Ախոնեցին ¹ Առ 8. Գերմանոս զրած իր թղթում նոյն հարցի առթիւ ասում է¹. «Զի թէ զթիւ բնութեանցդ առցես ի վերայ Քրիստոսի, հարկաւորապէս մղիք յայսոսիկ, կամ երկուս ասել բնութիւնս, կամ ի ներքոյ անկանել յառաջասացելոցդ աստուածամբարտից, եւ կամ գոփիսինելի ասել։ ապա թէ ոչ հաւանել պարսիք ձերոց ճարտարաց, զի ի կենդանոյն զայրութեամբ զանազանեալսն տարբերապէս՝ սեռս եւ տեսակս անուանեցին, եւ զսեռն հասարակ մի բնութիւնն անհապն թուով ի բազումա կոտորեալ։ Խոկում յերկուց անձնաւորեալ, մի սասացաւ ընութիւնն, որպէս մեկնէ Յիորիսիդէս Ըթենացի, զպարզսն անուանոն զսերմանեալսն յԱրիստոտէլէ,

¹ Տես Դաւել. Խոսրովիկ թարգմանիշ. եւ Երկաստիռութիւնը. Դորիք. Էջ 38—40 եւ Գիլը. թէ դիմ ոց. Առաջակայ Հայոց կամ ողիկոսի ընդդիմ է մ Երկարթակաց ներառականացն, Էջ 434։

ասացեալ եղջերուաբազսի Ատորոգութիւնն, ոչ
միայն ի վերայ պարզիցն առէ, այլ եւ դշաղաշա-
րաբար կապահցեալին մի աւելի բնութիւն, եւն
(Գիրք Բժղթոց, Թիֆլիս 1901, Էջ 383—384):

Այս հատուածում, “Առածք Հնդից հա-
կառակ, “յան յերկուց անձնաւուեալ ու այս-
ինքն՝ ոմն մարդիկ կամ անհատները, Պաւուս,
ունտրաս են, որ ազգմամբ շարադրական են, հա-
մարում են մի բնութիւն ունեցող: “Առածք
Հնդից հեղինակը եւ Ատելիուս Ախունցին, ինչ-
պէս տեսնում ենք, “բնութեանց միեւնոյն
խնդիրը մեկնում են բարորովին այլ կերպ. առա-
ջինը՝ համապատասխան քաղկեդոնական երկա-
րնակ դաւանութեան, իսկ երկրորդը՝ հակաբաղ-
քեգոնական միաբնակ ուսման համաձայն:

“Առածք Հնդից գրութեան այդ բնոյին
այնքան պարզ է, որ կարօտ չէ երկար լուսաբա-
նութեան. որէոք է միայն զարմանալ, որ նա յե-
տագայ դարերում վրիսել է հակաբաղկեդոնա-
կան հայ եկեղեցականների ուշադրութիւնից եւ
պահպանուել, գրեթէ անաղարտ, դաւիթ Անյաղ-
թի բազմաթիւ ձեռագիրներում: Ըստ երեւոյ-
թին, հայ եկեղեցականները չեն հասկացել նրա
բուն իմաստը, որովհեանեւ գրուածքն արտաքուստ
փիլիսոփայական է եւ, ոչ դաւանաբանական:

Անըսյիշեալ նոր լուսաբանութիւնն ար-
ժանի է ամենալուրջ ուշադրութեան, որովհեանեւ,
ինչպէս տեսանք, նոր այս լուսատի հետ սերտ կա-
պուած են մատենագրական մի շարք ուրիշ
հարցեր:

Ի նկատի առնելով այս նոր բացատրութիւնը, թւում է ինձ, կարելի է ենթագրել, որ Հինգ առածքը, ինչպէս եւ նրան խմբակից դաւիթ-Ալիմազիողորոսի մէկնութիւնները, թարգմանուած կարող են լինել 6—7 շն դարում, կրօնա-դաւանական մեծ կոիւների ու պառակտումների ժամանակ, վեցերորդ դարի վերջերից ոչ առաջ եւ, ամենայն հաւանականութեամբ, մինչեւ եօթերորդ դարի վերջերը:

Ընդգծուած այդ ժամանակաշրջանում՝ նրանք թարգմանուած պիտի լինեն, ինչպէս աւանդ, աարբեր ժամանակ եւ վերագրուելու են տարբեր թարգմանիչների: Յունաբան թարգմանութիւնների այս երրորդ շերտի մէջ հնագոյն են, ըստ երեւոյթին, դաւիթի Ասհմանքը եւ Ներածութեան Աերլուծութիւնը, իսկ նորագոյն Ելիասի Սաորուգութեանց մէկնութիւնը: Ուրեմն մօտաւոր կերպով որոշում է եւ այս խմբի թարգմանման ժամանակաշրջանը, թէ եւ ոչ այնքան հաստատ, որքան միւս խմբերինը, բայց անհամեմատ աւելի հիմնաւորուած, քան մինչեւ այժմ: Բացի թարգմանման դարաշրջանի մօտաւոր այս որոշման, կարծում եմ, որ պարզում է այժմ, թէ ինչու սրանց ծագման ու հեղինակի մասին ստեղծուել են հետզհետէ մտացածին զանազան աւանդութիւններ, որոնք հաւաքուած ու ամփոփուած են “Արբոց վարդապետացն հայոց Առաքէսի եւ դաւիթի հարցմունք ընդ երկարնակ չարափառն, յայտնի գրաւածքում: Ծագած լինելով երկարնակ հայերի միջավայրում, շատ բնական

է, որ նրանք չեին կարող ընդունելի ու հանգութելի լինել հակաքաղկեդնական հայերի շրջաններում։ Հարկաւոր էր անհաճոյ այդ փաստը մասացութեան առջ, եւ յետագայում, զիստակցաբար կամ թերեւս անգիտակցաբար, հետրւում է հերիամանման մի նոր աւանդութիւն, որը բոլոր այդ երկերը վերագրում է Ասհակ-Մաշտոցի աշակերտ՝ Պատիմ Անյաղմ հայ փիլիսոփային։ Արօնական տեսակէտից այդ թարգմանութիւնները չեին կարող այլեւս անհանդուրժելի համարուել, որովհետեւ վերսիշեալ Հարցմանկըներում Պատիմ Անյաղմը եւ նրա ընկերակից Մովսէս Քերթօղահայրը, լինելով պաշտպան ու ջատագով հակաքաղկեդնական գաւանութեան, բանակոի իւն մզում հեղինակաւոր երկարնակ եկեղեցականների հետ եւ նրանց բոլոր ասածները յախողութեամբ հերքում։ Ըեշաելով առանձին Պատիմ Անյաղմի ուղղափառ ու հակաքաղկեդնական լինելը, Հարցմունքները կարծես թէ յատուկ նպատակ ունեն ժխտելու իսպատթարգմանութիւնների ծագման իրական փաստը։

Առասպելական պատմութիւնը Պատիմ Անյաղմի մասին, ինչպէս տեսնում ենք, ստանում է ուշագրաւ մի նոր բացատրութիւն եւ լուծում հայոց մատենագրութեան բազմագարեան գաղանիքներից մէկը, որի հետ սերտ կապուած է եւ Մովսէս Քերթօղահայր ինդիրը։ Յոյս ունեմ, որ այս ուղղութեամբ կը լինեն նոր ուսումնասիրութիւններ, որոնք, թւում է ինձ, վերջնականապէս պիտի հաստատենկարեւոր այս եղբակացութիւնը։

§ 51. Παραγγελία της απόφασης της δικαστικής αρχής
επί της απόφασης της δικαστικής αρχής. Η απόφαση της δικαστικής αρχής είναι η πιο σημαντική απόφαση στην δικαιοδοσία, καθώς αποτελεί την απόφαση της δικαστικής αρχής. Η απόφαση της δικαστικής αρχής είναι η πιο σημαντική απόφαση στην δικαιοδοσία, καθώς αποτελεί την απόφαση της δικαστικής αρχής.

Տեսական գիտելիքներ, Եջ CLXXXIII.

(թ.թ. էջ 31, 22): Աբով՝ այս սխալները տեղ են գտնել դաւթիքի քերականութեան մէջ եւ առիթ գտնել նաև հետեւեալ սխալ մէկնութիւնների. դաւ. փիլ. մէկն. քերականին, էջ 81, 3—5՝ “իսկ ի թաղմանէ նախակըթեալն՝ որպիսի ինչ. զի զոր նիշ եզիս ոք կրթելով, եւ յայլմէն եւս մնացելովք, զկնի իւր եթող ապազայիցն”, դաւ. մէկն. քերակ., էջ 119, 21—120, 3՝ “Եւ քերդութեանն, որպիսի մռացածի, ծղացի, ոքացիդ՝ յայտնի է. իսկ ոզկուզաւրենդ եւ տարմաքար՝ զոր քերդեալ ի խորութենէ սկատերազմիկ զաւրուն երթալոյ, իրր թէ տարմաքարերթայինն եւ ազկուզաւրենդ։ Խթէ դաւթի փիլտոփայի քերականութեան մէկնութիւնը թարգմանուած լինէր յունարէնից, ոքարդ է, որ թքակացու բնագրի թարգմանութեան սխալները չէին կարող կրկնուած լինել այդ մէկնութեան մէջ։

Ընդունելով այս գրուածքը հայ հեղինակի աշխատութիւն, կարող ենք եզրակացնել, որ դաւթիթ փիլիսոփան, որը գրել է քերականի այդ մէկնութիւնը, ամենայն հաւանականութեամբ, հայ հեղինակ է։ Ուրեմն որոշում է յունարան գպրոցի հայ մատենագիրներից գոնեա մէկը, որը, ըստ երեւոյթին, այդ գպրոցի յայտնի զէմքերիցն է, ձեռագրերում էլ անուանում է յաճախ և աւամեծն դաւթիթ փիլիսոփայն (անս Աբու եստ Դիոնիսեայն, էջ 79, ծանօթ.):

Անանուն հեղինակի մէկնութիւնը եւս, ինչպէս երեւում է նրա բովանդակութիւնից, հայերէն գրուած աշխատութիւն է եւ ոչ թարգմա-

նութիւն յունարէնից: Կմկ. Աղօնցը արտամադիր
է կարծելու, որ այս մեկնութիւնը կարելի է վերա-
գրել Մամրէի վերծանողին, որին մատենադրա-
կան աւանդութիւնը յիշում է, որպէս ընկերակից
դաւթիւն Մովսէսի (տե՛ս Աբրուեստ Դիտնիսեայն,
էջ CXIII—CXIV): Աակայն առասպելեալ աւան-
դութեան մէջ դաւթիւն Մովսէսի ընկերակից են
Համարուել բացի Մամրէից նաեւ Հաւեւ Աբրուեստ
Աբրուհամ եւ սոցին նմանակիցն զօղոս¹ ու, ուրեմն
Անանանի մեկնութիւնը Հնարաւոր է վերագրել
նաեւ սրանց: Այս խնդիրը, ինչպէս տեսմում ենք,
մնում է անորոշ եւ չէ կարող, ի հարկէ, լուծուել
առանց որեւէ դրական վկայութեան:

Այդպիսի մի վկայութիւն, աւելի ճիշտ մի
ակնարկ, կարծես թէ կայ Համամ Աբրուեստ
քերականի մեկնութեան հետեւեալ Հատուա-
ծում. Համագիրս ծննդագործէ բան եւ զծնելոցն
շափան ներառնու եւ ինքնագիր առածութեամբ
զարգարեալ ունի զիամաւըն խոկաց: Այսքիկ
եղիցի ի մեղ առոգմանց գործի եւ քննութեանց
զէն եւ քերգողութեանց զգեստը եւնախակրթու-
թեանցն սեղան եւ խոկացն բաժակ եւ կարողացն
ճոխութիւն եւ ճեմականացն իմացական սանձք
եւ սիովնականացն հետեւումն ազնիւ եւ եկեղեւ-
ցականաց վանդ լիարողոր սեղանականացն եւ
աստուածաբանականացն մեկնոց փոքր եւ համ-
բակացն վայելու զարդ եւ մեղ ստորապայ-
ծառ պատմունանը անզին ի Դաւթէ եւ ի

1. ՏԵ՛Ս Պ. Աբրուեստ Դիտնիսեայն, Հնաց հ. Դիտնիս, էջ 45:

Պաւղոսէ հրաշացան եւ որ ի տերունական ի պատկ ի Քրիստոսէ ունիմք զվեցսն յանձառիցը («Արուեստ Պիտոնիսեայց», էջ 270): Համամբ Արեւելցին իւրայատուկ ձեւով բացատրում է այս հատուածում նախադրութիւնների կարեւուրութիւնը: Հատուածի վերջում նախադրութիւնները նա անուանում է «ստորապայծառ պատմումանք անգին», որ «ի դաւթէ եւ ի Պաւղոսէ հրաշացան»: Արդ՝ ում է վերաբերում Համամբ Արեւեցու այս ակնարկը, դաւիթը մարդարէին ու Պօղոս առաքեալին, թէ քերականութեան Շնագոյն մեկնիւններին: Երկրորդ ենթադրութիւնը կարծես թէ աւելի մօտ է հատուածի իմաստին, որովհետեւ դժուար է հասկանալ, թէ ինչ կապ կարող են ունենալ նախադրութիւնների հետ դաւիթը մարդարէն եւ Պօղոս առաքեալը: «Նոր այս լուսաբանութեամբ՝ վերեւ յիշատակուած Դաւիթը, լսու երեւոյթին, քերականի մեկնութեան հեղինակ և եռամեծն դաւիթը փիլիսոփան» է, իսկ Պօղոսը, ամենայն հաւանականութեամբ, հեղինակն է միւս Շնագոյն մեկնութեան: Եթէ այս ենթադրութիւնն ուղիղ համարուի, Ընանունի մեկնութիւնը հաւանական կը լինի վերադրել ոչ թէ Մամրբէ վերծանողին, այլ Պօղոս մեկնիչին, որը Մովսէսի ու դաւիթի Հարցմունքներում յիշում է, իրեւ անմանակիցը դաւիթը փիլիսոփային, Մովսէս քերթողահօր, Արրահամ հոետորի եւ Մամրբէ իմաստասիրի:

«Իկ. Աղոնցն իր ուսումնասիրութեան մէջ աշխատել է որոշել այս մեկնութիւնների ծագ-

ման ժամանակը եւ իր եղբակացութիւնների ընդհանուր ամփոփման մէջ կարծում է, որ դաւթի ու Անանունի մեկնութիւնները, լինելով աւելի հին քան Ստեփանոս Ախոնցու եւ Մովսէս Քերթօղի Համապատասխան մեկնութիւնները, գրուած պիտի լինեն, բայ երեւոյթին, եօթերորդ գարում (անս Արտեևա Պիտոնիսայ էջ CXCIII): Յունաբան դպրոցի զարդացման ընթացքը եւ յունաբան երկերի երեք տարրեր շերտերը պարզելուց յետոյ, թւում է ինձ, որ Դաւիթ Փիլիսոփայի ու Անանունի ժամանակը հնարաւոր է այժմ որոշել աւելի հիմնաւոր ու հաստատուն կերպով, քան այդ արուած էր բանասիրական՝ նախորդ ուսումնասիրութիւններում:

Դաւիթ Փիլ., էջ 102, 8—10. Արքատ. Պէրիաթմ., էջ 461.

“Իսկ Արքատանելու զառարառութիւն եւ գրացասութիւն եւ գրացերեւութիւն ընդ անուան եւ ընդ բայի առաջ հինգ զուլու”

“Կամ արժան է զնել, զի՞նչ է անուն, եւ զի՞նչ է բայ. ապա զի՞նչ է բացառութիւն, եւ սուրառութիւն, եւ բացերեւութիւն, եւ բան”.

Դաւիթ Փիլ., 109, 11—15. Յամնլ. Ստոր. 1.

“Եւ Համանուն լինի բայ պատահման եւ բայ մօսաւ”

“Համանունութիւն լինի բայ երկուս յեղանակու բայ”

¹ Տիւ Զեռ. Էջմ. մասեն. թ. 1894 — Մայր Յառակ. թ. + 1852:

ծու թեան . պատուհմամբ՝
յորժամ երկուց իրաց նոյն
պիունացի անուն ախրական
է . առաստական , արծուի՝
թշաշուն եւ արծուի՝ շի-
նուած փայտախ . ինչ մաս-
ճալթ եամբ՝ ըստ պատույ .
ըստ յուսոյ . ըստ ովառմից
և . այլացն եւսոյ :

Դամիթ Փիլ . , 80 , 10—12

պատուհման կամ՝ մատածու-
թեան ըստ պատույ , ըստ
յիշառակի , ըստ ազաւիլից ,
ըստ կերպարանի ըստ նմա-
նալիթեան :

“Բայց ի հարցման առաւք
զառհման առաւեասի , զոր
աւ բնակի եթէ ասիցէ որ .
զինչ է մարդ , յիով պա-
տասխանեալ ասէ . “կեն-
դանի բանառը մահկա-
նացու .”

ՅՍտոր . , Ձև . Թ . 1894 .

“Երբ թէ ասիցէ ոք զմարդ
կենդանի բանառը մահկա-
նացու . (Պ . Պ .) Նաև յազ-
գուց . Ժ . “մարդ զոյցու-
թին իմն նշանակի ոչ զոյ-
ցուորք : այլ զոյցութիւն
կենդանի բանառը մահկա-
նացու .”¹

Համարելով այս հատուածներից առաջնը
բաղաած Արիստոտէլի Յաղագս մեկնութեան
թարգմանութիւնից , Կիկ . Աղոնցը կարծում է ,
որ Դաւիթ Միլլիառիայի մեկնութեան մեջ այդ
հատուածը կարող է լինել ընդմիշարկութիւն² :
Ասկայն , ինչպէս տեսնում ենք , կան եւ ուրիշ
հատուածներ , որոնք կապ ունեն Յամբորիասի
Ասորդութեանց մեկնութեան հետ : Ուստի՝ ան-
հաւանական է ինձ թւում , որ վերոյիշեալ հա-

¹ Դաւիթ - Ալիմորիադ պատուի յուրի երկերում՝ մարդու
առհմանութեան մասնաւում է՝ “կենդանի բանառը մահ-
կանացու . մարդ եւ հանճարոյ ընդունակն (Ասհմ . իմ .
Էլ . 136) . Առաելյ հինգ . Էլ . 217 եւն) :

² Տե՛ս “Արևուտակ Դիմիտրովյայ . Էլ . CLXIII .

տուածը դաւթի մեկնութեան մէջ լինի ընդմիջարկութիւն, այլ պէտք է ենթադրել, որ դաւթիթ փիլխոփան, ծանօթ լինելով յամբողբեան խմբի թարգմանութիւններին, ոգտուել է նրանցից իր մեկնութեան այն մասերում, որոնք որոշ առընչութիւն են ունեցել արիստոտէլեան իմաստասմբութեան հետ:

Այս ենթադրութիւնը խիստ կարեւոր է դաւթիթ փիլխոփայի ժամանակի որոշման համար: Յամբողբեան խմբի երկերը, ինչպէս զիտենք, յունաբան երկրորդ շերտի թարգմանութիւններ են եւ թարգմանուած են 576 թուին: Եթէ ընդունենք, որ քերականի մեկնիւ դաւթիթ փիլխոփան օգտուել է այդ թարգմանութիւններից, կարող ենք վստահօքէն եզրակացնել, որ նրա մեկնութեան ժամանակը պէտք է գնել յունաբան երկրորդ շերտի թարգմանութիւններից եւ այդ թուից յետոյ: Թրակացու քերականութիւնը, ինչպէս աեսանք, պատկանում է յունաբան թարգմանութիւնների առաջինին եւ թարգմանուած պիտի լինի պիտոյից գրքից ու Փիլոնի երկերից առաջ, ուրեմն՝ ամենաուշը վեցերորդ դարի առաջին կիսում: Դաւթիթ փիլխոփայի մեկնութիւնը եւ թրակացու քերականութեան թարգմանութիւնը, ինչպէս աեսանում ենք, ծադել են յունաբան դպրոցի զարգացման տարրեր շրջաններում: Խակ այս փաստից բղխում է ինքնին, որ քերականի մեկնիւ դաւթիթ փիլխոփան չի կարող լինել թրակացու քերականութեան թարգմանը: “Աիկ. Ադռնցի ուսումնասիրութիւնից եւս երեւում է,

որ այս եզրակացութիւնը հաստատում է նաև դաւթի մեկնութեան բովանդակութեան քննութեամբ (տե՛ս “Արուեստ Դիռնիսեայ”, CLVIII, CLXVIII, CLXXVI): Այսպէս՝ թրակացու քերականութեան մեջ վանդեւ փաղառութիւնը բար, որ միեւնոյն սալլաբիշի բառի թարգմանութիւնն են, դաւթիթը հասկացել է, որպէս քերականական տարրեր եղբներ. գերանուն բառը, որ յունարէն, ձնաւսումից բառի թարգմանութիւնն է, դաւթիթը հնարաւոր է համարել մեկնել, որպէս թերանուն: Այս օրինակներից խել երեւում է, որ նա թրակացու թարգմանը չէ: Ըսդունելով թրակացու քերականութիւնը յունարան գպրոցի հնագոյն թարգմանութիւններից մեկը, հաւանական կը լինի նաև ենթագրել, որ այդ թարգմանութեան հետ միասին կարող էին լինել եւ քերականի հնագոյն մեկնութիւններ: Անհնարին չէ, որ դաւթիթ փիլիսոփան եւ Անանուն կամ ոլորս մեկնիչը օգտուել են ոչ այնքան քերականութեան յունական մեկնութիւններից, որքան այդ հայերէն մեկնութիւններից, որոնք գոյութիւն են ունեցել նրանց ժամանակ, սակայն մեր ձեռքը չեն հասել:

Նիկ. Աղոնցն իր ուսումնասիրութեան մեջ կանգ է առնում նաև մի ուրիշ կարեւոր հարցի վրայ, թէ արդէօք կարող է քերականի մեկնիչ դաւթիթ փիլիսոփան լինել Ասհմանք իմաստասիրութեան երկի հեղինակը կամ թարգմանը: Դաւթի մեկնութեանու Ասհմանքի առընդութիւնը պարզելու համար նա մատնացոյց է անում այդ

Երկերում՝ Տարտասանութեան բաժանմանը վերաբերեալ հետեւեալ հասուածը.

Դաւ. քեր. միջն., Տե., 11-17. Սահմ., 207, 1-3.

“Վանդի առևակը Տարտասանականին երիւց այսուցիւց կառապին և վարդին՝ առևանականուն և բազիս հայրանաւն և ի կացրակաւնուն, զուգականը կամ զայտականը, ի բազիս հականն, ի կացրականն, առաջը ի սեռէ”:

Աահմանքի մէջ Տարտասանութեան այս բաժանումը համարում է “ոչ բարուոքո, մինչդեռ դաւիթի քերականը կողմանկից է այդ բաժանման։ Աարծիքների սկզբունքային այս տարբերութիւնը դաւիթի մեկնութեան ու Աահմանքի մէջ “Նիկ-Ռունցը համարում է պարզ մի նշան, որ դաւիթը չի կարող լինել Աահմանքի հեղինակը (անս “Արուեստ Դիմենիսեայո, Էջ CXXXII, CLXXXIII): “Նիկ-Ռունցի այս դիտողութեանը պէտք է աւելացնել նաեւ այն, որ դաւիթ քերականի թէ ամբողջ մեկնութիւնն ըստ իր բովանդակութեան եւ թէ իմաստասիրական առանձին դատաղութիւնները չունեն այն հմտութեան ու դիտութեան որականիշները, որոնք առանձնայատուկ են Աահմանքի հեղինակ Դաւիթի մեկնիւնքն”:

¹ “Նիկ-Ռունցը Արուեստ Հեղինակը այս չի ընդունում “Նիկ-Ռունցի այս դիտողութիւնը եւ անթաղքում” է, որ դաւիթը մամանակի ընթացքում կարող էր իր կարծիքը փոխել. անս “Դիտողութիւններ Դաւիթը Ա. Ադամցի նար դրբեն վրայու. Արարատ 1919, յունի գեկտ., Էջ 68.”

Եթէ դաւիթք քերականը լինէր Ալիմզիոդորսի
գողոցի նորպղատօնական դաւիթք փիլիսոփան,
պարզ է, որ նրա իմաստասիրական դատողու-
թիւնները պէտք է համապատասխանէին այս
գողոցում մշակուած տեսութիւններին, մինչդեռ
նրա մեկնութեան մէջ արխտութելեան իմաստա-
սիրութեան մուրացածոյ եւ ազքատիկ գաղա-
փարները քաղուած են, ինչպէս տեսանք, յամբողի-
կեան խմբի հայերէն թարգմանութիւններից:

Եթէ դաւիթք քերականը Աահմանըի հե-
ղինակը չէ, հարց է ծագում, թէ արդեօք չի-
կարելի նրան վերագրել Աահմանըի թարգմա-
նութիւնը: Այս խնդրի նկատմամբ “Նիկ. Ագոնցը
մատնացոյց է անում, որ արտեսատի սահմանման
մէջ (անս վերեւ § 41, 2) Աահմանըի թարգ-
մանը չառալդիչ բառը թարգմանել է “Հասո-
զութիւն”, մինչդեռ դաւիթք քերականն իր մեկ-
նութեան մէջ չառալդիչ: բառի այդ ուղիղ
իմաստը չգիտէ եւ ենթադրում է նրա իմաստը
“Թողումն” չառալչուած բայից: “Նիկ. Ագոնցն ան-
հարին է համարում, որ միեւնոյն անձը կարե-
ւորագոյն այդ եղբը Աահմանըի մէջ թարգ-
մանած լինի ուղիղ, իսկ քերականի մեկնութեան
մէջ մեկնած լինի բոլորովին սխալ, ուստի եւ եղ-
բակացնում է, որ Աահմանըի թարգմանը եւ
դաւիթք քերականը պէտք է լինեն տարբեր անձ-
նաւորութիւններ (անս “Ազուեստ Դիոնիսեայ”,
էջ CLXXXVIII): Կան եւ ուրիշ զեզգեր, երբ
ամենասամարական եղբներն իսկ չեն համա-
պատասխանում իրար դաւիթք քերականի ու

Դաւիթ - Ալիմազիուդորսով խմբի երկերում։ Այդ
տեսակէւսից ուշագրութեան արժանի է դաւթի
մէկնութեան մէջ հետեւեալ հասուածը. Էջ 81,
8-11⁴ «Արդ հարկաւորաբար բանական արտեսահա
առաջարկութիւն հնդիւքս այսոքիւք կատարի-
դիասաւորութեամը, հարազատոթեամը, վերա-
գրաւն, վարդապետականաւն եւ ըստ մասին
բաժանմամբ, յորում եւ աւգատակարն»։ Այս
հատուածում՝ «վերագիրն» եւ «աւգատակարն»
համապատասխանում են յունարէն չ չուցրացի
եւ չո շրջապատ եղբներին, իսկ դաւիթ - Ալիմ-
ազիուդորսի խմբի երկերում նոյն եղբները
թարգմանուած են «մակագրութիւն», եւ «պի-
տանացուն» (դոկտրի. Էջ 250, Մեկն. ի Ա. Երլ-
էջ 560, 562, ևլ. Առ. Էջ 36, 40)։ Աահմանդի
թարգմանութիւնը, ինչպէս երեւում է լեզուական
այս դիտողութիւններից, դժուար է վերագրել
դաւիթ քերականին։ Հակառակն ապացուցանելու
համար անհրաժեշտ են դրական ու որոշ փաստեր։
Պէտք է ասել, որ ժամանակագրական տեսակէւսից
միանգամայն հնարաւոր է Աահմանդի թարգմա-
նութիւնը վերագրել քերականի մէկնիչ ։ Եռա-
մէծն դաւիթ փիլիսոփայինն, որովհետեւ նրանց
երկուսի ժամանակն էլ զրուելու է, ինչպէս տե-
սանք, յունարան երկրորդ շերտի թարգմանու-
թիւններից յետոյ։

Ընանունի մէկնութիւնը, որ վերեւ մէնք
վերագրեցինք Պօղոս մէկնիչն, գրուած պիտի
լինի, ինչպէս երեւում է նրա բովանդակութիւնից,
դաւթի մէկնութիւնից յետոյ եօթերորդ դարում։

Այդ մեկնութեան մէջ յիշում է դաւիթ անունով մի հայ մատենագիր հետեւեալ հասուածներում¹ ։ “Խակ քաջորդակի տաղ ասի դաւիթեան քերթութիւն (եւ) որ յաղագս Տիգրանայ,² ան ու Աբուեստ դիօնիսեայ,³ էջ 128, 21—129, 1,

2. “Խակ բան շարադրութիւն է բառի, յարժամ շարադրէ որ դաւիթիմն զշարադրեացն եւ զպատերազմն եւ զմարացն եւ զհայցն եւ ասիցէ յարապէս եթէ դաւիթ շարադրեաց զպատերազմն մարաց եւ հայոց, որ է բան,⁴ անո նոյնը, էջ 138,

1—8⁵: Արդ՝ հարց է ծագում, թէ ով է հռչակաւոր այս դաւիթը, որը շարունակ յիշում է Անանունի մեկնութեան մէջ։ Որովհետեւ Անանունի ժամանակը դրուելու է, հաւանաբար, անմիջապէս դաւիթից յետոյ եւ նա կարող է լինել այս վերջինի աշակերտը, ոչ միայն հնարաւոր, այլ եւ հաւանական է թւում, որ Անանունի յիշատակած դաւիթ քերթուզը լինի քերականի մեկնութեան հեղինակ դաւիթ վիլիխափան։ Այս հարցի լուծումն առանձին կարեւորութիւն ունի, որովհետեւ խորենացին Տիգրան Մեծի պատմութեան համար ունեցել է, որպէս ազրիւր, բանաստեղծական մի գրուածք, որը նու պարզ յիշատակումէ եւ անուանում⁶ ։ Չորս հագներից ութիւնը, դարդատառորին ի բանս եւ զիմաստացն խակ եւ ի մէջ իմաստաց իմաստնագունին⁷։ Անանունի յիշած արաւիթեան

¹ Դաւիթ անունը յիշատակումէ և նույն յանձնի որինակների մէջ, էջ 127, 137, 145։

² Տե՛ս Մագսես Խորենաց, ու. Պատմութիւններ Հայոց, Տիգրան 1913, էջ 455. Խուեւ. ԱՌ. Արքունիքան։ Հայ մազարդական առաջապեսները, Աշողարշապատ 1901, էջ 413 եւն։

Քերթութիւնը որ յաղագս Ցիկրանայ և դաւթի
շարադրութիւնը հայոց ու մարաց պատերազմի
մասին թերեւս կազ ունենան “Չորս հագներ-
գութեանց հետ, որի արգատաւոր եւ “ի մ.ջ
իմաստնոց իմաստնագոյն հեղինակը եւս գոցէ-
առընչութիւն ունենայ վերոյիշեալ դաւթիմների
հետ ինչպէս տեսնում ենք, եօթերորդ գարի հայոց
մատենագրութեան պատմութիւնը պէտք է աւա-
ջին հերթին լուծէ մի շարք դաւթիթ անունով
հեղինակների խնդիրը, որոնցից յայտնի են ար-
գեն՝ դաւթիթ Հարբացին, դաւթիթ Տարօնացին,
դաւթիթ Բագրեւանցացին, քերականի մեկնիւ-
դաւթիթ սիլիսափան եւ, ըստ երեւոյթին, նաև
Անանունի յիշած հաշակաւոր դաւթիթ քերթագը:
Արանցից մի քանիսը կարող են միւսնոյն հեղին-
ակը լինել, բայց այդ խնդիրը մնաւմ է զեւ
անորոշ ու կարու յատուկ յունաբանութեան:

Ա երայիշեալ մեր դիտողութիւնները թրտ-
կացու քերականութեան ու նրա հնագոյն մեկ-
նիշների մասին, ինչպէս եւ նրանց ծագման ժա-
մանակաշրջանների որոշումը, կարծում եմ, որ
բառականնայաստեղու են այս խնդիրների ոլարզա-
բանման, եւ բանասէրների հաւաքական ջանքե-
րով յունաբան շրջանի մեր մաստենագրութեան
համար ստեղծուելու են հետզհետէ ամուր ու
հաստատուն հիմքեր:

§ 52. Յանդառ ողբերգի շեքայիւնը յա-
րակի ընթացը հաստիք է հայոց ժամա-
նակնեան կ ըստ իշխանութիւնի նիւթեալը: —
Յանդառան զպրացի իմաստասիրական, ճարտա-

սանական ու քերականական երկերը բաժանւ-
ւում են, ինչպէս անսանք, երեք տարրեր խմբերի,
որոնք դանազան ժամանակաշրջանների աշխատու-
թիններ են եւ ծագել են յաջորդաբար, մօս
երկու հարիւր տարրուայ ընթացքում, ակսած
վեցերորդ դարի սկիզբներից կամ հինգերորդ
դարի վերջերից, ուրեմն, զինաւորապէս, վեցե-
րորդ եւ եօմներորդ դարերում։ Եթէ անտես
առնենք Դաւիթ Անյաղթի ու Նրա ընկերակից-
ների մասին յետին դարերում յերիւրուած
առասպելանման աւանդութիւնը, որը դարերի
ընթացքում խճճել ու մեծապէս դժուարացրել
էր այս խնդիրների լուծումը, Հայոց մատենա-
գրութեան մէջ կան նաև ուրիշ կողմանակի
վկայութիւններ ու ակնարկներ, որոնք կատարե-
լապէս հաստատում են յունաբան դպրոցի այն
երկարատակ դարգացման ընթացքը, որ սոյն
ուսումնասիրութեան մէջ մանրազննին կերպով
քննուած ու լուսաբանուած է։

Հայոց մատենագրութեան մէջ, ինչպէս
յայտնի է, յունաբան դպրոցի ականաւոր ներ-
կայացուցիչները, մէծ մասամբ, անուանուամ են
փիլիսոփայ կամ իմաստաւէր, ճարտասան եւ
քերթող։ Աբով՝ հինգերորդ դարի վերջերից
սկսած Հայոց մատենագրութեան մէջ յիշատա-
կուած կան մի շարք հայ մատենագիրներ, որոնք
կրուամ են վերոյիշեալ այս մականունները։ Հետ-
զոյնը սրանից Պաղար Փարապեցու թղթի մէջ
յիշուած “Մովսէս փիլիսոփան” է, որն ապրած
պիտի լինի հինգերորդ դարի վերջերում։ Որ այս

Մովսէսը յունարան գպրոցի հեղինակ է, այդ
կարելի է ենթադրել նրա գրուածքների մտաբն
Փարավեցու ծանօթ վկայութիւնից, նաև նրա
“փիլիսոփոս” մականուան յունական վերջաւու-
րութիւնից: Ասողիկի վկայութեամբ, վեցերորդ
դարի առաջին կիսում յաջորդել է Սահակ կա-
մուղիկոսին “Տէր Քրիստոփոր փիլիսոփան ի
գաւառէն Բագրեւանգայ եւ գեղէն Տիրառձայ”
(Թետերրութ, 1885, էջ 81): “Նոյն պատմիչի
առելով, դարձեալ վեցերորդ դարի առաջին
կիսում “Եղաս Անգեղացի, աշակերտ ճարտա-
սանին Մովսէսի եպիսկոպոսի Բագրեւանդ գա-
ւառի զգասս ճարտասանիցն բազմացացանէր”
(էջ 82): “Քերթող” եւ “իմաստասէր” է
անուանում 554 թուին դարնին Բ. Ժողովին
մասնակցող պետրոս Անւենեաց եպիսկոպոսը¹:
Մովսէս Կաղանկատուացին եւս վեցերորդ դարի
երկրորդ կիսում յիշում է Կարնոյ եպիսկոպոս
թէոգորոսին, որին կոչում էին “փիլիսոփայա-
պետ”: “ընդ երկուանալն հայրապետութեան
հայոց, — ասում է Կաղանկատուացին, — Եր
մեծ մարտ ընդ Մովսէս եւ ընդ թէոգորոս Կար-
նոյ եպիսկոպոս, զոր փիլիսոփայապետն կոչէին.
Եւ ուղղափառքն ազարտէին զառումնց զամնայն
կրօնան” (տե՛ս Բ. Գլուխ ԽԶ): Վեցերորդ դարի
վերջերում եւ եօթերորդ դարի սկզբում եկե-
ղեցական նշանաւոր գործիւ էր եւ հռչակաւոր

¹ Տէր Առաջիկ, Պատմութիւն այեղերական, Պիտիր-
րութ, 1885, էջ 83: Համեմ Գայլուս առ Տէր - Միրաւեան, Պիտիր-
րութ եպիսկոպոս, Վաղարշապտուացաւ 1902:

մատենագիր Ալբթանէս վարդապետը, որի մաւ-
կանունն էր դարձեալ “քերդող”։ “Նոյն այս
շրջանում յանաբան դպրոցի մատենագիրներից
էր Դրիգոր քերդողը, որի Արքահամ կաթո-
ղիկոսին գրուած թուղթը տպուած է և գիրք
թղթացում” (Էջ 99—107, անս նաեւ վեր-
եւ առյն ուսումնասիրութեան § 37-ը)։ Ան-
բէոսի վկայութեամբ, Կոստանդ կայսրը Հայերի
հետ կրօնական միութիւն հաստատելու համար
Հայաստան էր ուղարկել այր մի ի Բագրատան
գեղջէ՝ որ էր ուսեալ զարուեստ վիլխառփայու-
թեան, եւ անուն նորա դաւիթը (Գլուխ 191)։
Եյս դաւիթը 648—649 թուին ներկայ է
եղել Կերսէս կաթուղիկոսի գումարած դվինի
ժողովում։ Ստեփանոս Խողիկիր Հաղորդում է
նոյնպէս, որ նա “ի Բագրեւանդ գաւառէ ի
Բագրւան գեղջէ” որ եւ “էր ուսեալ զարուեստ
վիլխառփայութեան” (Պետերբուրգ 1885, Էջ
91)։ Աերեւ մենք տեսանք, որ դաւիթ-Ոլիմ-
պիոդ որոսի խմբի մեկնութիւնները վերագրուելու
են երկարնակ Հայերի միջավայրին։ Միանգա-
մայն հնարաւոր է, ուրեմն, նոյն խոկ հաւանական,
որ հենց այս դաւիթը, իրքեւ ականաւոր պարա-
գլուխ երկարնակ Հայերի, կարող էր որոշ կապ
ունենալ դաւիթ-Ոլիմպիոդորոսեան իմաստա-
սիրական դպրոցի հետ։

Մի այլ դաւիթ, որ թարգմանել է Բար-
սեղ Անսարացու “ի ծնունդն մրկչին” ձառը,
անուանւում է նոյն ձառի յիշատակարանում
“Դաւիթ թարգման Ցարաւնացի”։ Դարեգին

եպիսկ. Յովսէփեանն այս դաւթին նոյնացնում
է դաւիթ Հարքացի հռչակաւոր փիլիսոփայի
հետ, որը ժամանակակից էր Անաստաս կաթու-
ղիկոսին (661—665թ.) եւ Աշոտ պատրիկին
(685—690թ.)¹: Երդ դարում կան եւ ուրիշ
յայտնի մատենագիրներ, որ անուանում են
“փիլիսոփայ” կամ “քերթող”:

Ինչպէս տեսնում ենք, Զ—Է: դարում
յայտնի են մի շարք հեղինակներ հայոց մատե-
նագրութեան մէջ, որոնք անուանում են “փի-
լիսոփայ”, “իմաստատէր”, “քերթող”, “ճար-
տասան”, “թարգման”, եւ բոլորն էլ, ամենայն
հաւանականութեամբ, պատկանում են յունա-
բան դպրոցի մատենագիրների խումբին:

Մատենագրական վերսիշեալ վկայութիւն-
ները բոլորովին նման չեն առանցելական աւան-
դութեան յետնագրեան յերիւրանքներին,
առոյզ ու վաւերական են, եւ պարզ բոց են
տալիս, որ յաւնաբան դպրոցն ունեցել է յաջոր-
դական ու յարատեւ զարգացում, սկսած հին-
գերորդ դարի վերջերից: Արեմ՝ իմ եղբակա-
ցութիւնները, որ մանրագննին քննութեամբ լու-
սարանուած են այս աշխատութեան մէջ, ոչ
միայն չեն հակասում, այլ կատարելապէս հա-
մապատասխանում են մատենագրական այդ
սառյզ ու հաւասարի ցուցումներին:

Աւշադրութեան արժանի է, որ բացի Պետ-
րոս Ախոնեցուց բոլոր վերսիշեալ “փիլիսոփայ”:

¹ ՏԱՀ. “Առարկան” 1907, յունուար էւ մարտ:

“քերթող” և “ճարտասան” հեղինակները, որոնց ծննդավայրը կամ գործունեութեան աեւզը լիշտատկուած են, ծնուել են բագրեւանդում կամ Տարաւում, իսկ երկուոր բագրեւանդի ու Կարնոյ եպիսկոպոսներ են:

Նիկ. Աղբալեանը “Գիտողութիւններ” Աղոնցի նոր գլուխ վրայը յօդուածում¹ փորձ էր արել որոշելու Թրակացու քերականութեան թարգմանութեան աեզր: Կարա կարծիքով, քերականութեան թարգմանիչը յոյն բնագրի օրինակների փոխարէն բերում է համարժէք օրինակներ, առնուած իր անմիջական միջավայրից: Ի նկատի առնելով այդ օրինակները՝ Նիկ. Աղբալեանը գուշակում է, որ Թրակացու թարգմանիչն ապրել է մի երկրում, ուր կոյ ձեան հիւս, որիմ, ընկուղենիներ, այդիներ: Օրինակների մէջ յիշւում են նաև Տարօնն ու Յրոնքը, Մամիկոնեան տան անունները: Այս ամենը հիմք է ծառայում երան ենթագրելու, որ Թրակացու քերականութիւնը թարգմանուած պիտի լինի Տարօնում: Այս սրամիտ ենթագրութիւնը, որ թւում է ինձ բաւականաշատի հիմնաւորուած, կարեւոյ ու հետաքրքիր է այն տեսակէտից, որ թարգմանութեան աեզրի որոշմամբ որոշուում է նաև թարգմանութեան բարբառախօսական բնոյթ կրող լեզուական առանձնայատկութիւնների միջավայրը: Ի նկատի ունենալով, որ վերոյիշեալ վկայութիւնները եւս յունաբան հնագոյն հե-

¹ «Արքաբառ» 1919: յուն. գելը., էջ 70—71:

զինակների ծննդավայրը կամ գործունեութեան
միջավայրը որոշում են բազրեւանդում, Տարօ-
նում եւ կարինում, կարելի է թերեւս ենթա-
դրել, որ յունաքան դպրոցի դիմաւոր կենզրու-
ները եղել են, Հաւանաքար, Հայատանի ա-
րեւմտեան կաղմերում, որոնք գտնուել են յու-
նական մշակոյթի անմիջական ազգեցութեան
տակ: Ըստ երեւոյթին, արեւմտահայեր ովեար է
լինեն նաև այն քաղկեդուականները, որոնց
շրջանում թարգմանուած պիտի լինեն, ինչպէս
ենթադրեցինք, Պատիթ - Ոլիմպիոդորոսի խմբի
երկերը:

¹ *8te Irenäus, Gegen die Häretiker, Leipzig 1910-
L^t IV-V. "Lehr. Des heiligen Irenäus Schrift zum Er-
weisen der Apostolischen Verkündigung, Leipzig 1907.
L^t IV-V₂*

առաջին կիսում¹: Համեմատելով կրենէսի և Փիլոնի թարգմանութիւնների լեզուն, պլոֆ. Կոնհրիբը մասնացոյց է անում՝ լեզուական բազմաթիւ նմանութիւններ եւ եղբակացնում, որ այդ թարգմանութիւնները պէտք է համարուեն միեւնոյն թարգմանչի աշխատութիւնն: Թարգմանութեան ժամանակի վերոյիշեալ որոշումը նա հիմնում է հենց թարգմանիչների այդ նոյնութեան վրայ: Ըստուններով որ Փիլոնի երկերը թարգմանուած են հինգերորդ դարի առաջին կիսում, նա նոյն եղբակացութիւնն է անում նաև կրենէսի թարգմանութիւնների նկատմամբ:

Պլոֆ. Կոնհրիբի այս վերջին ենթադրութիւնը, որի միակ հիմքը նրա յայտնի եղբակացութիւններն են խորմնացու ժամանակի վերաբերմամբ, աւելի քան անհաւանական է ու կատկածելի: Սակայն նրա դիտողութիւնը Փիլոնի ու կրենէսի թարգմանիչների նոյնութեան մասին, որ նա ժամանակակից մանրագնին ու կարեւոր համեմատութիւններով, միանգամայն հիմնաւոր է ու համոզիչ:

Նոյն այս խնդրի առթիւ վերջերս լոյս անուաւ: «Հանգես Ամաօրեայ» ուսումնաթերթում՝ Հ. Արիստակէս Ալարդանեանի ուշագրաւ մի յօդուածը՝ «Լեզուական նմանութիւններ Փիլոնի եւ կրենէսի հայ թարգմանութիւններու մէջ» (1921 թ., սեպտ.—հոկտ., էջ 450—458):

¹ The age of the old Armenian Version of Irenaeus, "Յաշաբան, պատկան ժաղավածոց, Այենաւ 1911, էջ 193—202:

Հ. Վարդանեանը, քննութեան առնելով այդ
թարգմանութիւնների լեզուական առանձնայատ-
կութիւնները, հաստատում է նոր օրինակներով
նրանց բառամբների նոյնութիւնը, ցոյց է առջիս
այդ թարգմանութիւնների մ.ջ սովորական բառ-
ոերի այլիմասսա կիրարկման նմանութիւններ,
մատնանշումը է Ա. Գրոց թարգմանութեան հա-
մանացան մի շարք հատուածներ եւ, հիմնակազմ
լեզուական այս դիտողութիւնների վրայ, Ֆր. Կո-
նիրիբի ևնթագրութիւնը գտնում է հիմնառոր
եւ գիրոնի ու Խրենէսի թարգմանիչների նոյ-
նութիւնը համարում է վերջնականապէս ապա-
ցուցուած:

Պրոֆ. Կոնիրիբից ու Հ. Ա. Վարդանեանից
առաջ Խրենէսի թարգմանութեան խնդիրը փոր-
ձել էր լուսաբանել Հ. Ա. Ակինեանը (անս
Ա. Խրենէս հայ մատենագրութեան մ.ջ ո.,
ՀԱ. 1910, Յուլիս, էջ 200—208):

Հ. Ակինեանը ցոյց էր առել իր յօդուա-
ծում, որ Խրենէսի հայերէն թարգմանութիւն-
ները կատարուած են ոչ թէ ասորերէն կամ
լատիներէն, այլ յունարէն բնագրից: Պալով
թարգմանութեան ժամանակին, նա ենթագրել
էր, որ Խրենէսի գրուածքները թարգմանուած
են հայերէնի 604 թուից առաջ, որովհետեւ
թարգմանութեան հետքերը պարզ նկատելի են
Ա. Իմանէս քերթողի թղթերից մեջում, որ վեր-
ջինս գրել էր Սուրբէն ստրատելատին: Կոյն յօ-
դուածում՝ Հ. Ակինեանը մատնացոյց էր արել,
որ բացի Աքթանէս քերթողից և Ընդդէմ հեր-

ձուածոց յ հայերէն թարգմանութիւնից օգտուել
է նաև վեցերորդ դարի հեղինակ՝ “Յոհան Կար-
նոյ քաղաքացին”։ Հ. Ակինեանի վերոյիշեալ
եղբակացութիւնները հիմնարուած են փառ-
տական ապացուցներով եւ խիստ կարեւոր էին
այն տեսակէտից, որ Կրենէսի թարգմանութեան
ժամանակն իջեցնում էին վեցերորդ դար։ Առ-
կայն անհաւանական էր Հ. Ակինեանի մի ուրիշ
ենթադրութիւնը, իրը թէ Կրենէսի թարգմա-
նիչն է Վրթանէս քերթողը եւ որ թարգմանու-
թիւնը կատարուած է վեցերորդ դարի վերջին
տասնամեակին։ Այս ենթադրութիւնը, աւելի
ճիշտ գուշակութիւնը, որ հիմնարուած չէ բա-
ւարար ու գոհացուցիչ ապացուցներով, կարելի
է այժմ անտես առնել, որովհետեւ Կրենէսի
թարգմանութեան ժամանակը, ինչպէս կը տես-
նենք, զրուելու է վեցերորդ դարի երկրորդ կի-
սից առաջ։

Վերոյիշեալ յագուածներում Կրենէսի
թարգմանութեան խնդիրը թւում է ինձ մեծ
շափով պարզուած։ Ֆր. Կռնիբիրիի ու Հ. Ար-
դանեանի լեզուական լուրջ ու հիմնարո դիտո-
ղութիւններից յետոյ պէտք է վերջնականապէս
ապացուցուած համարէլ, որ Կրենէսի հայերէն
թարգմանութիւնները ժամանակակից են Փիլոնի
թարգմանութիւններին։ Կրենէսի “Ընդդէմ
հերձուածոց” թարգմանութիւնից օգտուել են,
ինչպէս ցոյց է տուել Հ. Ակինեանը, Վրթա-
նէս քերթողը եւ Յոհան Կարնոյ քաղաքացին։
Կարեւոր այս վկայութիւնը դարձեալ աներկ-

բայելի մի նոր ապացոյց է, որ Կրենէստի թարգմանութիւնները շատ աւելի հին են, քան կարծել էին հրատարակիչներն իրանց առաջարածում:

Աչքի առաջ ունենալով այս ակներեւ եղակացութիւնները, նաև յունաբան դպրոցի յաջորդական զարգացման այն ընթացքը, որ յուսաբանուած է սոյն իմ ուսումնասիրութեան մէջ, կարծում եմ, որ Կրենէստի թարգմանութիւնների ժամանակը հնարաւոր է որոշել աւելի ճշգրիտ կերպով, քան այդ արուած է վերայիշեալ յօդուածներում:

Փիլոնի երկերը, ինչպէս պարզել էինք վերեւ, կազմում են թրակացու քերականութեան ու պիտոյից գրքի հետ միասին յունաբան թարգմանութիւնների հնագոյն շերտը եւ թարգմանուած պիտի լինեն Տիմոթէոս Կուղի Հականառութիւնից առաջ, ուրեմն՝ ոչ ուշ քան վեցերորդ դարի առաջին կէսը: Կրենէստի երկերի հայերէն թարգմանութիւնները, ժամանակից լինելով Փիլոնի թարգմանութիւններին, պարզ է որ յետ են տարուելու նոյն ժամանակաշրջանը, ուստի նրանց թարգմանման terminus post quem ոչ կամ վերջին եզրը պէտք է ընդունել ոչ թէ 604 թիւը, ինչպէս կարծել եր Հ. Ակիննեանը, այլ 552—564 տարեթուերը, երբ թարգմանուած եր Տիմոթէոս Կուղի Հականառութիւնը: Կրենէստի եւ Փիլոնի թարգմանիշների նոյնացումը կամ ժամանակակցութիւնը մատենագրական այնքան կարեւոր մի

մաստ է, որ աւելորդ չեմ համարում զիր. Առանիբիրի եւ Հ. Վարդանեանի լեզուական վերըյիշեալ համեմատութիւններին աւելացնել նուեւ լեզուական իմ դիտողութիւնները, որ ունեն բոլորովին տարրեր բնոյի՛ եւ լուսաբանում են յաւնաբան լեզուի զարգացման յաջորդական ընթացքը:

Խառելով վերեւ Փիլօնի, Պիտոյից գրքի եւ Թիրակացու քերականութեան լեզուական առանձնայատկութիւնների մասին (ան § 40 Բ), ես մատնացոյց էի արել, որ այս հետզդ յն թարգմանութիւնները գրեթէ չեն գործածել հակ-, տար- եւ փոխ- նախադրութիւնները, որպէս թարգմանութիւն յաւնական ձւու-, ծու- եւ լուսականութիւնների։ Արդ՝ իմ այդ դիտողութիւնը կատարելապէս հաստատում են այժմ եւ իրեննեոսի թարգմանութիւնները։ Այդ թարգմանութիւնները եւս շունեն ամեննեւին փոխ- նախադրութիւնը, տար- նախադրութիւնը նրանց մէջ եւ ոչ մի անգամ չի համապատասխանում յաւնարէն ծու- նախադրութեան, այլ գործ է ածուած լուկեղարեան գրաբարի հետեւութեամբ, ինչպէս տարալսեմ, տարակարծ, տարաժամ եւն, իսկ հակ- նախդրի փոխարէն գործ է ածուած հակառակ¹, ինչպէս այդ առանձնայատուկ էր

¹ Հակառակազմեմ իր. Հերձ. 37. Հակառակազմութիւն իր. Հերձ. 137. Հակառակառանութիւն իր. Հերձ. 151. Հակառակառանութիւն իր. Հերձ. 234. Այս հակառակառանութիւն իր. Հերձ. 151 եւ անհակառան իր. Հերձ. 23. “Հակառական ձեռագիրը, թառմած է ինձ, որ անեցել և հակառակառանութիւնը եւ անհակառակառանը”:

նաեւ Փիլոնի ու Պիտոյից գլորի թարգմանութիւններին:

Ակրեւ մենք սեսանք (<§ 42, դ 2), որ մի շաբք յունարան բառեր, ինչպէս "տարրեր, տարրերեմ, տարրերութիւն, ներհակ, ներհակութիւն, մակացու, մակացութիւն", տասջին անգամ գործ են ածուել յունարան թարգմանութիւնների երկրորդ խմբում: Ենզուական կարեւոր այդ դիտողութիւնը հաստատում է այժմ եւ Կրենէոսի բառապաշարի քննութեամբ: Ինչպէս Փիլոնի, Պիտոյից գլորի եւ Թրակացու քերականութեան մէջ, նոյնպէս եւ Կրենէոսի թարգմանութիւններում, յունարան այդ բառերից ոչ մէկը գործածուած չէ:

Ինչպէս յայտնի է, յունարան թարգմանութիւններից մի քանիսում վորձ է արտած ստեղծելու իդական սեռի գերանունական յատուկ ձեւեր՝ Աւ. եւ. Կե., որոնք գործ են ածուած հետեւեալ թարգմանութիւններում՝ Փիլ. Այլար. 156, Փիլ. Հեսս. 6, Պիտ. 375, 377, 380, 381, 383, 384, Կերա Պիտ. 377, Աւ. Տիմ. Հակ. 33, 42, զեկ Տիմ. 26, 236, զեկ Տիմ. 35, 219, Կերա, Կերայ Տիմ. 222, 226, 283, 292, Աւ. 194, Կեմա, Կեմա, Կեմայ, Կեմայ Տիմ. 15, 31, 95, 195, 196, 222, 292, Կերում 105 եւն: Թրակացու քերականութիւնը չունի իդական սեռի այդ յատուկ ձեւերը, որովհի հետեւ իդական սեռի այդ գերանունները չկան նաեւ յունարեն բնագրում: Ասկայն Կրենէոսի երկերում այդ գերանունները հանդիպում են

միքանի անգամ և ընդդեմ հերձուածոց թարգա-
մանութեան մէջ՝ աւ Կր. Հերձ. 91 և Աւ Կր.
Հերձ. 140, 85:

Կիկ. Աղօնցն իր “Արուեստ Դիոնիսեայ”
աշխատութեան մէջ ենթազբում է, որ յիշեալ
երկերը, որոնք գործ են ածում Աւ Կիկա-
կան դերանունները, գործէ աւելի ուշ ժամա-
նակի թարգմանութիւն լինեն, քան այն թարգ-
մանութիւնները, որոնց մէջ այդ դերանունները
գործածուած չեն (Էջ CLXXVI—CLXXVII): Այս
խնդիրը սատանում է այժմ բոլորովին հակառակ
լուծում: Աւ Կիկական դերանունները գործ
են ածուած, ինչպէս աւելում ենք, յունաբան
առաջին շերտի թարգմանութիւններում, նաեւ
Տիմոթէոս Կուղի Հակաճառութեան մէջ, որ
յունաբան երկրորդ շերտի Հնագոյն թարգմա-
նութիւնն է: Խսկ յետագոյ թարգմանիշները
խորի ու անսովոր այդ ձեւերը, ըստ երեւոյթին,
անընդունելի են համարել եւ այլեւս չեն գոր-
ծածել: Այս Հնագամանները, որ այդ դերանուն-
ները, բացի Հնագոյն շրջանի որոշ թարգմանու-
թիւններից, խիստ յաճախ ու բազմազան ձեւե-
րով գործ են ածուած նաեւ Տիմոթէոս Կուղի
Հակաճառութեան մէջ, կարող է թերեւս մի
նչան համարուել, որ այս վերջին թարգմանու-
թեան ժամանակը բաւական մօտ եղած պիտի
լինէր Հնագոյն թարգմանութիւնների ժամանա-
կաշրջանին: Եթէ յետագոյում Հնաբաւոր լինի
իմ այս զիտողութեանն աւելացնել եւ ուրիշ
նման փաստեր, այդ գէպքում՝ Փիլոնի խորի

թարգմանութիւնները դժուար պիտի լինի յետ
տանել հինգերորդ դար, ոյլ նրանց ժամանակը
որոշուելու է վեցերորդ դարի առաջին կիսի սահ-
մաններում:

Ինչ վերաբերում է Կրենեսի թարգմա-
նութիւններին, նրանց հնութիւնը կարծում եմ
որ կարելի է համարել վերջնականապէս ազա-
ցուցուած: Եթէ անգամ Փիլոնի ու Կրենեսի
թարգմանիչների նոյնացման գէմ լինեն որեւէ
առարկութիւններ, յամենայն դէպս՝ այդ թարգ-
մանութիւնների խմբակցութիւնն ու ժամանա-
կակցութիւնն այնքան պարզ է ու անփիճելի, որ
այլեւս ոչ մի կասկած չի կարող լինել, որ Կրե-
նեսի թարգմանութիւնների ժամանակը պէտք է
գնել Տիմօթէոս Առղի Հակածառութիւնից ա-
ռաջ, հաւանաբար, վեցերորդ դարի առաջին
կիսում:

§ 54. Կանոնի վեհապետութիւններէ հայելին նույն-
անունու իւրանու իւրանու և առաջական: — Կանոնունին վերա-
գրուած մեկնութիւնների նկատմամբ նախ կա-
րեւոր եմ համարում այստեղ յիշատակել, որ
1904 թուին, Կանոնունի հայերէն բնագիրը հրա-
տարակելուց յետոյ¹, յաջողուել էր ինձ գտնել
լույսիածնի մատենագարանում մեկնութիւնների
մի նոր ընտիր օրինակ, որ մինչեւ այժմ մնացած
է անյայտ: Այդ նոր ձեռագրի այժման համարն
է թ. 579 (= Մայր Յուցակ թ. 565): Յ. Կարեն-

¹ Nonnos, Die Scholien zu fünf Reden des Gregor von Nazianz. Marburg 1903.

Նեանցի ցուցակում՝ այդ ձեռագիրը մանրամասն նկարագրուած չէ, այլ նշանակուած է միայն, որ ձեռագիրը ժողովածու է՝ ուժածալ բոլորագիր ի Առեման վարդապետէ ի թուին Հայոց Ռ.Օ.Բ., ունի յիշատակարան։ Սակայն այս համառատ տեղեկութիւնն անգամ սիսալ է՝ Ռ.Օ.Բ. թուականի փոխարէն պէտք է լինի 2Ռ.Բ. (1303թ.)։ Խնապէս տեսնում ենք, նոր ձեռագիրը բաւական պատկառելիէ իր հնութեամբ եւ, որքան յիշում եմ, ունի մեծ թուով ընտիր ու նոր ընթերցուածներ։

Վոննոսի մեկնութիւնների հայերէն թարգ-մանութեան ժամանակը մինչեւ այժմ մնում է դեռ անորոշ։ Հայկացեան խռագրքի աշխատա-կիցները համարում են նրա լեզուն «Հին եւ ընտիր»։ Այսուհետեւ, թէ այս եւ թէ յունարան դպրոցի միւս երկերը վերագրուել են, սովորա-բար, հինգերորդ դարի Կրտսեր թարգ մանշաց խմբին¹։ Խորենացու խնդրի հետ միասին աւան-դական այս տեսակեար ենթարկուեց. բնակա-նարար, խիստ քննադատութեան։ 1904 թուին «Հանդէս Ամօրեայ», ուսումնաթերթում լոյս տեսաւ Հ. Ա. Ակիննեանի ընդարձակ մի յօդուածը, որի մէջ հեղինակը, նորից քննելով այս խնդիրը, Ենթագրում է, որ մեկնութիւնները թարգմա-նուած պիտի լինեն 490 թուից յետոյ եւ եօթե-

¹ P. Sukias Somal, Quadro delle opere di vari autori, Venezia 1825, էջ 18. Հ. Գորբ. Զարբհանութեան, Մասնաւորուն հայկական թարգմանութեանց հայնեաց, Անդեսիկ 1889, էջ 13, եւ ն.

բարդ գարից առաջ¹: «Մեկնութեանցալեզուն, — ասում է Հ. Ակինեանը, — շատ կը նմանի Փիլնի, Ալյխամբենեայ գրոց թարգմանութեանց լեզուին եւ ոճին. եւ այս կը դրդէ զմեզ ընդունելու թէ կամ Նոյն անձը, որ զանոնք յեղած է ի հայ — եւ որ գժուարին է — եւ կամ անոր ընկերակիցներէն մին թարգմանած է միեւնոյն ատեն²: » Ն. Ակինեանի գիտողութիւնն ուղիղ է միայն այն շափով, որ Կոննոսի թարգմանութեան մէջ հանդիպում են յաճախ Փիլնեան խմբի յատուկ բառեր, սակայն այս ընդհանուր նմանութիւնները չեն կարող հիմք ծառայել Փիլնի ու Կոննոսի թարգմանիչների նոյնացման կամ ընկերակցման: Կոյն կարգի լեզուական նմանութիւններ նկատելի են, ինչպէս տեսանք, յունարան նաեւ միւս թարգմանութիւններում (տես վերևու § 42 եւ § 44) եւ բացատրում են նրանով, որ յունարան թարգմանութիւնների երկրորդ ու երրորդ շերտերը ենթարկուել են մեծ կամ փոքր շափով հնագոյն թարգմանութիւնների ազդեցութեանը: Յունարան թարգմանութիւնների խմբաւորումները որոշելու համար կարեւոր են ոչ այնքան նրանց յատուկ բառապաշարի մասնակի նմանութիւնները, այլ նրանց լեզուական ու քերականական առանձնայատկութիւնների այն բնորոշ ու ուշագրաւ-

¹ Կոննոսի մի կառութիւնը՝ Պարիզու Աստուածառանի հիմք Առաջ. Հ. Ա. 1904. Առյօն էլ 139—146 և. Յունիս էլ 165—173:

² Տես նոյնը. էլ 166:

տարրերութիւնները, որ մատնացոյց են արուած սոյն ուսումնասիրութեան մէջ¹:

Առանձնալով խնդրին այս անսակէտից, կարծում եմ, որ գժուար չէ ապացուցանել, որ Կանանախ մէկնութիւնները թարգմանուած պիտի լինեն կամ յունարանն երկրորդ շերտի թարգմանութիւնների ժամանակ կամ նրանցից յետոյ, ուրեմն՝ նրա թարգմանման terminus ante quem ուո՛ կը լինի ոչ թէ 490 թիւը, ինչպէս կարծել է Հ. Ակիննեանը, այլ վեցերորդ դարի երկրորդ կէսը:

Այս եղբակացութիւնը հիմնաւորելու համար կարեւոր են նևալ մւռամ լեզուական հետեւեալ դիսոլութիւնները: 1. Կանանախ թարգմանութեան մէջ գործ են ածուած յանարան բոլոր այն բառերը եւ նախազրութիւնները, որոնք հանդիպում են միայն յանարան երկրորդ ու երրորդ շերտի թարգմանութիւններում, ինչպէս օրինակ՝ մակացու Կանն. 11, 7, Ներհակ 64, 4, ուարրերութիւն 24, 18, արտունանկեալք 49, 7, փոխակերպիմ 43, 23, փոխարկեմ 74, 10, 80, 6, փոխարերութիւն 12, 21, 35, 18, Հակատոփող

¹ Երենէսի ու Փիլոնի թարգմանութիւններում ոչ պայցն աւելի բազմութիւն էին ու պայծառ նրանց բառապաշտուի նմանութիւնները, ոյլը եւ նմանութիւնները նկատելի էին նաև նրանց անի, գարնաւելքների, բառերի ոյլինմասու գործածութեան. Ու Գրքից առևառած Հաստուածների եւ յերականական ձևերի մէջ, բայցի այն նրանց մէջ եւ շնչմ նկատել լիզուական ու յերականական այն յառաւետարքերութիւնները, որ խելքն աշքի են ընկում, երբ Համեմատութեան են առնաւում յանարան թարգմանութիւնների առարքեր խմբերը:

26, 23, 78, 15. Հակադարձիմ 46, 15, Հակակայիմ 69, 5 եւն:

Վերեւ մենք մատնացոյց էինք արել, որ այս բառ երը կազմուած պիտի լինեն յունաբան թարգմանութիւնների երկրորդ շրջանում (անս § 42 դ., 2): Թթակացու քերականութեան, Փիլոնի ու Պիտոյից զրբի թարգմանութիւնների ժամանակ, ըստ երեւոյթին, զրանք գեռեւս գոյութիւն չեն ունեցել (անս վերեւ § 40 բ եւ դ): Եկղուական այս դիտողութիւնը կատարելապէս ճշտուեց նաև Իրենէսոսի թարգմանութիւնների քննութեամբ, որտեղ, ինչպէս տեսանք, ժամանակակից են Փիլոնի թարգմանութիւններին (անս վերեւ § 53): Եթէ Կոննոսոսի թարգմանութիւնը եւս լիներ խմբակից հնագոյն թարգմանութիւններին, պարզ է որ նրան մէջ չէին կարող գործ ածուած լինել վերոյիշեալ նոր բառերն ու նախադրութիւնները: Խակ քանի որ այդ բառերը հանդիպում են Կոննոսոսի թարգմանութեան մէջ, կարծում եմ, որ կարող ենք եղբակացնել, որ այս մէկնութիւնները ժամանակակից չեն հնագոյն թարգմանութիւններին եւ թարգմանուած են, ամենայն հաւանականութեամբ, աւելի ուշ:

2. Այս ենթադրութիւնն անելուց յետոյ այնուհետեւ հաւանական է դառնում, որ Կոննոսոսի թարգմանիչը եւս, ինչպէս եւ յունաբան դպրոցի երկրորդ ու երրորդ շրջանի թարգմանիչները, ըստ երեւոյթին, ծանօթ է եղել Թթակացու քերականութեան ու Պիտոյից զրբին, եւ քերականական ու ճարտասանական յատուկ բառերը

մեկնութիւնների մէջ ծագում են, հաւանաբար,
հնագոյն այս թարգմանութիւններից:

Այս տեսակէտից հետաք ըքիր է Կոննոսի
թարգմանութիւնն մէջ արձանականի վերաբեր-
բեալ մեկնութիւնը, որը զրեթէ համապատաս-
խանում է Պիտոյից զրբի “Յաղակ” պարստին
անսութեան:

Նըննուս, էջ 24, 14—17.

Պիտ., էջ 445, 10—14¹.

“Արձանականներան պար-
ստ, և Յաշիանոսի զրբ-
ծոցն. ուլ դանշանի ի
պարստ, է արձանականն.
քանզի է պարստան ի ձեռն
ներբոշական զբացն. որ-
պան՝ ազգէ, ի վաշժից, ի
զործոց, ի բազգառութ ձեռն:
Ուլ արձանականն ի ձեռն
զործոց, միացն է, և, թէ
պատուան. է՝ ի բազգառու-
թ ձեռն:

“Պարստ էւ արձան է ի
պարստանին նախայա ից
առնել, որպէս ի ներբո-
շանաւ: Ի վերայ առնել էւ
զազդի: Կոմանապէս էւ
զանանդի՝ զովս թենց
հաւանաբ: Եւ ապա զըոր-
ծան զնել: Եւ զրազգա-
ռութիւնն: Եւ զի վերայ
բանին՝ պատճառին ձայ-
նակցեալ.”

Թթակացու քերականութեան ու Պիտոյից
զրբի ազգեցութեան հետքեր կարող են հա-
մարուել նաև քերականական ու ճարտասանա-
կան հետեւեալ բառերը.

— ՀՆԵՇՏՈՎԱՆ ՆԵՐԻԿԱՅ Կոն. 10, 16, թթ. 23,
24, 45 եւն, բ. ՊԱՐԵԼԴՀՈՒԹՈՎ: անցեալ Կոն. 10, 16,
թթ. 25 եւն, բ. ԱՇԽԱՌ ապանի Կոն. 10, 16,
թթ. 23, 24, 46 եւն, բ. ՀՅՈՒՄԱԼՈՂԻՆ առաջ-

¹ Տե՛ս Մ-վոկովի Խորենացւոյ մասհենակը թի. Կը.
Անձնագիր 1841:

բանութիւն թր. 1, ստուգաբանեմ՝ Կան. 51¹, է. էպանոցու մականուն թր. 17, 19, էպանոցի մականունութիւն Կան. 32, 18, 41, 3, և ուստի ուստի անցեալ է, ովքոր է լինի՝ ածանցեալ է, է. գովասանութիւն Կան. 16, 9, գովասանական ոլիս. 580, 17, և չչշառնեալ արտասեմ Կան. 23, 6, ոլիս. 529, 15 եւն, բ. լամբօչ մեծավերջ Կան. 36, 20, թր. 43, 17, մեծավերջական ոլիս. 369, 11, ըստ Հ. Ըկինեանի Կոննոսի սղավերջը բառը (Էջ 4, 3) թարգմանութիւն է յունարէն ոսքիրշուս բառի (անս ՀԱ. 1904, Էջ 171): Աւշադրութեան արժանի է, որ յունարէն նոյն բառը թրակացու քերականութեան մեջ թարգմանուած է և անգայտ, եւ ոչ սղավերջ:

3. Կիկ. Ազոնցնիր և ըրուեստ Դիոնիսիս այս աշխատութեան մէջ նկատել էր, որ թրակացու քերականութեան թարգմանը յունարէն օգագուշ բառը հասկացել է իրրեւ սարգենի (Էջ 4, 8), իսկ Կոննոսի մէկնութիւնների մէջ նոյն ձգչուր բառը թարգմանուած է և մուրա (Էջ 71, 10): Կ. Ազոնցի կարծիքով, այս բառի տարբեր թարգմանութիւնը ուշադրաւ մի ապացույց է, որ թրակացու ու Կոննոսի թարգմանիչները շեն կարող լինել միեւնոյն անձը: Այս նկատազութիւնը, որ միանգամայն ճիշտ է, հաստատում է նաև իմ վերօյթեալ լեզուական դիտողութիւններով: Կոննոսը եւ թրակացու քերականութիւնը, ինչպէս տեսանք, թարգմանուած են յիրաւի տար-

բեր ժամանակացընաներում եւ, բնականաբար,
չեն կարող համարուել միեւնոյն թարգմանչի
աշխատութիւն:

4. Կոննոսի թարգմանութիւնը լեզուական
իր առանձնայտկութիւններով թւում է ինձ
ամենից մօտ ոչ թէ Փիլոնի, այլ Արիստոտելի
“Յաղագս աշխարհի” թարգմանութեան: Այս
երկու թարգմանութիւնն էլ գրուած են յու-
նարան մատչելի ու հասկանալի լեզուավ: Արակը
երկուոն էլ գործ են ածում յաճախ օտար բա-
ռեր, մինչդեռ յունարան միւս թարգմանութիւն-
ները յունարէն բառերը, սովորաբար, աշխատել
են փոխազրել հայերէնի: Օրինակ՝ ա. անդիք
եթեր Կոն. 39, 23, Ար. Աշխ. 606, 15, 625, 19,
Եթերային Ար. Աշխ. 606, 22, բայց արդի Փիլ-
նախ. 11, պիտ., արփային Փիլ. լին., ելից եւն,
բ. պատէս ամպով “Կոն. 46, 5. 8. 12, 69, 4. 9,
Ար. Աշխ. 616, 5, 7. ծետրօն թէտրան “Կոն.
74, 1, բայց տեսլարան Փիլ. լիւս. 136, 8իմ.
Հակ. 315, 10, Դ. թէտար հանառ Կոն. 14, 4,
19, 22, բայց ձարտասան Փիլ. տես., պիտ. 356,
25, ՅՍտ. 422, 13, ՊՍՀմ. 177, 27, Պ.Պորֆ. 254,
26, Վերլ. 581, 25, Եւն, Ե. սօբւստէյշ սովորեսակս
Կոն. 14, 4, բայց իմաստակ Փիլ. նախ. Էջ 9,
լին. 205, պիտ. 347, 25, Երեն. Ընդդ. Հերձ.
11, 201, սօբւստէյշ իմաստական Վերլ. 561,
21, ԵլԱտ. 32, 10, Հ. էպոքէնտասրօս Խպատկեն-
գովոս Կոնն. 18, 8, բայց ձիացու Փիլ. ժրան
եւն, Ե. ձնօրուած անզրի, անզրիանդ Կոն. 24, 9,
70, 15. 18. 71, 5. 6, բայց անապատկեր Փիլ.

նախ. էջ 34, այլրաձեւ Կեր. պարփ. 238, 3, և
Տիմարումք իմարտինէ Ար. Աշխ. 628, 10, եւ ուրիշ
Նման բառեր:

Աշազդրութեան արժանի են այս թարգ-
մանութիւնների մէջ նաև մի շարք համանման
բառեր, որոնք յունաբան միւս թարգմանութիւն-
ներում կամ բոլորովին չեն գործածուած կամ
խիստ հազուագիւտ են. օրինակ՝ անտարչեւոց
գերհիւսային Կան. 19, 18, գերհիւսիսական
Ար. Աշխ. 605, 17, բ. անձնուուս վերատրութիւն
Ար. Աշխ. 612, 29, անածնայւ վերատրեամ Կան.
44, 7, բ. յառաջախօս Կան. 72, 11-15, Ար. Աշխ.
603, 26, բ. ոսրօւութիւն հրատեսակ Կան. 44, 7,
Ար. Աշխ. 606, 24, ե. դիւթանալ Կան. 70, 11,
Ար. Աշխ. 614, 23, ւ. շրջարագուած հրամանա-
տրութիւն Կան. 64, 2, 3 եւն, Ար. Աշխ. 614,
25, ե. չունայւ փորտե Կան. 69, 8, Ար. Աշխ. 615,
5, ւ. գովասանութիւն Կան. 16, 9, Ար. Աշխ. 617,
30, բ. չըրացնոց ամպահարութիւն Կան. 56, 15
եւն, Ար. Աշխ. 618, 10, բ. էնոյշի արտօնութիւն
Ար. Աշխ. 621, 10, արտունանկեալք Կան. 49,
5, 7, արտունութիւն նույնույշի դիլհմ. 154, 6,
արտունող Ալտ. 373, 20 եւն, բ. յաւզաւու-
թիւն Կան. 48, 23, Ար. Աշխ. 616, 27, 617,
9, 622, 23, եբ. զիւրափոփոխ Կան. 69, 12, Ար.
Աշխ. 625, 24, ետ. գետօրէն Կան. 44, 6-10, Ար.
Աշխ. 614, 25, տե՛ս նաև զիւրէն Ար. Աշխ.
610, 11, գծորէն Ար. Աշխ. 613, 21,

Գերեւ մենք տեսակը, որ թէ Կաննասի մեկ-
նաւթիւնները եւ թէ Արխառուելի ԱՅԱՀԱԳՄ

աշխարհի գրուածքը չեն կարող թարգմանուած լինել յունարան երկրորդ շերտի թարգմանութիւններից առաջ եւ նրանց թարգմանման terminus ante quem ոռ պէտք է ընդունել վեցերորդ գարի երկրորդ կէսը։ Ժամանակագրական կարեւոր այս եզրակացութիւնը, ինչպէս եւ նոյն թարգմանութիւնների վերեւ մատնանշուած լեզուական նմանութիւնները, կարծում եմ որ ուշագրաւ ու հաւանական նշաններ են, որ Կոնսունաթի մեկնութիւնները խմբակից ու ժամանակականից են ոչ թէ Փիլոնի, այլ ՝ Յաղագս աշխարհի թարգմանութիւնը։

Կոնսունի թարգմանութիւնն terminus post quem ոռ առհմանը որոշելու համար Հ. Կ. Ակիննեանը դաւաիթիթ փիլիսոփայի քերականի մեկնութիւնն մէջ մատնացոյց էր արել¹ հետեւեալ հատուածը։ Իսկ ողբերգութիւննոխազերգութիւն ասի ըստ յունականին առ ի պաշտամ առեալ դիտնիւսեայ ու մէմն տուողի որթոյ, որ է պատմութիւն յայտնի²։ Հ. Ակիննեանի կարծիքով, որ է պատմութիւն յայտնի³ խօսքերով դաւաիթ փիլիսոփան, ըստ երեւոյթին, ակնարկում է Կոնսունի մեկնութիւնների Պ. ճառի կա գլուխը (Եջ 50)։

Խնձ թւում է, որ անկատ նոյն իսկ դաւաիթ փիլիսոփայի վերոյիշեալ վկայութիւնից, որ կարող է վիճելի համարուել, Կոնսունի մեկնութիւնն

¹ ՀԲ. - 1904. Ել. 167։

² ՏԵՇ. Արտելուս Դիտնիսեայ, Ել. 89։

ները եւ Արիստոտելի աշխագու աշխագուհին պրուածքը թարգմանուած պիտի լինեն, հաւանաբար, վեցերորդ դարի երկրորդ կիսում կամ ամենուշը՝ եօթերորդ դարի սկիզբներում:

§ 55. Մատեն Երրորդ հաջ Բառակը Ե-
Յակնանու Եպիսոպուստի Արքայաց Քրիստու-
յան Երրորդ շերտի Բարքանունիւնիւն յետոյ
— “Գիրք թղթոցում” ապուած են կրօնա-
գաւանաբանական երկու թուղթ՝ և բանելի մեծի
քերգողահաւաքն Առվտէսի Խորենացի եպիսկո-
պոսի¹ (էջ 22—28) եւ “Խրանելոյն Յով-
հաննու Հայոց եպիսկոպոսապետի, Ապացոյց յեր-
կուց բնութեանց ասել զփրկիչն եւ կամ մի բնու-
թիւն” (էջ 29—40): Այս թղթերի հեղինակ-
ների ու ժամանակի խնդիրը, թէ եւ յաճախքնու-
թեան նիւթ է եղել բանասիրական նորագոյն
աշխատառութիւններում, բայց մինչեւ այժմ գեռ
որոշուած ու պարզուած չէ:

Հ. Ն. Ակիննեանը՝ “Տիմոֆէոս կուղ Հայ
մատենագրութեան մէջ” իր յօդուածում այս
երկու թուղթը համարում է տարրեր դարա-
շրջանների եւ իրարից անկախ գրութիւններ (տե՛ս
Հ. 1908, սեպտեմբեր, էջ 261 եւ Հոկտեմբեր,
էջ 302): Յովհաննու եպիսկոպոսապետի Ապա-
ցոյցը նա ենթագրում է յանարէնից թարգմա-
նուած վեցերորդ դարի առաջին քառորդին, իսկ

¹ Տե՛ս նույն Ա. Տէր-Միքայէլինուն, Առանձ էլ քահա-
նոյի Անեցու ու Հառարձունք, Առաջարշանութ 1893, էջ 255—
261: Կայն գրաւթեան վերհաջիրն է այսակող՝ “Խրանելոյն
մինի քերթ ու զահորն Առվտէսի եպիսկոպոսին” (էջ 255).

Պավսէս քերդողահօր գրութիւնը, որը Ցիմոնթէս կուզի թարգմանութիւնից ունի Երեքթէսի հատուածը, նա համարում է ինքնուրոյն հայերէն աշխատառութիւն, գրուած Ցիմոնթէս կուզի թարգմանութիւնից յետոյ, ուստի եւ այս գրութեան տեմինս անտեսած պատման մէջ գերարդ դարի երկրորդ կէսը:

Ենթադրելով Ցավչաննու եպիսկոպոսապետի Ապացոյցը յաւնարէնից թարգմանուած, Հ. Ակինեանը, ըստ երեւոյթին, այդ գրութիւնը չէ համարում հայոց եպիսկոպոսապետի աշխատառութիւն: «Պատմառը Դ. Ժողովոյն երկարնակացն ու գրուածքում, որ նու վերագրում է Արքանէն քերդողին, կայ նոյնպէս Ցավչաննու եպիսկոպոսապետի ինչ որ մի թղթի յիշատակութիւն և Ապացոյցը, նրա կարծիքով, նոյնացուելու է հենց այս թղթի հետո: Կարեւոր այդ յիշատակութիւնը գտնուում է Պատմառի հետեւեալ հատուածում»: «Եւ որ յանդիմաննեն և նզովին զժողովին եւ զտումարն՝ թուղթն Զենոնի ուղղափառ թագաւորի, որ կօչի Հենատիկոն և թուղթն երաներոյ Անատատայ թագաւորի, եւ զիրք Տիմոնթէսի Աղեքսանդրացւոյ, եւ թուղթն Ցոլիսննու եպիսկոպոսապետի, եւ թուղթն Պետրոսի Անատոքացւոյ, եւ Պատմառն իսկ, եւ այլ բարում թուղթք ուղղափառաց» (ան «Պիլք թղթոց», էջ 126):

Հ. Ակինեանը կարող էր իր կարծիքն աւելի եւս հիմնաւորել, եթէ մատնացոյց աներ Անատոս կայսեր թղթում հետեւեալ հատուածը:

¹¹ Զայս սահմանը ընկալանեւ սուրբ Հարրին ՃՌ-քն որդի ի Կոստանդնուպատիա ժամանեցան վասն սրբոց Հոգուցն։ Ըստ Նմին եւ Երանելի ժաղավան որ յէվեսաս ժաղավեցան եւ Նզովեցին զահատորիոս Հերձուածող եւ զամենայն որ ըստ Նմա խորհին եւ Հաւատան, որպէս եւ թուղթն որ կոչի Հենատիկոն Զենոնի ու Շենոնի ու Պղղափառ թագաւորի, Նոյնպէս եւ թուղթն Երանելոյն Յովիաննու և պիտիկոպոսապետին Աղերսանորի¹ որ ցուցանեն այսպէս, յարում նզովէ զառւմարն Լեւոնի եւ զժողովն Քաղկեդովինի, որ անցին ընդ նոյն սահմանն, եւ Երկուս ընութիւնն զինի միաւորութեանն սահմանեցին վասն Քրիստոնի² ։ (ան ա Գիրք թղթոց ոց ո էջ 277)։ Անաստասի այս թղթում Յովհաննես և պիտիկոպոսապետը, թւում է ինձ, որ նոյն անձն է, որ յիշուած է վերեւ Արթանես քերգովի Պատմաւրում։ Իսայց այս վերջին վկայութիւնը խիստ կարեւոր է այն անսակեաից, որ Յօվհաննեսն անուանեած է այստեղ՝ ³ Եպիտիկոպոսապետ Քղերանողին։ Եթէ Ապացոյցը վերագրուի՝ ⁴ Յովհան-

1. «Եղիշը հաւատոյն ժաղավածուի ու առաջարանում էլուրոց հեղինակուուր ենթաւորում է»։ որ այս վեցոյն թիւնը մասն մէ՞ անհարկուած է երեւ ի Յօվհաննես թ. - ի Ան. Երանին դրան թուղթը (513-515 թ.), էջ LXVII։

2. «Եղիշը հաւատոյն ժաղավածուի մէց նոյն այս հաստամն առաջ է բերուած առարիկը խմբագրութեամբ» Արտիկութեան զինն։ որ կոչի Հենատիկոն Զենոնի ու Պղղափառ ու գուաորի, Նոյնպէս եւ թուղթն Յովիաննու և պիտիկոպոսապետին Աղերսանորի՝ այն։ որ ցուցանէ ոյսպէս, յարում Նզովէ զառւմարն Լեւոնի եւ ոյց անցին ըստ նոյն սահմանն եւ Երկուս ընութիւնն զինի միաւորութեանն առաջն անցին ի վերոյ միոյն Քրիստոնի։ Խշմանեին 1914, էջ 128։

նու. Եպիսկոպոսապետին Աղքաքանդրին, պարզ է որ այդ գրութիւնը չի կարող լինել Յովհաննու հայոց եպիսկոպոսապետի աշխատութիւն, ալ պէտք է համարուի թարգմանութիւն, ինչպէս ենթադրել Հ. Դ. Աղինեանը։ Առկայն Յովհաննու եպիսկոպոսապետի ինդիրը շատ աւելի բարդ է, քան կարելի էր ենթադրել։ Հ. Աղինեանի վերոյիշեալ եղբակացութիւնների գէմեղան մի շաբթ առարկութիւններ։

1913 թւին “Ըողակաթ” հայագիտական ժողովածուի մէջ լոյս անսաւ գ. Տէր-Մկրտչեանի յօդուածը՝ “Հայ մատենագրութեան հնագոյն թուականները” (տե՛ս “Ըողակաթ”, Աւազարշապատ 1913, էջ 154—163): Այս յօդուածում գ. Տէր-Մկրտչեանը մատենացոյց է անում, որ “Կնիք հատառոյ ժողովածուի մէջ մի մեծ հատուած է բերուած Յովհաննու եպիսկոպոսապետի Ապացոյցից այսպիսի վերնագրով՝ “Երանելոյն Յովհաննու Մանդակունուոյ Հայոց կաթուղիկոսի” ի հականառութենէն Քաղկեդոնի ժողովոյն, որ ասի Ապացոյց (“Կնիք Հաւ. էջ 130, հմմաւ գիրք թղթոց”, էջ 33): Յենուելով այս վերջին վիճակութեան վրայ եւ ընդունելով Տիւամիւս Կողի Հականառութիւնը թարգմանուած 480—484 քառամետրին, գ. Տէր-Մկրտչեանը եղբակացնում է, որ Մովսէս քերդողահայրը պիտի լինի Փարագեցուց յայտնի Բագվէս փիլիսոփոսը, իսկ Ապացոյցի հեղինակ Յովհաննէս հայոց եպիսկոպոսապետը պիտի համարուի բարդ կաթուղիկոսի նախորդը՝ Յովհան-

Պանդակունին։ “Ենիք հաւատոյ և հրատարակութեան իր առաջարանում՝ Կարապետ եպիսկոպոսը յամառութեամբ պաշտպանում է զ.. Տէր-Մկրտչեանի այս տեսակէտը եւ աւելյացնում նաև իր կողմից, “որ Յովհաննու եպիսկոպոսապետի գրութիւնը գործ է ածում Տիմոֆէոսի Հականութեան միայն յատուկ բառեր ու գարձուածներ (այլ ոմն զօհսուսն գոլով արտակընկի, եւ այլ գթիստոսն անախոտ եւ անշարժարելի, զուգանանապարհութիւն, ախտուկի, ասուուածվայիշչարար, անքաժ, տնտեսութիւնն եւ այլն.) եւ գաղափարներով էլ պատուում է նորա դաւանաբանական բարունունց շրջանակի մէջ” (էջ LIX):

Հ. Գ.. Տէր-Մկրտչեանի եւ Կարապետ եպիսկոպոսի վերայիշեալ եղբակացութիւնը, ինչպէս աեսնուում ենք, հիմնուած է, գլխաւորապէս, Տիմոֆէոս Կուղի թարգմանութեան թուականի վրայ: Նրանց ապացոյցները երկայլիք են այն աեսակէաից, որ, Կուղի թուականի մովուսմամբ, այդ ապացոյցներն իսկոյն պիտի գառնան իրանց դէմ, որովհետեւ երկուոն էլ ընդունում են ու պետում, որ Մովսէս քերդողահայրը սգտուել է Հականութեան հայերէն թարգմանութիւնից, իսկ Կարապետ եպիսկոպոսը մասնացոյց է արել Տիմոֆէոսի թարգմանութեան յատուկ բառերը նաև Ապացոյցի մէջ։ Այդ՝ աշքի ռուած ունենալով վերայիշեալ մէր լեզուական եւ այլ գիտութիւնները, կարծում եմ, որ Տիմոֆէոսի թարգմանութեան ժամանակը կարելի է համա-

բել վերջնականապէս պարզուած (անս վերեւ § 38, § 42 եւն): Տիմոֆէտի Հականառութիւնը թարգմանուած է ոչ թէ 480—484 քառամեկակին, այլ 552—564 թուականների ժամանակամիջոցում: Պարզ է ուրեմն որ Հ. Պ. Տէր-Մէրտչեանի ու Կարապետ եպիսկոպոսի վերոյիշեալ պնդումները պէտք է համարուեն սխալ: Մօվսէս քերգողահօր եւ Յովհաննու եպիսկոպոսապետի թղթերը, և թէ նրանք օգտուել են Հականառութիւններից, չեն կարող յետ տարուել ոչ հինգերորդ դար, ոչ ել անգամ վեցերորդ դարի առաջն կեսը: Անալ է նշյալքէս Հ. Պ. Ակիննեանի կարծիքը. իբր թէ կրօնա - զաւանական այս թղթերը զանազան ժամանակաշրջանների գրուածքներ են: Հ. Պալուատ Տէր-Մէրտչեանը վերոյիշեալ իր յօդուածում դոց է առել, որ այդ գրութիւնները դժուար է բաժանել միմեանցից: Մօվսէս քերգողահօր թաղթը ուղղուած է, նրա կարծիքով, Յովհաննէս եպիսկոպոսապետին եւ այս վերջինս իւր Ապացուցը գրելիս աչքի առաջ է ունեցել Քէրդաղահօր գրութիւնը: Պալուատ Տէր-Մէրտչեանի այս եղբակացութիւնը, որ հիմնուած է փաստական մի շարք դիտողութիւնների վրայ (անս “Ծովակաթ”, էջ 159), հաստատուում է ըստ իս այդ գրութիւնների զաւանապանական ընդհանուր բովանդակութեան, յատուկ մաքերի, նաեւ լեզուի ու ռճի ակներեւ մերձակցութեամբ: Ըստ Տիգան է ուրեմն Գ. Տէր-Մէրտչեանի առարկութիւնը, որ չէ կարելի Յովհաննու եպիս-

կոպուապետի գրութիւնը թարգմանուած համարել վեցերորդ դարի սկզբներին իսկ քերդողահօր թղթի ժամանակը յևտ տանել վեցերորդ դարի երկրորդ կէսը կամ եօթերորդ դար Այս թղթերը, ինչպէս աեսնում ենք, ժամանակակից երկեր են, բայց ոչ Պափակու փիլիսոփոսի եւ Յովհան Մանդակունու գրուածքներ, ինչպէս ենթագրել է Գ. Տէր-Մկրտչեանը:

Ո՞ր այդ երկերը չեն կարող լինել հինգերորդ դարի գրուածքներ, այդ երեւում է ըստ իս Նոեն նրանց բովանդակութիւնից ու նրանց յունաբան լեզուի առանձնայատկութիւններից: Ուշադրութեան արժանի է ամենից առաջ, որ Պափակու քերդողահօր վերագրուած թղթերը դաւանաբանական իր մեկնաւթիւնները հիմնաւորում է յաճախ արիստուելեան իմաստութեան գաղափարներով: “Աոյն թղթի մեջ յիշւում է նոյն իսկ սկզբանական Ասորոգութիւնը” ինչ որ երկ հետեւեալ հատուածում: “Ա ան օրոյ ի գեալ եւ յոյժ ճահողագոյն թուի խուտավանողաց մի բնութիւն ասելով. զի եւ յաջմնատեալ համեմատութեամբ մի Տէր քարոզի: Ա պետք է հակառակ ինչ վարկանիցին ումանը զպատասխանեալող անկարելի համարելով, որպէս թէ երկուս բնութիւնս պատշաճիցէ ասել՝ գիտացեն զի զերոյն զանհնարութիւնն եւ ի մարդումն զոյ նկատելով ճանաչի¹ ոչ միայն իւլի:

¹ Ասմանէլ Վանեցի, էջ 257, անի՛ հե. իւ մարդուն շատ Շատ նկատելով ճանաչել:

Հիսուֆայական ստորոգութիւնսն, այլեւ սուրբ գիրք աստուածաշունչը ու ([“]Գիրք թղթոցը, էջ 23—24): “Փիլիսոփայական Ատորոգութիւնը երկը եւ Ատորոգութիւնը յունաբան յատակ բառը, որ յիշատակուած է այս հաստածում, մի նշան է, որ քերդող հօրը վերագրուած թղթի ծագումը պէտք է դնել Արիստոտելի Ատորոգութեանց թարգմանութիւնից յետոյ, ուրեմն վեցերորդ դարի վերջին քառորդին կամ աւելի ուշ՝ Կմանապէս եւ Ապացոյցին հեղինակը, թուում է ինձ, որ ծանօթ է Արիստոտէլի իմաստասիրութեան եւ եակաց քննութեան մասին ունի հետեւեալ ուշագրաւ ակնարկութիւնը. “Բայց կամիմ փոքր ի շատէ անցանել բանիւ յազագս ճառի բնութեանցն, զոր ամանք չարաչար ի կիր առեալ վարեցան, զամպատանութիւնսն ի վայելչապէս ճառաւզն կամելով թափել: Բայց նախ ճանաչել պարսէ, զի ոչ յիշատակեցաւ բնութեանցդ անուն՝ ի գէմօ Քրիստոսասէր ուղղափառաց, այլ չարաշարն պատառմաք ի խոստվանողաց. զորս անվընէպ գոյ ասել, քան զբնաւու անաւրինագոյնս եւ տարագրեալս յուխաէ աւետեացն, որը ըստ զոյացութեանց իմն բնախաւսելով, զէակս ըննել առին ի կիր, զերկիս խորհելով ընդ նոյն շաղեալք, ի Խլոդ ենի կուրութեան հազրսն ([“]Գիրք թղթոցը, էջ 3):

Այս հաստածում [“]որը ըստ զոյացութեանց իմն բնախաւսելով, զէակս ըննել առին ի կիր, ի խորհելով ակնարկում են ըստ

իս Արիստոտելի իմաստասիրական - արամաբանաւելան եղան երկերը, որովհետեւ այդ երկերն էին քննում՝ էակաց ինդիրը “ըստ գոյացութեանց բնաւուսելավ”⁷ Հատուածի բովանդակութիւնից երեւում է, որ կրօնա-դաւանական վէճերը Քրիստոսի բնութեանց մասին սերտ կապուած են եղել արիստոտելեան իմաստասիրութեան հետ եւ այդ վէճերը յարուցուած են եղել էակաց քննութեան ազգեցութեամբ։ Ինչպէս վերեւ տեսանք, “էակաց” եւ “գոյացութեանց ինդիրը քննուած է, զիսաւորապէս, Արիստոտելի Ասորոցութեանց երկում”։

Արդ՝ եթէ “Ապացոյցը” համարուի հայ հեղինակի աշխատութիւն, թւում է ինձ, անհաւանական շի լինի ենթադրել, որ նրա ժամանակը, զրուելու է արիստոտելեան հնագոյն թարգմանութիւններից յետոյ եւ նրա երկը եւս ինչպէս եւ քերգողահօր վերագրուած թուղթը. յօրինուած պիտի լինի Արիստոտելի Ասորոցութեանց թարգմանութիւնից յետոյ։

Եթէ վերոյիշեալ թղթերը թարգմանուած համարուեն յունարէնից, նրանց թարգմանման ժամանակը դարձեալ զրուելու է յունարան երկրորդ շերտի թարգմանութիւններից յետոյ. ուրեմն վեցերորդ դարի վերջերին կամ աւելի ուշ՝ ⁸ Ասորոցութիւնը, յունարան բառը, որ հանդիպում է քերգողահօր թղթում, շեմ կարծում, որ գոյութիւն ունենար Արիստոտելի Ասորոցութեանց թարգմանութիւնից՝ 576 թուից առաջ։ Բացի այդ՝ նոյն թղթերում գործ են

ածուած վերեւ յիշուած այն բառերն նախա-
զրութիւնները, որոնք, ինչպէս տեսանք (§ 40 դ
եւ գ., § 42 դ., ², § 53 եւն), կազմուած պիտի-
լինեն յաւաբան թարգմանութիւնների երկրորդ
շրջանում։ ինչպէս օրինակ՝ աններհական, էջ 23,
3, տարբերութիւն 24, 6, 30, 22, 35, 21, գո-
խարկի 38, « Նմէ լեզուական այս դիտողա-
թիւններին աւելացնենք նաև այն, որ այս
թղթերում, ինչպէս վերեւ ասուց, Հանդի-
պում են յաճախ Տիմոֆէոսի Հակաճառու-
թիւն յատուկ բառեր եւ գարձուածներ, կար-
ծում եմ, դժուար չի լինի Համազուել, որ
այս թղթերի յօրինման կամ թարգմանման
terminus ante quem ոռոշիւնու է վեցե-
րորդ դարի վերջին բառորդը։ Թէեւ չունենք
որոշ վկայութիւններ կամ առեւալներ նաև
սրանց terminus post quem ոռոշուելու
համար, բայց նրանց բովանդակութիւնը եւ յու-
նաբան յեզուի հնութեան մի քանի նշանները
հիմք են տալիս ինձ ենթազրելու, որ այս
թղթերի ժամանակը դժուար թէ կարելի լինի
առնել մինչեւ ութերորդ դարը, այլ նրանց
մօտաւոր ժամանակը հաւանական է ընդունել
կամ վեցերորդ կամ ամենաուշը՝ եօթերորդ
դարի սկիզբներում։

S U B S C R I P T I O N

ԷՇՄԻԾԺՆԻ ՄԵՑԵՆԵԳԵՐԵՆԻ ԻՄՌՈՑԱ-
ՍԻՐԵԿԵՆ ՀՆԵԳՈՑՆ ԶԵՌԵԳԻԲՆԵՐԸ

Թ. 1890, և կմ. Մաս. = Մայր Յուցակ,
թ. 1848:

Խռովթք՝ 123: — Մեծութիւն՝ 12,5 ×
8,5 սմ.: — Տողք՝ 19—20: — Նիւթ՝ ողորկ
հաստ թուղթ: — Գիր՝ բոլորդիր: — Կազմ՝
կաշեպատ տախտակ, կազմի վրայ կապիչ-
ների հետքեր: — Հանգամանք՝ թուղթը խո-
հաւութիւնից մնասուած. սկիզբէն մի քանի
թերթ պակաս է եղել, թերի մասը յետոյ
լրացրած բարակ թերթերի վրայ բոլոր գրով
(թ. 2 և 3): — Թուական՝ ԱՊԲ = 1243: —
Դրիչ՝ Յովհաննէս քահանայ: — Ստացող՝
Պետրոս՝ սոլասաւոր սուրբ Նշանի Հաղբա-
տայ: — Տեղ՝ «ընդ հովանեաւ սուրբ Նշա-
նիս Հաղբատայ»:

Բովանդաւթիւն.

1. Դաւթի Փիլիսոփայի Ներդինացոյ
սուաջարանուի անմեց խմաստանիրուեն (էջ
2 ար—119 թ., պրակք Ա—ԻՊ):

էջ 119 թ վերջք. Արդ այսոցիկ այսովէս
ելոց շնորհեաց ԱՃ զիմաստանիրութի վե-

զարդարելու դմարդկաբնս հողի : Այդ զգիստ-
կան զաւրութիս զարդարէ ի ձեռն տևականին
իսկ զկենդանականն ի ձեռն զործականին
որովէս զի մի զաւա զբառութի ի կարծեաց
ընկալցուք և մի չար ինչ զործեացուք :

Ընդ այսոսիկ և առաջիկա բանք իմաս-
տասիրութեւ :

Դաւթի մեծի և անյաղի փիլիսոփայի
ընդդէմ առարկութեցն չօրից Պիհուանի իմաս-
տակի և առհմանք և արամատութիք իմաս-
տասիրութեւ :

Հնագոյն այս ձեռագրում՝ թէ զլուխ-
ների բաժանումը և թէ ընտղիրը տեղ տեղ
տարրեր ևն 1833 թուին Վենետիկում Հրա-
տարակածից :

2. էջ 119 ր—121 ա . Ամենայն շար տան-
չելիք . ոչ ոք առնջեալ անազական . . .

Վերջ . Եւ ընդ բամբասանաւք է ստու-
նա սպաս ուրեմն ոչ է անեղ :

Այս զծածք Հանդիսադիր իմրի յառաջա-
զոյն տառից արամախուհ իմաստատէր մա-
կացու արանց ի Դաւթէ ևսամեծէ ևնթա-
ղրեցաւ :

Յիշառակազրութիւնն .

1. էջ 48 ր ներքեւի լուսանցքի վրայ նոյն
զբէլ .

Զածաշնորհ և զպատուական վարդա-
պեան Պետրոս յիշեցէք յաղաւթո ընդ . . . :

2. էջ 121 ո—122 ր ձեռադրի դլինաւոր յիշատակարան նոյն դրչէ.

Փառք ամենասր երբորդութիւն Հաւը և Որդոյ և Հոգւոյն որրոյ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

ԶԱԿԱՅԱՆԱԳ զգիրս զոր արարեալ է մեծ փիլիսոփայն Դաւիթ ընդդէմ հակառակաղացն որք կամեցան բանալ զիմաստասիրութիւն Ակադիմեանցն Պիհուռնի և Ճեմականացն խաղաղացոյց դնուա ի խովվալիննէն և առաց եթէ զոյ իմաստասիրութիւն է և ճշմարիտ է և պաւրինակո առ մեղ հաւատեաց Հայաստանեայո:

Որոյ ևս ձեր ոմն Պետրոս սպասաւոր սր Նշանիւ Հաղբատայ բաղմանաւք սիրոյ ևսու զրել Յոհաննիսի կրաւնաւոր քահանաի իմով արգեամբք առ ի յուսումն մակացողաց :

Արդ որք աւզաիք ի սմանէ յիշեցէք ի սրբամասոյց յաղաւթս ձեր զիս զմեղաւորս Պետրոս ևս Ած զձեզ յիշեսցէ ի բարի ևս ի կառարման սորա ասացէք զերանի ում թողութիւ եղեւ մեղաց ևս զՔս որդի Այ:

Գրեցաւ զիրքս ընդ հովանեաւ սր Նշանիւ Հաղբատայ, ի թուիս ՈՂԲ ևս աւանդեցաւ ամա, մի ոք իշխեսցէ հանել զատ աստի:

Կաղմեցաւ ևս ձեռամբ իմով Պետրոսի:

Թ. 1943, և Եղմ. Մաս. — Մայր Յուցակ,
թ. 1901:

Թուղթք՝ 251: — Գրաւթիւն՝ 13×8
սմ.: — Տողք՝ 21: — Նիւբ՝ ողորկ Հաստ
թուղթ: — Գիր՝ բուրրգիր. վերնազրերն ու
սկզբնաւառերը կարմիր թանաքով: — Լու-
սանցազարդք՝ էջ 1 ա' խորան ու զարդա-
նկար, էջ 141 ա' զարդանկար: — Կազմ՝ կա-
շելուս տախտակ. կապիչներից մնացել են
միայն հետքեր կազմի վրայ: — Մազազա-
թեայ ոլոհուանակ՝ սկիզբէն եւ վերջէն երկ-
երկու թերթ. մազազաթեայ երկաթազիր
Աւետարանի մնացորդ: — Հանդամանք՝ լու: —
Թուական՝ ԶԴ — 1255:

Բովանդակութիւն.

1. Էջ 1 ա—139 թ. Ստորոգութիւն Արխո-
տառէլի որ կոչի յունարէն կատիզորիս:

Արխոտառէլի Ստորոգութեանց բնագրի
ամէն մի Հատուածին կամ պրակին Հետե-
ւում է նոյն Հատուածի կամ պրակի մեկնու-
թիւնը «մեկնիչ» վերնազրի տակ:

1833 թուի վենետիկեան հրատարակու-
թեան մէջ Ստորոգութեանց մեկնութեան
սկիզբը պակաս է: Տես էջ 409 ձանօթու-
թիւն՝ «Ձկիսամանեայ մնացուած մեկնու-
թեան Ստորոգութեան Արխոտառէլի ի միոյ եւելլ
թերակատար օրինակէ, որ առձեւն զտու:

յարեմք աստանօր կարօտք անթերի օրինակաց»։ Առյն հնագոյն անթերի օրինակում վենետիկի տպագիր հրատարակութեան բաց թողած մասը կազմում է էջ 1 ա—89 ա։

Մկիզր էջ 1 ա. Հոմանունք ասին՝ «բաց անուանք միայն հասարակ, իսկ բատ անուանն բան դոյցութեանն այլ. որդան՝ կենդանի՝ մարդն եւ դրեալն։ Քանդի սոցա անուն միայն հասարակ, իսկ բատ անուանն բան դոյցութեանն այլ։ Քանդի Եթէ բացառեացէ ոք՝ զինչ է նոցա իւրաքանչիւր ուրուք կենդանին դոլ, յատուկ իւրաքանչիւր ումեց բան բացառեացէ։ — Մեկնիչ։

Հոմանունութիւն լինի բատ երկուս յեղանակն՝ բատ պատահման կամ մտածութեան. մտածութիւնն բատ պատառ, բատ յեղինակի, բատ յուսոյ, բատ աղութից, բատ կերպարանի, բատ նմանութեան. իսկ միայն իրրեւ զարեղակն միանձն. կամ բատ լծորդին պակասութեան որպէս միաձործ կամ որպէս նահատակ։

Վերջ՝ էջ 139 ր. Եւ այսուիկ եղիցի զյուլովից եւ զարբերեցելոց ի միմեանց տեսակաց ստորագեալ սէնելս. որպէս զի եղիցի սև՝ ընդունելով զահման սեռի. քանդի էր սահման սեռին որպէս ասացաւ. զյուլովիցն եւ զարբերեցելոց տեսակաւ ի ներում զինչին ստորովեալ։

Կատարեցաւ դիրք Ստորովութեանցն սացեալ եռամեծին Արխտուտէլի հաւատա-

րիմ վարդապետի և ուղղափառ իժոստաս-
սիրի, զոր ժցուն մատամբ զրեցի:

2. էջ 141 ա—251 ա. «Յաղակս մեկնու-
թեան», որ էուցի Պերիարմէնիաս, ասացեալ
Արիստոտէլի:

Այս վերնադրի վրայ նօսք զրով և ու-
րիշ թանաքով դրուած կայ մի այլ վերնա-
դիր, որը սավորական է նորադոյն ժամա-
նակների օրինակներում.

Ակիզրն և նախադասութի (°) զրոցն որ
ասի բատ յունաց Պերիարմէնիաս և Հայե-
րէն՝ յզդու մեկնուեն: Արտադրեալ ի մեծ ի-
մաստնոյն Արիստոտէլէ, թարգմանեալ և
մեկնեալ ի Դաւթայ ներդինացւոյ:

Ակիզր էջ 1հւա. Նախ արժան է զնել,
զի՞նչ է անուն և զի՞նչ բայ, ապա զի՞նչ է
բացասութիւն, և ստորասութիւն, և բացե-
րեւութիւն, և բան:

Ճառեցաւ մեղ երբեմն, եթէ է ամենայն
բանական իրողութեան այսորիկ ակնեկտու-
թիւն առ ապացուցական շարարանութիւնն
հասանել. այլ վս զի բազում պատրանք ըն
շարարանութիւնն լինի, Հարկաւոր է զիւ-
րաքանչիւր ոք նոցա զիսել:

«Յաղակս մեկնութեան» բնադրի ամէն
մի պրակին Հետեւում է նոյն պրակի մեկ-
նութիւնը:

«Անեսելի տոլազիր Հրատարակութեան
մէջ պակաս է 15 դլուխ: Տես էջ 512 ծանօ-
թութիւն. «Յօրինակին պակասն թուղթք

քսան և երեք: Անթերի այս ձեռագրում
վեճետկեան տպագրի բաց թուղած մասը
բանում է էջ 165 ա—205 թ:

Յիշատակագրութիւն:

1. Էջ 251 ա ձեռագրին վերջում յիշա-
տակարան նոյն դրչէ.

Փառք որ Երրորդութեան կտուարե-
լոյ և միոյ. ԶԴ դրեցաւ ի թուականիս:

2. Հետեւեալ դատարկ երեսի վրայ նոտր
զրով այլ դրչէ.

Ի վայելումն Մելքիսէդ վղողին ի դառն և
ի նեղ ժմի Բելին:

Կնիք՝ Քի Նո Գրիգոր վրդուա ՈՒՄԼԳ:

Ի վայելումն Ղազար վրդողին և ի յիշա-
տակ խմոյ անձին ի ՅՄԿԶ թուին և
յնովիք ԺԵ-ին ի Կարին:

Թ. 1889, 15 հջմ. Մատեն. — Պայր Ցուցակ,
թ. 1847:

Թուղթք՝ 345: — Գրութիւն՝ 14×10
մմ.: — Տողք՝ 25: — Նիւթ՝ ողորկ Հաստ
թուղթ: — Գիր՝ բալորդիր. լուսանցքների
վրայ մեկնաւթիւններ նոտր զրով. նորո-
գուած թերթերը 73 և 74 նոյնութէս նոտր
զրով: Վերնագրերը, սկզբնատողերն ու սկզ-
բնատառերը կարմիր թանաքով: — Լուսան-
ցագարդք՝ խորաններն էջ 1 ա, 75 ա, 181 ա
խունացած: — Կաղմ՝ կաշենատ տախտակ

առանց կասպիշների : — Մազաղաթեայ պահպանակ՝ սկիզբէն եւ վերջէն մէկ մէկ թերթ . Մամբրէ վերծանողի ճառից ի մէծի առուր գալստեան տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի յերուսաղէմ : — Հանգամանք՝ աեղ տեղ դրերն աւրուած . 73 և 74 թերթերը կցուած են ձեռադրին 1410 թուականին . նորոգուած թերթերի վրայ Յակոբ Դրիմեցու ձեռքով գրուած են Ներսէս Շնորհալու «Ամենայն չար տանջելի» հատուածի մեկնութեան թերի մտսերը : — Թուական՝ Զիե = 1276 : — Դրիչ՝ Ստեփաննոս քահանայ :

Բոլյանդակուրիւն .

1. Դաւթի Փիլիպոսիա Ներդինացոյ , Յուսուջարտնք Մահմանաց իմաստասիրութեան (Էջ 1 ա—65 ա , պրակք Ա-ԻԱ) :

Սկիզբն է (Էջ 1 ա) . Արք միանդամ իմաստասիրութեան տենչան բանից և առ ի նմանէն [հեշտ]ութեանց ծայրիւ միայն մատին հանգիստին ճաշակեալք , ամենայն կենցաղական հող [ոց] բարեւու մնալ ասացեալք , ողջախոնչ իմն [մոլու]թեամբ առ այսոսիկ վարեալք բերին :

Վերջ (Էջ 65 ա) . Արդ զգիտական զաւրութիսն զարդարէ ի ձեռն տևսականին , իսկ զկենդանականն ի ձեռն զործականին , որպէս զի զուտ զիտութիւն ի կարեաց ընկայցուք , զի մի չար ինչ զործեացուք :

Բնդ այսոսիկ եւ առաջարանք խմաստասիրութեան : Դաւթի մեծի եւ անյաղթ փիլմատիայի ընդդէմ առարկութեանցն չորից Պիւռհօնի խմաստակի եւ սահմանք եւ արամաստիւնք խմաստասիրութեան :

2. Էջ 65 ա—65 բ . Ամենայն չար տանջելի , ոչ ոք տանջեալ անսպական , ոչ ոք սպականացու անեղ . է չար սպականացու . չար ուրեմն ոչ է անեղ եւն : Վերջ (65 բ) . Եւ ընդ բամբասանաւք է սատանայ , ապա ուրեմն՝ ոչ է անեղ :

Այս զծածք հանդիսադիր խմբոց առաջնոցն տառից արամախոհ խմաստասկը մակացու արանց ներբողեալ ի Դաւթէ Եռամեծէ ևնթաղրեցաւ :

3. Էջ 65 բ—74 բ . Մեկնութիւն բանից Դաւթի փիլիսոփայի , որ է ի կատարումն նորին տառի որ վերին սահմանացն խմաստիւն , սսացեալ ներսէսի Եղբայր կաթ . Հայոց Գրիգորիսի ուրումն՝ սիրողի խմաստիւն :

Սկիզբ (Էջ 65 բ) . Զինդիր հոգեւորական հաւասարվ եւ սիրով հայցողաց պարա է տալ յաւժարութեամբ բայտ հրամանին Տն՝ թէ որ խնդրէ ի քէն տուր : Վերջ (Էջ 74 բ) . Այլ մեք զի ունիմք զայսորիկ շնորհեալ յԱյ զերադոյն քան զանմարմնոցն յանել ի մեռելուհնէ Հոգոց խոստովանուր և սպաշխարուր եւ Քի Այ յուսոյն մերոյ և երկրպագւի յաւիտեանս ամէն :

4. 75 ա—89 ա. — Ներածութիւն Պոր-
փիւրի իմաստամիրի:

Լուսանցքների վրայ. ծանօթութիւններ
բոլոր զրով բայց այլ զրչէ: Ակիզրն է (էջ
75 ա). Ելոյր Հարկաւորի, Քրիստորիէ, և
յառա Արխոտոտէլի Ստորոգութեցն վարդա-
պետեւթի, դիտել՝ զի՞նչ ուռ ևւ զի՞նչ տար-
քերութի, զի՞նչ տեսակ, զի՞նչ յատուկ ևւ
զի՞նչ պատահումն ևւ ի սահմանացն բացա-
արութի....

Վերջ (էջ 89 ա). բայց են ևւ այլք հս-
տարակութիք ևւ յատկութիք ասացելոցն.
այլ չատ են ևւ սոքայ ի մեկնութի նոցայ ևւ
ի հստարակութե յանդիմակացութի:

5. Էջ 98 ա—157 ր. Դաւթի վիլիստափակ Ներ-
գինեցոյ, Վերլուծթի ի Ներածութի Պորփիւ-
րի (պրակք ա—իթ + Յաղաղո Հանրականաց
սեսից ևւ տարրերութց):

Լուսանցքների վրայ նօար զրով մեկ-
նութիւններ ևւ նկատողութիւններ:

Ակիզրն է (էջ 89 ա). Հանդերձեալք
հանդերձ Ավ սկիզբն առնել առաջիկայ շա-
րադրութես, զսովորականն պատմողաց
ինդրել զզլուխո ը զոլ թուով խնդրեսցուք:

Վերջ (էջ 157 ր). Եթէ յատուկն հակա-
դարձի տեսակի, իսկ պատահումն ոչ երբեք:

6. Էջ 158 ր—175 ր. Արխոտոտէլի իմաս-
տամիրի թուղթ առ Աղէքսանդրոս թղթ,
Պատմութիւն յաղաղո աշխարհի:

Ակիզրն է (էջ 158 ր). Իսկ բաղաւմ ան-

դամ ինձ ածային ինչ եւ բարերախտեալ
ճշմարտապէս իր, ո՞վ Աղէքսանդրէ, զու
թուեցաւ իմաստասիրութիւն։ Վերջ (էջ
175 թ)։ Սակա իրաւացն պակասելոյ՝ յԱյ
ոգաստուհասին, նոյնապէս եւ որ Հանդերձեալն
է բարերաստիկ լինել եւ երանելի՝ ի նմանէ
ընդունի զշնորհ։

7. Էջ 175 թ. Սասպիրացի էր Արիս ի
թիւրակայ ի Քաղկիթ զաւառէ մերձ ի
Յաւշինթոս, որդի Հաւր Նիկոմաքոսի եւ
մաւրն Պերիսպիադայ¹։ Եւ ամբառնա ուզգ
նորա ի Հաւրէ եւ ի մաւրէ յԱսկղեպիայ։
Քսան ամս աշակերտեալ Պղասոնի բառ
սրում թէ դէպ ուրեք լինէր չդալ նմա ի
լսարանն՝ զայսպիսիս ազագակ[էր] բանս
Պղասոն։ Միան շնկն այսոր, ի բացեայ է սի-
րոդն ճմարտութեն, խուլ է լսարանս։ Վաղ-
ձանի ի Քաղկիթ ամաց կ եւ եից առաս-
պելարանի եթէ յուսկերս նորայ զառա պարս
մեղուաց։ Հանեալ զոսկերս նորա Սասպի-
րացւացն ի Քաղկիթայ՝ տարան թաղեցին ի
տեղւոջն Արիսաստէլիկասի։

Շարունակութիւնը էջ 18° թ. Սայ սկիզբն
աշխարհէ՝ տեսակ, նիւթ, պակասութի,
տարերք դ եւ ե երրորդ արփի։ Պղասոն ասէ՝
աշխարհս է յերկնէ եւ յերկրէ եւ որ ի նոստ
ընութիք բաղկացեալ, ի Հրոյ եւ յերկրէ,
յաւզոյ եւ ի ջրոյ եւ յասծոց եւ ի պիւաց եւ

¹ Առաջնային մաս Փեռիսդիակայ։

ի մարդկանէ եւ ի կենդանեաց եւ ի տնկոց
եւ ի նիւթոյ։ Մավաէս մարդարէ՝ դանդունդու
եւ զխաւար եւ զջուր դու սկիզբն աշխարհի։
Պիթաղորաս Մնեարքայ որդին՝ զթիւս եւ
զչափարերութիս եւ զյարժարութիս։ Յազա-
դրո մարդասիրութե ասաց Հոմերոս։ Ածքն
աւտարաց նմանեալ այլաքաղաքացեաց չըր-
ջին ի մէջ մրդկն տեսանել զմդկան զրարի եւ
զչար եւ յանկանել զաշխարհիս զործն։

Պիթազոր ասաց։ իցէ՞ արդեսուք սիրե-
լոյ այլ ոք ես (՞), քան թէ ինքն։

Տ. էջ 176 ա.—180 ր. Արիստոտէլի Յա-
զագու առաքինութեց առ Ազեկս թզ։

Ակիզրն է (էջ 176 ա). Գովելիի են գեղե-
ցիկքն եւ պարսաւելիի զարշելիքն . քանոյի
բարեացն յառաջնեալ յինին առաքինութիքն
եւ զարշելեացն շարութիքն։

Վերջ (էջ 180 ր)։ իսկ ընթհանուր չա-
րութեան զործ եւ յառուկ եւ հետեւութի՝
ա ասացելոցդ ներհակքն՝ որք են ի պարսու-
ելեացն։

Էջ 180 ր եւ 181 ա — ներքեւի լուսանցք-
ների վրայ. Ստորովութիք-կատալորիսուն։
Յազագու մնկնութեան — ի պեսի էռմէնիաս։
Վերլուծական — անալաւտիկի։ Ապացուցու-
կան — ապաւդիկափիկի։ Շարարանութի —
ոխալեկափիկի։ Ստորասութի — կասաֆուտ-
սիս։ Բացասութի — ապաթասիս։ Բացերե-
ւական — ապաթանուկ։

9. էջ 181 ար—275 թ. Ստորթիւնք Արխայ, որ կոչի յաւնաբէն կատիլօխա:

Անթերի օրինակ Արխատոտէլի Ստորոշութեանցն մեկնութեան: Լուսանցքների վրայ բացատրութիւններ նուր զրով:

Ակիզրն է (էջ 181 ա). Համանունութիւնի ըստ յերկուս յեղանակս՝ ըստ պատուոյ, ըստ յեղանակի, ըստ յուսոյ, ըստ աղաւթից, ըստ կերպարանի, ըստ նմանութե եւն:

Վերջ (էջ 275 թ). Քանդի էր սահման սեռին, որպէս ասացաւ զյոլովից և զարբերեցելոց տեսակաւ ի ներում զինչէն ստորոգեալ:

10. էջ 276 ա—344 թ. Ակիզրն և նախազրութիւն զրցն որ տի ըստ Յունաց՝ Պերիարմէնիսս և Հայերէն՝ Յաղաղս մեկնութե: Արտադրեալ ի մեծ Հելենացոց իմաստասիրէն Արխատոտէլէ, թարթանեալ և մեկնեալ ի Դաւթէ Փիլիսոփայէ Ներզինաց:

Զեռազիրս պարունակում է նաև 1833 թուի Վենետիկի տպագիր Հրատարակութեան մէջ բաց թողած մտութը: Լուսանցքների վրայ բացատրութիւններ նուր զրով և այլ զրէն:

Ակիզրն է մեկնութեան (էջ 276 ա). Ճառուեցաւ մեզ երբեմն, եթէ է առ բանական իրաւութես այսորիկ ակնկալութիւն առ պացուցական շարարանութիւնն հասանել: Վերջ (էջ 344 թ). Քնզի առքեք սովորեաց

իմաստասէրու յաղաղու պիտանացուին զի-
տութիւ սերմանել իւրոց լսողացն :

11. կջ 345 ա—ր. Աղիւսուկ անկիւնաւոր
թուերի :

Յիշատակազրուրիւմ .

1. կջ 88 ա., 175 ր., 188 ր., 190 ա., 260 ա.,
332 ա նոյն դրչէ .

88 ա. զատ զծ յիշ [= զՄտեփանոս զծոց
յիշեցէք] :

175 ր., 260 ա. զզծ ստ յիշ [= զզծող
Մտեփանոս յիշեցէք] :

188 ր. զատ դր յիշ [= զՄտեփանոս դրի;
յիշեցէք] :

190 ա. զծտու ստ յիշ [= զծտոայ Մտե-
փանոս յիշեցէք] :

332. զզծ ստ յիշ ի ար [= զզծող Մտե-
փանոս յիշեցէք ի Տէր] :

2. Ներսէս Շնորհալու «Ամենայն շար
տանջելի» հաստածի մեկնութեան վերջում,
նորոգուած 74 ր թրթի վրայ, նոտր դրով
տարրեր դրչէ .

Զմեղուցլ Յակոբ վղոպսս Ղրիմեցի աղա-
շեմ յիշել ի Տէր, ի թվիս ՊՄԲ [= 1410] :

3. կջ 157 ր., Պորտիւրի Ներածութեան
մեկնութեան վերջում, Մտեփանոս դրչէ .

Փառք ամենաօպաւը էին Այ որ ևտ զօրու-
թի յանդ հանել զատ :

4. Ներքեւում նոյն էջի վրայ Մտեփանոս
դրչէ . Բնակուն կարգն արտաքին դրենացն

այս է . նախ Քերականն եւ ապա՝ Ասհմանքն եւ Ամ չար տանջելին , ապա՝ Պորփիւրն եւ զինի՝ Ստորոգութիքն եւ ապա՝ Պերփարմէնիան եւ ապա՝ Աշխարհացն եւ զինի՝ Առաքինութեցն : Իսկ աստ որ զհետ Պորփիւրիս Աշխարհացս է եւ Առաքինութեցս կամ ի տղիառութենէ է կամ յաւրինակէն եւ կամ յերկուցն :

5. Էջ 175 թ , «Ստորփիրացէ էր եւնը համառածից յետոյ , նոյն դրչէ .

Զմոլորեալս յամենայնի եւ զանպիտանորնաւից յերեսս անկեալ աղաշեմ յիշել ի մաքուր յաղաւթս ձեր եւ . . .

6. Էջ 275 թ — 276 ա , ներքեւի լուսանցքների վրայ , նոյն դրչէ .

Յայտմաւուր զփախուստ առեալ Դազակրկիրս Կիլիկեցոց յանաւրէն բանակալէն Բամաէլաց , թւ ի Զիւ :

7. Էջ 275 թ , Ստորոգութեանց մեկնութեան վերջում , նոյն դրչէ՝ ԶԱՄԵՎ . . . զ. ին որ կորսուի դհայրենին ո . . . քի նոյն վասու . . . ին հայցեմ ժոել թաղծեալս անծին . . . մաքրել զմեղաց (ա)սին դառնալ յեղեմ մեզ վերստին . . . բնող ձեզ իր . . . ակ անձին զփառս յանվախճան յաւխտեան . թւ Զիւ :

Գրերը անդ անդ աւրուած . խռչորացոյցի օգնութեամբ անզամ շյաջողուեց ինձ վերականգնել բնադիրը :

8. Էջ 322 ա , ներքեւի լուսանցքի վրայ , նոտր դրով օսար դրչէ . Ո՞վ եղբայր , աստից

ի Հետ բանքս նուրբ են և տեսութիւն
զժուարք եւ խրթինք. ի լուսանց դրացս ոչ
կարացի զրել լուծումն. դու յաւ հաւկացո-
զութիւն կարդա :

Լուսանցքների վրայ ծանօթութիւններն
ու մեկնութիւնները գրաւած են նոյն դրչէ :

9. իջ 344 ր, Ազու չըրդում, Առեփանսս պրչէ .

Աւրհնեալ է Քս լոյսն հայրական եւ վա-
ռաւորեալ է որ վարուաս նորայ որ իւրով
զալսաւեամբ երաց մեզ դուռն կենաց եւ ա-
ռաջնորդեաց մեզ քաղցրուացյ վդթր իւրով
զնանապարհն փրկութե ոգոց մերոց որ թէ-
պէտ քրտամբք եւ վաստակաւք հրամակաց
Տըն մեր մեզ ջանալ յայսմ աշխարհի, այլ
վս առաւել վառացն է այն եւ ի պսակացն
է զի ի մարմնեղէն եւ ի ծովածութ հոգոց
վերացուացէ զմիտս մեր. մի՛ ևս ըեւենել ի
սայ եւ մի՛ ի սէր սորայ եւ մի՛ յուսումն սո-
րայ մա... կենս ինքն լինելով մեզ աւրինակ
բարի յամենայնի զի (°) :

11. իջ 345 ր, ձեռագրի վերջում, նոյն
դրչէ զիխուոր յիշատակարան. Յիշատակա-
րան գրաց. Մշտապայծառ եւաջահեան հա-
մարնութե եւ եղական լոյսոյն անսկիզբն եւ
անկատարած զերաբնարար բարոյն, այնմ
որ ի բնաւից եղելութե առ յինքենէ յանմար-
մին իմանալեաց հոգեղինացն եւ նիւթական
մահկանացու հողեղինաց միշտ եւ յարաժամ
նորա աւրհնութիւն վերառաքի վառք եւ ուս-

արև. և դոհութիւն և երկրագաղութիւն այժմ
էւ...:

Արդ ևս սուսանուն քն ըստ մանեկա-
կան անհաստատ յածման խորհրդոց ըմբռ-
նեցա ի սէր այսմ անպէտ ևս պիտանի զրոց։
Ազա թէ ըստ անսութեց իւրոց անաւզուս
թիւ այլ յածայիննս աւզաւակար։ Այլ աղա-
ցիմ զձեզ որ Հարք ևս եղբարք, որք աւզուէք
ինչ ի սմանէ կարդալով կ յաւրինակ՝ մի՛
ի զերեւ Համարել բազում աշխատութս իմ
ի սմայ։ Այլ ըստ ընդարոյս բարի բարուց
ձերոց յիշասակի առնել արժանի զրիւր պար-
տուց պարտականս տէրունի։

Դրքի վերջում¹⁾

- Եջ ա. 1. [մի] ւսովին կանգնեսցին։ Եւ որք
ի հար։
2. [աս]ոց ցրացեալք՝ զայս եր-
կուս աւան։
3. [զ]ութիւնս մտաւք վերաբեկո-
ցին, եթէ

1) Հմայ. Առաջընկի վերեանոցի նասք, Անձեռիկ
1894. ի մեջի առաք զարդարան Ցեսար մերոց Շինուան
Քրիստոնի յերուացքմ. Եֆ 61. "Եւ զարձեալ Եթէ միավո
զայլ անքանացի ոք, մի առջն կանցնեացի։ Եւ ի համարաց
ցրացեալքն զայս երկուս ու անցութիւն մուգ վերաբեկոցն, եւ առաւ անցոյն ցիսնան սիրով։ Եսկ յաշա-
կեաւանն երկուս, մասն զի բազում ու ներօք Շինուան զա-
շակերտան, զմերին ու թաշակեանց երկնաքան մար զպար-
ուն։ զոր մեծն պատզոս յառագուէ։ Հոեցանիք. Հոեցանա-
կապեար, ամի ուք, անբանիքինք, պետանթինք, իշխա-
նանթինք, սերավրեք, քերառվեք։

4. [ա] ծեղէն սիրովն ջեռնուն :
 5. [ի] ոկ աշակերտացն երկուս ,
զամեն զի
 6. [բ] ազում ունելով Յի պաշակերտ-
որն , զվերին
 7. [ա] չտիճանեան երկնադռնուպար
պարսն :
 8. զոր մէծն Պատղաս չարսպատէ .
հրեշտակը
 9. Եւ հրեշտակապետք , աթոռք և
արութիւնք
 10. պիտութիւնք և իշխանութիւնք ,
ուն
 11. բայրուէք և քերովրէք :

ԷՀ Բ.՝ 1. Եից ի սրովքեական ի կառու։
 2. Զորձն իմանուլի է զմաքուր վար-
 դասլ [ևտ]
 3. աթիւնու առաքելոցն. զի անդ ի
 սրու [պը]
 4. եական սրբարանութիւնն նատի
 ե [ւ.]

5. Հանգչի, իսկ աստ յառաքելական
քար[ոզ]
6. ութեան նստի և բազում հրաշ
կաստ[րէ],
7. և զերասանակ վարդապետու-
թեան ու[զզէ]
8. յերկին երկնից տիրապէս:
9. Արդ հասարակարար նստի միա-
ծին
10. յերկին ի վերայ քերովքեից, և
ի յերկ:

Թ. 1884, Տ Եջմ. մատեն. — Մայլը Ցուցակ,
թ. 184.:

Թուղթ՝ 116: — Գրութիւն՝ 13 × 8,5
մմ.: — Տողք՝ 19—24: — Նիւթ՝ ողորկ
հաստ թուղթ: — Գիր՝ հին բոլորդիր վեր-
նապրերն ու սկզբնատողերը կարմիր թանօ-
քով: — Լուսանցազարդք՝ լուսանցազատ-
կերներ սկզբնատուերին կից: — Կազմ՝ կա-
շեպատ տախտակ: — Հանգամանք՝ ձե-
ռապիրս խիստ մնասուած է եղիլ. ԺՌ դա-
րում նորոգած թերթեր 1—6 և 13—19,
որոնց վրայ Մեսրոպ սարկաւազը լրացրել
է ձեռագրիս թերակատար մասերը: Ակիզրէն
և վերջէն զատարկ թերթեր: — Նորոգման
թուականը՝ թվ 27—1733: — Նորոգման
ուղղ՝ կջմիածին: — Գրիչ՝ Յովհաննէս: —

Սասպաւլ՝ Ստեփաննոս քահանայ : — Թում-
կան՝ չունի , ըստ երեսոյթին՝ ԺԴ—ԺԵ դար :

Բովանդակութիւն .

1. Հին Զուղայեցի Ստեփաննոս վրդպահ
յաշակերաչն առ Դաւիթ անյազթ Փիլիսո-
փայն Հայոց (տաղ) : Զեռագրի սկզբում -
էջերը չեն դրուած :

Սկիզբն է . Ի յարժատոց բոխեալ ու չէղ
զեղազարդ .

Հարանց մեծաց և երջանկաց մարրա-
զարդ :

ՎԵՐՅ.

Մուրր երջանիկ Հայրդ աղաչեմք բարձրա-
ձայն :

Բարեխաւուևա՛ս մարմնացեալ մեծ որքայն ,
Յորժոմ հրնչէ փողն ահապին մեծածայն ,
Դասել բամեղ ուղղափառացն ամենայն :

2. Էջ 1 ա—109 ր . Դաւիթի Փիլիսոփայի
Ներքինացւոյ , Յաղագո սահմանց [պրակք
Ո—ՌԱ] :

Լուսանցքների վրայ մեկնութիւններ
յետնազոյն ժամանակի : Սկիզբն է (Էջ 1ա) .
Որք միանգամ իմաստրւթեան տենչան բա-
նից՝ առ ի նմանէն Հեշտութեանց եւն :

ՎԵՐՅ. Արդ՝ զգիտական դաւրութիւնն
զարդարէ ի ձեւն տեսականին , իսկ զկենդա-
նականնն ի ձեւն զործականին , որպէս զի
մի՛ զառւտ զիտութիւն ի կարծեաց բնկալ-
ցուք եւ մի՛ չար ինչ զործեացուք :

Մի տող քերուած եւ ապա՝

Դաւթի մեծի եւ անյաղթ վիրիխոսվայի
ընդդէմ առարկութեանցն չորից Պիհունի
իմաստակի եւ սահմանք եւ արամատութիւ
իմաստասիբութեան :

3. Էջ 109 ր—110 ր. Ամենայն չար տան-
ջելի . ոչ ոք տանջեալ անապակոն . ոչ ոք
ապականացու անեղ . է չարն ապականացու ,
չար ուրեմն ոչ է անեղ եւն :

Վերջ (110ր) . Եւ ընդ բամբասանաւք է
սատանայ . ապա ուրեմն՝ ոչ է անեղ :

Յիշատակազրութիւնն .

1. Էջ 110 ր. Սահմանք իմաստասիբու-
թեան երկի վերջում , Հին բոլորդիր նոյն
գրչէ .

Փառք ամենաար երրորդութեանն որոց
մի և ածութիւնն եւ ընութին յաւիտեանս :

Զաէք Ստվոս զատացաւդ պրոցս մի մո-
ռանայք որք վայելէք եւ արդիւնիք ի սմանէ .
զի զն այլք յօւսոյ էր սատցեալ զսա : Ընդ
նմին եւ զանպիտանս Յոհէս , զի բզում աշ-
խատեցայ ի յուղզութի որ :

2. Էջ 111 ար , ձեռապրի վերջում , նօտր
պրով Մեսրոպ սարկաւագի յիշատակազրու-
թիւնը .

Ես նուտաս եւ անպիտանս ամենայնի ,
Մեսրոպ սուստ անուտամք սարկաւագ , ոք ոչ
առնեն արժանի զիս մեզօք մածեալս աշա-

կերտութիւն այսպիսի խմասաից, այլ ակնկաւութիւնն իմ ոչ եթէ երկաւորիս էր, բայց միայն բանն աէքունեան թէ «Մի կոչէք երկրի ձեզ ուսուցիչ», այլ ուսուցիչն ձեր Քո է» : Քանդի իմ նայելով զայս գիրքս սահմանացն Դաւթի՝ ցըուեալ կայր իրը անպիտան, եւ եռ բազում աշխատանօք իրար ձգեցի եւ պակառն զրեցի սակա վայելման անձին իմոյ:

Արդ՝ ազաշեմ զձեզ, ո՞վ սիրազուն եղբարք իմ, որք Հանդիսիք ամա թէ ընթեռնլով, թէ օրինակելով՝ միոյ Հայր մերոյի վերոյ զրեցեալ զանտոհմս եւ հեզս յիշեցէք. եւ զուք յիշեալ լիջիք ի Քէ կրկնակի զալաւեանն եւ աշխարհական ատեանն, ամէն: Դրեցաւ ԱՇԶԲ թւին Հայոց, ապրիլի ամսոյ ր ի Դրան մէծի վեհարանիս որ էջմիածնի:

Յ. Զեռազրի սկզբում, դատարկ Երեսներից մէկի վրայ ներքեւում, հօտը զրով օտար զրչէ.

Յամի Տն 1761, Հայոց ԱՄՁ, զգիրս զայս ըստացյ ի վայելումն յարեւելցի Դադար անիմաստ վրդպաիս, ամէն: Արքան Հանդիսպիր Եւ ընդեռնուր՝ ասասջիք Տր ոզորմի: Նայելմբերի ժ զրեցաւ, որատրաստական ծառաց եմ ամենից:

թ. 1825, և իշմ. մատեն. — Մայր Յուցակ,
թ. 1782:

Թուղթք՝ 292: — Գրութիւն՝ 14×10
սմ.: — Տողք՝ 26: — Նիւթ՝ Հաստ ողորկ
թուղթ: — Գիր՝ բոլորդիր. վերնազրերն ու
սկզբնասառերը կարմիր թանաքով: —
Լուսանցազարդք՝ էջ 2 ա., 55 ա., 67 ա., 129 ա.,
212 ա., 247 ր., 289 ր խորաններ, լուսանցք-
ների վրայ զարգանկարներ: — Ետղմ՝ կա-
շեպատ տախտակ. կազմի վրայ կառդիչների
հետքեր: — Մազաղաթեայ որոհպանակ՝
սկզբէն ու վերջէն երկ-երկու թերթ: Զե-
ռազրի վերջում մազաղաթեայ թերթերը
պարունակում են երկաթաղիք մի հասուած՝
«Երանելոյն Յովհաննու Ասկերերանի Կոս-
տանդնուազաւսի Եղիսկոպոսի ի Մատթեոսի
ու Հաստրանէն»: — Հանգամանք՝ լու: —
Թուական՝ շանի, ըստ երեւոյթին՝ ԺԴ—
ԺԵ դար: — Տեղ՝ «ընդ Հովհաննեաւ մօրս
լուսոյ Ածածնիս որ կոչի Աւագ անապատ և
որանչելադործ որ Նշանիչ»: — Գրիչ՝ Ստե-
փանոս:

Բոլյանդակուրին:

1. Էջ 1 ա. Դատիթ ազդաւ հայ էր և
Հույսց աշխարհէն և ուսաւ զգիրս Յունաց
և վարժեցաւ. ապա անդ սիրեցաւ ի թա-
զաւորէն իւր ընկերաւոն և առաքեցան
յԱթէնս ի մայրն խմաստութեան և ուսան

զամենայն իմաստասիրութիւնս : Եւ եկին յաշ-
խարհն իւր նա դէտ ի ժամանակս մարդու-
րէիցն յարեան սուս մարդարէքն նմանապէս
ի ժամանակս առաքելոցն սուս առաքեալքն
նուե ի ժամանակս իմաստասիրացն սուս
իմաստունքն յարեան և Հակոբոսկէին ընդ
աշմարիտ իմաստասիրութիւնն : Յորոց և
մի էր Պիհուն որ իւրաեւքն Հակոբոսկէր
և ասէր թէ ոչ է իմաստութիւն : Յաղապս
այսորիկ հանդիսանաւ մեծ իմաստակէքն Դա-
ւիթ և ցուցանէ իմաստասիրական յեղանա-
կաւ թէ է իմաստասիրութիւն և որպէս ա-
մենայն էքս որ էացեալ նն յԱստունոյ թէ
կենդանի թէ անկենդան թէ բանական թէ
անբան ամենեքեան սահման ունեն և առանց
սահմանի ոչ գտանի էութիւն նա ցուցանէ և
իմաստութեանն սահման սովոր յատաջապոյն
զայն կամի ուսուցանել :

2. Էջ 2 ու—54 ո . Առհմանք իմաստա-
սիրութեան (որբակք Ա.—ԻԱ.) :

Վերջ (էջ 54 ո) . Դաւթի ևսամեծի և
անյաղթ միլիստափայի ընդդէմ չորից առար-
կութեցն Պիհունի իմաստակի և սահմանք
և արամատութի իմաստասիրութի մինչեւ
ցայս վայր :

3. Էջ 54 ու—ը . Բնդ այսոսիկ և առա-
ջիկա բան իմաստնոյս : Ամենայն չար առն-
ջելի ոչ ոք տանջեալ անսապտկան . . . :

Վերջ (54 ը) . Եւ ընդ բարբառանաւք է
ստանայ սովոր ուրեմն ոչ է անեղ :

Այս դժանծք հանգիստովիր խմբից առաջ-
նացն տառից արամախուհ խմասատէր մա-
կացու արանց ներբազեալ ի Դոմէ եռամեծէ
ենթաղթեցաւ .

Ապա հետեւեալ ծանօթութիւնը .

ԶՊորիփիւրի նախերդանն ի մեկընչին ի
դ ճառն անս :

4. Էջ 55 ա—66 ր . Ներածութիւնը Պոր-
փիւրի :

5. Էջ 67 ա—128 ա . Դաւթի վիլիսովայի
Ներդինացւոյ, Վերլուծութիւնը Ներածութեանն
Պորփիւրի (ոյրակը Ա—Եթ + Յաղապս Հան-
րականաց սեռից և տարրերութեց . . .) :

6. Էջ 128 ա . — ա . Կատաղօրիստ,
թ . Իովելիամենիաս, զ . Անալօտիկի , դ .
Ազօղիկղիկի , ե . Դիալիֆտիկի . ա . Ստորա-
սութիւն (՝), թ . Յզզու մեկնութե , զ . Վերլու-
ծուկան , դ . Արացուցական , ե . Շարարա-
նութիւն , զ . Կատաֆասիս , է . Ազաւֆտանուէն ,
թ . Ազօֆտախիս , թ . Պրոֆասիս , զ . Ստորա-
սութիւն , է . Բացասութիւն , թ . Բացերեւական ,
թ . Նախաղատութիւն :

7. Էջ 129 ա—211 ր . — Ստորագութիւնը
Արիստոտէլի ժ բան¹ :

Լուսանցքների վրայ ծանօթութիւններ
ու բացատրութիւններ , մեծ մասամբ , տար-
բեր զրչէ :

¹ «Ճ բան» այլ դրակ:

ՎԵՐԾ (էջ 211 ր). — Կատարեցաւ սկսեալո ի մէջնջ գրել ժ ստորովութեան աստցեալ յԵռամենծէն յԱրիստոտելէ որ ասի ըստ յունաբէն ձայնի կատիղօրիաս, թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ Ներպինացւոյ:

8. Էջ 212 ս—274 ս. — Սկիզբն եւ նախադրութիւնըն որ ասի ըստ յունաց Պերիստենիաս եւ Հայերէն Յզդս մեկնութեարտագրեալ ի մեծ իմաստնոյն Արիստոտէլէ եւ թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ:

9. Էջ 274 ր—289 ս. — Արիստոտելի իմաստասիրի թուխթ առ Աղեկանորութագուոր, Պատմութիւն յաղագս աշխարհնի:

10. Էջ 289 ր—292 ս. — Արիստոտէլի, Յաղագս առաքինութեց առ Աղեկանորութագուոր:

Ցիշառակազրութիւնն.

1. Էջ 128 ս. Պորտիւրի Ներածութեան մեկնութեան վերջում, նոյն զրչէ.

Փառք երրեսկ անձին եւ միակ բնութեան յընդհանուր սեռից եւ տեսակաց, ստարնայնց եւ դերակայից, անտեսակին տեսակաց եւ բարձրակատար տեսակին, որ ետ կարողութիւն հասանել յաւարա իմաստափրանեան տառիս այժմ եւ յանհուն յաւիտեան ամէն:

2. Էջ 173 ր, նոյն զրչէ.

Զգծողս յիշեալ:

Յ. կջ 211 թ. Սասրովութեանց մեկնութեան վերջում, նոյն գրչէ .

Որ ոք հանդիպիք սմա ուզ զիարդ եւ իցէ թողութիւն մեզաց եւ ոզորմութիւն ի Քէ Հայցեցէք աւրինակիւ տւողին եւ զրողին եւ ակար գրչի մեղապարտի Ստեփի եւ բուն թարգմանողի սորաւ եւ մեկնողի եւ առաստանուրն ովարդեւաց Քո լի սրախ յիշողացդ եւ յիշելոցս ոզորմեացի եւ որ ամէն ասէ եւ Քի Այժերոյ վասք ընդ Հօր եւ որ Հոգւոյն յաւիտեանս յաւիտենից ամէն :

4. կջ 274 ա—ր. Պերօն քրմանութեան վերջում, նոյն գրչէ .

Խիստ նեղացա՞ աղաչեմ շմեղագրել լուն ու ճահճն լափէ :

5. կջ 292 ա—ր, ձեռագրի վերջում, զիստառը յիշատակարան նոյն գրչէ .

Փառք ամենասր Երրորդութեն Հաւը եւ Արդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ : Փառք Հաւըն անեղի, անհասի, անբաւի եւ էացուցչի ամիւ : Փառք սրդւոյ ծնելոյ եւ երեւոյ (°) եւ ընդիւր յարուցանելոյ զիւրայինսն ա : Փառք եւ պատիւ ելողի եւ աղատաբար, աննիազ, անուշարուրիչ որ Հոգւոյն : Փառք երեքերեւան երրորդական Ածութեն եւ անբաժանելի միւթեն այժմ եւ միշտ զի յորմէ եւ նովաւ եւ ի նոյն ու նմա վասք յաւիտ . ամէն :

Արդ ես մեղաւոր հոգս վծուն զրիչ Ստեփիւ . սու սոս ձեր անկեսալ աղաչեմ որք

Հանդիսպիք սմա թողութիւ արտարէք ինձ զի սպալանացո որ ի սմա զի այսշափէ էր կար մեր : Բայց զրեցի զստ յիշատակ ինձ եւ ծնուց իմոց եւ ա զարմից ի լաւ եւ յընտիր աւրինակէ :

Արդ որք աւզուեալ ի սմանէ շահեսցին յիշատակեսցն առաջի գենլոյն Քի... Եւ զրաբունապեան Դրիգոր որ զաւրինակն շնորհեաց Եւ զամբարեալ խմասութիւ մտաց իւրոց քաղցրութիւ Եւ հեղաւրէն արրուցանէ սպասաւրացն բանի զոր տացէ նմա Աստուած զարիստուր ժախարինին նա եւ բգնէսրդ վանական քննայ որ զօրինակն վզնիւր հոյն^(*) երեա . յիշեսջիք եւ զկուսուերան քնն Հայրապետ որ աւզնական եղեւ մեզ ի թղթիս կոկելն : Այլ Եւ զհամուրէն համշիրակ եղրաբրս , որք կան յընթերցումն Ածեղէն տառից Եւ խմասութեւ սու սպասուական հանճարայեղց բարունապետիս Դրիգորի Եւ աւզնական եղեւ մեզ ի յուղուելն զստ : Եւ զամբապեալ անձն իմ զմեղսաներկ զնախառնեալ զրոզս Եւ ծնօղսն իմ ազաչեմ յիշել Եւ զամբենենեան որ աւզնական եղեւ մեզ ի զրելն սարս նաև զառաջին խմասուուէր վարդապետ որ բազում աշխատեցան ի սու :

Արդ զրեցաւ սա բնդ հովանեսու մօրս յւսույ Ածաւծնիս որ կոչի Աւագ անսովոս եւ սքանչելակործ որ Նշանիս :

պ. 1894, 19 հցմ. մատեն. — Առյութ Յուզով
պ. 1852:

Թուղթք՝ 326: — Գրութիւն՝ 12×8 և
13×9 սմ.: — Տողք՝ 24—29: — Նիւթ՝
Հաստ սղորդ թուղթ: — Գիր՝ բոլորդիր.
Վերնադրերն ու սկզբնատառերը կարմիր
թանաքորութեան: — Կաղմ՝ կաշեպատ տախտակ:
— Հանգամանք՝ բաւարար: — Թուական՝
չունի, բայ երեւոյթին ժե—ժԶ դար: —
Գրիչ՝ Գրիգոր և Տրիտուր:

Բովանդակութիւն.

1. Էջ 2 ր. — Ճանկն է վասն այս ար-
տաքին դրդիս այսմիկ:

Նօսր զրոյ օսար դրչէ:

2. Էջ 3 ա—51 ր. — Սահմանք խմա-
ստիրութե: Սոյն վերնադիրը յետոյ ուղ-
զուած է օսար դրչէ այսպէս. Դաւթի փի-
լիսովայի ներդինացւոյ յզգս Սահմանց
խմաստիրութե (պրակք Ա—ԻԱ):

Սկզբը է (Էջ 3 ա). — Որք միանդամ
խմաստիրութե տենչան բանից և առ ի
նմանէ Հեշտութեց ծայրիւ միայն մատին
Հանդիպին ճաշակեալք...: Վերջ (Էջ 51 ր).
— Որոյ զի մի՛ զուտ զիտութի ի կարծեաց
ընկալցուք զի մի չար ինչ զործեսցուք:
Դաւթի եռամեծի և անյաղթ փիլիսովայի
ընդդէմ չարից առարկութեցն Պիհոնի

իմաստակի և սահմանք և տրամատութի
իմաստախրութե մինչեւ ցայս վայր:

3. էջ 51 ր—52 ա. Բնդ այսոսիկ և ա-
ռաջիկա բան իմաստնոյ: Ամ չար տանջելի-
ոչ ոք տանջեալ անապական: ոչ ոք ապա-
կանացու անեղ . . . :

Վերջ (էջ 52 ա) . — Եւ ը բամբասա-
հաւք է սանյ, առ որ ո՛չ է անեղ:

4. էջ 53 ա—63 ր . — Ներածութի Պոր-
փիւրի:

5. էջ 63 ր—120 ր . — Դաւթի փիլիսո-
փայի Ներգինացւոյ, Վերլուծութի Ներա-
ծութեն Պորփիւրի: (Պրակք Ա—ԻԹ + Յզոս
Հասարակաց սեսից և տարրերութեց առջկ
տեսութի):

6. էջ 121 ա—130 ր . — Մեկնութի
բանից Դաւթի փիլիսոփայի, որ ի կատա-
րումն նորին տասի որ վա սհմնաց իմաստ-
ութե, ասացեալ Տն Ներախսի Կթեկի Հայոց
ի խնդրոյ ումեմն Ստեփաննոսի սիրադի
իմաստութե:

Սկիզբն է (էջ 63 ր) . — Զինդիր Հո-
գեւորական Հուասով և սիրով Հայցողաց
պարտիմք տալ յօժարութիր ըստ Հրամանի
Տն . . . :

Վերջ (էջ 130 ր) . — Այլ մեք զի սւնիմք
զայսոսիկ շնորհեալ յԱյ յառնել ի մեռ-
լութենէ Հովոյ խոստովանութիր և արտա-
սուօք՝ զոհութի շնորհողին մասուցուք և

մատք այժմ եւ յաւիտեանս յաւիտենից
ամէն :

7. կջ 131 ր. — Յունարէն իմաստասի-
րական չւշդրութ և այլ բառերի թարգմա-
նութիւնը օտար պրչէ և մի հասուած՝
«Զի՞նչ է պատճո ուղղամձեւ զորյ մզոյս

III. Կատալորիսս. Խովեսիամէնիսս.
Անալոտիկի. Ապօդիկատիկի. Դիալիֆատիկի:
Կատալորիսս. Խովեսիամէնիսս. Անալո-
տիկի. Ապօդիկատիկի. Ստորովութիք. Յողզ
մեկնութեւ. Վերլուծական. Ապացուցական.
Դիալիֆատիկի. Կատավասսիս. Ապովասէս.
Ապովանէս. Պրատա[սիս]. Շարարանու-
թի. Ստորասութի. Բացասութի. Բացե-
րեւական. Նխզութի. :

թ. Զի՞նչ է պատճո ուղղամձեւ զորյ
մզոյս. Իսլ տարակոյն երիւք լուծանի՝ կմ
զրոց վկաւթը կմ բնական քննութը կ մասց
անսութը։ Դիրք ասէ թէ ուղիղ է Տր Աձ մեր
ևս ևւ թէ արար Աձ զմզն ի պատկեր իւր՝
այսինքն ուղիղ։ Եւ ըստ բնականին դի բաշ
կենդանիքը անհատասար ունին զտարերք-
որով թուչունք զօդոյ մասն առաւել ևւ
ձկունք՝ զջուր ևւ այլք զերկիր, իսկ մզ հս-
տուար ըստ նիւսացոյն ևւ դհրոյ մասն Հո-
լով քան զայլոցդ զի նոքա պակաս ունին ևւ
հուրն վերաշարժ է որ միշտ ի վեր կու ձզը-
տեցնէ ևւ ուղիղ կազմէ ընդ իւր զայլ տա-
րերով։ Խոկ ըստ անսութի զի որով կազմար

որ զինչեւէ նիւթ ի վր իւր ձեւոյն կու կերպացնէ որով եւ ինքն է նմանասպ հոգին բանակառն որով կաղպար է եւ զնիւթ մրինն ի յարդանդ մօրն ի վր իւր կու անձնաւորէ տապացնէ որով տեսանեսդ ուղղակի եւ ի վրհայեաց . եւ օրինակ քեզ որ զինչ ախտ որ կրէ հոգին որ է կաղպար նա կու ցուցանէ ի մրմինն որով տրամութի , րկութի , հպարթի , ցանկութի :

8. Էջ 132 ա—217 ա . — Ստորոգութիք Արիստոտէլէ (մեկնուրիմ) :

Սկիզբն մեկնութեան (էջ 132 ա) . — Համանունութի լինի ըստ երկուս յեղանակս ըստ ուստահման կամ մտածութի . մտածութի ըստ ուստուոյ , ըստ յիշատակի , ըստ յուսոյ , ըստ աղօթից , ըստ կերպարանի , ըստ նմանութեն :

Վերջ (էջ 217 ա) . — Քզի էր սահման սեռին որով տասցու զյուլովից եւ զտարքերեցելոց տեսակաւ ի ներումզինչէն ստորոդեալ : Կատարեցաւ սկսեալու ի մէնջ դրել տասն ստորոգութիսն ասացեալ յետամեծէն Արիստոտէլէ , որ ասի ըստ յունարէն ձայնի կատիլօրիաս , թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ Ներգինացւոյ :

9. Էջ 217 ա—280 ա . — Սկիզբն եւ նախադրութի պրոցն որ ասի ըստ Յունաց Պերփարմէնիաս եւ Հայերէն Յզզու մեկնութի : Արտադրեալ ի մեծ իմաստոյն Արիստոտէլէ , թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ :

- * Ակիդրն մեկնութեան (էջ 217 ա) . — Եստեցաւ մեզ երբեմն , եթէ է ամենայն բանական իրողութեան այսորիկ ակնկալութիւն տուապացուցական շարարանութիւնն հասանել : Վերջ (էջ 280 ա) . — Քղի ամենայն ուրեք սովորեց իմաստատէրս յղդս պիտանացին գիտութիւն սերմանել իւրոց լսողացն :

10. Էջ 281 ա—297 ր . — Արիստոտէլի իմաստատիրի թուխթ առ Աղէքսանդրոս թագաւոր , Պատմութիւն յղդս աշխարհաց .

11. Էջ 297 ր—301 ր . — Արիստոտէլի , Յղդս առաջինութեց առ Աղէքսանդրոս թագաւոր :

12. Էջ 302 ա . — Արիստոտէլէս արագդիրացի էր ի Քամշկիթ զաւառէ եւն (Հմմա . թ . 1889) :

13. Էջ 303 ր . — Որք յանդիմանեացէ ի ձէնջ վս մեղաց . դ մեղք են . ա . բնական . բ . մահուչափ . դ . եկական (°) . . . :

Վերջ . — Որով սա մզէն թէ կամիմ զի ամ մդ կեցցէ եւ ի գիտութիւն ճշմարտութեւ եկեացէ :

14. Էջ 305 ա—312 ր . — Գիրք ի զերբնութեւ հանրական եւ մասնական , քհի ուժեմն աշխատել Խշաւիս անուն Ցէ[սու] :

Ակիդրն է (էջ 305 ա) . — Խնդիր վս բնութեւ այսպիսի արասցուք : Յորժամ զոյացոյց Ած զէսս յոչէից՝ տեղի բնակութեւ կազմեաց զաշխարհ ձեղուամբ երկնից յօրինել :

Վերջ (էջ 312 ր) . — Եւ իսկո՞ն ի լ առ .
մէջն մինչեւ ի կ-ն , և անոնի յատաշ պակա-
սիլ սկսանի . և քի այ որ առնէ այս ի (")
կարգամք վասք և :

Էջ 312 ր . — Նոյնու և այլոց կենդանեաց
Հո բնութին զպէտա պատշաճաւորա՝ զպա-
նաց և թոշնոց , անսանոց և սողնոց :

Վերջ (էջ 313 ա) . — Եւ ինչ ոչ զտանի
յարարածո՝ զոր ոչ խնամէ բնութին , բայ
իւրչ իւր պիտոյից և զգուշութե :

15. էջ 313 ա . — Նորին ասացեալ զո
համոց :

Սկիզբն (էջ 313 ա) . — Յայտնի են է .
ա . փոթոսին , ը . թթուն , զ . քաղցրն , դ .
զառն , ե . աղին , զ . կծուն , է . անլին և ան-
համն և զէրն :

Վերջ (էջ 313 ա) . — Խարսկաչ մազնն
պարզմազն անսանէ և հեծեալո :

16. էջ 313 ր—322 ր . — Դաւթի փիլիսո-
փայի , Գիրք էակաց :

Սկիզբն է (էջ 313 ր) . — Ի քանիս բա-
ժանի էակն կամ յո՞րս : — Երկակի . ի դոյա-
ցութի . և ի պատահումն :

Վերջ (էջ 322 ր) . — Եւ այլք այսպիսիք
ողնելի է բան անսահմանի ևնթաղտանելով
հազարչեռ :

17. էջ 322 ր—324 ր . — Նկատումն Ա-
րիստանէլի :

Սկիզբ (էջ 322 ր) . — Ուսուցանէ մեզ ի

բանալսութեցն այնոցիկ, որ Հասարակաց
ընականոց գոյանան եւն :

Վերջ (էջ 324 ր) . — Եւ այսք լուր որք
ոչ ումեք այլոց արարածոց բնաւորեցու
պատշաճիլ, բց միայն միայնում Այ, եւ նմա
միայն տալ է պաշտօն Քի, եւ նմա վասոք
յախուեանս ամէն :

18. էջ 324 ր—326 ա . — Բնութի է զօ-
րութի Հրամանատուի յլնթանուր Հոգ-
ուոյն . . . :

Վերջ (էջ 326 ա) . — Զի պատ հանձ բնող
բանականութինն է, որ է յէութէնէ մզոյն :

19. էջ 326 ր . — Հարցեր ու պատու-
խաններ խմաստասիրական բովանդակու-
թիւնով : Գրեթե աւրուած ու զժուար բն-
թեոնիլ :

Յիշատակապրաւրիսի

1. էջ 58 ր . բնազրի զրչէ .

Յիշէ զԳրիզոր զբող սորայ :

2. էջ 120 ր . Պորփիրի Ներածութեան
մեկնութեան վերջում, նոյն զրչէ .

Յիշևսիք դմէղ յազօթս ձեր :

3. էջ 131 ր . Ներսէս Շնորհալու՝ «Աժե-
նոյն չար տանջելիք Հասուածի մեկնու-
թեան վերջում, նոյն զրչէ .

Յիշ յազօթս ձեր զմեղուցեալ անձ իւ
զՏրիսուրն . Տրն տա որ չափով որ չափէք
յոլովիւր առնուցուր զփոխարէնն ամէն :

4. կջ 131 ր. մի քանի տող ներքեւ, տար-
բեր գրչէ.

Զ... սարկաւաք յազօթս յիշէ:

5. կջ 326 ր. ձեռադրի վերջում օտար
գրչէ.

Քս Ած ողորմի որ գրողին եւ գնողին եւ
կրտացողին եւ ամենայն հւացելոց կենդա-
նեաց եւ մեռելոց ամէն:

Բ Ա Վ Ա Ր Ա Ն Ի Մ Ա Խ Ա Ր Ա Ծ Ա Խ Ա Ր Ա

Ա. Ներածություն :

	Եջ
§ 1. Յունարան գործոցի ու լեզուի խնդիրը մասի ու խրժին մի տակովուած է	1
§ 2. Յունարան ուղղութեան ընդհանուր բնու- րուսումը	3
§ 3. «Արտաքին» գրեանցը թարգմանութիւն- ները և նրանց ազգեցութիւնը Հայոց Հին- ժամանապրութեան լեզուի, ոճի և բովան- դակութեան վրայ	5
§ 4. Հելլենասէր ուղղութիւնը, որպէս իման ոչխարհանայեցութեան ընդլայնման և ոչխարհիկ գրականութեան դարդոցման . .	8
§ 5. «Արտաքին» գրեանցը բառապաշտը աշ- խարհարար Հայերէնի մէջ և նրա ուսում- հասիրութեան կարեւորութիւնը Հայոց լեզուի պատմական քերականութեան Հա- մար	10
§ 6. Յունարան լեզուի ուսումնասիրութիւնը, որպէս միջոց մատենապրական երկերի ժա- մանակագրական և խմբակցական պառա- ւորման	12
§ 7. «Արտաքին» գրեանցը վերաբերեալ առաջի- կայ ուսումնասիրութեան բովանդակու- թիւնը և նպատակը	15
Բ. Դասիր Անյապին ու Լիլասին վերագրուած մեկնուրիւմների ենդիմակները :	
§ 8. Արխատուէլի իմաստասիրական երկերի, Պորֆիրի Ներածութեան և նրանց վերա- բերեալ մեկնութիւնների Հայերէն թարգ- մանութիւնները	18

§ 9.	Դաւիթ Անդրադիլի ... Նըրա երկերի մասին իմ հասնելին եղբակացութիւնները	292
§ 10.	Էջմիածնի մատենագործունի թիւ 1939 ձեռագրում պահպան Աստրագութեանց Կարագիւռ մէկնաւթիւնները	293
§ 11.	Ա. Բառակի կարծիքով Աստրագութեանց մէկնաւթիւնները Հեղինակը Դաւիթ մէկնաւթիւնները չեղինիւր չէ	294
§ 12.	Ա. Բառակի կարծիքով Ներածութեան ու Աստրագութեանց վերայիշեալ մէկնաւթիւնների Հեղինակների լիցեանք մէկնաւթիւնների հարաբեկ համարել է Այսօպիսուրուն մէկնաւթիւններին	295
§ 13.	Հայոց մատենագրական Հեղինակների պարագաներում Աստրագութեանց մէկնաւթիւնների համարել է Այսօպիսուրուն մէկնաւթիւններին	296
§ 14.	Այսօպիսուրունի վերագրուած համարանակները Արտանեցու Աստրագութեանց լուծմանը մէկնաւթիւնների մէկնաւթիւնները Արտանեցու Աստրագութեանց լուծմանը մէկնաւթիւնների մէկնաւթիւնները	297
§ 15.	Գրիգոր Ասպինարոսի վերայիշեալ Այժմ- ութիւնուրունի ինչ որ աշխատաւթեան Հայե- րէն թարգմանութեան մասին	303
§ 16.	Դաւիթ մէկնաւթիւնների լիցեանքուն Ներածութիւններ յայսնի է եղի իրրե- Այսօպիսուրունի աշխատաւթիւնների աշխատաւթիւններին	312
§ 17.	Հայ մատենագրական աւելուութեան և Ա. Բառակի կարծիքացութեան Հակոբութիւնները կարելի է վերաբերել Անթազրիքով Հեղինակների աւելուութիւններին մէկնաւթիւնների աշխատաւթիւններին	47
§ 18.	Էլիսու-Այսօպիսուրունի միանալին անձնա- բնուանելուց Հարթուուն հետ մի շարք վե- հելի խնդիրներ	15
§ 19.	Աստրագութեանց մէկնաւթեան համարանակը, որ ապագրուած է Էլիսուի Հայերէն Հրա- մատրակութեան վերջուած անյայտ մէկ- նաւթիւն աշխատաւթիւնների Այսօպիսուրունի- ասի դպրոցից	52
§ 20.	Անանունի Աստրագութեանց մէկնաւթեան համարանակը Դաւիթի աշխատաւթիւնները չեն	53
§ 21.	Անանունի Հրիստոնեայ մէկնաւթիւն է աղէս ու թերուու իմաստափական Հարցերուուն	56
§ 22.	Նոր պիտուղութիւններ Արխատակի Վեր- լուծականքի մէկնաւթեան ու Նըրա Հեղի- նակի մասին	59

§ 23.	Վերլուծականքի մեջ կառավարելու համար համարական թիւները Պատմի, Ամսանկառափ և Այլիմ- պիտուղարառ-էլլիտարի մեկնութիւնների Համար	60
§ 24.	Վերլուծականքի մեկնութիւնների առելլի Հա- մարականներ և ընդունել Ոլլիմպիոդորոս-էլլի- պիտի աշխատանքիւն, քանի Պատմի	65
§ 25.	Դաւիթ Անյաղթին վերապրուազ Ասորո- գութեանց և Յազազս մեկնութիւններուց մեկնութիւնները և Նորմեց վերնազրից Հետպայն մեռազբիներում	68
§ 26.	Յազաննեկա Արտանեցու վերայութիւնները Նորմելախան մեկնիչի մասին	71
§ 27.	Դաւիթ Անյաղթին վերապրուազ Ասորո- գութեանց և Յազազս մեկնութիւններուց Հեղինակի Ալմելախանուց անուննե ազգա- անումն և յաւնական Դաւիթը անումն	73
§ 28.	Յամրդիքոսի յիշառաւեկութիւններ Պատմի ու Էլլիտարի մեկնութիւններում	75
§ 29.	Ար Ալմելախանուց և Էլլիտարի յիշառաւեկան Յամրդիքոսը միհետեղ անուն ևն, արդ երեւում է նույն Սուորոպութեանց և Յա- զազս մեկնութիւններուց պրոց մեկնութիւնների բազմութակութիւններ	77
§ 30.	Մի քանի դիսուցութիւններ Ալմելախանուց- Յամրդիքոսի մեկնութիւնների բազմութա- կութիւններ մասին	80
§ 31.	Վելնեայի թ. 112 մեռազրում յիշուած Ալմասնիս Էրմիուրը, կարելի է հեթա- զրել, որ Յամրդիքոսի ուսուցիչ Անատո- լիանն է	82
§ 32.	Նիւթի գառաւորութիւնը և մեկնութեան մեւն ու կարգն Ալմելախան-Յամրդիքոսի մեկնութիւններում	84
Դ.	Առնարանի հետպայն քարզմանութիւնների երեւ շրջանները:	
§ 33.	Խմառասարական Հետպայն մեկնութիւն- ները թարգմանուած են յաւնարէնից	86
§ 34.	Աւուտմեռասիրութեան ինչ հօգանակութ Հաս- տուոր ովուրի լինի Հետպայններ որուշէ յու- նարանն Հետպայն թարգմանութիւնների ժա- մանակը	87

§ 35.	Խմառաստիրական	Պարզմանութիւնների	
	Հետքերը	Առարտովիկի թարգմանչի կրօնա-	
	դաւանաբանական պրուած քենքում	89
§ 36.	Անախիս Եփակացին ոգառէլ և Արիստո-		
	ակէնուն իմաստուիրութիւնն հազարոցին Հայ		
	թարգմանութիւններից	91
§ 37.	«Դիրք թղթոցից» Հնագոյն ժաման Պե- րսի և Դիրդոր քերպողի թղթերը զբու- ած են յանարան լեզուավ	93
§ 38.	Տիմոթէոս Կուզի Հականառութիւնը թարգմանուած և Հայերէն 552—564 թու- կանների ժամանակամիջոցամ	95
§ 39.	«Արտարին զբոց» Հնագոյն երկերը թարգ- մանուած են Հայերէն զանազան թարգ- մանների աշխատութիւնմբ և տարրեր ժա- մանակաշրջաններում	102
§ 40.	Թրակացու քերականութիւնն Փիլոնի և Պիտորից զբոցի թարգմանութիւնների կազ- մում են յանարան թարգմանութիւնների հազարոց շերտը	105
§ 41.	Փիլոնը և Պիտորից զիրքը թարգմանուած և Թրակացու քերականութիւններից յետոյ..	115	
§ 42.	Տիմոթէոս Կուզի Հականառութիւնը, Արիստուկիլի Յազապս մեկնութեան և Սոսորովութեանց թարգմանութիւնները, Յամրդիքոսի մեկնութիւնների Հետ միա- սին, խմբակից են ու ժամանակակից և կողմուած են յանարան թարգմանութիւն- ների երկրորդ շերտը	124
§ 43.	Էսկաց զբոցի յայտնի յիշատակարանը պե- րսորերում և Յամրդիքուն խմբի Արիստո- ստէլի Սոսորովութեանց և Յազապս մեկ- նութեան զրոց թարգմանութեանը	136
§ 44.	Դասիթ-Ռիմպիտպորտի խմբի իմաստու- սիրական մեկնութիւնները թարգմանուած պիտի լինեն յանարան երկրորդ շերտի թարգմանութիւններից յետոյ	142	
§ 45.	Դասիթ-Ռիմպիտպորտի խմբի Հայերէն մեկնութիւնները չեն կարող բոլորն էլ միասին Համարուել միենանց թարգմանչի աշխատութիւն	161
§ 46.	Յունարէն Համանման Համառածների թարգմանութիւնը յանարան զանազան շրջանների թարգմանութիւններում	174	

§ 47. Պորֆիւրի Նեկրոնութեան բնուգրի թարգ-	
ժանութիւնը թուման է թէ առելի հին է,	
քան Դասիթ-Ռիդապիսուսի խմբի թարգ-	
ժանութիւնները	183
§ 48. Արիստոտելի ՀՊատմութիւն յազմակ աշ-	
խարհից զրուած քի Հայերէն թարգմանու-	
թեան Ժամանակաշրջաննը	191
§ 49. Դասիթ-Ռիդապիսուսի խմբի մեկնու-	
թիւնների թարգմանութեան մասնար ժա-	
մանակաշրջանը	196
§ 50. Դասիթ-Ռիդապիսուսի խմբի մեկնու-	
թիւնները թարգմանուած էն, ըստ Կրեսոյ-	
թիւն, Կրկուրնուկ Հայերի միջամայրում	
էւ, ամենայն Համանականութեամբ, ութի-	
բորդ զարից տասն ⁹	202
§ 51. Քրտկացու քերտկանութեան Դասիթի ու.	
Անանունի մեկնութիւնները, Նրանց Հեղի-	
նակները և Տաղման զարացրջանը	210
§ 52. Յունարան գողրոցի զարգացման յարատե-	
չնիթացք Համատառած է Հայոց մատենա-	
զրութեան մի շարք կողմեակի վկայու-	
թիւններով	222
§ 53. Իրենէսոի ԱԲԱՅՅ տառելական զարագու-	
թեանց և ԸՆԿԵՐԸ Հերմուածոց երկերը	
թարգմանուած էն յունարան թարգմա-	
նութիւնների ուսուցին շրջանում	228
§ 54. Նոնեսոսի մեկնութիւնների Հայերէն թարգ-	
ժանութեան Ժամանակաշրջանը	236
§ 55. Մովսէս քերդողանօր թուղթը և Յովհան-	
նու հպիկոպոսապեամ Ապացոյցը զրուած	
յունարան երկրորդ շերտի թարգմանու-	
թիւններից յիւսոյ	246
 Դ. Առելուած :	
ԷՇԻԽԱՆՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՊՐԱՎՈՒԹՅՈՒՆ	
Հեռացոյն մեռագիրների ցուցակը	250

